

Міністерство освіти та науки України
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

На правах рукопису

БОРІНШТЕЙН ЄВГЕН РУСЛАВОВИЧ

УДК: 316.3+323.3+113.2 (944)

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ
СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Спеціальність 09. 00. 03 – соціальна філософія і філософія історії

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук

Науковий консультант
Кавалеров Анатолій Іванович
доктор філософських наук,
професор

Одеса - 2010

З М І С Т

Вступ.....	4
Розділ I. Стан розробки проблеми, аналіз джерельної бази і методологічні підходи.....	12
1.1. Розробка теорії соціокультурної трансформації у вітчизняній та зарубіжній науці.....	13
1.2. Теоретико-методологічні засади дослідження соціокультурної трансформації.....	29
1.3. Постмодернізм і його культурно-трансформаційний зміст.....	62
1.4. Емпіричне вивчення особливостей соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства.....	73
Висновки до I розділу.....	85
Розділ II. Особливості соціокультурної трансформації в сучасній Україні.....	89
2.1. Соціокультурна трансформація України в перехідний період.....	89
2.2. Нова соціокультурна реальність в Україні і її характеристики.....	108
2.3. Субкультурна диференціація і роль молоді як фактору культурно-трансформаційних змін в Україні.....	167
2.4. Соціокультурна адаптація до умов трансформації українського суспільства.....	208
2.5. Соціокультурні особливості мовної особистості та її адаптація до змін мовного середовища.....	214
Висновки до II розділу.....	224

Розділ III. Соціокультурні зміни в суспільних сферах сучасної України: форми прояву та наслідки.....	230
3.1. Соціокультурні особливості інформатизації та Інтернету.....	230
3.2. Релігійна складова соціокультурної трансформації.....	245
3.3. Соціокультурні трансформаційні процеси у сфері дозвілля	269
3.4. Становлення нової соціально-художньої реальності.....	302
Висновки до III розділу.....	334
Розділ IV. Регіональний аспект соціокультурної трансформації.....	338
4.1. Соціокультурна регіоналізація в контексті соціокультурної трансформації.....	338
4.2. Соціокультурні зміни в Одеському регіоні.....	343
Висновки до IV розділу.....	370
Розділ V. Культурна політика як засіб цілеспрямованої соціокультурної трансформації.....	372
5.1. Вплив культурної політики на соціокультурні зміни в українському суспільстві.....	372
5.2. Соціологічний аспект культурної політики в модернізаційному вимірі.....	380
Висновки до V розділу.....	387
Висновки.....	389
Список використаної літератури.....	396
Додатки.....	440

Вступ

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю пошуку шляхів оптимального вирішення проблем розвитку соціокультурної сфери в цілому і в окремих її галузях як засобу не тільки виходу із кризи, але й нарощування прискореного розвитку в умовах трансформації суспільства. Проблеми соціокультурної трансформації в Україні набувають особливої актуальності в сучасний період у зв'язку з необхідністю визначення парадигми розвитку і наукового забезпечення її поступу. Сьогодні трансформація українського суспільства стає предметом дослідження українських вчених, для яких характерне органічне поєднання теоретичних і емпіричних аспектів дослідження, що дає підстави говорити про формування нового напрямку досліджень. Для цього аналізу характерний комплексний підхід, який дозволяє зробити висновок про динаміку соціальних показників українського суспільства, що трансформується, у взаємозв'язку економічних, політичних та культурних індикаторів, хоч варто зазначити, що соціокультурним характеристикам приділена недостатня увага, а тому вони мають бути предметом спеціального розгляду.

Характер іноді парадоксальних соціокультурних трансформаційних змін визначається нерідко неочевидними причинами, а тому нові підходи в сучасній соціальній філософії спрямовані на пошук латентних структур, а часто навіть таких, які суперечать прийнятим нормам, але поступово формують нову систему етичних вимог спочатку окремої групи, а потім і загалу. Розкритий новий зміст соціально-культурного середовища створює і нові умови для вибору особистістю того чи іншого варіанту поведінки. Різноманітність соціокультурних змін у трансформаційному суспільстві породжує поліваріантність соціальних результатів, поле багатьох можливих виборів. При такому неусталеному конгломераті

соціальних процесів трансформується саме соціокультурне середовище, як і сама соціокультурна ситуація, в яку воно попадає, що породжує в історично короткий період цілу низку соціокультурних неусталених реальностей відносно різних динамічних за своєю структурою і змістом, які породжують нові можливості вибору і розвитку.

Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства полягають не в перетворенні (це характерно для всього світового співтовариства в цілому), а в тому, що ця трансформація проходить на диво «високоактивно». Причому, на відміну від світової системи, соціокультурні зміни в Україні проходять вкрай нестабільно, коли стан українського суспільства, як і його ціннісного змісту, близький до хаотичного. Тому ні про яку ціннісно-орієнтаційну єдність не може бути й мови. Українське суспільство надзвичайно складно структуроване: воно поліетнічне, функціонально і культурно диференційоване, має розгалужену систему соціального управління.

А, отже, аналіз визначення стану і динаміки соціокультурних змін та рівня їх показників в сучасному українському суспільстві є нагальною проблемою для вироблення загальнонаціональної ідеології. У кожній країні складаються свої особливості соціальної, культурної, економічної і політичної реальностей, що трансформуються і впливають одна на одну. Внаслідок чого соціокультурна трансформація має бути розглянута по соціальній «вертикалі» і «горизонталі» з урахуванням фаз свого розвитку. Стосовно зазначеного науковим завданням є визначення особливостей соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства. Саме це й визначає актуальність теми дослідження як для соціально-філософської науки, так і для практичних реалій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане в рамках планової наукової тематики кафедри філософії та соціології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського «Інноваційність у

методології і технології наукового й соціального пізнання (затверджена на засіданні вченої ради університету, протокол №5 від 25.12.2008 р.), одним з виконавців якої є дисертант.

Мета дисертаційного дослідження полягає в аналізі формування нової соціокультурної реальності та особливостей соціокультурної трансформації в Україні.

Зазначена мета роботи обумовила вирішення наступних *завдань*:

- проаналізувати теоретико-методологічні засади дослідження соціокультурної трансформації;
- охарактеризувати особливості нової соціокультурної реальності в Україні та модернізаційної трансформованості окремих соціальних сфер;
- дослідити постмодернізаційний контекст соціокультурних процесів, що складається в перехідному українському суспільстві;
- визначити соціокультурні проблеми інформатизації та Інтернету;
- дати характеристику релігійної складової соціокультурної трансформації;
- розглянути соціокультурні трансформаційні процеси у сфері дозвілля;
- розкрити регіональні особливості соціокультурної трансформації, в тому числі на прикладі Одеського регіону;
- обґрунтувати принципи і шляхи регулювання соціокультурних трансформаційних процесів, особливо засобами культурної політики;
- дослідити форми прояву та наслідки соціокультурних змін в суспільних сферах сучасної України;
- розглянути культурну політику як засіб цілеспрямованої соціокультурної трансформації.

Об'єктом дослідження є сучасна соціокультурна реальність суспільства, яке трансформується.

Предметом дослідження виступають особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства в соціально-філософському ракурсі.

Методи дослідження обрані відповідно до мети і завдань дослідження.

Системний метод застосований для досягнення в теоретико-пізнавальній основі розуміння ключових понять дослідження – «соціокультурна трансформація», «нова соціокультурна реальність», «модернізація», «постмодернізація», «взаємна соціокультурна адаптація», «соціокультурне поліваріантне лінгвістичне середовище».

Використовуючи метод аналізу логіко-методологічних основ, розроблені перший та другий розділи дослідження. В цих розділах даються визначення основних використовуваних понять: соціокультурна трансформація, соціокультурна реальність, соціокультурне, традиціоналізація, глобалізація, диверсифікація, субкультурна диференціація, соціокультурна адаптація, взаємна соціокультурна адаптація. Також у першому розділі за допомогою зазначеного методу розглядаються основні поняття емпіричного аналізу, якими є: «соціокультурна характеристика» та «соціокультурний показник».

В дисертації застосовується методологія і методика комплексного соціокультурного дослідження, методи експертного опитування та контент-аналізу. Метод експертного опитування використовувався для уточнювання гіпотез дослідження, розробки можливостей прогнозування соціокультурних трансформаційних процесів, поповнення інтерпретації особливостей соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства.

У дослідженні був застосований контент-аналіз, оскільки ставились вимоги до високого ступеню точності та об'єктивності аналізу. При цьому враховувалась наявність великого несистематизованого матеріалу, безпосереднє використання його має значні труднощі. Крім того,

використовуються загальнонаукові методи: аналіз і синтез, індукція і дедукція; також використовується метод сходження від абстрактного до конкретного, тобто, від аналізу понятійного апарату, основних елементів соціокультурної трансформації до розгляду проблем та суперечностей соціокультурних трансформаційних змін сучасного українського суспільства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в українській соціально-філософській думці здійснено комплексне дослідження особливостей соціокультурної трансформації в Україні, що дозволило дослідити позитивні та негативні фактори розвитку сучасного українського суспільства в умовах соціокультурної трансформації.

Вирішення конкретних задач сприяло досягненню мети, зумовило й підтвердило наукову новизну отриманих результатів, яка сформульована в наступних положеннях.

Вперше:

- зазначено нове співвідношення соціального і культурного в теорії соціокультурної трансформації, а саме: соціальне і культурне уявляють нерозчленовану єдність, яка виражається у всеохопленості соціального культурним, «просякнутості» і «вбудованості» культурного в соціальне;

- розроблені методологічні основи концепції «нової соціокультурної реальності» як системної характеристики успішності модернізаційних та постмодернізаційних змін і основа соціокультурної структуризації суспільства;

- введено в науковий обіг ряд понять, які сприяють дослідженню соціокультурної трансформації («нова соціокультурна реальність», «соціально-релігійна реальність», «соціокультурне поліваріантне лінгвістичне середовище», «взаємна соціокультурна адаптація»).

Уточнено:

- специфіку соціокультурної трансформації в Україні не за сталими традиціями розгляду соціокультурних трансформаційних змін як

поширення західних модернізаційних закономірностей на сучасне українське суспільство, а виходячи з аналізу власних традицій в Україні в цілому і в окремих сферах культури;

- формування нової соціально-художньої реальності, яка характеризується зміною функцій мистецтва як соціального інституту, новою структурою відносин основних суб'єктів художнього життя (митця, публіки, критики, громадськості), новою організаційною структурою функціонування і розвитку мистецтва;

- місце і роль регіонального аспекту в культурно-модернізаційних процесах в Україні та систему показників рівня соціокультурної трансформованості одного із регіонів (Одеської області) як необхідного забезпечення для визначення специфічних соціальних регуляторів розвитку культури.

Дістало подальшого розвитку:

- аналіз тенденції зростання субкультурної диференціації українського суспільства, в якій одне з провідних місць займають молодь як фактор культурно-трансформаційних змін в Україні та студентство як авангардна соціокультурна група.

- положення, що за соціокультурними показниками спрямованість і характер трансформаційних процесів в інституті (галузі) культури обґрунтовується їх суперечностями та нерівномірностями, які впливають на інфраструктури системи культури;

- обґрунтування суттєвих трансформаційних зрушень у релігійній сфері, в якій відбувається формування нової структури конфесій і релігійно-ціннісних орієнтацій, а також суперечливо поєднуються інноваційні (реформаторські) та консервативні тенденції, посилюється роль соціально-інтегративної та національно-культурно-консолідувальної функцій релігії.

- осмислення специфіки соціокультурних проблем інформатизації та Інтернету, які полягають, насамперед, у створенні нової соціокультурної

реальності, «кіберспівтовариства», орієнтованого, з одного боку, на вестернізацію своєї свідомості, звуження діапазону і часу освоєння національної культури, а з другого – на відновлення та постійне підтримування втрачених соціальних і культурних контактів;

- обґрунтування характеру еволюції дозвілля і дослідження невідповідності інфраструктури культури потребам і пріоритетам населення, наслідком цього стає зростаюча вестернізація.

Практичне значення отриманих результатів полягає, насамперед, в тому, що результати дослідження дають можливість поглибити розуміння соціокультурної трансформації і можуть бути використані при аналізі проблем розвитку сучасного суспільства у соціальній філософії, сприяти формуванню нових підходів та категорій у вивченні особливостей соціокультурної трансформації.

Отриманий матеріал і практичні рекомендації можуть бути використані для створення моделі трансформації культури регіонів, формування регіонального аспекту культурної політики, розробки перспективного плану культурної трансформації Одеської області.

Основні положення роботи можуть використовуватися при викладанні курсів соціальної філософії, соціології, культурології, соціології культури та спецкурсу з соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації обговорювались на методологічних семінарах кафедри філософії та соціології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, доповідались на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях: «Культурна політика в Україні у контексті світових трансформаційних процесів» (Київ, грудень 2000 р.), «Проблема особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень» (Київ, вересень 2001 р.), «Інновації наукового та соціального пізнання» (Одеса, жовтень 2002 р.),

«Мова і культура» (Київ, червень – липень 2003 р.), «Проблеми розвитку соціологічної теорії» (Київ, травень 2004 р.), «Розвиток наукових досліджень 2005» (Полтава, листопад 2005 р.), «Сучасні проблеми управління» (Київ, листопад 2005 р.), «Інновації в технології та методології наукового пізнання» (Одеса, жовтень 2006 р.), «Традиція та інновація в науці та освіті» (Одеса, жовтень 2008 р.), «Шляхи удосконалення підготовки фахівців для фінансової системи відповідно до вимог Болонського процесу» (Одеса, жовтень 2008 р.), «Розвиток інноваційної культури суспільства: проблеми та перспективи» (Сімферополь, червень, 2009 р.), «Регіональні аспекти розвитку в умовах європейського вибору» (Сімферополь-Алушта, вересень 2009 р.).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлені в 45 публікаціях: 29 статей у фахових виданнях, затверджених ВАК України (1 у співавторстві); 1 навчальний посібник у співавторстві (два видання) з грифом Міністерства освіти і науки України; 2 монографії (1 у співавторстві); 12 статей в інших наукових збірках та матеріалах міжнародних конференцій. У спільних публікаціях внесок співавторів паритетний або рівновеликий. Основні емпіричні дослідження проведені самостійно.

Структура дисертації обумовлена специфікою проблем, що стали об'єктом і предметом дисертаційного дослідження. Структура роботи відповідає меті і завданням, які ставив перед собою здобувач. Дисертація складається зі вступу, п'ятих розділів, які містять сімнадцять підрозділів (у 1-му розділі – чотири, у 2-му розділі – п'ять, у 3-му розділі – чотири, у 4-му розділі – два, у п'ятому розділі – два підрозділи), а також висновків, списку використаної літератури і додатків.

Повний обсяг дисертації складає 395 сторінок (без списку літератури та додатків). Список літератури містить 505 найменувань (39 сторінок). Додатки займають 21 сторінку.

РОЗДІЛ І

СТАН РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

1.1. Розробка теорії соціокультурної трансформації у вітчизняній та зарубіжній науці

Проблеми соціокультурної трансформації в Україні набувають особливої актуальності в сучасний період у зв'язку з необхідністю визначення парадигми розвитку і наукового забезпечення її поступу. Їх розробка пов'язана, насамперед, з теорією модернізації як внутрішнім теоретичним стрижнем і базовою проблемою соціальної трансформації, яка стала предметом дослідження в радянський період у 80-і роки ХХ ст.

Аналіз цих теорій у західній дослідницькій традиції критично вивчений, насамперед, у працях російських дослідників Л.Г. Іоніна [167], О.Д. Ковальова [191], Б.С. Старостіна [387] та ін., які визначають сутнісні риси й еволюцію теорії модернізації, модернізаційний характер трансформаційних змін.

У 90-х роках сформувалась традиція використання теорій модернізації до реалій країн пострадянського періоду, особливо в Росії. Це найбільш повно проявилось у роботах О.С. Ахієзера [9 – 17], А.В.Демидова [131], В.В. Козловського [194, 195], Е.С. Кульніна [214], М.І. Лапіна [235, 236], О.С. Панаріна [300], В.Т. Федотової [418], в низці колективних праць [215, 216, 218, 273 - 276] та ін.

Проблеми модернізації і трансформації українського суспільства в 90-х роках стають предметом дослідження українських учених, для яких характерне органічне поєднання теоретичних і емпіричних аспектів дослідження, що дає підстави говорити про формування нового напрямку досліджень. Соціокультурна трансформація є предметом числених досліджень В.П. Андрущенко, Є.І. Головахі, М.І. Горлача,

А.А.Кавалерова, А.І. Кавалерова, С.Л. Катаєва, В.С. Ларцева, М.І.Михальченко, А. О. Ручки і багато ін.

Значну роль в узагальненні результатів роботи відіграло ознайомлення з новітнім доробком українських дослідників В.С. Бакірова, І.А. Зазюна, В.В. Ільїна, В.Г. Кременя, М.М. Мокляка, О.П. Пунченка, М.І.Романенка, В.П. Степаненка, М.Ф. Цибри, О.В. Халапсіса, О.М. Черниша, А.А. Чунаєвої та ін.

Значними є роботи, присвячені аналізу модернізаційних змін, зафіксованих шляхом моніторингу в Україні з 1991 по 2002 рік, виконаних під керівництвом Є. Головахи [107, 108, 302]. Для цього аналізу характерний комплексний підхід, який дозволяє зробити висновок про динаміку соціальних показників українського суспільства, що трансформується у взаємозв'язку економічних, політичних та культурних індикаторів, хоч слід зазначити, що соціокультурним характеристикам в цій роботі приділена недостатня увага, а тому вони мають бути предметом спеціального розгляду.

У роботах А. Ручки не тільки дається аналіз системності трансформаційних процесів в Україні, які охоплюють усі сфери і сторони суспільного життя, але й особлива увага приділяється вивченню еволюції соціокультурних характеристик за останні 10 років [347, 376].

Досліджуваній нами проблемі присвячений комплекс робіт С.Л.Катаєва [184 - 186], які узагальнені у його докторській дисертації «Соціокультурна трансформація сучасного українського суспільства» [186]. У цій роботі розглядаються теоретико-методологічні проблеми соціокультурної трансформації та соціальні явища і процеси в суспільстві, що трансформуються, однак залишилась нерозглянутою сама система культури як особлива соціокультурна сфера та зміни в її окремих складових (освіті, науці, релігії, мистецтві, дозвіллі тощо). За характером обраної в роботі спеціальності «соціальна філософія та філософія історії» не вивчені проблеми регіональної соціокультурної трансформації, не

визначено комплекс характеристик нової соціокультурної реальності та її специфіку в цілому як вона складається в Україні та можливості її регулювання засобами культурної політики. Виникає необхідність формування нового розділу знань, який можна визначити як соціокультурні трансформації нової соціокультурної реальності, культури перехідного періоду. Тому на відміну від вище зазначеної близької за назвою роботи, в даній дисертації соціокультурна трансформація розглядається не на рівні спеціалізації «теорія та історія соціології», а на рівні соціальної філософії у напрямі пошуків шляхів соціокультурної регуляції і, частково, управління культурною сферою. С.Л. Катаєв більше розглядає соціальні зміни як культурні, а в даній роботі культурні зміни розглядаються як такі, що породжують соціальні перетворення, як культурний механізм соціального розвитку.

Зважаючи на необхідність якщо не інтеграції, то врахування інших підходів, які складаються в межах аналізу соціотрансформаційного процесу, виділимо ряд напрямків, пов'язаних з осмисленням постмодернізаційних змін в Україні, бо вони дозволяють визначити тенденції, пов'язані з формуванням в Україні постіндустріального, інформаційного суспільства.

Основний напрям роботи у дослідженні соціокультурних трансформаційних змін зосереджується на модернізації і постмодернізації як тих основних процесах, які визначають напрям змін.

В середині ХХ ст. теорії модернізації складаються з метою пояснення змін, які відбуваються у слаборозвинених країнах та тих, що звільнились від колоніальної залежності, як рух від традиційного до сучасного модернізаційного суспільства.

Ці роботи значною мірою мали апологетичний характер, бо розглядали традиції й інститути цих суспільств як певні рудименти минулих формацій, однозначно консервативно-реакційних за своїм змістом, а вплив Заходу розглядався однозначно позитивним [144, 167,

434]. Значною мірою теоретична недостатність і неспроможність теорій модернізації і формування реалій інформаційного, постіндустріального суспільства призвели до їх кризи, а з 70-х років ХХ ст. - до появи постмодернізаційних теорій, відображених в роботах Р. Арона, П. Бергера, Е. Тізіхіана, О. Тофлера і багатьох інших [6, 31- 33, 400 - 402, 503, 504].

Важливе теоретичне значення для розуміння природи постмодернізму і визначення особливостей його культури і методології дослідження має монографія німецького вченого П. Козловськи «Культура постмодерна» [193].

Після розвалу системи соціалізму у 90-х роках ХХ ст. почалась інтенсивна розробка посткомуністичних теорій модернізації, особливо в Росії та Україні, які супроводжувались аналізом трансформаційних процесів за останні десять років на великому емпіричному матеріалі. Загальною особливістю цих теорій є пошук моделі свого соціокультурного розвитку на основі синтезу постмодернізаційних концепцій, переосмислення досвіду соціалістичного розвитку і визначення тенденцій розвитку культури [10, 102, 144, 151, 207, 358, 403, 409, 411], в основному руслі наукового пошуку яких складається і наша робота.

Ми виходимо з того, що сутнісну основу соціокультурної трансформації та її зміст складає модернізація, яка утворилась як парадигма прогресивних змін індустріального суспільства і стала синонімом змін при аналізі різних історичних періодів, починаючи з часів античності [145], і, виражаючи необхідність свідомості епохи, співвідносити себе з античністю в процесі осмислення себе самої [144, 145]. При такому підході втрачаються критерії розуміння сучасного модернізму, який вже з середини ХІХ ст. безпідставно проголошується постмодернізмом [269], хоч окремі постмодерністські «прориви» спостерігаються вже з тих часів [145].

Терміном «модернізм» позначаються не тільки процеси переходу від традиційного до індустріального суспільства, але й власне період

індустріального суспільства, хоч в ньому вже зароджується постмодернізм як система [193, 194], що дає підстави відносити до дослідників цього процесу таких класиків соціальної філософії як М. Вебер, Е. Дюркгейм, О.Конт, К.Маркс, хоч вони і не вживали спеціально цього терміну.

Оскільки власне теорії соціокультурної трансформації присвячено дуже мало робіт, вихідною визначається позиція, згідно з якою основним її модернізаційно-постмодернізаційним змістом є, як зазначає В. Мур, модернізація як тотальна трансформація [186, с. 16].

Еволюціоністська природа теорії модернізації розкривається в роботах О.Д. Ковальова [191], Б.С. Старостіна [387] та інших [273, 274], в яких розкриваються її теоретичні витoki, починаючи з робіт Г. Спенсера.

Виходячи з того, що теорія трансформації має розкривати процеси перетворень не тільки прогресивного характеру, але й інверсії, повернення і набуття нових функцій, в тому числі консервативно-трансформаційними формами, до неї наближені як дотичні, так і пояснювальні інші теорії, які аналізують соціальні зміни соціологія соціальних змін П. Штомпки [471], циклічні теорії П. Сорокіна [369, 370], А. Тойнбі [399], творчі здобутки яких використовуватимуться в даному аналізі.

Таким чином, модернізація і постмодернізація як ключові аспекти трансформації дозволяють визначити її основний зміст, виходячи з врахування соціалістичної модернізації конфронтуючих з нею аспектів націєстверджуючої традиціоналістської та західницько орієнтованої модернізації і особливо постмодернізації, яка просякає в них і «огортає» їх, ще не сформувавшись у сталі форми.

Основний зміст теорії модернізації склався стосовно процесів, що відбуваються у післявоєнних слаборозвинених країнах, які беруть за зразок західні країни (Ш. Айзенштадт, Е. Етціоні).

Пізніше, після кризи теорії модернізації, в другій половині 80-х років у західній соціології складається концепція «модернізації в обхід модернізму», модернізації без нав'язаної зовні високої ціни за неї, зі

збереженням національної культури (Ш. Айзенштадт, А. Турен та ін.) [408, 409]. А. Турен обґрунтовує можливість незахідного, контрмодернізаційного шляху Росії і названого «білямодернізаційним», який за своїм змістом є соціальною революцією без руйнувань [409, с. 22]. Частина дослідників вбачає суперечність і специфіку модернізації в Росії в поєднанні різноякісних елементів [28, 235], що цілком може бути поширене і на Україну. Якщо Л. Бергер співвідносить тільки теорії соціалізму і модернізації [30], то інші сучасні дослідники визначають особливості соціалістичної соціокультурної модернізації [181, 184].

О.А. Єфремов, аналізуючи специфіку модернізації Росії в контексті глобалізаційних процесів, приходять до висновку про початок модернізації в Росії з часів Петра I, а сама модернізація є конкретним процесом, який складає основний зміст нової і новітньої історії, а початок першого етапу всього процесу датує кінцем XVI ст., початком географічних відкриттів [145, с. 9, 20].

Небажання американських і західних теоретиків в цілому рахуватись зі специфікою незахідної модернізації призвели до краху теорій модернізації 50-60-х років XX ст. [145, с. 83].

Даний автор вважає необхідним виходити з багатоваріантної модернізації як обумовленої цивілізаційно-формаційною специфікою країн, а другий етап світової модернізації вбачає у глобальному протистоянні Заходу й інших країн, який має завершитися третім етапом формування єдиного світового співавторства [145, с. 75 - 76].

Розлогий і всебічний аналіз трансформаційних процесів в Росії за останні десять років даний в колективній монографії науковців Інституту соціології РАН за редакцією В.О. Ядова «Россия: трансформирующееся общество», в якій розглядається також природа сучасної соціально-культурної трансформації, рецидивуючої модернізації (Наумова Н.Ф.) та визначення Росії як суспільства ризику (Яніцький О.М.) [344]. В цій роботі В.О. Ядов розкриває важливість використання терміну

«трансформація» і специфіку його використання щодо російських умов, дає оцінку неадекватності і неочікуваності змін, породжених модернізаційними реформами [344, с. 16 – 17].

У багатьох роботах усвідомлюється досвід «доганяючої» та запізнілої модернізації в Латинській Америці і в Азії у застосуванні до пострадянських країн, особливо досвід Японії, яка, використовуючи історичні і соціально-культурні особливості своєї країни, зуміла перетворити модернізаційний неорганічний розвиток на органічний, зумівши зберегти свою культурну самобутність [9, с. 11]. Склався цілий корпус альтернативних суджень відносно завершеності модернізації у посттоталітарних країнах, які визначаються визнанням міри завершеності в них модернізаційних процесів. Одні (О.С. Ахієзер, О.А. Єфремов) виходять з того, що процес модернізації є незавершеним і тепер знаходиться у певній її стадії [9, 145, 185], а інші вважають, що процес модернізації в них завершився, а суспільство, очевидно, вступає в процес постмодернізації [283], що, напевно, пов'язано з різним розумінням природи і меж модернізації. Слід погодитись з думкою С.Л. Катаєва, який, виходячи з тези, що на тлі вирішення незавершених завдань модернізації здійснюються одночасно і процеси постмодернізації, обидві висловлені позиції вірні лише частково [186, с. 16]. Справа в тому, що, з точки зору технологічно-цивілізаційної, модернізація в основному завершилась, але в культурному відношенні багато проблем модернізації залишається не здійсненими, що пов'язано з відомою тезою У. Огборна про культурний лаг відставання культурних змін від технологічних, хоч згодом, в останні роки, складається ситуація якщо не їх паритету, то певного навіть випередження культурними здобутками технічних зрушень. Разом з тим, значна частина дослідників (С. Катаєв, В. Козловський) приходять до висновку про накладання, неузгодженість і навіть «зібгання» основних тенденцій модернізаційного розвитку, одночасне вирішення завдань

відразу кількох історичних періодів, у тому числі модернізації і постмодернізації [185, 194].

Однак лишається нерозглянутим важливіший блок проблем, пов'язаних з характером трансформаційних процесів в Україні і країнах СНД, які полягають у змістовних розходженнях і суперечностях незавершених процесів соціалістичного типу соціокультурної трансформації, і намаганням їх трансформувати у капіталістичний тип з одночасним вирішенням проблем їх спадкоємності, а також збереження соціалістичного культурного традиціоналізму і утвердженням, оновленням національних традицій, національної культури, формуванням національно-культурної ідентичності, що й має бути однією зі стержневих, наскрізних проблем даної роботи.

Таке фокусоване випробування громадян, посилене кризовим станом в економіці і культурі, посилює увагу до соціальної модернізації як підґрунтя культурної модернізації, соціальної витривалості агентів цього процесу, бо за висновком, зробленим Л.О. Біляєвою в її докторській дисертації, «адаптаційні здібності населення єдине дійсне багатство суспільства» [28, с. 230]. Інші дослідники (Г.П. Вижлецов, В.В.Козловський та ін.) в цих випробувальних перехідних умовах акцентують увагу на стані і специфіці соціальних цінностей як необхідної основи забезпечення успішності модернізації, в тому числі в сфері культури [96, 195].

В.В. Козловський приходить до висновку, що константність основних ціннісних переваг і установок впродовж останніх двох століть, які пройшли під знаком модернізації, визначають і можливі межі актуальних соціальних змін в доволі обмеженому діапазоні [195, с. 17].

Частина авторів формує системне бачення соціокультурних проблем модернізації, наприклад, Б.С. Єрасов у запропонованій ним концепції соціальної культурології, виділяючи такі суперечності модернізації як розвиток і соціальна стабільність, самобутність і запозичення, релігійне

протистояння та ін., звертає увагу на співвідношення духовних чинників (норм, цінностей, змістів і цілей) із соціальною регуляцією і соціальною дією [145, с. 513].

Свою концепцію цивілізаційно-культурної трансформації розробив Є.М. Бабосов, який характерними рисами перехідного періоду вважає руйнацію системи цінностей, соціокультурну дестабілізацію, моральний ригоризм, відродження сакрального, зміну критеріїв соціальної структури, перетворення культури у чинник детермінації соціального життя, суперечливість стосунків, відрив культурних традицій від соціально-історичних орієнтирів (детрадиціоналізація), руйнацію системи ціннісних орієнтацій, зниження життєвого ресурсу особистості та ін. [406, с. 117].

Акцентування на суперечностях соціокультурної трансформації перехідного періоду приводить значну частину дослідників до висновку про кризовий стан культури [252, 376, 407, 413], який з позицій соціально-культурної синергетики характеризується О.М. Лукіним як надто довге перебування в точці біфуркації [252, с. 126], як перехідний стан до нового типу культури та ін.

Грунтовний культурологічний аналіз в сучасній культурі в порівняльно-історичному аспекті реалізований в роботах російського дослідника М.А. Хренова, особливо у його останній монографії «Культура в епоху соціального хаоса» [436], де особлива увага звертається на зв'язок структури перехідного періоду з художніми трансформаціями. Ця ж лінія аналізу на базі розробки методології перехідного періоду і історичного аналізу циклів реалізується в монографії за редакцією М.А. Хренова «Искусство в ситуации смены циклов»: Междисциплинарные аспекты исследования художественной культуры в переходных процессах» [168], в якій особлива увага приділяється дослідженню постмодерністської парадигми в інтерпретації перехідного періоду, що частково може бути застосоване до аналізу української соціокультурної реальності.

Трансформаційний процес все частіше розглядається дослідниками як перехід до нового якісного стану суспільства, для якого характерні динамічність, нелінійність, різнонаправленість [339, 430, с. 3].

В українській соціальній філософії створені певні передумови для вивчення соціокультурних трансформацій в окремих сферах суспільства. Певне методологічне підґрунтя для вивчення складають раніше охарактеризовані роботи С.Л. Катаєва, а також комплекс робіт О.М.Семашка по розробці понять нової соціокультурної реальності та її характеристик як результатів соціокультурної модернізації перехідного періоду із застосуванням емпіричних досліджень [350–355]. Систематизовані ним риси і процеси в сучасній соціокультурній реальності дозволяють більш точно і предметно вивчати трансформаційні процеси в окремих сферах суспільства, хоч, на жаль, поза його увагою залишився зміст постмодерністських процесів в українській культурі та й риси соціокультурної реальності визначені частково.

Роботи Н.В. Костенко, А.О. Ручки, Л.Г. Скокової розкривають не тільки системність трансформаційних процесів, але й природу соціокультурних диференціацій, інституційні зміни в культурно-комунікативній сфері суспільства, публічне та індивідуальне в культурному житті населення, зміни в комунікативних процесах та системі дозвілля, участі населення в культурному житті за результатами соціологічного моніторингу, етнокультурні установки населення [415, с. 520-542], що дозволяє визначити панораму соціокультурних змін в останні роки в Україні.

Зростаюча увага приділяється в українській соціально-філософській думці вивченню субкультурної диференціації як фактору інтенсифікації соціокультурних трансформаційних змін. В цьому напрямі значна робота моніторингового характеру проведена Інститутом молоді Міністерства молоді і сім'ї [94, 234].

Соціальна диференціація і природа молоді в перехідний період аналізується в роботах М.Ф. Головатого [106], С.Л. Катаєва [186], В.Є.Пилипенко [312] та ін.

Однак в цих роботах залишається не вивченим системний зв'язок субкультур і їх функції, внесок у «велику» культуру та перспективи їх розвитку, як і модернізаційний потенціал окремих субкультурних груп.

В умовах кризи та інтенсивних трансформацій соціальна філософія потребує більш широкого використання даних суміжних наук та притаманних їм підходів (культурологія, соціальна психологія, соціологія та ін.), що створює умови для комплексного підходу, реалізації інтегративної функції соціально-філософського знання, принципів функціонального аналізу.

У цьому плані заслуговує уваги проблема культурних змін, соціокультурної динаміки від соціальної стагнації до змін перехідного періоду [1, с. 35].

Заслуговують на увагу роботи присвячені модернізаційним змінам як еволюційним у їх співвідношенні з біфуркаціями і революціями і суперечностями їх розв'язання [214]. Культурні процеси класифікуються як парні, симетричні, інтеграційно-дезінтеграційні [215, с. 37]. У цих роботах розкривається як в перехідний період, коли перестають діяти старі цінності, починається зародження нової мети діяльності, переосмислення існуючого, зміна інституціональних і неінституціональних культурних форм [215, с. 44]. Переосмислення, яке йде різними напрямками, створює смислоутворюючий надлишок як основу ціннісної диференціації, а сама культурна диференціація, зіткнення різних смислів і позицій стає джерелом змін в культурі (С. Айзенштадт).

Грунтовний аналіз парадоксальної поведінки людей в умовах трансформації суспільства дає в своїй монографії відомий російський соціолог Ж.Т. Тощенко [403].

Проведене масштабне порівняльне міжнародне дослідження соціокультурної трансформації у постсоціалістичних країнах дійшло висновку про те, що останнє десятиліття було часом «міжсистем'я» як період не стільки початку нової епохи, скільки завершення попередньої, перехід від цінійних надій до прагматичного мислення, бо за цей час «культурна специфіка не піддалась зусиллям реформаторів» [204, с. 18]. Чеські дослідники поставили під сумнів можливість прогресу на модернізаційній базі, бо, на думку Я. Келера, «модернізаційний підхід явно недооцінює ідею рівності, відповідальності, солідарності» [204, с. 18], руйнує соціальну сферу суспільного життя, світ сім'ї та ін.

Стає необхідним, на думку Ж.Т. Тоценка, більш широкий трансформаційний підхід, бо теорія модернізації, в тому числі рефлексивної модернізації, не здібна відобразити багатовимірність процесів переходу, багатопланового конфліктного розвитку постсоціалістичних суспільств, формується потреба в новій соціологічній парадигмі [403, с. 7].

Менш ніж інші попередньо розглянуті сфери досліджені в українській соціальній філософії проблеми модернізації і постмодернізації інформаційної сфери як підгрунття поступової трансформації українського суспільства в постіндустріальне, інформаційне суспільство.

Не зупиняючись на великому обширі літератури, присвяченої інформаційним за своєю природою трансформаційним процесам в українському суспільстві, які мають загальне значення для нашої роботи, виділимо лише ті, які мають засадниче методологічне значення.

Соціокультурологічні проблеми інформатизації українського суспільства з акцентуванням на роль в них мас-медіа розробляються в серії робіт працівників відділу соціології культури і масових комунікацій Інституту соціології НАН України під керівництвом А.О. Ручки [410, 413, 415].

Принципове значення для розуміння соціокультурних трансформацій в Україні має монографія працівників цього відділу, видана за редакцією А. Ручки «Соціокультурні ідентичності та практики» [376], в якій ґрунтовно розглядається природа ідентичності як соціокультурного феномену, ідентифікаційні виміри сучасного українського соціуму, його культурні ідентифікації і практики.

В роботах Н.В. Костенко особлива увага звертається на роль мас-медіа в культурних трансформаціях в контексті соціальних перетворень [415, с 546 – 556].

Перспективи і проблеми соціокультурного дослідження кіберсоціуму та їх вплив на загострення традиційних соціальних суперечностей досліджує В.Н. Щербина [476].

Особливо значний потік наукових публікацій присвячено відновленню традицій і модернізації релігійної сфери. Їх можна типологізувати за тематикою і направленістю:

1) всеукраїнські соціомоніторингові дослідження, проведені Інститутом соціології НАН України в межах широкомасштабного проекту «Українське суспільство на межі ХХІ століття» та дослідження Ю.І.Саєнка та інших [410, 413 – 416], які дають важливий матеріал для узагальнень;

2) дослідження взаємозв'язку національного відродження і культури та ролі релігії в суспільстві, проведені Г.Г. Горбаченко, М.І. Кирюшко, М.Ф. Рибачуком, О.І. Уткіним та ін. [110, 339, 340], які розкривають природу і специфіку соціокультурних трансформацій в релігійній сфері;

3) вивченню релігії як соціального інституту і трансформації його функцій в сучасних умовах присвячені дослідження О. Грабовець, О.Панкова, М. Парашевін [116, 303, 307], в яких значний акцент робиться на інтегративній функції релігії та характері її впливу на суспільство;

4) співвідношення консервативних та модернізаційних компонентів у процесах релігієзації українського суспільства та визначення перспектив

православ'я досліджується в роботах С.Л. Катаєва, А.М. Колодного, А.П.Лантуха, О.О. Панкова, В.М. Подшивалкіної та інших [185, 197, 234, 304, 305], в яких розкривається суперечливість релігійних процесів та конфліктогенна потенційність деяких з них;

5) виділяється значна частина досліджень (О. Панков, С. Катаєв, А.Лантух та ін.), які характеризують трансформаційний вплив молоді на характер функціонування релігії та вплив релігії на соціалізацію молоді [184, 234, 303]. Однак залишаються недостатньо вивченими не тільки окремі з функцій та взаємозв'язок соціально-релігійних функцій, всезагальний вплив релігії на суспільство, а й релігійна складова соціокультурної трансформації, специфіка її буття в соціумі, який трансформується.

Стають предметом доволі ретельного вивчення у вітчизняній науці, особливо з позицій культурології і теорії управління, зміни в інституційній сфері галузі культури та системі дозвілля, хоч зі сторони соціології вони вивчаються епізодично і несистемно. Оскільки ці проблеми тісно пов'язані з культурною політикою як засобом цілеспрямованої соціокультурної трансформації, то розглянемо їх у співставленні.

Трансформаційні зміни в українському суспільстві значною мірою програмуються державними документами [326 – 328], а також цілою системою актів, які забезпечують їх виконання. Існуючі підходи в реалізації культурної політики як засобу цілеспрямованої соціокультурної трансформації проаналізовані в монографії О.А. Гриценка «Культура і влада» [119].

Разом з тим за межами цієї роботи залишилось нерозглянутим значне коло проблем, пов'язаних зі специфікацією культурної політики щодо окремих підгалузей культури, особливо регулятивні механізми нововведень та засоби зворотного зв'язку по визначенню її (культурної політики) ефективності, які мають бути розглянуті в даній роботі.

Переважна маса публікацій присвячена сфері дозвілля і соціокультурним процесам в ній як основній сфері використання культури населенням.

Методологічні засади вивчення дозвілля як проблеми культури закладені працями В.М. Пічі, Н.М. Цимбалюк, М.А. Хренова та ін. [314, 437, 452], у яких відображені і проблеми трансформації.

Найповніше загальні і соціокультурні проблеми трансформації дозвілля знайшли відображення у двох документах — «Стан і перспективи модернізації культурно-дозвілєвої діяльності» (Звіт) (К.: УЦКД, 1996) та Державній програмі «Культура. Просвітництво. Дозвілля» (К.: УЦКД, 1995).

Найбільш значущий і помітний внесок в розробку проблеми соціокультурної трансформації системи дозвілля в Україні на основі використання даних всеукраїнських досліджень складає комплекс робіт, виконаних Н.М. Цимбалюк [450 - 452], яка розробила систему показників трансформації сфери дозвілля як національно визначеної і її системної регуляції і управління, хоч залишились нерозглянутими вплив дозвілля на соціалізацію, залежність змін в дозвіллі від інших соціокультурних сфер.

Трансформацію дозвілля в системі всієї культурної ситуації і особливо мас-медіа на основі загальноукраїнських соціологічних досліджень вивчають Н.В. Костенко, А.О. Ручка, Л.Г. Скокова [415, с. 541 – 570].

В найменшій, очевидно, мірі вивчено у вітчизняній науці вплив трансформаційних змін на художню сферу та її місце і функції в системі нової соціокультурної реальності. Методологічна основа вивчення цих процесів розроблена такими дослідниками, як Корнієнко Н.М., Ляшенко І.Ф., Юдкін І.М., роботи яких визначили специфіку дослідження соціального та естетичного функціонування мистецтва в Україні і його інституційне переструктурування в системі нової соціокультурної реальності. Цьому вивченню сприяв новий науковий напрям

комплексного (в тому числі і соціологічного) вивчення національної художньої культури (етномистецтвознавства), який склався в Інституті мистецтвознавства, етнографії та фольклористики ім. М.Т. Рильського НАН України під керівництвом І.Ф. Ляшенка [412] і на основі якого була досліджена система української художньої культури і особливості її функціонування в умовах модернізації українського суспільства, яка розкрита в основоположній для нашого дослідження роботі «Українська художня культура» [412].

Помітним внеском в цій і в серії інших робіт є розробки О.М.Семашка [350, 351], який на значному матеріалі прослідкував характер соціокультурних змін в українській художній культурі, виходячи з системного аналізу взаємозв'язку «художнього виробництва», «художньої потреби» і «художнього споживання» та обґрунтування особливостей формування нової художньої реальності. Однак цьому авторові не вдалось розкрити характер соціокультурної трансформації всієї художньої сфери, специфіку музичної реальності і особливо її впливу на інші соціальні сфери, що є важливим завданням нашої роботи.

В українській соціальній філософії формуються контури нової галузі знань — соціокультурної трансформації, важливішими напрямками якої у застосуванні до українського суспільства є:

- вивчення сутності соціокультурних змін в перехідний період;
- визначення закономірностей соціокультурної трансформації українського суспільства;
- розробка і визначення специфіки соціокультурної реальності в Україні і її основних характеристик;
- дослідження особливостей модернізації і постмодернізації в окремих сферах соціально-культурного життя;
- визначення характеру і специфіки соціокультурної трансформації в регіонах;

- розробка шляхів регулювання соціокультурних трансформаційних процесів, в тому числі засобами культурної політики.

Загальною характеристикою дослідження особливостей соціокультурної трансформації в Україні є нерівномірність розробки її проблематики, яка проявилась у значних емпіричних дослідженнях окремих сфер нової соціокультурної реальності і відставанні від них розробки теорії і методології, специфіки соціокультурних підходів, що негативно позначається на загальному рівні проведених досліджень.

Відповідно до завдань нашої роботи і її структури відзначимо нерозробленість теорії трансформації як щодо посткомуністичних суспільств, так і стосовно України, особливо у визначенні специфіки цих процесів у соціокультурній сфері в цілому і в її окремих секторах (ціннісно-нормативній, інформаційній, релігійній, дозвіллевій, художній підсистемах та ін.).

Не визначена система емпіричних показників та індикаторів соціокультурної трансформації. Нерозробленими залишаються проблеми вивчення специфіки модернізаційних процесів у регіонах України, що утруднює діагностування, програмування і регулювання культурного життя в них.

Залишається невивченою проблема умов і можливостей соціального регулювання процесів соціокультурної трансформації, особливо засобами культурної політики, що й визначає коло досліджуваної нами проблематики.

1.2. Теоретико-методологічні засади дослідження соціокультурної трансформації

Для освоєння засад аналізу культурно-трансформаційного процесу важливо розуміння його глибинного змісту, яке дозволяє досягнути тенденції його розвитку як основи для прогнозних суджень.

Це, очевидно, можливо шляхом вивчення і визначення сутності культурних процесів у великому історичному часі, які передбачають певну повторювальність і, навіть, циклічність у відповідності з дією закону заперечення.

Такий підхід стосовно сучасності і, особливо України, зобов'язує до розгляду перехідних процесів, «феномену переходу» в культурі, специфіки культури переходової доби. Даний період деякі дослідники називають «епохою соціального хаосу» [168], вважаючи, що історія ділиться на епохи перехідні і стаціонарні. Перехідний стан – це стан невизначеності, коли переважає відхід традицій і виникають нові форми і цінності, сенс яких, якщо виходити зі звичних установок, втрачається [168, с. 11].

У відповідності з М. Еліаде, розгортання історії по принципу «вічного повернення» означає вихід із історичного часу, його зняття і активізацію хаосу [478, с. 92].

Соціально-філософський підхід в розумінні перехідного процесу передбачає стосовно суспільства його:

- цілеспрямований характер;
- варіативність шляхів до стабільності;
- структурну напруженість, навіть розхитування вихідних структур, що може вилитися в хаос;
- опозицію організованого і невпорядкованого;
- стихійність та програмованість змін;
- легітимність та нелегітимність;
- виникнення «кентавроподібних» утворень, які поєднують риси протилежних тенденцій;

- наявність структур архетипового характеру, які якби об'єднують минуле, теперішнє і майбутнє;
- складання «соціального поля» перехідних процесів (норми, цінності, ідеали) [212, с. 5–7].

Довільність вживання таких дотичних до цього понять, як «процес», «стан», «розвиток», робить необхідним їх уточнення. Якщо раніше традиційне поняття «розвиток» вживалось лише щодо детермінованих еволюційних процесів, то тепер воно вживається більш широко, як синонім позитивних змін, а сама детермінація може обумовлюватись ідеологічно та теологічно (національний ідеал, як детермінатор).

«Станом же, як вірно зазначає Ф.М. Канак, в загальному розумінні є не стільки власне актуальні рух і зміни, а певний «зріз» у процесі руху і зміни, про рух і зміни, ніби вирвані з континууму, зупинені у якийсь момент» [174, с. 72-73], якими є вихідний, перехідний і результуючий і яким відповідають три фази – функціональний розлад системних зв'язків, їх майже повна руйнація і певна стабілізація, рух від хаосу до порядку.

Таким чином, можна зробити висновок, що в перехідному стані з'єднуються і продовжують один одного занепад (регрес, розлад системи) й прогрес (виникнення порядку з хаосу), а тому перехідний стан ідентифікується не з детерміністичним розвитком закономірно породженим системою, а зі з'явою того, що раніше просто не було. Він близький до того ж біфуркації, розмежовуючи два якісно визначені й стабільні стани системи, в проміжку яких з'являється особлива, третя підсистема обумовленостей і нових, раніше непередбачуваних змін.

Адекватним для опису цих інноваційних, часто непередбачуваних змін, є, очевидно, поняття «фульгурація» (буквально – спалах блискавки), який вживається для означення чогось такого, чого раніше не було, тобто виникнення нового можна назвати фульгуративним процесом.

Згідно з концепцією К. Лоренца, «кожен крок еволюції створює не просто відмінності щодо інтенсивності ознаки, а й відмінності щодо суті» [247, с. 352], тому нове в розвитку становить собою не просто деяке доповнення до того, що було, а є чимось абсолютно новим, нічим закономірно не зумовленим і, навіть, випадковим.

В цілому ж перехідний процес може бути ідентифікований з усім періодом трансформації суспільства від вихідної до результуючої системи.

Радикально переосмислюється розуміння стабільності в соціумі, «завмирання» на якій у перехідні періоди («епохи змін») стає загрозливим, бо зупиняє незавершений процес.

Сучасна методологія визначається в тому, що порядок у системах, що самоорганізуються, тримається не на їх стабільності (стійкості), а, навпаки, сама стабільність складається й утримується за рахунок змін, спрямованих на вдосконалення внутрішньо-системних зв'язків та гармонізування системи з довкіллям. Стабільні стани системи на осі часу їх існування здебільшого нетривалі: більшість їхнього існування припадає на перехідні процеси, на процеси розпаду й інтеграції та перехідні стани. Суспільства, які приділяють виняткову увагу стабілізації й безпеці, втрачають, на відміну від динамічних суспільств, механізми саморегуляції.

Оскільки загальна тенденція суспільного розвитку відбувається в руслі інформаційного, постіндустріального суспільства, а його культурна сутність найбільш чітко виражена у постмодернізмі, то слід окреслити загальні особливості культури постмодерну як критерій для оцінки характеру і спрямування тих трансформацій, які відбуваються у сучасній культурі.

Рух навіть природних систем несе в собі певні ритми, які є інерційними і складають певні відносно стійкі цикли. В основі суспільних ритмів лежить культурна основа, яка пов'язана з певним реальним

конкретно-історичним суб'єктом, а «розвиток медіації є якісна зміна культури» [168, с. 118–119].

Слід погодитись з О. Ахієзером в тому, що «таємниця механізмів культури виявляється в таємницях її організації (яка по суті є організацією її функцій), організації руху думки, націленої на формування смислів, на осмислення і переосмислення людської реальності, на перетворення сигналів реальної і потенційної небезпеки в ефективності рішення, які створюють програму ефективних дій...» [168, с. 119].

Механізми перетворення культури в проблему є висхідним пунктом формування культури, а смисл організації культури як дуальної опозиції полягає в розділенні первинного на протилежні, контрарні смисли, що усвідомлюються як дискомфорт і, в свою чергу, формують нові смисли, які включають програму діяльності суб'єкта, направлену на подолання дискомфорту [168, с. 122].

Механізми відтворення культури пов'язані з циклом сенсоутворення, який перетворюється в цикл діяльності. В суспільстві формується механізм відновлення втраченого, в тому числі культурних програм. Медіація як перехід покликана шукати вихід у вирішенні проблем за межами історично сформованого змісту, формувати новий сенс, переосмислювати сутнісний творчий процес, що близьке психологічно до визначення її І. Кантом як «стурбованість» [169, с. 127]. Медіація, яка пов'язана з критицизмом щодо обох полюсів опозиції, шукає серединну культури як їх (полюсів) синтез, який відкриває вихід в новий культурний простір на основі напруженого пошуку власних ресурсів, утримання накопиченого позитивного досвіду.

Для реалізації медіативних можливостей необхідна свобода як умова, засіб і мета медіації.

«Сенс свободи, яку несе медіація, полягає в прагненні формувати нові цілі, нові засоби, формувати нові умови, новий вибір» [168, с. 129]. В цілому інверсійна логіка використання можливостей традиційних культур

змінюється медіаційною логікою пошуку нових сенсів. Розвиток може бути досягнутий, коли у суспільства, яке модернізується, існують механізми і потенційні можливості для плідного діалогізування з традиційними цінностями і їх використання, як це можна бачити на прикладі Японії.

Ці попередні методологічні, філософсько-культурологічні підходи дозволяють перейти до розгляду базового поняття «соціокультурна трансформація», на яке змістовно проектується комплекс важливіших проблем сучасності.

Як це не здається парадоксальним, але в теоретичному відношенні при постійному вживанні широким загалом суспільствознавців терміну «трансформація» (гадаю, що найбільш уживане поняття щодо стану сучасного суспільства) він залишається малорозробленим, як і теорія соціальної трансформації, і ще менш розробленим є поняття і теорія «соціокультурної трансформації».

В цілому поняття «соціальна трансформація» характеризує перехід до вищої соціальної системи і, разом з тим, вживається у більш широкому розумінні соціальних змін без визначення їх вектору і характеристики модернізованості чи консервативності. Хоч поняття «соціальна трансформація» все частіше вживається як функціональна категорія загальносоціологічної теорії, яка описує динаміку соціальних змін, але не можна беззастережно твердити, що «трансформація» – радикальний, ґрунтовний перехід певного суспільства в нову соціокультурну систему [374, с. 34] і що вона належить до типу морфогенетичних процесів [374, с. 35], які передбачають радикальну зміну системи, бо до цього типу процесів відноситься також часткова «релігійна реставрація» та ін., тобто зворотні процеси. Тому, очевидно, правильним було б провести типологізацію соціальних трансформацій за їх рівнем і направленістю. Так, слід виділити «глобальну соціальну трансформацію» як всеохоплюючий соціальний процес, який має свій своєрідний морфогенез,

як і відокремити «системну соціальну трансформацію», притаманну переходу від соціалізму до нової формації. Соціально-зворотній консервативний зміст має «фундаменталістська соціально-релігійна трансформація» в ісламських країнах.

В межах одного процесу «системної соціальної трансформації» свої специфічні особливості, логіку, зміст і тенденції має політична, економічна і, особливо, соціокультурна трансформація у формі нової соціокультурної реальності, а в її системі, наприклад, молодіжної субкультури.

У кожній країні складаються свої особливості економічної, політичної і культурних реальностей, що трансформуються і впливають одна на одну.

Так, політичний фактор зростаючого відчуження народу від держави та зниження матеріального забезпечення в Україні, засвідчений чисельними моніторингами соціальних змін [415, с. 9], негативно позначається на культурній активності населення.

Тому соціальна, як і соціокультурна трансформація, має бути розглянута по соціальній «вертикалі» і «горизонталі» з урахуванням фаз свого розвитку, стосовно нашого об'єкту дослідження принципово важливим завданням соціокультурного аналізу є визначення стану і динаміки соціокультурних змін та рівня їх основних показників, частково відображених у соціальних моніторингах.

Визначення терміну «соціокультурна трансформація», на нашу думку, можливе шляхом: 1) висвітлення змісту сучасної епохи і характеру змін в ній; 2) окреслення специфічності змісту та співвідношення понять «соціальне» і «культурне» як основи «соціокультурного»; 3) специфікації самого поняття «трансформація» та типології його розуміння в сучасній соціології з загальним урахуванням його вияву в сучасній Україні з тим, щоб розглянути її особливості окремо.

Характер сучасної епохи в соціально-філософському розумінні визначається в основному у двох вимірах:

1) перехід від індустріального суспільства до постіндустріального, інформаційного;

2) перехід від модерністичної (модерної) епохи до постмодерністичної (постмодерну), які мають багато спільного і постають у нерозривній “щепленості” одного цілісного процесу.

Термін «постіндустріальне суспільство» увійшов в науку на межі п'ятдесятих і шістдесятих років в розробках Дж. Белла, а пізніше Д.Рісмана, Е. Тофлера, З. Бжезинського, Дж. Гелбрайта та ін. [184, 399, 401]. Наприкінці 80-х років формується теорія постіндустріального суспільства, важливішими рисами якої є: 1) масове поширення творчої інтелектуальної праці; 2) обсяг і значення зростаючої наукової інформації; 3) розвиток засобів масової інформації; 4) переважання у структурі економіки сфери послуг, науки, освіти, культури над промисловістю і сільським господарством. У 70-80-х роках в центрі уваги постає описання впливу новітніх інформаційних технологій на соціум та нового суспільства, яке буде ґрунтуватися на телекомунікаціях.

Дж. Белл пов'язує становлення нового суспільства з революцією в організації й обробці інформації на основі комп'ютеризації, яка на кінець ХХ ст. корінним чином трансформувала суспільство.

Новий термін «інформаційне суспільство» є синонімічним до поняття «постіндустріальне суспільство» і використовується для позначення цивілізації, в основі існування і розвитку якої лежить особлива субстанція, що іменується «інформацією», яка має властивість взаємодіяти як з духовним, так і матеріальним світом людини і тим самим визначає одночасно і соціокультурне в житті людини, і його матеріальне буття [261, с. 108].

Слід зауважити, що в багатьох соціологічних роботах перебільшується поступ інформаційного суспільства, хоч на думку багатьох американських дослідників, США можна буде визначити як інформаційне суспільство біля 2020 року [183, с. 105].

В науці для позначення цих змін з'явилася низка нових визначень, спектр епітетів: «надіндустріальна цивілізація» (Е. Тофлер), «наукове суспільство» (М. Понятовський), «телематичне суспільство» (Д. Мартін), «технотронне суспільство» (З. Бжезинський), а інші роблять акцент на «пост» у таких визначеннях як «постбуржуазне суспільство» (Дж. Літхайм), «посткапіталістичне» (Р. Дарендорф), «постмодерністське» (А. Етціоні), «постцивілізаційне» (К. Боулдінг), «постекономічне» (Г. Кан), «постпротестантське» (С. Алестром), «постісторичне» (Р. Сейденберг) [261, с. 108 – 109].

Переважна більшість дослідників сходиться на тому, що нове суспільство перебуває лише в стадії становлення і основний зміст його визначається інформаційними змінами, однак таке визначення з соціологічної крапки зору недостатнє для узагальнення всього комплексу змін, які відбулися у суспільстві. Більш поглиблює розуміння суті цих змін використання постмодерністської теорії, яка повинна бути, на нашу думку, доповнювальною і більш конкретною, щодо характеру змін. Важливо приймати до уваги, що при всій зовнішній позірній подібності і внутрішньому змістовному зв'язку поняття «інформаційне» і «постмодернізаційне» не тільки не співпадають, а мають специфічний зміст. Якщо «інформаційне» (інформаційне суспільство) визначає переважно основне русло принципів змін у матеріальній сфері, сфері виробництва і функціонування суспільства, то «постмодернізаційне» концентрується на методологічних, духовних засадах буття, зміні парадигми мислення і відношення до світу, на науковому і інструментальному забезпеченні і визначенні можливостей і перспектив інформаційного суспільства.

Щодо основних із цих змін слід підкреслити перехід від масового характеру виробництва до дрібносерійного, до принципу різноманітності, подолання уніфікації.

Паралельно з демасивізацією, і певною мірою дякуючи їй, відбувається утвердження, на думку Е. Тофлера, нових цінностей, стилів праці, нової різноманітності в установках до праці, статі, нації, дозвілля, які набувають глобального характеру [401].

Постмодерністський підхід описує й уточнює нову реальність, використовуючи такі категорії, як плюралізм, децентралізація, невизначеність, фрагментарність, мінливість, контекстуальність, які відповідають тенденціям розвитку постіндустріального суспільства.

Утвердження різноманітності як важливої передумови розвитку забезпечує використання принципу плюралізму як рівноправного існування різних позицій, що сприяє утвердженню «мозаїчного суспільства», котре змінює центри тяжіння і відрізняється великою рухливістю своїх зв'язків і залежностей [300].

Поряд з процесами децентралізації і диференціації йдуть процеси інтеграції, які не передбачають панування центру, а скоріше - координацію. Децентралізовані частини не намагаються відособитися, а навпаки прагнуть до спільної діяльності, але вже з урахуванням індивідуальних, самотніх особливостей.

Все це приводить до радикальних змін в культурі, до становлення нового типу особистості, зміни її мотивів і цілей, способу життя і існування.

Найбільш ґрунтовно проблеми культури постмодерну розкриті в роботах німецького вченого П. Козловського [193].

Важливішим ключем до розуміння сутності соціокультурної трансформації, на нашу думку, є аналіз базового поняття, яким є

«соціокультурне», яке вживається як в широкому, так і в вузькому його розумінні. Це необхідно для того, щоб «концептуалізувати відношення між структурою і культурою, здійснити систематичне вивчення культури в її соціальних контекстах» [11, с. 69].

Вже з XVIII ст. осмислюється взаємозв'язок «культури» і «суспільства» як внутрішньої цілісності один одного, яка інтерпретується по-різному, в залежності від природи кожної соціологічної теорії, розуміння змісту цих понять.

Культурно-сутнісне розуміння суспільства знаходимо вже в роботах таких класиків соціології як Е. Дюркгейм (суспільство є надіндивідуальна духовна реальність), М. Вебер, Т. Парсонс (суспільство є системою, інтегральним началом якої є норми, цінності та інші складові культури).

У пізнанні суспільства, як і в інших гуманітарних сферах, культурологічний підхід стає одним із провідних, набуваючи статусу методологічного підґрунтя досліджень [11, 12].

Зосередженість сучасної соціальної філософії на процесах соціальних взаємодій з урахуванням їх соціально-культурного контексту посилює акцент на культурі як результаті, в якому знімається позитив суспільного розвитку (способи, норми, цінності, ідеали). Це пов'язано із загальною характеристикою культури: відбирати і консервувати найбільш оптимальні форми життєдіяльності, її властивістю бути скарбницею людського досвіду, що вимагає додаткових соціологічних і культурологічних аргументів. Число цих аргументів, особливо зі сторони культурології, невпинно зростає, що знаходить вплив у поглибленому пізнанні природи культури (в сучасному Інтернеті знаходиться 1300 визначень поняття «культура»).

Особливо сутнісним і виразним виявляється зміст культури у ціннісно-нормативній системі, яка складає основу суспільства і базове категоріальне ядро визначення предмету соціології культури.

Як вірно зазначає Л.Г.Сокурянська, «історико-соціологічний аналіз інтерпретації поняття «культура» свідчить про широке застосування культурно-аналітичного підходу в роботах таких видатних соціологів як М.Вебер, Г.Зіммель, П.Сорокін, Е.Дюркгейм. Так, М.Вебер називав соціологію емпіричною наукою для культури. Важливішими компонентами, суттю соціокультурної системи він вважав етичні установки, тобто, власне, культурні утворення. До вивчення суспільства, вважає М.Вебер, необхідно підходити, як до вивчення культурних продуктів, тобто будь-який аналіз суспільних явищ повинен бути соціокультурним аналізом, бо суспільство є таким, яким воно представлено в культурі» [261, с.76]. О. Шпенглер теж вважав культуру універсальною категорією в дослідженні суспільства, як і Ф. Знанецький, який вважав соціологію наукою про культуру [108].

Очевидно найбільш масштабно і глибоко досліджував культуру і суспільство як цілісну інтегровану систему і розкрив культурну обумовленість динамічних характеристик суспільства, суспільство як соціокультурний континіум П. Сорокін, до творчості якого ми будемо неодноразово звертатися [369, 370].

У зв'язку з цим не можна погодитись з трактуванням культури структурним функціоналізмом, який розглядає її як службову підсистему соціокультурної структури в той час, як їй належить провідна роль, бо культура якісно визначає соціальний поступ, є системою життєзабезпечення суспільства.

Таким чином, культура інтегрує і структурує здобутки, результати суспільного розвитку, закріплює історичний досвід життєдіяльності суспільства і одночасно вона не тільки скарбниця соціального досвіду, який вона трансформує зі своїх глибин для вирішення актуальних проблем сучасності, але, дякуючи цьому механізму зворотнього соціокультурного зв'язку, вона набуває функції регулятора людської діяльності, соціального

феномену в цілому, стає дієвою частиною суспільних змін, бо набуває якостей визнаної, за висловом Ф. Тенбрука, «репрезентативної» культури [167]. Власне, таким чином культура репрезентує суспільство, використовуючи його (суспільства) механізми, через те, що вона заповнює і насичує собою весь соціальний простір.

Згадана «репрезентативна» культура тісно корелює з тенденцією її фіксованості, закріпленості в нових формах, в тому числі електронних медіа, пов'язаних з певною нормативністю, певним зразком, який виступає критерієм підтримки і утвердження певного соціального статусу, а значить і соціальної нерівності.

Наявність такої фіксованої культури різних рівнів констатує низка дослідників (Д. Крейг, П. Бурд'є, Р. Інглхарт), разом з тим визначаючи зростаюче значення культурних складових у повсякденних практиках громадян, у розширенні в умовах постмодерністського суспільства можливостей самореалізації особистості, знаходячи прояв у соціальних практиках, які набувають додаткового культурологічного змісту [32, 126, 165].

Діяльнісний прояв культурологічної компоненти, пов'язаний в умовах перехідної доби у час перехідного періоду в інших, в тому числі і в західних країнах, з активізацією культури як захисного механізму і засобу забезпечення життєдіяльності, робить необхідним все більшу структуризацію культури, вивчення системного взаємозв'язку її елементів, осмислення культурних специфічностей і функціональних спеціалізацій її окремих складових.

Набуває нового змісту бачення П. Сорокіним культури як такої, що «вращена» в соціальну структуру і через неї транслює культурні смисли [369], що разом з тим дає підстави окремим дослідникам ототожнювати культуру і соціальну структуру (суспільство), культурне і соціальне (Ф.Тенбрук, Л. Іонін та ін.) [167]. Мабуть найпарадоксальніше

сформулював цю проблему Ф. Тенбрук, коли стверджував, що між суспільством і культурою не можна провести межу [167].

Але соціальне і культурне не можна ототожнювати, як не можна ототожнювати сутність і явище, які не співпадають за своїм змістом і глибиною.

Яким же чином можливе таке розмежування і, якщо можливе, то в чому полягає діалектика їх відносин, яка дозволить зрозуміти їх взаємні трансформаційні перетворення?

Традиційно таке розмежування між соціальним і культурним проводиться по шкалам соціального і культурного розшарування, при якому соціальне пов'язується з мірою впливу певних груп у суспільстві, а культурне розшарування - з мірою оволодіння, опанування певною духовною культурою і виробничо-соціальними технологіями. Таке неспівпадання соціального і культурного рівня у різних соціальних групах, коли пануюча соціальна верства має владу і соціальний вплив, але не має відповідної, необхідної культури, породжує соціальні дисфункції, затримує необхідну культурну трансформацію суспільства, породжує стагнацію і застій, а перехідний період за таких умов перетворюється на переходову добу з невизначеними перспективами.

Однак було б помилково зводити зміст культури до культурної диференціації соціальних груп суспільства, бо за ознаками такої референції приховується більш глибокий зміст, можливості культури не тільки окремих груп, а й суспільства в цілому, бо кожний з них має свій культурний потенціал, який має бути представлений як значуща категорія соціології культури. Дана категорія є зовсім не розробленою у вітчизняній науці, хоч без її осмислення і використання неможливо ні визначити стан суспільства, ні накреслити перспективи його розвитку і прогноз.

Певним підходом до його визначення є запропоноване Г. Зіммеlem застосування в соціології понять «змісту» як історично обумовлених

цілей, мотивів, побуджень людських взаємодій та «форми» як універсального способу втілення і реалізації різних історичних, культурних змістів.

Розуміючи під соціальною реальністю багатоманітність форм відносин і структур соціальних взаємодій і взаємозв'язків, а під культурною реальністю зміст цих форм і структур, їх творчий ресурс, обґрунтовується їх взаємозалежність, при якій зміни в одній підсистемі викликають по необхідності зміни в іншій, що підтверджує обов'язковість участі культури у суспільних змінах.

Виходячи з цього характер соціальних змін визначається своєрідністю культурного потенціалу суспільства.

Але таке формальне визначення, хоч, очевидно, і вірне, але не розкриває всієї внутрішньої динамічної сутності поняття «соціокультурне», яке, власне, як це не парадоксально, майже співпадає, як нам видається, з поняттям «трансформація» і вимагає подальшого аналізу.

В цьому напрямку цінним є досвід його аналізу П. Сорокіним, який відносив до «соціокультурного» всі феномени власне людського буття, вважаючи за необхідне розглядати їх одночасно у матриці суспільства і культури, їх цілісності, яку може реалізувати лише соціологія. Соціокультурні явища він вважає надорганічними витворами свідомості, а соціокультурну реальність результатом міжособистісної і міжгрупової взаємодії [369, 370].

Унікальність соціокультурних явищ обумовлюється статистичними і динамічними характеристиками соціокультурного простору, в якому вони формуються [369, 441].

Таким чином, в цілому «соціокультурне» - це особлива тотальна й органічна взаємодія, а часто і нерозчленована єдність «соціального» і «культурного», яка виражається у всеохопленості «соціального»

«культурним», «просякнутості» і «убудованості» «культурного» в «соціальне», яка категоріально розкривається в соціокультурній реальності у мірі гармонійності, взаємовідповідності «культурного» і «соціального», суперечностях між ними і є єдністю соціально-уречевленого та ідеального (штучної, артефікованої культури), а визначення у показниках взаємодії між ними джерелом змін, а значить важливішою ознакою культурного потенціалу суспільства, якісним його (суспільства) визначенням.

Методологічно важливо бачити, що в «соціокультурному» проявляється взаємодія між індивідами і групами, яка передбачає співмірність і єдність норм, цінностей і інших інтерналізованих ними і певних соціальних структур, в яких ці норми і цінності проявляються [259].

При такому розумінні «соціокультурне» саме за своєю природою є наповнене потенційною трансформативністю, бо воно змінюється як всіляке соціальне, яке є системною якістю і лежить в основі функціонування і розвитку суспільства.

Соціальність, яка забезпечується механізмами культури, за визначенням Ф. Тьонніса, проявляється як «соціальна зв'язаність, яка прагне стати взаємною залежністю».

Очевидним у світлі вищерозглянутого є культурний зміст категорії «соціальність», яка відображає сумісність життєдіяльності людей, її культурна взаємозалежність, особливо у розумінні Р. Інглхарта, який вбачає в культурі суб'єктивний аспект суспільних інститутів (переконання, вірування, цінності людей, знання) [165].

Трансформується, таким чином, соціальність у її культурній обумовленості, а з нею трансформується увесь обшир феноменів соціуму.

Критерієм направленості культурологічно трактованої, наповненої соціальності як сутнісної якості суспільного буття є наявність і

можливості проявлення потенціалу самореалізації соціальних суб'єктів. Соціальність має свою трансформаційну направленість на вдосконалення чи деградацію суспільних відносин і проявляється, на думку В.В.Нікітіної, в таких типах як «прогресуюча соціальність», «відтворювальна соціальність», «деградуєча соціальність», які можуть бути застосовані до аналізу української сучасної соціокультурної реальності [262, с. 22]. Такий підхід відповідає духу аналізу соціальних трансформацій.

В сучасній науці встановлено, що при визначенні соціальних змін вирішальну роль відіграють структурні зміни у соціальних взаємозв'язках. Німецький дослідник В. Цапф вважає, що «соціальні зміни - це зміни соціальної структури, розуміючи під соціальною структурою відносно стабільні регулярності чи закономірності соціального життя» [262, с. 225].

Сьогодні переглядається надійність системних моделей суспільства й сама дихотомія статички і динаміки. Суспільство розглядається як таке, що знаходиться у постійному русі. Основною тенденцією в сучасній науці стала чисто динамічна процесуальна установка вивчати події, а не речі, процеси, а не стани, тобто суспільство розглядається як процес, а сама соціальна реальність як динамічна.

Об'єктом вивчення стає поле взаємовідносин, соціальні зміни виступають як послідовність соціальних подій, тобто предметів протяжних, а не дискретних [270, с. 226].

Все це створює методологічне підґрунтя для специфікації поняття «трансформації» і відповідно терміну «соціокультурна трансформація» та їх можливої типології.

Реально за своїм змістом поняття «трансформація» (як перетворення форми) є найбільш зручним при всьому плюралізмі багатоманітних культурних змін різного спрямування як модерністського, так і традиціоналістського характеру.

Більшість країн сучасного світу проходить процес модернізації і кожна країна по-своєму, як по-своєму вона входить в світовий процес, хоч цей процес за вдалим висловом П. Штомпки носить майже повсюдно травматологічний характер [471].

Однак широкі трансформаційно-модернізаційні зміни, на думку Ш.Айзенштадта, який вивчає їх з 60-х років ХХ ст., не приводять до виникнення єдиної цивілізації, а має місце розвиток різних сучасних цивілізацій зі спільними рисами і навіть кожна соціалістична країна має свої виразні модернізаційні особливості [344, с.10].

Теорії лінійного, безповоротного і прогресивного розвитку по євроцентристській моделі не підтвердились. Як стверджує П. Штомпка, історія перестала бути природно-історичним і стає соціально-історичним процесом [471].

У трансформаційному відношенні В.О. Ядов приходить до висновку, що в наш час вирішальну роль набувають суб'єктні фактори (включаючи науку), здібність соціальних суб'єктів реагувати на зовнішні і внутрішні виклики, упереджувати і стримувати небажані і сприяти бажаним зрушенням. Стають пануючими соціокультурні і діяльнісно-суб'єктні уявлення про динаміку соціальних змін, як і уявлення про безперервний процес перетворення соціальних структур діючими суб'єктами («структурація» Е. Гідденса), «суспільства в дії» як синоніму соціального становлення [344, с. 11].

У цих різноманітних процесах і при наявності таких різноманітних теорій виникає прагнення знайти поняття, яке узагальнювало б увесь комплекс змін без домінації на певному соціальному напрямку розвитку. Таким поняттям в останнє десятиліття стало поняття «трансформація» у даном дослідженні з акцентуванням взаємозалежності і соціального, і культурного в ній. Особливо актуалізувалась ця проблема з розпадом

СРСР і соціалістичної системи і відносно цих реалій її осмислення має свої особливості.

Методологічно необхідно перш ніж досліджувати проблеми соціокультурної трансформації в Україні визначити своєрідність поняття «трансформація» стосовно пострадянського, постсоціалістичного періоду.

Однак, як ми і раніше зазначали, трансформація як синонім модернізації починається на наших теренах ще з правління Петра I, продовжується в уповільненому виді аж до 1917 року, а потім продовжується у формі соціалістичної модернізації (трансформації).

Тому пострадянський період трансформації може бути охарактеризований як продовження, а в певних елементах і повторення загально-модернізаційного трансформаційного процесу на фазі переходу від соціалістичної до капіталістичної трансформації, яка, очевидно, має свої закономірності, особливо у соціокультурній сфері.

Сучасний тип трансформації в СРСР більшість дослідників виводить з середини 80-х років ХХ ст., тобто з масштабного реформування радянської системи, яка названа «перебудовою» і була реакцією на застій і моральне переродження, і більшість завдань якої залишаються актуальними, на думку дослідників, і сьогодні, бо повернення до сучасного соціалізму розумілось як входження у світову цивілізацію [127, с. 51].

В цей час визначилась проблема історичного вибору і не пов'язана з переоцінкою цінностей і станом переходу транзитологічна модель суспільства, яка несла знак «посткомуністичного нігілізму», виправдання авторитаристських дій в ім'я демократії і пріоритету державності перед громадянським суспільством. Поняття «перехід», «транзитність» інституціювались як соціологічні категорії, з якими почали асоціювати поняття «кризи», яке виявилось аналітично малопродуктивним і морально песимістичним, що й стимулювало дослідників до більшого використання

ідеологічно нейтрального поняття «трансформація». До того ж уникання вживання поняття «перехід», «перехідне суспільство» дозволяло еліті ввести певну гомологічність у визначенні соціальної мети.

Сама ж трансформація в сучасній західній і вітчизняній соціальній філософії як входження, самоідентифікація з європейською цивілізацією, насамперед, шляхом нової хвилі модернізації, пов'язується не стільки з технологічними, скільки з політико-економічними і соціокультурними перетвореннями, а сама модернізація виглядає повторенням західного шляху, рис «наздоганяючої», «рецидивуючої», «модернізації на квадратних колесах» [145].

Одночасно на зміну індустріальному суспільству, якого прагне Україна, приходить на Заході нове суспільство (інформаційне, постмодерне). Україна прагне перейти від однієї версії модернізації (радянський соціалізм) до іншої (західний капіталізм) в умовах його кризи.

А в теоретичних визначеннях соціальних змін в постсоціалістичних країнах існує виразна тенденція відмови від свідомої програмованої діяльності як основного фактора змін і не менш стійка тенденція відмови від концепції незавершеності змін, і розгляд етапу суспільства як останнього, що вже склалося у своїй якісній визначеності. Для такого суспільства, яке ще називають суспільством хаотичного порядку, самі зміни є його постійним станом, а самі результати суспільного устрою є вкрай динамічні, не стійкі і випадкові. Для таких змін характерне постійне неспівпадання або, як особливо в політичній сфері, різке розходження між намірами, цілями і отриманими результатами.

Певній трансформаційності піддаються усі сфери, але жодна з них не є провідною, бо сам зв'язок між сферами не є системним і не є взаємозалежним.

Дослідник відзначає, що поступово змінюється трактування трансформаційних змін, які спочатку розглядалися як зовнішні щодо тих чи інших станів суспільства, а в останній час розглядаються як «внутрішня» характеристика цього трансформаційного стану, як її специфічності у суспільстві, що трансформується [261, с. 55], коли суспільство набуває динамічної рівноваги, коли відбувається стихійне перепорядкування його елементів.

Якщо стабільне суспільство характеризується визначеністю соціальної структури і жорстким зв'язком між позиціями людей і очікуваною поведінкою, між структурою і значенням, то суспільству, що трансформується, притаманна рухливість структури і перманентна перетворюваність значень.

У цих умовах актуалізується пошук нових пізнавальних моделей, адекватних сучасним трансформаційним процесам, які реалізуються зусиллями багатьох дослідників, в тому числі й українських (Головаха С.І., Ручка А.О., Танчер В.В., Подшивалкіна В.І., Іонін Л.Г., Заславська Т.І., Хренов М.А., Ахієзер О.С., Здравомислов А.Г., Яковенко І.Г., Левада Ю.А., Карасьов В.І., Жидаков В.С. та інші) [10, 11, 147, 151, 152, 153, 156, 165, 177, 237, 346, 396, 447].

Соціокультурним трансформаційним процесам властива нерозвиненість і незрілість, невизначеність або слабка визначеність внутрішніх і зовнішніх зв'язків, значний рівень випадковості їх явищ, що вимагає пошуку адекватних дослідницьких засобів.

Значна відкритість української культури, відсутність її достатнього захисту від агресивних західних і російських культурних впливів, незавершеність соціалістичної модернізації, невизначеність західницької модернізації та відновлення національної культури з урахуванням модернізаційних і постмодернізаційних завдань породжує психологічний і соціологічний зріз не тільки змагальності, але й певного випробування,

полосу зростаючої плюральності і соціокультурного експериментування, інноваційності, які супроводжуються появою нових спочатку незрозумілих і малотривалих явищ, що не піддаються систематизації, але які, в силу своєї новаційності в культурі, започаткування прецеденту, можуть мати значний подальший вплив, а тому і вимагають особливого підходу в їх дослідженні, зокрема виявленні їх специфічності і неповторності.

В цьому руслі соціокультурна трансформація характеризується новими можливостями для самовияву творчої особистості, призводить до розширення спектру культурної діяльності, збагачуючого взаємовпливу змісту цих діяльностей на творчий потенціал актора і його соціальні і культурні практики.

Таким чином, в цей період зростає в цілому міра творчості, поле її застосування і міра суб'єктивного на межі порушення творчого самовияву, в тому числі й індивідуалістичного самоствердження як подолання колективістичного знеособлення, яке донедавна мало місце.

Нового методологічного осмислення в системі нової соціокультурної реальності вимагає зниження рівня раціональності і зростання ірраціональності, алогічності, неконтрольованості поведінки громадян і зміни стереотипів сприйняття і освоєння культури, які набувають нових вимірів. Виправданість застосування у даному випадку діатропічної моделі полягає в тому, що згідно з нею все у світі змінюється, в тому числі і, здавалось, усталений соціальний механізм функціонування, а природа частин визначається специфікою їх середовища, яке філософ і повинен визначити.

Характер іноді парадоксальних соціокультурних трансформаційних змін визначається нерідко неочевидними причинами, а тому нові підходи в сучасній соціальній філософії спрямовані на пошук неочевидних, латентних структур, а часто навіть таких, які суперечать прийнятим

нормам, але поступово формують нову систему етичних вимог спочатку окремої групи, а потім і загалу. Розкритий новий неочевидний зміст соціально-культурного середовища створює і нові умови для вибору особистістю того чи іншого варіанту поведінки. Різноманітність соціокультурних змін у трансформаційному суспільстві породжує поліваріантність соціальних результатів, поле багатьох можливих виборів. При такому неусталеному конгломераті соціальних процесів трансформується саме соціокультурне середовище, як і сама соціокультурна ситуація, в яку воно попадає, що породжує в історично короткий період цілу низку соціокультурних неусталених реальностей відносно різних динамічних за своєю структурою і змістом, які породжують нові можливості вибору і розвитку.

Велика міра невизначеності соціокультурних процесів у період активної трансформації робить їх суперечливими і проблематичними у своєму існуванні.

На особливу увагу в соціокультурологічному аналізі трансформації в перехідний період заслуговують дві взаємодоповнюючі проблеми – національно-культурологічного оновлення (відродження) та інтегративно-глобалістичні, раніше затуркувані, проблеми буття національного в контексті загальнолюдського.

Специфічною, очевидно, закономірністю перехідних процесів в умовах іноді тупиковості або складності і невизначеності майбутнього є звернення до опор, архетипів, символів минулого, відродження як намагання його повернення чи ідеологічного обрамлення, яке впливає, іноді посутньо, на характер і зміст трансформаційних процесів. В ньому проявляється під натиском шквалу модернізаційних новацій соціальний намір не втратити себе, свою національну культуру і використати модернізаційний процес для її відродження, а з другої сторони - знайти у минулому якісь колись утрачені можливості для їх використання в

сучасних умовах, отримати ціннісно-символічне підкріплення новітнім трансформаціям і, навіть, випробувати їх на конкурентноспроможність новітнім західним зразкам і моделям. При всьому його багатофункціональному навантаженні все ж відродження є за своїм змістом процес інтенсивного всотування історико-культурного досвіду, особливого прописування, «подавання» нового, коли воно ще не увійшло в сьогодення, але певна потреба в ньому є. Пропонується конкурентне і разом з тим взаємодоповнювальне виживання минулого і нового в ім'я майбутнього.

Витворювання нового під іменем минулого (конфесійні різнобарв'я і забезпечення свободи віросповідання), віднаходження нового в процесі спроб сучасного подання минулого, як пише Ф.М. Канак, є, поза всяким сумнівом, важливим засобом долання часто спостережуваного в перехідному суспільному стані «зависання» [174, с. 78].

Завдання філософа полягає у виявленні багатого спектру соціокультурних очікувань різних соціальних суб'єктів щодо відродження культури і їх позиції у його можливій реалізації. Соціокультурна диференціація супроводжується інтеграцією, яка набуває культурно-нівелюючого характеру з посиленням глобалізаційних процесів, натиском масової культури низького рівня.

Поняття «соціальність» характеризує певну системну якість, яка лежить в основі функціонування і розвитку суспільства будь-якого типу. Соціальна зв'язаність, за визначенням Ф. Тьонніса, прагне стати взаємною залежністю, що означає наступне: доля одного впливає на долю іншого, стимулюючи чи сковуючи її, або роблячи і те, і інше [398, с. 212]. Категорія «соціальність» відображає сумісність життєдіяльності людей як її взаємообумовленість і взаємозалежність, яка проявляється на різних рівнях. Основою прогресуючої соціальності є розширення часового просторового поля формування і реалізації потенціалу для саморозвитку і

саморозкриття особистості, прояву їх творчих здібностей, зростання чисельності і різноманітності соціальних груп, які набувають творчої активності як базису суспільної солідарності. В українському суспільстві відбулось незначне розширення просторового поля для творчості, яке стримується різними перепонами (бюрократизація, криміналізація і т. ін.). Часове поле не проявляється достатньо в стійких довготривалих ефективних соціальних утвореннях [261, с. 25].

Сьогодні переважає деградуюча соціальність, яка проявляється у зниженні потенціалу саморозвитку особистості при втраті традиційних форм самовияву і невисокої ефективності нових соціальних стимулів, звуження поля професійної творчої самореалізації особистості і всебічності її розвитку.

Деградація соціальності проявляється в деградації суспільних форм життєдіяльності індивідів і соціальних груп, тобто в їх соціальній деградації, проявами якої є поява і зростання антикультури (поширення аномального, нігілізму по відношенню до старої культури, ірраціоналізму та ін.). У певному стимулюванні прогресуючої соціальності важливішу роль мають ціннісна система, предметно-діяльнісна та інституційна система, сумісний пошук яких сприятиме вдосконаленню соціальних відносин.

Соціокультурний аналіз трансформації українського суспільства передбачає врахування в процесі соціальних змін характеру зрушень у змісті соціальності, які в контексті постмодерністського підходу проявляються в суперечливих і, навіть, протилежних формах ідентифікації (ідентичності) і маргіналізації (маргінальності). Хоч за змістом вони не є цілком контрарними, але за характером близькими, бо недостатня чи неповна ціннісна ідентифікація і самоідентифікація соціального суб'єкта породжує одним із своїх наслідків зростаючу маргіналізацію, що дало підставу одному із авторів обґрунтовувати підвалини науки «соціомаргіналістики» [8]. А тому, успішна чи навіть неуспішна

соціокультурна ідентифікація породжує, в свою чергу, трансформацію соціально-культурних практик, в яких вона проявляється [378].

Одним із парадоксів глобалізації є те, що вона не тільки гомогенізує, уподібнює соціальні процеси, але й породжує нові форми маргіналізації. Один із засновників теорії культурної глобалізації Р. Робертсон підкреслює, що глобалізація завжди пов'язана з локалізацією, посилює її роль, бо вона зіштовхує локальні культури одну з одною, розглядаючи локальне як аспект глобального [262]. Більше того, глобальне не може існувати без локального, що породжує такий парадоксальний синтезуючий термін, а згодом й теоретичний напрям, який називається глокалізацією [24].

В умовах зростання глобалізації і набуття нею всезагального характеру маргіналізація характеризується теж як всезагальний процес існування особистості і спільнот на межі змін традиційного, самобутнього й інноваційного, а сама соціокультурна реальність постає як специфічна за цією ознакою і соціокультурно ієрархізованою. Певне коло західних, особливо американських теоретиків, прагнуть представити національне самобутньо-культурне як маргінальне, яке на межі з західноінформаційним формує культурні гібриди. Змінюється оцінка груп маргіналів (емігрантів, біженців, туристів та інших), які, перемішуючись в різних культурах, формують нові просунуті синтетичні образи реальності, що можуть набувати у формі культурних зразків ролі своєрідних орієнтирів розвитку суспільства (Р. Робертсон, А. Аннадураї). В цих умовах формується уявлення про новий незахідний універсалізм.

Як пише український дослідник, «цей універсалізм виходить з того, що маргінальне є нормою, певною здоровою національною і самобутньою основою, яка може бути протиставлена тим типам соціальності, які представляє Захід і розглядаються як чужі, хворі, антинаціональні» [262, с. 458].

Сучасна глобальна маргінальність має свою специфіку, бо частіше всього маргінальна не сама людина, а її соціальні зв'язки, які мають бути вивчені у їх повноті і цілісності [262, с. 274].

Однак незаперечним є те, що в сучасний період в постсоціалістичних країнах, в тому числі і в Україні, постає проблема маргінальної особистості, навіть маргіналізації суспільства як одна із найважливіших, гострих і соціально актуальних, хоча сама проблема була поставлена ще у 1928 р. Р. Парком у його роботі «Людська міграція і маргінальна людина».

Хоч традиційно соціологічні теорії маргінальності наголошують на існуванні такої людини на межі культур і знаходженні її в стані соціально-психологічного дискомфорту, маргінальна ситуація може супроводжуватись високою творчою активністю, так необхідною в період трансформації. Проте в останні роки у зв'язку з трансформаційними змінами соціологія все більшу увагу звертає на вивчення не стільки маргінальності особистості, скільки маргіналізуючого впливу нових соціальних умов перехідного періоду на значні маси людей.

В Україні така соціальна маргінальна ситуація породжена не тільки різкою зміною соціального і майнового статусу більшості громадян, але й девальвацією і переоцінкою цінностей, напруженим пошуком своєї ідентичності. За даними Інституту соціології НАНУ тільки 7,4% громадян відчувають себе господарями своєї держави, а 60% взагалі вважають, що держава відвернулася від них. Значна частина громадян відчуває комплекс неповноцінності, бо лише 23,9% відчувають щодо себе повагу оточуючих, а 30% вважають себе «зайвими людьми» [136].

Така ситуація посилює негативну маргіналізацію, соціальне відчуження в суспільстві і повинна бути предметом ретельного вивчення і типологізації. Тому гострою проблемою соціокультурної трансформації є проблема «відчуження», яка полягає в тому, що пригнічуючими людину

силами стають результати її власної діяльності, пов'язані зі зростаючим технологізмом у всьому соціокультурному просторі.

При всій важливості і необхідності зростання сфери обслуговування, вона стає відчужуючи загрозливою для людства. О.В.Бузгалін ставить питання, чи не є постіндустріальне суспільство тупиковою гілкою соціального розвитку, бо в світі утворився і зростає перетворений (фіктивний) сектор, сфера, де не створюються ні утилітарні матеріальні, ні культурні цінності, де переважно створюються і відтворюються фіктивні блага, призначення яких полягає в обслуговуванні трансакції, трансформацій одних перетворень в інші [262, с. 30].

Сьогодні формується квазікультура, як і квазіекономіка, а в розвитку реальної економіки ніхто не зацікавлений. Формується світ перетворених форм, який сформував «розколоту» людину, відчужену від самої себе і своєї сутності, «монологічну», у якої відсутній безпосередній зворотній взаємозв'язок зі світом.

Деформація суспільної практики і науки породила, на думку Ж.Т.Тощенка, перетворені форми свідомості, серед яких ним виділяється свідомість «розколота», «ринкова», «маргінальна», «катастрофічна», «соціально-патологічна», «демагогічна», «ілюзорна», «маніпульована» та ін. [404, с. 8]. Дані процеси пов'язані з характером вже аналізованої глобалізації.

Глобалізація є визначальним фактором трансформаційних процесів, тому що вона є формою продовження модернізаційних і постмодернізаційних процесів. Найбільш очевидно, що глобалізація є проявом тенденцій розвитку нового інформаційного, постіндустріального суспільства, які разом з тим у своїх новаційних аспектах є постмодернізаційними, бо все більше авторів починають вживати поняття інформаційного і постмодернізаційного суспільства як синонімічні («епоха постмодерну») [193].

Проте глобалізаційні процеси, які відбувалися впродовж століть в останні десятиліття, в процесі використання нових засобів інформаційного суспільства породили гомогенізацію світу, життя за єдиними нормами, зростаючу взаємозалежну універсалізацію, підкорення слабших економік, наслідком якого стає втрата національних суверенітетів і зникнення, нівелювання своєрідності національних культур [262]. При цьому роль західної глобалізації все частіше починає отримувати оцінку скоріше негативну, як «атаки на процвітання та демократію» [194].

Проте методологічний зміст поняття «соціокультурна трансформація» хоч і збагачується глобалізаційним контекстом, але має більш глибокий і універсальний зміст.

Близькість цих понять полягає в тому, що трансформація пов'язана зі всебічним включенням певної країни у міжнародний контекст, що дозволяє застосувати щодо цього поняття «соціалізація» як соціальне «підняття» країни до міжнародного, певною мірою глобалізаційного рівня.

С. Катаєв пропонує розглядати «трансформацію щодо України як процес пристосування країни, що відстала, до рівня розвинутих країн, як її здібність розвиватись сумісно з західними країнами, як процес формування механізмів сумісного розвитку на сателітній основі» [262, с.18], свідомо «супроводжуючи» Захід і рухаючись в його фарватері, що не може не викликати заперечень, бо на такому шляху Україна втратить себе як національна держава. Стосовно модифікації розуміння трансформації, слід підкреслити суттєво різний зміст і об'єм використання цього поняття у західних країнах.

Досліджуючи термін «трансформація», в західних джерелах звертаються до проблеми зміненого стану свідомості, пов'язаної, наприклад, з наркотизацією, тобто з тим, що заторкує проблеми окремої особистості.

В розвинених країнах трансформація пов'язується, як правило, з мікросоціальними і духовними процесами, тобто зі змінами в особистості,

сім'ї, релігії, цінностях і поглядах на життя. У постсоціалістичних країнах трансформація пов'язується, насамперед, з макросоціальними процесами. Використовуючи різні засоби, людина прагне вийти за межі, обмежені рамками реальності, змінитись, досягти особистісної трансформації і стати адекватним сучасності. Принцип один – «змінити світ, змінюючи себе». У постсоціалістичних країнах інша модель: змінити світ, змінюючи зовнішні умови існування. Другий парадокс полягає у тому, що трансформація у постсоціалістичних країнах – це «чекання змін зовні без готовності змінити себе» [262, с. 20]. В процесі аналізу соціокультурної трансформації у постсоціалістичних країнах методологічно важливо визначити особливості кризи, яку вони переживають, як шлях до розуміння вирішення породжуваних нею проблем.

Криза, яка має системний характер, виражена у зміні соціальної системи, її цінностей, соціальної структури, зміні характеру і направленості функціонування соціальних інститутів та способу життя, існування як суспільства в цілому, так і окремих людей.

Криза проявляється у відсутності успіхів у процесі діяльності, у некерованості соціальної системи, в регресії до більш ранніх форм існування системи, але паралельно формуються новоутворення зі складною структурою. Випрацьовується нова знакова система, інша парадигма, яка прагне направити розвиток у іншому напрямку, переструктурувати ситуацію. Джерелом цього процесу є новий спосіб існування [262, с. 20 – 21].

«Епоха соціального хаосу» [166] і відповідний їх стан кризи стають перманентними характеристиками суспільства і особистості, стимулюючи нові способи пристосування і, навіть, взаємної адаптації, стають джерелом позитивних змін, розхитуючи стереотипи і сприяючи існуванню певного, хоч часто доволі умовного порядку. Трансформація набуває стійкого, стабільного характеру. Змінюваність як постійна характеристика стає

фактором стабільності, формуючи певну позитивну чи негативну соціальну тенденцію.

Тому при соціокультурному аналізі трансформацій слід враховувати постійність перетворень соціальних норм, нормативний, часто неузаконений плюралізм, який стає сферою відлагодження, оптимізації ціннісно-нормативної системи стосовно до певних соціальних умов.

В цілому ж соціокультурна трансформація є процесом внутрішніх змін в суспільстві, внаслідок якого долається втрачена рівновага і межа крайньої соціальної напруги, досягається новий, більш високий рівень впорядкованості й організованості у всіх сферах діяльності шляхом утвердження нової соціокультурної парадигми, формування нової соціокультурної реальності.

Певною мірою криза стає імпульсом позитивних змін.

Критерієм зрушень і розвиненості трансформації є першопочатково характер і дієвість потреб громадян як детермінанти їх активності. Але, на жаль, інтенсивний інформаційний і культурний обмін з розвиненими західними країнами, надмірна відкритість постсоціалістичних країн стимулює формування переважно споживацьких запитів і потреб, які формуються не внутрішніми умовами, а зовнішніми, глобалізаційним контекстом інформаційно-культурного простору і не забезпечуються внутрішніми економічними умовами їх задоволення.

Величезний розрив і невідповідність між завищеними стандартами потреб громадян, особливо молодого покоління, і низькими можливостями їх задоволення, реалізації породжує у суспільстві соціальну напруженість, фрустрації, маргіналізацію свідомості [8]. Реальні зміни в суспільстві відбуваються не тільки на макрорівні, але й на мікрорівні, забезпечуються реальними способами і стилями життя, соціальними практиками громадян відповідно до умов їх існування. Тому сучасність людини виразно проявляється у способі її життя як основи культури. За

визначенням відомого українського культуролога В.П. Іванова, культура є спосіб існування суспільства і людини [162].

Однак реальна взаємодія реальних соціальних практик суперечлива. Сукупність стратегій і практик різних соціальних суб'єктів створює напруження, яке можна визначити як діяльнісний потенціал суспільного розвитку, фактор відтворення соціальних структур та інститутів, фактор змін.

Соціокультурний потенціал, в тому числі на мікрорівні, це ті виникаючі емерджентні якості, які характеризують сукупність ресурсів і здібностей суспільства, можливості його зміни та реформування. Т.І.Заславська під мікрорівнем трансформаційного процесу розуміє «якісні зміни базових соціальних практик, тобто стійких систем взаємопов'язаної і взаємоорієнтованої поведінки соціальних суб'єктів в економічній, політичній і культурній сферах суспільства» [153, с. 7].

Соціокультурний аналіз трансформації має за своїм предметом охоплювати власне всю соціально-філософську проблематику під кутом міри її змінюваності в сучасних умовах.

Тому, залишаючи за межами нашого розгляду широке коло проблем, наприкінці зосередимось на важливій методологічній проблемі, яка значною мірою має есхатологічний характер і, разом з тим, визначає одну із самих новітніх теорій трансформації суспільства. Йдеться про теорію, яка носить соціально-превентивний, упереджуючий характер щодо можливої катастрофи сучасного суспільства і людства, яка саме суспільство розглядає як суспільство ризику. Згідно з думкою її найбільш авторитетного представника німецького дослідника У. Бека, індустріальне суспільство витісняється суспільством ризику (ризик визнається як «систематична взаємодія з небезпеками, породженими самим процесом модернізації») [262, с. 493]. Формується нове уявлення про зміни і розвиток як про складний, нелінійний процес, який має біфуркаційний

характер. У цих умовах глобалізація знаходить полярну оцінку багатьох провідних дослідників (Е. Тофлер, П. Штомпка та ін.) [401, 471].

Щодо постсоціалістичних країн, то зміни, які в них проходять, характеризуються поняттями соціально-патологічного характеру («хаос», «катастрофа») [168] і все більша увага в соціології приділяється розгляду й оцінці змін в них, як у «суспільствах ризику».

Перегляд концепцій суспільства, на думку О.М. Яницького, відбувається у зв'язку зі зміною нормативного ідеалу (рівності і справедливості) на забезпечення безпеки, появою значних соціальних верств як жертв ризику, зростаючою нестабільністю існування суспільства [344], що дає підстави авторові на основі значного матеріалу зробити висновок: «Росія перетворилась у суспільство всезагального ризику» [344, с. 30]. Це, на нашу думку, не в меншій мірі стосується й України.

Парадокс перехідного суспільства полягає в тому, що шлях його модернізації лежить на даному етапі через демодернізацію, традиціоналізацію і відновлення політичних структур, які нагадують радянські, бо дозволяють знизити виробництво ризиків.

В процесі трансформації складається негативний характер стабілізації з метою збереження суспільства – перехід на більш низький рівень соціальної організації, повернення до традиційних форм соціальних відносин (бартер і т. ін.) [344, с. 42].

Для аналізу соціокультурної трансформації в Україні цінним є досвід Росії, який близький нам за тими процесами, що в нас відбуваються. Ризик стає нормою не тільки соціального, але й повсякденного життя, а тому визначальною домінантою діяльності соціальних суб'єктів стає не розвиток, а безпека, бо визначальним у сьогоденні є негативні ефекти минулої діяльності, акумульовані соціальним середовищем.

Несподіваність і радикальність змін подіяли на основну масу соціальних акторів паралізуючим чином, породивши резистентний,

опірний ефект масової поведінки, негативну солідарність щодо соціальних інновацій.

Як вважає дослідник, все це породило негативну динаміку з інертними соціальними процесами, а тому ніякої наздогоняючої чи іншої модернізації насправді в Росії немає, бо немає навіть її проекту та ідеології [344, с. 43], а процеси деволуції переважають процеси еволюції.

«Культура нової Росії ризикогенна, бо «не встигає» освоїти ситуацію, яка стрімко змінюється, щоб «встигати» необхідна інтенсифікація процесів соціокультурної рефлексії і рефлексивності» [344].

Я розумію рефлексивність як трансформацію старих і виникнення нових соціальних акторів і інститутів у відповідь на виклики «суспільства ризиків». Соціокультурна рефлексія – це перманентне критичне осмислення ситуації, що змінюється, і публічний діалог щодо сучасного стану суспільства.

Методологічно важливим і принциповим для нашої роботи є висновок про характер реагування суспільства щодо вирішення його гострих соціальних проблем як шлях до активізації соціологічної і громадської думки. Культура перехідного періоду як форма соціальної рефлексії досі систематично не вивчена. Між тим культурна детермінанта «переходу» є критично важливою. «В сучасних умовах здібність суспільства до рефлексії і рефлексивності стає критичним культурним ресурсом, абсолютно необхідним йому для самозбереження і виживання як економічного, політичного і соціокультурного цілого» [344, с. 43].

Формою такого соціокультурного реагування в українському суспільстві стали постійні всеукраїнські моніторинги соціальних змін і державні та регіональні програми регулювання та розвитку певних сфер культури в Україні, окремі з яких будуть далі проаналізовані.

Спеціальна методологія соціокультурного аналізу, запропонована Л.Г. Іоніним [167], є альтернативою методологіям 1) логіки; 2) історії повсякдення; 3) культури як міфу і ритуалу. Підхід автора не є послідовно

ні соціологічним, ні культурологічним, а скоріше постмодерністично-пошуковим, в якому декомпозиціюється основна проблематика, а авторська концепція культурного інсценування вибудовується не на емпіричному матеріалі, а є синтезом теоретичних розвідок різних наук і не спрямована на комплексне соціологічне дослідження, тому використовується нами частково для осмислення природи соціокультурної трансформації і її феноменів.

Таким чином, усталена методологія соціокультурного аналізу трансформаційних процесів ще не склалась. Проведений аналіз поняття «соціокультурна трансформація» як феномену перехідної доби між епохами модерну і постмодерну, інформаційного суспільства і на основі аналізу літератури дає підстави для виділення як однієї із базових категорій поняття «соціокультурна реальність» і її модифікацій (В.П.Іванов, О.М. Семашко, М.А. Хренов та ін.), яка й буде розглянута в наступному розділі теоретично і на емпіричному матеріалі.

В цілому, складність процесів соціокультурної трансформації зобов'язує до використання широкого арсеналу соціологічних досліджень на основі реалізації генералізуючої функції соціології і використання комплексного підходу.

1.3. Постмодернізм і його культурно-трансформаційний зміст

Крім розглянутої раніше постмодерністської складової культурного контексту слід розглянути окремо зміст постмодерну, зважаючи на те, що він визначає напрям змін в сучасну епоху, а сама сучасна культура визначається як культура постмодерну [193].

Проблема постмодернізму виникає у зв'язку з переходом від індустріального до інформаційного суспільства, коли необхідно осмислити світоглядно-культурні підвалини змін, які відбуваються в сучасному суспільстві, і визначити шляхи регулювання соціального процесу. Оскільки сьогодні в соціальній філософії все більше усвідомлюється значення культурного підґрунтя в забезпеченні соціальних змін, то виникає необхідність визначення культурно-трансформаційного змісту постмодернізму як такого, який, на думку більшості дослідників [193, 357], приходить на зміну модернізму і знаменує появу нових варіантів сучасної соціокультурної реальності, що вимагає розгляду, насамперед, методологічних проблем.

Культура стає головним чинником механізмів соціальних трансформацій, з'ясування соціокультурної ідентичності, включення особистості в нову соціальну реальність. Концепція постмодернізму сприяє тому, що на зміну дихотомному розподілу «традиційність — модерність» утверджується уявлення про неперервну взаємодію між сучасними формами життєдіяльності і традиціями. Як вважають теоретики неоінституалізму, саме культурні традиції здатні стати мобілізуючою, перетворюючою силою. Неоорієнталізм вбачає можливості соціокультурного прискорення у введенні незахідних традицій.

Постмодернізм характеризується діалектичною відмовою від модернізму, його цінностей, норм та ідеалів, але слід усвідомлювати, що західне суспільство перебуває тільки на початку постмодерністської трансформації і для нього постмодернізм багато в чому має перспективу як тенденція, знак, симптом, поки що не більше.

В сучасній соціальній філософії відмічається неоднозначність поняття «постмодернізм», дискутується проблема його легітимності, сфери застосування, час появи і сам його зміст [357, 384].

Дослідники виходять з того, що цей напрям з'являється на межі, де теорія і практика модернізму себе вичерпала і де потрібні нові рішення, хоч сам він не має чіткого визначеного джерела формування. Самі теоретики постмодернізму роблять акцент на необхідності вийти за межі модернізму, децентрувати його. Разом з тим ситуація самовизначення постмодернізму призводить до переосмислення і нового прочитання і розуміння модернізму і його можливостей. Так, Ж.Ф. Ліотар вбачає генетичний зв'язок модернізму і постмодернізму, приховане існування постмодерну в модерні [246]. В свою чергу Т. Ключ вважає, що не слід відмовлятися від модерну як традиції, започаткованої Просвітництвом, а постмодерн розглядати як корекцію проекту модерну; у свою чергу, критика модерну розглядається як його продовження іншими засобами [358].

Відомий історик А. Тойнбі пов'язує появу постмодернізму із занепадом західної культури після Першої світової війни. Криза культури пов'язана з переоцінкою цінностей, вичерпаністю можливостей раціоналізму, релятивізацією знань, посиленням ірраціоналізму.

Очевидно, цей період пов'язаний з кризою індустріального суспільства, одномірністю розуміння концепції людини (антропологічною кризою), прагненням подолати однобічності індивідуалізму, пошуком нової моделі соціальної реальності, духовного оновлення.

На зміну інтелектуальному імперіалізму (Л. Мемфорд) приходять період оновлення чуттєвості і повноти людського буття з помітним ірраціоналізмом.

Застереження ж деяких авторів про те, що постмодернізм не має до нас відношення, бо наша країна не досягла рівня постіндустріального суспільства, очевидно є метафізично однобічними, через те, що наше входження в глобально-інформаційні процеси робить цю проблематику особливо актуальною і прогностично упередженою.

У той же час деякі автори (А. Молер та ін.) розглядають постмодернізм як напрям, який за принципом великого культурного маятника рухається від безперервного прогресивізму до консерватизму, намагаючись повніше і всебічніше використати не актуалізовані раніше можливості минулого стану суспільства.

Разом з тим освоєння постмодернізмом минулого супроводжується таким радикальним вторгненням в його «тканину», такою декомпозиційністю, малообґрунтованим «розчленуванням», яке натомість породжує радикальний еkleктизм. За свідченням С.Ф.Сигарева, Марк К. Тейлор вважає, що подібна стратегія постмодернізму породжує таку ситуацію, що постмодернізм лежить в руїнах — руїнах пам'яток культури, які колись вважались непорушними [357, с. 146]. Відомий вчений Е. Фромм вважає центральною в постмодернізмі ідею прогресу, яка постійно коректується іронією і самоіронією, тобто, очевидно, це пізнання, яке саме себе випробовує.

Єдності модерну постмодерн протиставляє міждисциплінарний простір культурного досвіду, текстову відкритість, психолінгвістичний, семіотичний тип аналізу, безособистісний комунікативний розбір.

Постмодернізм ніби прагне реалізації повноти людського життєвлаштування, співучасті особистості в проектуванні середовища її життя, олюднити реальність, одомашнити світ, утвердити як визначальну повсякденну соціальну реальність, культуру повсякдення, «горизонталь» у людських відносинах взамін «вертикалі».

Постмодернізму притаманне звернення до вивчення доструктурного прошарку соціокультурного життя та макропроцесів, які дозволяють поглибити визначення макромоделей.

При вже зазначеній увазі постмодернізму до вирішення проблеми людини можна стверджувати, що культура модерну переважно техноморфна, а культура постмодерну — антропоморфна.

Найбільш цілісно і концептуально послідовно розглядає культуру постмодерну як особливий і визначальний зміст сучасної епохи, її символ німецький дослідник П. Козловський [193]. Він вважає, що культура постмодерну - це культура господарювання, економічна культура, це «розвиток сучасності» у напрямі «реєтизації» і «рекультивациї» [193, с. 138] розвитку культурної контекстуальності і реалізації інтересу до людської особистості в науці, перетворення економічних уявлень в культурні.

Таким чином, головним змістом епохи постмодерну є всебічне входження культури в усі ланки соціуму, набуття культурою особливої ваги і значущості, що дає нам підстави пов'язувати з постмодерном новий культурний ренесанс, хоч доволі суперечливий за своїм змістом.

При такому розумінні у співвідношенні понять «соціальне» і «культурне» акцент робиться на культурному і культурологічне наповнює новим змістом поняття «соціокультурне».

Визначений поворот методологічно дозволяє «зняти» і синтезувати протистояння раціоналізму та ірраціоналізму і формує уявлення про культуру як, насамперед, єдність її трьох головних областей — науки, економіки і мистецтва [193, с. 44], що формує новий суспільний контекст, обумовлений культурою [193, с. 45], нову парадигму.

На відміну від модерну, модель культури постмодерну характеризується: не функціоналізмом, а контекстуальністю (взаємопроникненням різних сфер); не сцієнтизмом, а багатоманітністю різних форм знання; не свободою вибору самості, а сутнісною свободою, ідентичністю як здібністю змінюватись; не функціональною, а органічною теорією суспільства; коеволюційністю суспільства і природи; не техноморфізмом, а антропоморфізмом [193, с. 46]. Якщо в культурі модерну все диференціюється і плюралізується, то в культурі постмодерну йде пошук цілісності й єдності процесів. Сучасна ж

культура постає як взаємовідповідність існуючих типів культур — модерну і постмодерну, їх взаємопроникненням.

Культура в нових умовах радикально змінює характер виробництва шляхом зростання його духовної складової. «Духовне виробництво стає визначальним в сукупному виробництві, підпорядковуючи його структуру, зміст і динаміку» [266, с. 20].

Культура все більше стає фактором самовизначення особистості і набуває практичного змісту, стаючи все більш диференційованою, насамперед, у формі нових субкультурних молодіжних утворень. Нові соціокультурні рухи використовують культуру і творять її нові форми, утверджуючи свій особливий альтернативний спосіб життя. Культура використовується ними інструментально для збереження і утвердження своєї соціокультурної ідентичності. Ця пошуковість нових соціальних варіантів життя, своєрідна деконструкція соціуму, іноді асоціальна і кримінальна, є, очевидно, ознакою загального постмодерністського пошуку, якому притаманний соціокультурний поліморфізм.

При всіх відзнаках постмодернізму «постмодерн, звичайно ж, входить в модерн; це не кінець модерну, а стан його постійного зародження» [357, с. 149].

М. Хайдеггер вбачає в постмодерні таку рису як «відкритість буття», яке розгортається в такій послідовності — «істина як творіння, творіння як твір мистецтва, поезія як мова, мова як діалог, діалог як мовчання, умовчання» [357, с. 149].

Постмодернізм разом з тим має виразний гедоністичний аспект, зосереджений на особистості, формує іншу культуру «задоволення і задоволеності собою», прагнення змінити не сам світ, а тип людського існування як засіб зміни світу і разом з тим тяжіє до несподіваних, нетрадиційних рішень. Він формує стратегію шокующе-терапевтичного характеру, направлену проти монотонного відтворення ідей, децентрує ідеали. Постмодернізму притаманна пластичність, полістилістичність,

відхід від принципу домінанти, багатомірність інтертекстуального простору.

Дослідники приходять до висновку, що кризовий стан суспільства вимагає перегляду поняття культури і її функцій як стабілізації в умовах хаосу [168, 193].

Нова реальність ніби вимагає і породжує новий тип особистості, більш автономної і толерантної до різномайття цінностей і методологічного плюралізму, стимулює зміну її етичної позиції, перехід від етики переконання до етики відповідальності.

В умовах зростаючого культурного різномайття, породження цілого корпусу нових субкультур і прискіпливо ретельного критичного звернення до спадщини, минулого в цілому зростає роль культурного контексту і складається його новий більш поглиблений зміст у зв'язку зі зростаючими вимогами до нього. Культурна багатоманітність розширює можливості культурного вибору і визначення альтернативних культурних стратегій. Формуванню і поширенню постмодернізму значною мірою сприяв комплекс соціокультурних умов, які склались в останні десятиліття в США, важливішими з яких дослідники вважають:

- зростання ролі молоді в житті суспільства;
- матеріальні можливості як необхідна основа для культурних експериментів та інновацій у сфері релігії, мистецтва і стилю життя;
- урбанізація як основа культурного плюралізму та індивідуальної автономії;
- посилення інтернаціоналізації у зв'язку зі зростаючою міграцією в США та супроводжуючою їх плюралізацією сприйняття світу і варіантів самореалізації особистості.

Все це сприяє утвердженню зростаючої толерантності і догматично широкої терпимості, визначенню рівноправності різних, навіть протилежних за змістом світів, подвійному кодуванню творів культури (на еліту і на масу), зростаючій нерозрізненості метафоричного й

естетичного, реального і чудесного, гротеску, художньому експанціоналізму.

Постмодернізм стає парадигмою соціокультурної трансформації соціуму і особливості, яка має не тільки позитивний, але й суперечливий і нерідко позитивістський чи негативістський характер, проявляючись, наприклад, в стиранні граней між науковою і буденною свідомістю, мистецтвом і кітчем та ін.

Слід також бачити такі вади постмодернізму як: 1) надмірний негативізм і деконструктивізм у відношенні до минулого; 2) паратизування на слабкостях модернізму; 3) безмежний максималістський плюралізм та моністичний індивідуалізм; 4) релятивізація моральних цінностей і норм; 5) абсолютизація руху і змін без певної мети; 6) невизначеність позиції і картини світу.

Новизна постмодернізму проявляється у переконструюванні соціальних вчень, деідеологізації соціальної свідомості, знятті догматизму, позитивізму, системного мислення, намаганні трансформувати культурні практики і реформувати систему культури, обґрунтуванні рівноправності уподобань, стилів мислення, плюралізмі і компромісі смаків, запереченні поділу культури на «високу» і «низьку», співіснуванні і взаємозбагаченні різних культурних світів, утвердженні культурного різномайття, комунікативності, утвердженні діалогізування.

Постмодернізм утверджує принцип універсального культуралізму, культури повсякдення «локального» детермінізму. Він розмиває поняття «класової структури» і «соціальної структури» в цілому і залежність соціальної і культурної поведінки людини від її соціального походження.

Дослідники вважають, що постмодернізм виходить з того, що складні структурні складові суспільства завжди знаходяться у стані постійної напруги та амбівалентності. «Звідси соціокультурні конфлікти будь-якого характеру і форми в контексті постмодерністської концептуалізації можуть розглядатися виключно амбівалентно, яке

відображає сутність сучасного суспільства, що перебуває у напрузі суперечності між культурою, структурою та життєдіяльністю соціальних агентів» [193, с. 68].

З постмодернізмом пов'язується загальний процес розширення меж культурного світового простору. Якщо до недавнього часу домінуючою була концепція і практика євроцентризму і етноцентризму, то сьогодні утверджується антиєрархічний культурний релятивізм, пов'язаний з органічним і широким включенням в культурний контекст епохи культур Сходу, Африки, Латинської Америки. Більш широко осмислюються теоретичні витoki постмодернізму таких його попередників як О. Уальд, О. Хакслі, П. Пікассо, а визначаються як продовження західної традиції, посутньо доповненої орієнталізмом і компаративістичними розвідками. Особливо підкреслюється вплив ментального комплексу Сходу на постмодерністські пошуки західного мистецтва. Модель західної культури вже не визнається єдино вірною, а утверджується більш толерантний підхід.

Специфічними рисами постмодерністської культури, особливо естетичної і художньої, визнаються:

- принципи плюралізму;
- одночасна орієнтація на «масу» й «еліту»;
- звернення до минулих художніх традицій;
- стильовий плюралізм;
- програмний ретроспективізм;
- стабілізаційна направленість;
- звернення до гротескно-іронічних типів художньої образності, аллюзій та ін.;
- розширене розуміння мистецтва (художній експанціоналізм) аж до ототожнення з нехудожніми формами діяльності [417, с. 10].

Цьому напрямку в культурі притаманна перенасиченість культурною символікою, теоретичними побудовами, взаємний діалог минулого і сучасного, культивування фантазування, інтертекстуальності.

В соціологічному плані теорія суспільства постмодерну направлена на подолання поділу праці і диференціації суспільства, які породжують одномірність сенсів існування і знеособлення, та на формування органічно-структурованого суспільства, подолання монофункціоналізму.

Тяжіння і прагнення органічного функціонування суспільства закладає основу успішності самореалізації його підсистем. Як зазначає дослідник, «...одночасне розчленування і взаємопроникнення якраз є основою успіху як особистості, так і суспільних структур» [193, с. 120]. Формується уявлення про необхідність багатофункціональності одного з елементів як основи соціальної цілісності і заперечення функціоналізму. «Культурний зміст береться таким, яким він є сам для себе, а не як відблиск і ілюзія функції» [193, с. 127].

Якщо модерн з його принципом диференціації породжує маргіналізацію, то постмодернізм, прагнучи єдності живого світу, пропонує як альтернативу її взаємопроникнення.

Тому постмодерн відстоює не функціональну диференціацію, притаманну модерну, а інституціональну, яка забезпечує інституціональну взаємопов'язаність, а тим і органічність соціальних підсистем.

Постмодерністська модель суспільства, на відміну від функціоналістської модерної, характеризується «самовідповідністю свідомості і організму» [193, с. 130]. Її принципом розвитку стає не функціональна маргіналізація, а взаємопроникнення. При цьому етос постмодерністської моделі суспільства є не функціональним, а субстанціональним, органічно-цілісним.

І все ж реально зростаюча соціальна і самісна диференціація пов'язана з ускладненням духовного світу, духовною динамікою

індивідів, ускладнює взаємодію між людьми, вимагає більшої культурності, побуджує до вдосконалення, але разом з тим породжує зростання нових, унікальних як особистісних, так і суспільних ситуацій, необхідність знаходження принципів їх регулювання.

Якщо модерн передбачав у цих ситуаціях переважно функціональне регулювання, то постмодерн підвищує роль моральності, необхідність етичних рішень, зростання регулятивної ролі етичної культури.

У той же час динаміка змін веде до зростання в соціології модерну ролі культурної ідентичності, яка буде далі предметом спеціального розгляду. Динамізм змін і перехідність епохи порушує соціально-культурний контекст, ускладнює його, і до певного часу робить можливим якби існування альтернативних, якщо не контекстів, то контекстуальних можливостей. Втрата традиційного культурного контексту, його «розмивання» в перехідну добу і формування нового дезорієнтує індивіда, веде до втрати його самотності і визначеності. Тому в цей період культурний контекст стає багатшим, строкатішим і складнішим. В умовах тривкого пануючого контексту певні групи або деградує, або ж прийдешні, маргінально випереджуючі, так звані «нові соціальні рухи», починають виходити за його межі, формувати нові субкультури як елементи прийдешнього соціально-культурного контексту.

Для органічного розвитку культури, згідно з логікою постмодернізму, необхідне інтегративне поєднання периферії і центру, формування живого духу культурного контексту, який не програмує, а задає принцип розвитку, бо «культура покликана скласти контекст, тканину сенсу, з яким може себе співвіднести індивідуальне рішення» [193, с. 86] і, додамо, культурна ідентичність.

Тому у сучасній соціальній філософії особливе місце має зайняти пізнання культурного контексту, який складається або склався, бо без

нього неможливе складання культури у певну хоча б асоційовану спільність, певне орієнтування її можливого розвитку або його варіантів.

1.4. Емпіричне вивчення особливостей соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства

Своєрідність проблемної ситуації, яка постає перед дослідником, полягає як в концептуальній нерозробленості особливостей модернізації і трансформації культури в Україні, так і у відсутності системної розробки показників та індикаторів соціокультурної трансформації, недостатній емпіричній інтерпретації основних теоретичних понять.

Актуальність проблеми дослідження соціокультурних трансформаційних змін полягає у відсутності розробленої теорії соціокультурної трансформації і нагальній необхідності визначення змісту, тенденцій, показників соціокультурних трансформацій для регулювання культурного процесу, пошуку управлінських рішень оптимізації культурного життя та вдосконалення не тільки засад культурної політики, але й шляхів її реалізації як в окремих сферах культури, так і у формуванні її інфраструктури.

Основною проблемою комплексу представлених досліджень є визначення особливостей, стану й тенденцій соціокультурних трансформаційних змін в Україні в сучасний період.

Доповнювальними до основної проблеми, неосновними проблемами є:

— визначення співвідношення модернізаційних змін західного зразка з традиціоналістськими змінами національно-відновлювального характеру;

— окреслення можливостей діагностування і прогнозування соціокультурних процесів, їх суголосності і суперечностей;

— розкриття специфіки соціокультурної трансформації в регіонах і визначення принципів і засад відповідної їм культурної політики.

Об'єктом вивчення є сучасна соціокультурна реальність в Україні і її суспільні сфери (дозвілля, релігія та ін.), а в ній виділяється як предмет дослідження особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства, в тому числі в регіональному і культурно-політичному аспектах, та можливості її регулювання в цілому. Принципово важливою специфікою даного вивчення є намагання, де це можливо, провести порівняльний аналіз базових соціокультурних характеристик від перебудови до сучасності з метою визначення характеру змін і тенденцій їх розвитку, а відповідно, і міри поступу в них, формування нових культурних якостей.

Вихідними, базовими поняттями вивчення є такі категорії як: «соціокультурна трансформація», «соціокультурна реальність», «культура як соціальний інститут», «модернізація», «постмодернізація», «національно-культурна ідентифікація», «соціокультурна політика».

Основними поняттями емпіричного аналізу є «соціокультурна характеристика» та «соціокультурний показник», які нерідко виступають як синоніми. Однак у нашому дослідженні поняття «соціокультурна характеристика» є більш широким, окреслюючи весь обшир кількісних і якісних ознак культури. Таким чином, соціокультурна характеристика – це поняття, що окреслює весь обшир (усі складові) культурного буття і функціонування суспільства.

Поняття ж «соціальний», а відповідно до досліджуваної предметної сфери «соціокультурний показник», використовується як кількісно-якісна характеристика етапу, тенденцій і напрямків соціального розвитку, які застосовуються в управлінні і плануванні для оцінки відповідності реального становища справ в суспільстві науково обґрунтованим вимогам [479, с. 559].

Тому, соціокультурний показник у наведених соціокультурних дослідженнях є кількісно-якісною характеристикою етапу, тенденцій і напрямків соціокультурного розвитку, яка застосовується для оцінки відповідності реального становища справ в суспільстві науково-обґрунтованим вимогам.

Соціальний показник нерідко інтегрує в собі цілу низку емпіричних соціальних індикаторів, які відображають окремі ознаки, і він же виступає у формах поняття, ознаки критерію та емпіричних даних [380, с. 494 – 498]. Соціальні показники як соціальні характеристики бувають основні і неосновні, прямі і опосередковані, реальні і нормативні і використовуються для оцінки стану справ, виявлення громадської думки, врахування потреб [380, с. 498; 479, с. 555].

Таким чином, підсумовуючи, зазначимо, що, якщо поняття «соціокультурний показник» допомагає виділити соціологічні ознаки, виявляє залежність духовних феноменів від суспільства, в тому числі особливо від його соціально-демографічних характеристик, то поняття «соціокультурна характеристика» є, очевидно, найбільш широким, включаючи всі ознаки культурного буття і функціонування суспільства, в тому числі і соціальні показники.

Обмеженість статистичних даних щодо вітчизняної культури взагалі, та соціокультурної трансформації і трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві робить особливо актуальною проблему формування нових соціокультурних показників та характеристик.

Разом з тим така ситуація породжує потребу в нових додаткових даних, які можуть бути отримані шляхом фокусування думки провідних фахівців-експертів щодо оцінки ними стану і перспектив трансформації найбільш значущих явищ культури.

У перехідні епохи, які нерідко характеризуються вченими як епохи «соціального хаосу» [436], одні і ті ж явища набувають протилежного

знаку, а соціальні показники швидко змінюються, не мають стабільного змісту, а тому в цей період посилюється потреба в експертних дослідженнях, а сама постать експерта набуває особливої соціальної ваги. Сучасний період характеризується зростанням числа і значущості різноманітних експертних утворень як на постійній, так і тимчасовій основі [373]. Разом з тим у сфері культури експертні дослідження все ще є рідкістю. Дослідники охоче посилаються для підтвердження своєї позиції на думку певного фахівця, не маючи можливості опертись на ґрунтовну колективну мудрість найбільш компетентних фахівців, на експертів.

Враховуючи специфіку предмету дослідження (соціокультурна трансформація), основними експертами 1-го — основного дослідження нами були визначені соціологи і культурологи, вчені Національної академії наук України, Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка, Київського національного університету культури і мистецтв, НАУКМА, Українського центру культурних досліджень Міністерства культури і мистецтв України, Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв України та ін., які безпосередньо досліджують цей предмет, а також практики, працівники органів культури та Міністерства культури і мистецтв України (93 респонденти).

Особливо значну цінність для вивчення динаміки соціокультурних змін в Україні за період незалежності має думка фахівців, які присвятили себе вивченню України, українців та українознавців, специфіка предмету яких (україністика, українознавство) зобов'язує до комплексного бачення проблем.

Тому в одному з досліджень “Соціокультурна трансформація в Україні за роки незалежності”, проведеному серед делегатів V Міжнародного з'їзду українців (серпень 2002 р., м. Чернівці), програма експертного дослідження включала широке коло питань культурологічних, історичних, етнографічних, які мали пряме відношення до фаху її учасників. Сама процедура ретельного відбору учасників

конгресу (відбиралась одна з поданих чотирьох заявок) сприяла відбору найбільш компетентних експертів, які репрезентували думку вчених всіх областей України і основні напрямки його роботи (історики, етнографи, філологи, філософи, соціологи, мистецтвознавці, політологи). Висока репрезентативність вибірки (70% учасників конгресу) забезпечувала вірогідність висловлення колективної думки й врахування різних підходів і точок зору (134 респонденти) та порівняльний аналіз висловлювань різних фахівців.

Основними використовуваними методами емпіричного дослідження є експертні оцінки, опитування, контент-аналіз, статистичний аналіз і загальні методи згідно з методологією постмодерну — розуміння і пояснення [193, с. 52].

Мета і завдання емпіричного дослідження соціокультурних трансформаційних змін визначаються тими, які сформульовані у вступі. Відповідно до специфіки емпіричного дослідження головна мета полягає у визначенні характеру і параметрів соціокультурної трансформації в сучасній Україні в цілому і в регіональному аспекті та можливостей їх соціального регулювання.

Відповідно до поставленої мети основними завданнями є:

- визначення основних показників та індикаторів нової соціокультурної реальності, модернізаційних і традиціоналістських змін в ній;
- окреслення стану (діагностика) модернізаційних і традиціоналістських змін в окремих сферах соціокультурної реальності;
- характеристика міри і поступу змін у зазначених сферах, їх згортання і зростання;
- висвітлення перспективності (прогностичне експертування) можливих зрушень в окремих напрямках соціокультурної трансформації ;
- розкриття своєрідності соціокультурних трансформаційних змін в регіонах на прикладі Одеси й Одеської області;

— розробка шляхів можливого регулювання соціокультурних трансформаційних змін в регіонах і в Україні в цілому, в тому числі і засобами культурної політики.

Важливіші гіпотези дослідження:

— соціокультурні трансформаційні процеси в Україні складаються в умовах соціальної хаотизації нерівномірно при значній незмінності одних, просунутості других і суперечливо перехідного стану інших;

— поширена і стійка недовіра громадян до центральної влади, стримуючи громадську активність, породжує зосередженість на вирішенні регіонально-культурних проблем, схильність до культурницької окремішності, а можливо й сепаратизму;

— загальна соціальна трансформація пробуджує у сфері культури симптоми циклічності, часткового повернення і ретроспективного “відлуння” в ідеях і формах з початком ХХ ст., чому сприяє реальне повернення до капіталістичної модернізації;

— нова соціокультурна реальність як реальний результат трансформаційних процесів в основних своїх рисах вже визначилась, але ще не досягла закінченості, стабілізаційної фази;

— вестернізація української культури має не тільки позитивний, але й значною мірою негативний характер, бо супроводжується її кітчевою маскультівською вульгаризацією, руйнуванням неусталеного шару національно-культурної ідентифікації;

— кризовий стан сучасної української культури (і суперечливість становлення нової соціокультурної реальності) викликаний порушенням функціональної взаємодії її основних елементів як соціокультурного інституту, складанням нової варіативності його соціальних функцій та взаємовідносин між основними учасниками культурного життя;

— нестабілізованість системи культурного життя і культурної діяльності значно, а можливо визначальною мірою пов’язана із

розладнанням як базової ціннісно-нормативної системи, так і специфічних її різновидів, які породжують функціональне розладнуюче різноголосся;

— регіони України мають свою соціокультурну специфіку і комплекс умов, які породжують варіативність інваріанту, нової соціокультурної реальності, яка в кожному регіоні має свої структурні і функціональні особливості, які вимагають специфікації щодо них культурної політики.

Комплекс емпіричних досліджень проведено автором самостійно.

Основне (1-е) соціологічне дослідження «Соціокультурна трансформація в Україні: сьогодні і завтра» виконувалось за допомогою у зборі матеріалу Українського центру культурних досліджень Міністерства культури і мистецтв України.

Друге україністичне соціологічне дослідження «Соціокультурна трансформація в Україні за роки незалежності» розроблене і реалізоване нами на всіх етапах. Допомогу в проведенні опитування експертів на V Міжнародному з'їзді україністів (Чернівці, серпень 2002 р.) надали авторові працівники Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв та Інституту мистецтвознавства, етнології і фольклористики ім. М.Т. Рильського НАН України.

Програма дослідження «Музична еліта України» розроблювалась автором за консультативної допомоги канд. філософ. наук А.А. Кавалерова та докт. філософ. наук О.М. Семашка і реалізувалась нами на всіх етапах дослідження. В процесі проведення опитування використовувалась допомога студентів-соціологів.

Перше соціологічне дослідження.

Основне (1-е) соціологічне дослідження «Соціокультурна трансформація в Україні: сьогодні і завтра» було проведене з листопада 2001 р. по квітень 2002 р. Дане дослідження є експертним за своїм характером. Було опитано 93 фахівців-експертів.

Відбір експертів визначався їхньою кваліфікацією, компетентністю та їх визнаністю (критерії відбору) у відповідності з методикою, розробленою в Інституті соціології НАН України відділом соціальних експертиз (керівник доктор економ. наук Ю.І. Саєнко) [351, с. 5 – 47] і у відповідності з якою реалізувався весь проект.

Попередньо шляхом опитування 23 відомих і визнаних фахівців встановлювалось коло опитаних і їхні прізвища.

Важливішими установами, які могли забезпечити кваліфіковане експертування, були визначені: Інститут соціології НАН України, Український центр культурних досліджень Міністерства культури і мистецтв України, Київський національний університет культури і мистецтв, Інститут мистецтвознавства, етнології і фольклористики ім. М.Т. Рильського (відділ культурології), факультет соціології і психології Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка, Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Національний університет «Києво-Могилянська академія», працівники Міністерства культури і мистецтв України.

Київський національний університет культури і мистецтв представлений 21 експертом, в число яких увійшли відомі вчені (М.С.Корецький, Л.О. Карпова, Г.О. Ескіна, Б.В. Попов, В.І.Боришполець, О.Н. Чикаленко, Н.Х. Сова та ін.).

Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка (доктор соціологічних наук проф. І.М. Гавриленко, кандидати соціологічних наук Е.В. Желудько, В.В.Чепак, доктори філософських наук Т.Г. Аболіна, Л.Т. Левчук, Л.Г. Ніколаєнко, та ін.).

Український центр культурних досліджень Міністерства культури і мистецтв України (кандидат педагогічних наук Н.М. Цимбалюк, кандидат філологічних наук О.А. Гриценко, кандидат мистецтвознавства О.О. Різник, кандидат історичних наук В.В. Томазов та ін.).

Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв України (доктори філософських наук проф. М.М. Бровко, проф. О.М. Семашко, доктор історичних наук О.І. Путро, доктор економічних наук Н.Д. Підкуйко, кандидат філософських наук В.А. Бітаєв та ін.).

Опитувались працівники відділу філософських проблем культури та інших відділів Інституту філософії НАН України (доктор філософських наук Пролев, доктор філософських наук В.М. Табачковський, доктор філософських наук Р.П. Шульга, доктор філософських наук, член-кореспондент НАНУ, директор Інституту філософії НАНУ М.В. Попович, доктор філософських наук В.Ф. Лобас та ін.), а також працівники Міністерства культури і мистецтв (доктори філософських наук Г.П. Чміль, Ю.В. Афанасьєв, кандидат педагогічних наук Л.М. Кононенко, кандидат театрознавства, проф. В.В. Неволов та ін.).

В Інституті мистецтвознавства, фольклористики і етнології ім. М.Т. Рильського НАН України були опитані представники відділу культурології і етномистецтвознавства (доктори мистецтвознавства С.Й. Грица, О.С. Найдєн, І.М. Юдкін, канд. філософських наук А.В. Орлов та ін.) та представники інших відділів.

Нами використовувалось найбільш поширене в соціальному експертуванні формалізоване опитування [373, с. 37], яке включало шкалування показників за п'ятибальною шкалою. Оцінці підлягало 55 показників та інших характеристик періоду соціокультурної трансформації сучасної української культури, які визначились шляхом мізкового штурму соціологів і культурологів.

На оцінці показників виводився середній бал та статистична мода.

Давалась також прогнозна оцінка стану цих показників на 2010 рік за шкалою «покращиться, зросте», «погіршиться, знизиться», «не знизиться», що давало можливість визначити міру їхньої інерційності і тенденції змін.

Окремі індикатори разом з другорядними показниками об'єднувались за змістом в інтегральні показники.

Серед інтегральних показників виділяються такі, які мають суперечливо складові, а тому не об'єднуються (сумуються) в один, а подаються у формі різниці їх значень. Виділені інтегральні показники різних різновидів культури, культури дозвілля, рівня реформування сфери культури, доступності культури, культурного потенціалу, стану свідомості і менталітету, стану релігійності, вестернізації та ін. Сукупність зазначених показників та індикаторів стану сучасної української культури та прогнозного бачення змін дозволили дати загальну оцінку міри її трансформованості у конкретних сферах і в цілому.

В процесі першого основного дослідження проводився експеримент по визначенню міри співпадання оцінок різних експертних груп — еталонної, яку складають соціологи культури і культурологи, працівники культури і соціологи, що дозволило визначити міру погодженості і розходження експертних оцінок від середніх значень по всьому масиву, середніх оцінок.

Друге соціологічне дослідження .

Україністське (2-е) соціологічне дослідження на тему «Соціокультурна трансформація в Україні за роки незалежності» було проведено в серпні 2002 р. у м. Чернівцях в період роботи V Міжнародного конгресу україністів.

Це дослідження є логічним, змістовним продовженням основного (1-го) соціологічного дослідження «Соціокультурна трансформація в Україні: сьогодні і завтра». Воно охоплювало лише фахівців україністів з України, бо, як виявилось в процесі проблемного пілотажного дослідження, зарубіжні учасники конгресу, хоч вони і вивчають українські проблеми, але є недостатньо компетентними, щоб оцінити пропоновані характеристики.

Як було зазначено раніше, відбір експертів за компетентністю і кваліфікацією було гарантовано жорстким попереднім відбором учасників (один вибір на чотири заявки).

Професійно включені в культурний контекст сучасності 134 опитані учасники конгресу, які репрезентували соціологів, істориків, культурологів, етнографів, філософів, оцінили (за 53 показниками і характеристиками) модернізаційні зміни західного зразка і традиціоналістські національно-відновлювального характеру майже тих же явищ, що і в основному дослідженні за наступною схемою у кожних із них — «радикальні», «суттєві», «помітні», «ледь помітні» — оцінених в процесі опрацювання відповідно в балах «відмінно», «добре», «посередньо» і «незадовільно».

Це дало можливість вивести середні бали і статистичну моду модернізаційних і традиціоналістських змін у, скажімо, сфері релігій і, порівнявши, визначити їх співвідношення та перевагу певних тенденцій.

Зазначена сфера чи показник оцінювались також з точки зору поступу (зростання чи зниження) чи незмінності («не відбулось змін»). Різниця показників зростання і зниження дозволяла визначити певну тенденцію змін і міру її вираженості (різниця в 0,08 бала за розрахунками нашого консультанта доктора математичних наук О.А. Приварникова є значущою).

Таким чином, поєднання даних 1-го і 2-го дослідження дозволило отримати загальну оцінку стану певного показника, міри і характеру його трансформованості за роки незалежності, якісність його поступу (змін в ньому) і прогностичну оцінку вірогідних його змін до 2010 року. Виведення інтегральних показників і поєднання їх всіх в сумативну систему дозволяє отримати в першому наближенні модель сучасної соціокультурної реальності, а певною мірою, і сучасної української культури, яку вона репрезентує в соціокультурно-трансформаційному аспекті.

В процесі дослідження поряд із загальними оцінками були виділені — еталонна, базова група експертів, в яку увійшли культурологи, етнологи і мистецтвознавці, тобто культурологи в широкому розумінні, а також репрезентативні групи соціологів, філософів і філологів.

Як евристична схема-модель аналізу ця система доповнена іншими (статистичними і соціологічними) даними і складає основу для продуктивного дослідження окремих підсистем соціокультурної реальності, яке й буде представлено у наступних розділах.

Третє соціологічне дослідження.

Третє соціологічне експертне дослідження на тему «Музична еліта Києва» було проведене нами у січні-березні 2001 р. При опитуванні ми користувались допомогою студентів-соціологів НАУКМА.

В основу дослідження були покладені поняття «соціально-музична реальність» і, особливо, «соціально-музична сфера» як специфічна структура інститутів та суб'єктів, які створюють особливу, притаманну художній діяльності в цілому і музичній зокрема, систему соціально-музичних відносин, специфічну систему потреб, норм, цінностей, смаків, способу життя, стилю поведінки, які трансформуються в процесі формування нової соціокультурної реальності.

Опитувалися композитори і критики трьох творчих поколінь, члени Спілки композиторів України, попередньо відібрані шляхом опитування відомих композиторів і критиків як експертів (13 чол.).

Була опитана творча еліта столиці (60 чол.) — 35 провідних композиторів та 25 провідних музикознавців і критиків, які репрезентували старше, середнє і молодше покоління.

Як експерти виступили відомі композитори трьох поколінь Є.Ф. Станкович, Л.В. Дичко, В.П. Губа, Ю.Я. Іщенко, Л.М. Колодуб, В.Д. Кирейко, І.Ф. Карабиць, Г.І. Ляшенко, М.І. Чемберджі, О.Л. Злотник, В.А. Філіпенко, І.Д. Поклад, Б.М. Фільц, Л.С. Цегляр, І.М. Корнілевич, І.В. Щербаков, В.В. Шумейко, Ю.В. Шевченко, В.І. Степурко,

А.І. Бондаренко, М.Т. Денисенко, С.І. Луньов, В.В. Польова,
І.І. Тараненко, Л.Е. Зажитько, Б.Ю. Стронько, Г.О. Гаврилець,
С.В. Бедусенко, А.Л. Загайкевич та ін.

Музикознавство і критика були представлені докторами музикознавства — Н.О. Герасимова-Персидська, С.Й. Грица, О.С. Зінькевич, І.А. Котляревський, В.В. Кузик, А.П. Лашенко, О.І. Мурзіна, А.І. Муха, Л.О. Пархоменко, А.К. Терещенко, І.М. Юдкін, В.І. Рожок, Г.С. Некрасова, а також С.Г. Шоколо-Бенч, В.І. Романко, Г.В. Степаненко, Г.В. Конькова та ін.

Різні явища і показники сучасної соціально-музичної реальності оцінювались як і у двох попередніх дослідженнях за п'ятибальною шкалою та виведеним із них середнім балом, що дозволяло зробити результати коректно порівнювальними.

Четверте соціологічне дослідження.

Четверте соціологічне дослідження на тему «Соціокультурна трансформація в Одесі» проводилось нами в 2003–2004 рр. За зазначеною методикою було опитано 40 експертів, відомих соціологів, культурологів і працівників сфери культури, а також авторитетних художників (13 чол.), письменників (13 чол.) та композиторів (13 чол.), які сукупно репрезентували художнє середовище міста.

Висновки. Таким чином, характер сучасної епохи, такої ємної на новаційні перетворення, вимагає нового методологічного підходу, синтезу багатьох наук, основу якого може скласти поняття «соціокультурна трансформація», де може досліджуватись увесь комплекс змін без домінації на певному соціальному напрямі розвитку, але з урахуванням взаємозалежності соціального і культурного в ній, бо сама соціальність забезпечується механізмами культури.

Методологія і методика соціокультурного трансформаційного аналізу, враховуючи глобалізаційні процеси, перехід від індустріального

до інформаційного суспільства та від модерністичної епохи до постмодерну, виходить з того, що в перехідний період з'єднуються і продовжують один одного занепад (регрес, розлад системи) й прогрес (виникнення порядку з хаосу), народжуючи фульгуративний процес, а медіація, як пов'язана з критицизмом щодо обох полюсів опозиції, зобов'язує шукати серединну культуру як їх (полюсів) синтез.

Дослідник має враховувати, що при неусталеному конгломераті соціальних процесів трансформується саме соціальне середовище, як і сама соціокультурна ситуація, в яку воно попадає, що породжує в історично короткий період ряд соціокультурних неусталених реальностей, які надають нові можливості вибору і розвитку.

Соціокультурна трансформація є процесом внутрішніх змін в суспільстві, внаслідок якого долається втрачена рівновага і межа крайньої соціальної напруги, досягається новий, більш високий рівень впорядкованості й організованості у всіх сферах діяльності шляхом утвердження нової соціокультурної парадигми, формування нової соціокультурної реальності.

Інтенсивна модернізація та трансформація західного типу посилена зростаючими глобалізаційними процесами і надмірною відкритістю української культури, формує нову систему цінностей, яка повільно сприймається і входить в суперечність з засадами менталітету і способу життя.

В дослідженні соціокультурних процесів слід враховувати як постмодернізаційний контекст, що складається в перехідному українському суспільстві, так і власне саму методологію постмодерністського дослідження, яка характеризується розвитком культурної контекстуальності, всебічним входженням культури в усі ланки соціуму, новим суспільним контекстом обумовленим культурою. При співвідношенні понять «соціальне» і «культурне» постмодерн робить акцент на культурному.

Методологія соціокультурного дослідження виходить із необхідності встановлення міри репрезентативності української культури щодо ситуації суспільства, яке стрімко змінюється, та необхідності інтенсифікації процесів соціокультурної рефлексії і рефлексивності.

Відсутність в теорії соціокультурної трансформації достатніх даних показників соціокультурних трансформаційних процесів в Україні потребує формування комплексу соціокультурних досліджень, направлених на визначення особливостей, стану та тенденцій соціокультурних трансформаційних змін.

Основними поняттями емпіричного аналізу є «соціокультурна характеристика», «соціокультурний показник», які я розрізняю. Так, поняття «соціокультурна характеристика» відображає не тільки сукупність ознак і властивостей людини чи явища, а й окреслює весь обшир кількісних і якісних ознак культури. Тому соціокультурна характеристика є поняттям, що окреслює весь обшир (усі складові) культурного буття і функціонування суспільства.

В той же час поняття «соціокультурний показник» використовується як кількісно-якісна характеристика етапу, тенденцій і напрямків соціокультурного розвитку, яка застосовується для оцінки відповідності реального становища справ в суспільстві науково-обґрунтованим вимогам.

Обмеженість статистичних даних за найбільш гострішими проблемами вітчизняної культури не дає можливостей для прогнозного соціального проектування, що вкрай важливо при дослідженні формування соціокультурних показників та характеристик.

Дані соціологічні дослідження дають можливість для комплексного аналізу вищезначених проблем. Тому були опитані найбільш компетентні експерти, які репрезентували думку вчених всіх регіонів України.

Нами було проведено чотири соціологічних дослідження, котри дозволили проаналізувати деякі особливості соціокультурних трансформаційних процесів в Україні, дослідити позитивні та негативні фактори розвитку сучасного українського суспільства в умовах соціокультурної трансформації.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

2.1. Соціокультурна трансформація України в перехідний період

Досліджена раніше специфіка перехідного періоду в соціокультурній сфері стосовно України має свої особливості, які пов'язані з: 1) особливостями історичного формування української національної культури; 2) складом і співвідношенням регіональних і етнонаціональних особливостей; 3) мірою традиціоналізації, усталеності і збереженості автентичної української культури; 4) модернізаційною зорієнтованістю суспільства; 5) розвитком соціально-політичних і економічних складових модернізації як її передумови і забезпечення.

Наукова і практична проблема успішності соціокультурної трансформації українського суспільства полягає в особливій соціокультурній ситуації його буття, основу якої складає те, що воно одночасно існує в доволі різних і навіть суперечливих за своїм змістом чотирьох світах, епохах: традиційній, індустріальній (модернізаційній), соціалістичній модернізації і постмодернізації.

У той же час сучасний український дослідник гостро і глибоко ставить проблему сутності соціальної трансформації в Україні як такої, що не має своєї визначеності, і не вважає капіталістичну модернізацію неминучою [393], а саме поняття «трансформація» вважає нерозробленим [393].

Оскільки протистояння капіталістичної за своїм змістом модернізації (і постмодернізації) і соціалістичної модернізації має гострий ідеологічний характер, а збереження і відтворення національної культури протистоїть за певними вимірами їм обом, то це породжує складну взаємодію чи, навіть, соціальний хаос конфронтуючих соціально-

культурних сил, кінцевим результатом яких і є соціокультурна трансформація, яка може мати у своїх окремих складових як позитивний, так і негативний зміст.

Постає завдання визначити основні процеси і зміни соціокультурно-трансформаційного характеру, які відбулись за роки незалежності України.

Перехідність стану українського суспільства супроводжується комплексом змін, які радикально позначаються на стані його культури.

Колапс соціалізму в 1989—1991 роках призвів до періоду суттєвих економічних, соціокультурних та політичних змін на теренах України та інших пострадянських держав. Ті трансформаційні процеси, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, спрямовані на перехід до нової, не притаманної колишньому тоталітарному суспільству, моделі розвитку і супроводжуються глибокою кризою, яка охопила всі сфери суспільства. Процес переходу характеризується декількома тенденціями: по-перше, це руйнування форм спільної людської діяльності, які були притаманні старому суспільству (тобто руйнування старої соціокультурної моделі) і, по-друге, становлення нової соціокультурної реальності. Слід зазначити, що на даному етапі український соціум все ще знаходиться у стані дезінтеграції, який виявляється як на макро-, так і на мікросоціальному рівнях, що, в свою чергу, призводить до складної ситуації вибору цінностей, пріоритетів, засобів адаптації та набуття нових соціальних ролей у зміненому суспільстві.

Ліквідація традиційних радянських інститутів на початку 90-х спричинила глибокий культурний розрив [13, с. 119]. Взагалі, наша історія не вперше протягом цього сторіччя випробовує нас подібними перетвореннями — досить лише згадати різкий культурний перелом 1917 року. Після нього три покоління вирости і сформувались в культурному середовищі, яке відрізнялось своєю рідкісною стійкістю та

консерватизмом. Ця культурна модель, що мала універсальний для суспільства характер, панувала впродовж 70 років.

Незмінний (чи як він сприймався — «позачасовий») характер прийнятої марксистсько-ленінської ідеології та її використання в якості універсальної інтерпретаційної та нормативної схеми надали їй певного культурного характеру. Більш того, марксизм в радянській версії був не лише і не стільки політичною ідеологією, скільки нормальним і повсякденним описанням світу, на яке орієнтувалась вся практична людська діяльність. А отже, марксистсько-ленінська ідеологія в СРСР фактично набула ознак репрезентаційної культури.

Сьогодні відбувається кардинальна зміна соціокультурної парадигми, яку переживає українське суспільство. Руйнування радянської ідеології (а отже, з точки зору цієї системи — порушення єдиного можливого світу соціокультурних відносин) спричинило вимушений перехід до нової соціокультурної реальності. Такі різкі зміни викликають серйозні наслідки-консеквенти, такі як: 1) масова дезорієнтація; 2) втрата ідентифікації як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. З феноменологічної точки зору втрата ідентифікації проявляє себе як втрата здатності вірити в себе таким чином, щоб реакція зовнішнього світу відповідала намірам і очікуванням індивіда. Тобто, кажучи алегорично — людина іде по новому місту з застарілою мапою і дивується, чому вона натикається на стіни і не може знайти того, що їй потрібно. Ця невідповідність «території» застарілим уявленням про неї особливо чітко характеризувала українське суспільство в першій половині 90-х (досить сильно характеризує і зараз).

Ці перші два наслідки в свою чергу призводять до пошуку нових культурних моделей, для того щоб знову відновити світ як впорядковане єдине ціле, нехай і інше по суті.

Специфіка цих процесів полягає в тому, що посттоталітарна (або ж «постсоціалістична») трансформація є, насамперед, «стихійним процесом

«вирівнювання» соціального простору, раніше стягнутого до одного соціального полюса» [220, с. 26]. При цьому під «вирівнюванням» розуміється повернення до складності та багатовимірності властивих будь-якому складному соціальному явищу.

Таким є початок процесу соціокультурної трансформації, розгортання якої ми спостерігаємо в нашому суспільстві зараз.

Умовно можна виділити такі етапи соціокультурної трансформації:

а) соціальна діагностика; б) переоцінка існуючого стану суспільства як кризового; в) демонтаж старої соціальної системи; г) ліквідація невідповідності існуючих характеристик необхідному рівню розвитку; д) нове самовизначення і формування соціальної орієнтації на нову соціокультурну реальність.

Перехідним періодом можна вважати той період трансформації суспільства, який призводить до заміни соціокультурної реальності, прийнятої старим соціумом, на нову модель розвитку, «часовий інтервал», у ході якого один тип організації соціальної системи трансформується в інший [108, с. 48]. Відносно України (а також інших посттоталітарних держав) «перехід» здійснюється від радянсько-тоталітарної моделі розвитку до нової західно-демократичної моделі, що потребує як економічної трансформації, так і політичної та соціокультурної (остання вважається багатьма дослідниками основною, базовою — тим підґрунтям, на якому мають постати економічні та політичні перетворення [32]).

Для України перехідний етап охоплює період від 1989 р. (і з особливою силою з 1991-го) до теперішнього часу, хоча й досі цей перехід до нової соціокультурної реальності є ще далеким від завершення.

Трансформаційні процеси, що мають місце в Україні, є вкрай суперечливими та непослідовними. Криза, притаманна нашому суспільству на етапі перетворень, охопила практично всі сфери. Ця криза проявляється в некерованості соціальної системи, в регресі до більш ранніх форм існування цієї системи. Але не тільки кризою характерні ці

трансформаційні процеси. Криза розхитує соціокультурні стереотипи і, таким чином, поступово формується нова знакова система, нова парадигма, що покликана спрямувати розвиток в іншому напрямку, переструктурувати ситуацію. Поступово виникає новий порядок. Складність ситуації полягає в тому, що суспільство живе одночасно у відповідності з різними соціокультурними парадигмами. Тобто проглядається тенденція, згідно з якою трансформаційні процеси нерівномірно охоплюють суспільство. Це, разом з іншими факторами, призводить до неузгодженості та протиріч [186].

Поволі формується нова, переважно недержавна культурна інфраструктура, а в широкому плані — поволі окреслюється якісно нова парадигма української національної культури — як культури етнічної, непопулістської, але культури, не замкненої в обмеженому замкненому просторі.

Ключові елементи сучасної соціокультурної трансформації в Україні: ідеологічні (тобто трансформація систем цінностей); економічні (поступове запровадження ринкових засад та приватного підприємства принаймні в деяких секторах культурної сфери); правові та адміністративні (узаконення прав та свобод, створення юридичних підстав для існування недержавних культурних інституцій); технологічні зміни в культурних індустріях; і нарешті — трансформація щоденних культурних практик сучасних українців.

Однак економічні і політичні перетворення, що проходять на теренах України, мають спиратися на перетворення дещо іншого порядку — перетворення соціокультурні, тобто зміну соціокультурної парадигми, яка характеризується зміною в індивідуальній культурі, нормах, цінностях, ментальності тощо. Ці процеси є взаємообумовленими, але глибина та зовнішні прояви трансформаційних процесів в різних сферах значно різняться. На жаль, соціокультурні зміни в Україні недостатньо підкріплюються адекватними економічними та соціополітичними

трансформаціями. Більш того, ці напрямки трансформацій вступають у певне протиріччя. При нормальному розвитку суспільства всі типи трансформації є взаємопогодженими — тобто один вид трансформації підтримує і продовжує інший і вони не вступають у протиріччя між собою. В кризовому суспільстві такий зв'язок послаблений, іноді перебіг соціокультурної трансформації суперечить економіко-політичній та/або соціальній [193, с. 77].

З іншого боку, процес соціокультурної трансформації суспільства, хоча і є залежним від процесів трансформації в інших галузях, але все ж має певну долю самостійності. «Історичний досвід свідчить, що між соціально-економічною (рівно як і політичною) кризою в суспільстві і культурним життям людей нема прямої лінійної залежності: криза економіки автоматично не тягне за собою кризи духовного життя людей, хоча й чинить на неї певний вплив. Більш того, відомі випадки, коли подібна криза співпадала з розквітом мистецтва, духовних цінностей» [406, с. 289].

Разом з тим, саме соціокультурна трансформація закладає підґрунтя, необхідне для проведення економіко-політичної та соціальної трансформацій. Таким чином, загальна енергія розвитку суспільства в основному обумовлена перебігом саме соціокультурної трансформації суспільства [179, 185]. То ж можемо говорити про очевидність примату соціокультурних змін у суспільстві перехідного типу.

Маючи цей факт на увазі, доцільно повніше розкрити сутність і складові соціокультурного трансформаційного процесу, серед основних тенденцій якого маємо:

1. Модернізація – процес переходу з традиційного суспільства в сучасне, який характеризується орієнтацією на інновацію, автономністю індивіда із спрямованістю на інструментальні цінності (приспосовування), послабленням традиційних цінностей (сім'я, релігія, мораль), переважанням універсального над локальним.

Модернізація — процес, антагоністом якого виступає традиціоналізація; для України специфічною рисою є незавершеність модернізації з усіма наслідками, що з цього випливають. Серед особливостей модернізації в Україні виділимо:

- а) незавершеність процесу модернізації в дорадянський період;
- б) незавершеність процесу модернізації за радянського періоду;
- в) для сучасного періоду характерним є одночасність перебігу модернізації з такими процесами як постмодернізм і традиціоналізм, які йому суперечать.

У такій ситуації одночасного існування процесів модернізації і його антагоністів існує небезпека появи нових зовні «модернізаційних» структур, які базуються на відверто традиціоналістських старих формах і які здатні активізувати традиційні застарілі цінності аж до межі повного придушення перспективних інновацій. Таке поєднання призводить до конфліктів у суспільстві і, навіть, до його можливого розколу. В той же час соціокультурна модернізація є процесом переходу з традиційного суспільства в сучасне, що ґрунтується на значущих ціннісних орієнтаціях, нерозчленованій єдності соціального і культурного, нарощуванні соціокультурного потенціалу суспільства, широкій специфіці використовуваних засобів. Соціокультурна модернізація дає можливість більш безболісного переходу до сучасного суспільства.

2. Традиціоналізація – виникнення і інституціоналізація традицій та інших елементів культури та соціальної структури, які забезпечують пріоритет приписаних норм і правил поведінки особистості [113, 196].

3. Постмодернізація – тип розвитку, заснований на збереженні власної ідентичності, який характеризується релятивізацією (відносністю) моральних цінностей і норм, невизначеністю картини світу (у тому числі соціальної, культурної, політичної, мовної та ін.), невизначеністю позиції, подоланням системності мислення, універсальним культуралізмом, плюралізмом і ретроспективізмом (ставленням до прогресивних

соціальним ідеалам не тільки сучасності, але і віддаленого минулого) [136, 244]. Відносно мого дослідження, приверну увагу до соціокультурної постмодернізації як типу розвитку, що будується на еkleктичних (що не мають єдиної бази) соціокультурних підставах і характеризується глоболокалізацією, що знаходиться під впливом як загальнодержавних, так і регіональних цінностей і норм, картини світу.

4. Глобалізація та універсалізація культур, яка відбивається на ситуації в Україні, є наслідком модернізаційних трансформацій. Синхронічно з цим явищем проходить процес традиціоналізації і це знову-таки негативно відбивається на теперішній ситуації, оскільки процеси традиціоналізації та постмодернізації мають базуватися на завершеній модернізації та глобалізації [104, 285].

5. Підвищення взаємовпливу культур.

Багато дослідників сходяться на тому, що трансформаційні процеси в різних регіонах, соціальних групах та сферах суспільства проходять вкрай нерівномірно. Такі чинники як наявність сучасних ЗМІ, інновації в освітній сфері, різнобічна допомога з боку розвинутих держав призводять до того, що зміни в соціокультурній сфері випереджують зміни в економіці і політиці. Насамперед це стосується так званих «агентів модернізації» (тобто, індивідів, соціальна мобільність яких дозволяє їм першими приймати ті нововведення, які за умови продовження цієї трансформаційної тенденції згодом мають стати загальноприйнятими); щодо решти населення - можна відмітити певне відставання соціокультурної сфери від вимог економіко-політичних та соціальних перетворень [407, 408].

Як було зазначено у вступній частині, ті структурні зміни, що склались в Україні внаслідок розпаду СРСР і початку переходу до нової моделі розвитку, призвели до радикальних змін, які породили нову, щоправда, досі більшою мірою не сформовану соціальну реальність. Криза, яка обумовлює цей перехід, найбільш гостро відчувається саме в

культурній сфері. Ця криза є наслідком маргінальної, перехідної соціокультурної ситуації.

Світова тенденція розвитку (з усіма її позитивними та негативними аспектами) накладає відбиток і на перебіг української трансформації. Специфіка ж української трансформації полягає в тому, що (на відміну від стабільних суспільств, де зміни дають прогнозовані результати) в українському суспільстві — суспільстві в перехідному стані — відсутні усталені зв'язки між елементами, і тому наслідки таких змін передбачити практично неможливо, а отже зростає ймовірність припуститися помилки. Як показують дослідження, в стабільних суспільствах постійно йдуть певні зміни; такі суспільства насправді є дуже динамічними, але наслідки змін в стабільних суспільствах, по-перше, легко передбачити, а, по-друге, ці процеси змін не виходять з-під контролю, чого, на жаль, не можна сказати про Україну, де неупорядковані зміни в різних сферах не мають необхідної властивості проявлятися як динамічний направлений процес. Однією з ознак кризової ситуації, притаманній на даному етапі українському суспільству, є нездатність чи небажання впровадження справжніх масштабних перетворень на фоні безплідно хаотичного динамізму.

Позаяк певні перетворення все ж мали місце, деякі наслідки цих перетворень ми маємо нагоду спостерігати вже зараз.

Власне аспект специфічності цих соціокультурних змін, їх тенденцій і якісних характеристик у перехідний трансформаційний період в Україні найвиразніше відображається в інтегративному понятті «нова соціокультурна реальність», базовому для нашого подальшого емпіричного аналізу. Його застосування дозволяє охарактеризувати реальні і намічені зрушення як певну взаємопов'язану у своїх тенденціях цілісність, а тому буде предметом спеціального аналізу у наступному підрозділі.

Поступове, хоча все ще досить далеке від повного, проявлення нової

соціокультурної реальності характеризується цілим рядом як позитивних, так і негативних проявів. Українські соціологи Є.І. Суїменко та О.М.Семашко спробували виділити ті аспекти суспільного життя, в яких вона проявляється [394, с. 287-291].

Необхідність уникнення негативних соціальних наслідків соціокультурної трансформації висуває перед вченими проблему виявлення чинників, які викликають ці наслідки, завчасного їх аналізу і можливої нейтралізації.

У період незалежності в Україні сформувались нові інтеграційні і регулятивні механізми, які будуть нами коротко схарактеризовані.

Наслідком руйнації традиційних структур і механізмів соціальної інтеграції (владних структур, норм, стимулів) стало наростаюче масове відчуження, аномія (за Е. Дюркгеймом) від сьогодення та невпевненість у майбутньому. Внаслідок цього одні люди намагаються старими засобами реанімувати старі цілі. Порушення узгодженості соціальної взаємодії суспільної організації спровокували появу низки соціальних феноменів специфічних посткомуністичній трансформації, таких, наприклад, як нееквівалентний соціальний обмін, який зумовив істотний перерозподіл влади, престижу і власності на користь представників нових соціальних груп, найбільш підготовлених до життя у нестабільному соціумі [415], що й викликало соціальне протистояння верхів і низів, яке радикально впливає на соціально-культурну ситуацію.

Відбувається зміна домінуючого типу конформної поведінки. За умов руйнації старих регулятивних механізмів конформізм некритичної покорності меншості більшості стає менш поширеним, змінюється протилежним типом стрімкого зростання індивідуальної ініціативи, коли більшість пасивно приймає позицію активної меншості, що є соціально-психологічною передумовою масової підтримки авторитаризму і демагогії.

Одним із суттєвих наслідків загального порушення соціальної

рівноваги є культурологічно важлива деформація соціального простору й часу в їх суб'єктивному сприйнятті, відбувається деактуалізація цінностей — порушення балансу минулого, сьогодення і майбутнього. Сьогодення втрачає самостійність, бо є лише переходом до майбутнього. Внаслідок цього порушується часовий баланс у суспільстві, однією із форм якого стає домінанта майбутнього, хоч на тлі соціально-економічної кризи набуває ваги домінанта минулого, ілюзій відновлення соціалізму або Гетьманщини. Цьому зворотному процесу притаманне відновлення докомуністичної просторової структури (зміна назв вулиць та ін., адміністративно-територіальних одиниць), супроводжуваної ілюзорним сприйняттям дійсності — “міражем” відновлення великої держави і різким звуженням соціально-психологічного простору на проблемі виживання. Викривлення суб'єктивного соціального простору у масовій свідомості спостерігається в домінуванні майбутнього і минулого [108, 183].

У цей же час постає конфлікт між старою і новою громадянською ідентифікацією, особливо для громадян національних меншин та складання синкретичної національно-державної ідентифікації громадян України.

У цих процесах відбувається порушення пристосувальних механізмів, бо громадяни намагаються адаптуватися до соціальних норм, які вже є або ще не існують, що приводить до роздвоєння особистості, «соціального безумства» як феномену одночасного існування особистості й суспільства у двох цілісно-нормативних світах, які не перетинаються [106], що майже дзеркально по аналогії може бути поширене на сферу культури.

При руйнуванні об'єкта адаптації із цілком збереженими адаптивними механізмами провокується імпульсивна хаотична активність, яка проявляється у сфері культури, у невизначеності культурної орієнтації і вибору або у всепоглинаючій всеїдності та культурному ізоляціонізмі [94, 113]. Складається система соціальних психопатій [88], які у сфері

культури проявляються в «культурній безпорадності», «тотальній комфортності», «культурному нігілізмі» тощо.

В цілому ж для культурного процесу характерна нерівномірність розвитку його окремих структурних елементів проявляється у соціокультурній трансформації в Україні не тільки у її нерівномірності у різних регіонах, соціальних групах і сферах суспільства, а і у певних випереджальних змінах у соціокультурній галузі щодо економіки і політики [185, с. 77].

О.Г. Данильян вважає, що «однією з найважливіших загальних рис усіх типів і моделей трансформації посттоталітарних систем є конфліктність перехідного процесу» [128, с. 89].

Зміна соціокультурної парадигми супроводжується конфліктами таких видів:

1. Конфлікт цінностей. Він, на думку автора роботи, спричинений тим, що внаслідок трансформаційних процесів існуюча ціннісно-нормативна система стає неадекватною новим умовам і соціальним відносинам. В той же час побудова нової системи цінностей є досить складним і відносно довгим у часі процесом. Конфлікт між старими, добре засвоєними цінностями, і новими, які тільки-но починають вимальовуватись, призводить до стану аномії.

2. Конфлікт особистісних та групових ідентифікацій та адаптацій.

Конфлікт ідентифікацій спричинений розпадом тих соціальних груп і зникненням чи суттєвою трансформацією тих соціальних ролей, з якими звикла ідентифікувати себе людина. Цей тип конфлікту проявляється як на особистісному, так і на груповому рівнях [140, с. 19 - 20].

Така форма часового дисбалансу як «домінанта минулого», що проявляється в умовах посткомуністичних суспільств, спричиняє виникнення досить цікавого (з наукової точки зору) виду ідентифікаційного конфлікту – конфлікту між старою та новою громадянською ідентифікацією.

Щодо зміни адаптаційних процесів, то в умовах трансформації ціннісно-нормативної системи процеси соціальної адаптації набувають суттєвих змін, пов'язаних зі зруйнуванням об'єкту адаптації. Це призводить до того, що людина намагається адаптуватись або до вже не існуючих, або до ще не існуючих соціальних норм.

3. Конфлікт тенденцій розвитку. Спричинений синхроністичністю перебігу декількох антагоністичних тенденцій, а саме: тенденція модернізації, яка проходить в українському суспільстві одночасно з тенденціями традиціоналізації та постмодернізації (ці дві останні потребують завершеності модернізаційних процесів для свого вдалого перебігу і базуються на кардинально інших засадах). Цей конфлікт є підставою до багатьох інших соціальних конфліктів сучасного перехідного суспільства. Проте існує «маленька шпаринка» для можливості мирного співіснування цих трьох тенденцій в тому випадку, коли модернізація налаштована (і бере за основу) традицію.

4. Конфлікт між консерваторами та модернізаційно налаштованими прошарками населення.

5. Конфлікт між поколіннями, оскільки носії трансформаційних і традиційних норм звичайно досить значно відрізняються за віком.

6. Конфлікт між столицею і великими містами та провінцією, тому що носії нових норм зазвичай зосереджені в мегаполісах [128].

Наявні зміни в соціокультурній ситуації в Україні обумовлюють перехід від моностилістичної культури, притаманної колишньому тоталітарному, до культури полістилістичної. Моностилістична культура – це репрезентаційна культура, елементи якої характеризуються внутрішнім зв'язком і активно поділяються (або пасивно сприймаються) всіма членами суспільства. Культура радянського суспільства базувалась на марксистській ідеології, яка являла собою, по-перше, універсальну схему інтерпретації всіх феноменів і, по-друге,

інструмент легітимізації існуючого соціального порядку, була відверто моностилістичною і характеризувалась такими категоріями [167, 248], як:

- ієрархізація;	- канонізація;	-впорядкованість;
- тоталізація;	- виключення;	- спрощення;
- офіційний консенсус;	- позитивність;	- телеологія.

На відміну від основних характеристик моностилістичної культури, культура полістилістична характерна зняттям ієрархії елементів та ін. категоріями, які в своїй більшості є прямо протилежними попереднім.

- Деієрархізація. Характерна, по-перше, відсутністю ієрархії експресивних засобів культури і відсутністю «керуючої руки» і, по-друге, відсутністю того доктринального ядра, яке визначає т. зв. “табуйовану область”, що не підлягає аналізу та критиці (в Радянському Союзі, наприклад, - дії верхівки партії). Важливим моментом є те, що практично відсутньою є універсальна культурна ієрархія, що була так яскраво виражена впродовж існування СРСР.

- Деканонізація. Виражається у відсутності жанрових та стильових норм.

- Невпорядкованість. Характеризується порушенням просторово-часового порядку реалізації культурних явищ.

- Детоталізація. Виключення будь-якої видимої єдності в багатоманітності культурних феноменів.

- Включення. Означає максимум «культурної терпимості», взаємодію абсолютно різних за походженням систем знаків та символів, активне або потенційно активне включення в культуру змісту будь-яких явищ. Включення настільки ж характерно для полістилістичної культури, як виключення для моностилістичної.

- Диверсифікація – ускладнення замість спрощення. Полістилістичній культурі притаманні складні системи взаємодії традицій, культурних стилів, образів життя тощо.

- Відсутність офіційного консенсусу.

- Негативність. Полістилістична культура характерна запереченням та невизнанням існуючого соціально-культурного порядку (на відміну від позитивного ставлення до соціально-культурного порядку, притаманного моностилістичній культурі).

- Ателеологія. Часто виникнення значного різномаяття культурних форм та стилів супроводжується відмовою визнання мети розвитку культури, суспільства, людського існування взагалі тощо [167, 248].

Максимального прояву ці риси набувають у випадку гіпотетичного «чистого існування полістилістичної культури». Щодо процесів, які ми спостерігаємо в Україні, можна відмітити співіснування елементів як полістилістичної, так і моностилістичної культур. Причому хоча старі структури та символічні системи продовжують існувати, вони вже не мають монополії на репрезентацію соціокультурного цілого і входять до полістилістичної реальності на правах одного з багатьох можливих елементів.

Формування нових культурних стилів та форм за умов полістилістичної культури – ось ще один важливий момент, який доцільно було б розкрити. Однозначно сказати, що є або не є джерелом нових культурних стилів та форм, практично неможливо. Але, наприклад, досить очевидними є запозичення багатьох традицій західного суспільства, починаючи від концепції ринкової економіки і закінчуючи цей ряд політичними ідеологіями (як соціал-демократія, ліберальна демократія тощо) та ідеологіями «секс-меншин». Іншим досить очевидним джерелом є наше власне минуле – відродження націоналізму привнесло рекреацію традиційних українських культурних форм і стилів, що відобразилось в першу чергу на прошарку так званої «національно свідомої інтелігенції».

Відродження українського православ'я з його тисячолітньою культурною спадщиною є ще одним «голосом минулого». Не меншу роль відіграють традиції, сформовані у відносно недалекому соціалістичному минулому.

Отже, ті «нові» культурні форми та стилі фактично «новими» не є. Навіть у відносно недалекому тоталітарному минулому існували певні субкультурні групи, що сповідували такі чи подібні культурні стилі, хоча моностилістична культура того часу практично не давала можливості їх публічного прояву. Деякі з них фактично є добре забутими старими культурними стилями та формами, які були тимчасово витіснені моностилізмом радянської культури як невідповідні «лінії партії» і непридатні за ідеологічними міркуваннями.

З розпадом моностилістичної культури були зруйновані традиційні системи особистісних самоідентифікацій. Нові форми й традиції за умов полістилізму пропонують численні альтернативні можливості ідентифікацій. І зовнішня, презентаційно-показова сторона відіграє надзвичайно важливу роль, тому що для людей, які втратили свою стару ідентифікацію, зовнішні ідентифікаційні ознаки є найшвидшим і найлегшим способом вийти зі свого нестійкого положення. Отже, першим етапом становлення нових культурних форм є інсценування. Люди починають «грати» нову для них соціальну і культурну роль, поступово, так би мовити, «вживаючись в образ» і переносячи елементи цього нового стилю на інші сфери свого життя, тобто асимілюючи новий стиль і до повсякденного вжитку.

Інсценований характер сучасних культурних стилів найяскравіше проявляється в сфері політики. Більшість наявних партій сприймає і репрезентує себе як частину певної політичної традиції (ліберальної, соціал-демократичної, комуністичної тощо). Це зовнішні прояви, а насправді часто-густо у багатьох політичних партій відсутня опора на ті соціальні прошарки та групи, від яких вони мали б залежати, тобто вони не мають чітко визначеного електорату. Члени партій є майже винятково

представниками інтелігенції. Часто проводиться зміна стилів політичної поведінки тощо.

Новий етап суспільного життя в Україні поступово змінює взаємини особистості і соціуму, зокрема принципи виробництва, бо посилюється тенденція зняття чітких кордонів між соціальними організаціями і всередині самих організацій, а виробнича поведінка людей все частіше визначається не догматичними правилами, а наслідками переговорів і домовленостей.

В цих умовах спосіб досягнення мети все більше залежить від неконтрольованих факторів і має бути не стільки відтворений, скільки винайдений, а значить залежний від творчої імпровізації.

Сьогодні активно формуються, особливо у провідних вузах України, типи особистості, які відповідають постіндустріальним формам життя (поширений креативний тип мислення, багатовекторна особистісна ідентифікація, високий рівень толерантності, розширення емоційної сфери, проактивний тип поведінки), а соціогуманітарна освіта стає важливішим засобом формування постмодерної особистості. Важливою ознакою цього процесу є реалізація в Україні пріоритетного для ЮНЕСКО багатокультурного виховання, яке сприяє визнанню ціннісної еквівалентності і стає засобом позбавлення культурцентризму, притаманного модерній людині [410, 414, 415].

Трансформація капіталістичного типу відбувається в Україні з великим запізненням і здійснюється скоріше штучним шляхом, ніж еволюційним. Сформована культура пострадянського суспільства відіграє роль імунної системи, від якої залежить приживлення нового. Шлях повної руйнації соціалістичної культури неперспективний, бо вона має бути в окремих випадках трансформована, в інших витіснена, а в деяких — радикально відкинута. Відбувається цей процес в умовах культурного плюралізму, зростаючої культурної диференціації і культурної поліфонії, яка має усунути або згладити негативну реакцію існуючої старої культури

на приживлювання капіталізму. Однак культурна поліфонія розмиває культурний «грунт», традиційні засади і створює ситуацію культурної невизначеності або протистояння різних культур.

Коли дві культури починають взаємодіяти, кожна з них неминуче виявляється в ситуації вибору «себе» перед обличчям «іншого». Як відповідь на виклик з боку «іншого» виникає симуляція або адаптація. У ситуації взаємодії кожна культурна форма починає визначати себе і свої межі як спосіб, визначений іншим. Вона робить себе як копію того, що думає про неї інший. Виклик з боку «іншого» як відповідь реалізується в симуляції, адаптації, пристосовуванні, а значить, шляхом певного «викривлення» свого культурного образу.

Усяка культурна поліфонія, така багата в Україні, для забезпечення комунікації приписує кожному знаку певне значення, а тому без обмеження багатозмістовності знакової системи неможлива адаптивна і симулятивна дія.

Міжкультурна комунікація передбачає визначеність символічного поля, символічний порядок, але з урахуванням реакції інших культур і така адаптивність «викривляє» соціокультурну реальність і створює необхідну підставу для інтеграції.

Культурна ситуація, породжувана культурною поліфонією, може охарактеризуватись як патова ситуація, коли реалізуються різні проекти з різними цілями для одного суб'єкта — суспільства, при домінуванні установок і стилів недавньої пануючої культури. Це породжує несвободу і зв'язаність та необхідність децентрації і множення центрів, як рівних учасників міжкультурної взаємодії, які б забезпечували культурну різноманітність як основу культурного взаємозабезпечення і взаємостимулювання. Така трансформованість в Україні лише складається, а її забезпечення значно стримується інтелектуальною та світоглядною кризою і низьким духовно-моральним кліматом,

викликаним економічною кризою, втратою віри в майбуття, ідеали, зламом стереотипів буття [415].

Таким чином, соціокультурна трансформація в сучасній Україні характеризується неусталеністю та строкатістю форм, складанням нової соціокультурної реальності, суперечливої за своїм змістом. Неусталеність багатостильовості не забезпечує стабільності функціонування суспільства.

Тому в цілому соціотрансформаційні процеси в сфері культури помітно відбуваються, однак глибока криза економіки і її занепад аж до повернення до рецесивних процесів суттєво стримує культурний поступ і, навіть, навпаки, в багатьох базових процесах доступність культури, її масовість, рівень масової культури призводить до спаду і занепаду [376].

Важливішою ознакою функціонування культури цього періоду є суперечливість, хаотизація, стихійність її процесів, породжених не тільки безмірною її лібералізацією, але й надмірною відкритістю щодо зовнішніх нерегульованих впливів.

Виходячи з цього, важливішою проблемою соціокультурної трансформації в Україні є негативний економічний пресинг, який призвів до занепаду окремих ланок культури (наприклад, естетичне виховання) або до її руйнації (клубна система на селі, мережа книгорозповсюдження та ін.).

Другою головною її соціокультурною проблемою є втрата громадянами гарантованого мінімуму культурних послуг, зростаюче відчуження населення від закладів культури, занепад культури, якою є її демократизація, доступність громадянам [415, с. 585].

Ці та інші дані свідчать про те, що слід ретельно вивчати не тільки позитивні, але й негативні наслідки соціокультурної трансформації в єдиному комплексі. Пропонуємо за своїми наслідками розрізняти, виходячи з критерію сприяння гуманізації і розвитку особистості, позитивну, нейтральну (яка ще не проявила своєї якісної визначеності) та негативну соціокультурну трансформації. І, відповідно до характеру і

змісту, визначати модернізаційну та традиціоналістську соціокультурну трансформацію, а також в кожній із них соціалістично чи західно забарвлену складову, а також прогресивну чи консервативну, державо- чи соціоцентруючу, чи індивідуалістичну, індивідуалізуючу.

При всій суперечливості процесу соціокультурної трансформації в Україні поступово відбуваються зміни старої соціокультурної парадигми, і просування суспільства вперед залежить від того, наскільки вдало і за який проміжок часу відбудеться формування нової соціокультурної парадигми [398].

Все ширший загаль, особливо інтелігенції, починає усвідомлювати примат, пріоритетність соціокультурних змін в українському суспільстві [376, 412, 414, 415].

Розглядаючи культуру як складне, комплексне, динамічне утворення, зауважимо, що у трьох групах її складових елементів — знаково-символічній (передусім, мова), ціннісно-пізнавальній (соціальні норми і цінності) та естетичній (звичаї, традиції) системах — не відбулось необхідних змін для формування нової парадигми.

Певний відхід від старої культурної парадигми не супроводжується достатнім формуванням нової, породжує «зависання» [415].

Перехід від моностилістичної до полістилістичної культури, який і є парадигмальним за своєю суттю, не відбувається необхідною мірою, бо нові культурні стилі ще не набули стабільності, а тому не здатні забезпечити функціонування полістилістичної культури.

2.2. Нова соціокультурна реальність в Україні і її характеристики

Поняття «нова соціокультурна реальність» є найбільш повним виразником результатів соціокультурної трансформації і означенням в

нашій роботі характеру тих змін, які відбулися у соціокультурній сфері за роки незалежності. З його допомогою окреслюється певна системна цілісність цих змін.

Тому постає проблема як теоретико-методологічного визначення його змісту, так і системної характеристики нової соціокультурної реальності в конкретних емпіричних показниках.

Методологічно поняття «соціокультурна реальність» ґрунтується на філософському понятті «реальність» і на соціологічному його відповіднику — «соціальна реальність», за визначенням деяких соціологів, основного соціологічного поняття [32, 216].

У концепції київської культурологічної школи, очолюваної В.П. Івановим, введене поняття «культурна реальність», пов'язане з радикальним переосмисленням сутності і змісту культури не як однієї зі сфер життя суспільства, а як культурної реальності або специфічного людського способу буття, який визначає «весь спектр практичної і духовної активності людей, їх можливих відношень до оточуючого світу і до самих себе» [216, с. 5]. Підхід до культури як універсальної реальності людського буття дозволяє установити її зв'язок і взаємозалежність з іншими сферами суспільства.

Спілкування людей, в тому числі виробниче, пронизує всю різноманітну тканину культури і «відливається у стійкі структури, які визначають специфіку існування культурної реальності як особливим чином диференційованої цілісності» [216, с. 276].

Культура постає як предметна і створена людством реальність, яка охоплює всю соціальну систему і виявляє себе «як те третє, яке приховується за реальною діалектикою «матеріального» і «духовного» як їх виток» [216, с. 7]. В цьому осмисленні культура набуває й інструментального змісту, бо вона є «певним виміром і специфічною формою світоустрійної життєдіяльності людського суспільства» [216, с. 7]. Формується «розуміння культури як природного процесу

саморозвитку людини в світі, як природо-історичного утворення, де реально протікає людське життя» [216, с. 114]. При такому розумінні «культура виділяє ті змісти реальності, таку визначеність людського світу і діяльності, дякуючи якій деякі кінечні, обумовлені, відносні параметри буття перетворюються в безумовні, абсолютні і завжди існуючі» [216, с. 235].

Культурна реальність особливим чином «визначає саму свідому активність людей, задаючи і регулюючи її цільову направленість і характер організації» [216, с. 10]. В сучасному суспільстві, в його реальності «виділяється структурна тріада основних сфер життя: економічна, соціальна і культурна» [216, с. 15].

Самим суттєвим в розумінні специфічної сутності культурної реальності як такої В.П. Іванов вважає дух взаємного опосередкування суб'єктивного і об'єктивного, який синтезується в цінностях, оцінках і культурних зразках, у яких і втілюється «культурність» [216, с. 6].

Філософсько-методологічні засади розуміння культурної реальності дозволяють глибше зрозуміти і сутність соціокультурної реальності, бо в даному разі вищеназвані елементи (цінності та ін.) є, як репрезентативні складові соціального життя, показниками соціальної реальності.

В сучасній соціології соціальна реальність розуміється також як така, що конституюється свідомістю людей, які її складають [261, с. 113], бо за відомою «теоремою Томаса», якщо певна ситуація визначається суб'єктом як реальна, то вона стає реальною за своїми наслідками [261, с.113]. Але уявне можливе тоді, коли є спільна ідентичність, яка, на думку П. Бергера і Т. Лукмана, «може модифікувати і навіть переконструювати соціальну структуру як складову соціальної реальності» [32, с. 279].

Разом з тим я вважаю, що при всій значущості цих аспектів соціальної реальності і навіть значній увазі до суб'єктивного сприйняття соціальної реальності і розробці українськими соціологами «соціології

суб'єктивної реальності» [365] залишаються не розробленими такі базові поняття як «соціальна реальність» і, особливо, об'єктивні виміри «соціокультурної реальності» в цілому, особливо стосовно України. На мою думку, поняття «соціокультурна реальність», фіксуючи увагу на якісній специфічності розвитку культури в суспільстві в певний період, є, разом з тим, визначником стану національної культури у єдності культурних трансформацій і їх соціальних наслідків.

Нова соціокультурна реальність у соціально-філософському розумінні є власне репрезентативна, актуальна культура України у період її трансформації. Вона має свій потенціал у формі спадщини, інших потенцій розвитку, але в ній, насамперед, якби представлений той її актуальний «прошарок», який безпосередньо резонує на соціальні потреби сьогодення, пов'язаний з ними, а тому є «живою» культурою у її соціальному бутті.

Тому соціокультурна реальність — це процес функціонування культури у системі соціальних відносин, де сама культура набуває свого вищого змісту, служіння суспільству.

Основу її складає національна культура як ядро всіх інших різновидів з її офіційною і неофіційною інфраструктурою. Соціокультурна реальність — це зафіксована в показниках і характеристиках здібність культури впливати на соціальний розвиток, бути основою життєзабезпечення суспільства у відповідності з його новими потребами розвитку.

Відповідно до цього соціокультурна реальність фіксує успішність процесу загальної соціальної трансформації, в якійсь мірі самі соціальні перетворення мають культурний ресурс свого подальшого розвитку, визначення якого дозволяє установити, чи не є ці соціальні перетворення передчасними, надто форсованими, культуроневідповідними, а тому приреченими на стагнацію чи крах, чи навпаки мають великі, маловикористані можливості.

Тому соціокультурна реальність як така, що знаходиться на межі соціального і культурного, є формою випробування як для культури, так і для суспільства, є пограничною зоною актуальної, інтенсивної і випробувальної їх взаємодії, висотуванням можливостей їх співпраці, нової їх мобілізації в ім'я майбутнього.

При вивченні соціокультурної реальності увага філософа зосереджена не тільки і навіть не стільки на тому, як «соціальне» («соціальна структура») продукує культурне, а на тому, як «культурне», модифіковане соціальним, впливає на «соціальне» і стає внутрішнім механізмом соціальних змін.

Отже, можна стверджувати, що соціокультурна реальність є процесом функціонування культури в системі соціальних відносин, де культура набуває свій вищий сенс - служіння суспільству. При цьому соціальне продукує культурне, а культурне, модифіковане соціальним, впливає на соціальне і стає внутрішнім механізмом соціальних змін.

Оскільки культура як суб'єктивна компонента (цінності, норми, менталітет, ідеали) забезпечення всіх соціальних змін є наповнюючою ідеальною сферою дійсного буття, реалізації потенцій, соціальних акторів, є енергією втілення соціального в життя і є дійсною культурою соціальних перетворень, то специфічна, спеціалізована сфера культури (однак як основа забезпечення сили творчості і відтворення ідеальної сфери, постійної підтримки її рівня) постає для філософа, у даному контексті, основним предметом дослідження в зв'язку з обмеженими можливостями його засобів.

Таким чином, нова соціокультурна реальність – це соціокультурний феномен, який, по-перше, орієнтований у своїй підставі на нове функціонування культури в системі соціальних відносин, і, по-друге, висловлює сучасний стан суспільства, що ґрунтується на його соціокультурних характеристиках і соціокультурних показниках.

При такому розумінні нова соціокультурна реальність як фіксація стану культури «виростає» зі складного соціального і культурного контексту епохи, синтезуючи, «стягуючи» у певні утворення здобутки попереднього періоду культури, сьогодення і модерні та постмодерні новації, утворюючи свій новий неповторний профіль культури цього періоду, а згодом і епохи.

Хоч у загальному потоці актуальна соціальна структура формує обриси культури, але культура має свої іманентні, довготермінові і, навіть, архетипічні характеристики, які свідчать про її самодостатність і специфічну логіку її самоорганізації і розвитку, а тому в самій соціокультурній реальності в умовах соціального хаосу складаються не просто варіанти розвитку культури як прояв інваріанти культури певного типу, а часто суперечливі і протилежні за своїм культурним змістом напрямки культурного розвитку, в тому числі складаються різні культурні картини світу, уособлені, наприклад, у субкультурах.

Певна соціокультурна реальність формується як результат взаємодії і синтезу соціальної і культурної ситуацій, кожна з яких має свої особливості [353].

В Україні специфіка формування нової культурної реальності визначалась швидкоплинністю зміни ситуації функціонування культури в умовах застою, потім перебудови і державотворення, які мали свої особливості і змінили загальні умови функціонування культури у вимірах їхньої інфраструктури (поява у кожний період нових елементів), системи інституцій, суб'єктів та форм взаємовідносин учасників культурного життя (творців, споживачів, держави, засобів масової інформації) [351, 353].

У період незалежності в Україні складається нова ситуація взаємодії української, західної і російської культур, яка стає основою структурування нової культурної реальності.

Основою змін стає новий статус, а відповіддю — роль і функції національної культури, а національна самодостатність культури стає критерієм і мірилом характеру й якості змін [136, 286].

Разом із структурними змінами у формах власності на засоби виробництва, формуванням нової соціальної структури відбувається переоцінка цінностей і формування їх нової ієрархії [141, 194, 386] і складання базового елемента, який формує новий тип культури, специфіку нового способу життя і відповідного йому дозвілля [216, 357], нову психологію, мораль і стилі поведінки. Змінюється моральна ціннісна акцентуація з колективістського принципу на особистісний та індивідуалістичний, що радикально змінює моральну атмосферу спілкування, деформує моральну свідомість, породжуючи напруження в суспільстві [410, с. 460 - 467].

Відбувається принциповий перехід від моностилістичної соціалістичної культури, заснованої на методі соціалістичного реалізму, до полістилістичної, плюралістичної культури, яка характеризується зростанням ступенів свободи, багатоманітністю та строкатістю напрямів духовного життя [167, 184], появою нових напрямів в мистецтві.

Сьогодні, в умовах нової соціокультурної реальності, в Україні на відміну від соціалістичного принципу гарантованого доступу широких мас населення до культури і мистецтва у зв'язку зі зростаючою соціальною і майновою нерівністю різко звужуються об'єктивні і суб'єктивні можливості освоєння культури, особливо у її публічних формах, відбувається зниження рівня дозвіллевої діяльності, скорочення аудиторії кіно, театру, філармоній, виставкових залів [357, с. 260].

Для нової соціокультурної реальності характерним є зняття ідеологічного тиску на культуру, деідеологізація культури, яка натомість супроводжується зняттям соціального контролю і повною свободою самовияву у сфері культури аж до самих її дегуманістичних і вульгарних проявів [183, 286].

У цей період відбувається перехід від «жорсткого» ієрархічного управління сферою культури (управлінська вертикаль) до зростання самостійності розвитку культури в регіонах, формування нових принципів керівництва нею [393, 394]. Закладаються основи регіоналізації розвитку культури, яка створює певні умови для полікультурності, утвердження варіативності розвитку української культури, надання нових можливостей для розвитку культури національним меншинам [415, с. 534], що породжує нове культурне багатоголосся і створює можливості для взаємозбагачення культур, полікультурного виховання. Розширення культурного поля характеризується появою нових суб'єктів культурної діяльності (менеджерів, самодіяльної антрепризи та ін.), а згодом і конкуруючої з державою недержавної сфери, доволі суперечливої за своїм культурним доробком [119]. Значно змінюються не тільки склад суб'єктів, учасників культурного життя і їх соціальне становище, але й зміст і характер відносин між ними (у художньому житті — між митцем, публікою, критикою, громадськістю, менеджерами) [354]. Формуються нові відносини між інституціями, творчими спілками та державою [410, 413], а також між ними, з однієї сторони, та громадськістю - з іншої. В системі культури як соціального інституту поступово складаються не тільки елементи нової ціннісно-нормативної системи (нова шкала і критерії оцінки явищ культури і мистецтва, нові смаки і уподобання та ін.) [376], але й визначається система і нова структура суб'єктів, учасників культурного життя та складна структурно-функціональна мережа їх соціально-культурних відносин, таких ще нетривких і нерозвинених [369, с. 78].

Структура нової соціокультурної реальності значною мірою трансформується у зв'язку з безпрецедентною і надмірною, на нашу думку, відкритістю української культури, яка, значно інтенсифікуючи культурні впливи, особливо західної культури, помітно порушує стереотипи буття національної культури.

Суперечливість процесу формування нової соціокультурної реальності полягає в тому, що одночасно відбувається:

1) подолання однобічності радянської культури, нерідко супроводжуване нігілістичним запереченням її дійсних здобутків і руйнацією командно-адміністративної системи її функціонування [184];

2) оновлення національної культури і набуття нею нових соціокультурних вимірів і статусу;

3) посилення зросійщення української культури, викликане недостатнім захистом національної культури у сфері засобів масової комунікації (кіно, радіо, телебачення, преса), книгодрукування та ін.;

4) наростання вестернізації української культури супроводжується суттєвим проникненням західної масової культури низького рівня, що в цілому породжує складну їх взаємодію і протистояння, які в чомусь збагачують і, разом з тим, руйнують ще не усталену систему національно-культурної самосвідомості [415, с.533 – 534].

Предметом інтересу громадян стала за радянських часів стримувана масова культура невисокого рівня багаторічної давності, часто суворо заборонена цензурою західних країн, яка спотворює образ західної культури у сприйнятті сучасників, поглинаючи такий ще не тривкий інтерес громадян до національної культури [415, с. 534].

Таким чином, структура нової соціокультурної реальності набуває нової пропорційності її складових, закріплює новий культурний синтез і стає полем діалогу і протистояння різних і часто суперечливих напрямів і різновидів культури, які репрезентовані певними соціальними групами (молодь і, особливо, студентство виразно ставить західницький акцент у системі цінностей, якими керується в житті) [336, 412].

Важливою складовою соціокультурної реальності стають нові або ж оновлені соціально-культурні потреби як детермінанти культурної активності, які характеризуються нерівномірністю свого розвитку і певним «пульсуванням» (помітне піднесення національно спрямованих

культурних потреб у перші роки незалежності і пізніше їх помітне зниження) [185].

В цей ранній період незалежності, за даними соціологічних досліджень, переважна більшість громадян України (77,5%) визначились у своїй потребі знань щодо культури власної нації, а три чверті у потребі «в знаннях з історії та національних особливостей української культури» [410, с. 538]. Разом з тим, маси не тільки підтримують етнічну культуру як таку, але ставлять на одне із головних місць в її опануванні якісний рівень («відродження української культури в її кращих класичних зразках») [410, с. 538].

В якісне ядро національної культури переважна більшість опитаних громадян дев'яти регіонів України включили мистецтво, історію та мову [286, 410, с. 538].

Таким чином, національна складова української соціокультурної реальності, хоч і помітно деформується, але зберігає свою визначеність і перспективи зростання, чому активно сприяє зміна місця і ролі, суспільного статусу релігії, релігієзація населення, набуття її посутнього впливу на мораль, мистецтво, культурне життя в цілому [110, 116, 136].

Загальною особливістю нової культурної реальності за роки незалежності є зниження ролі професійної культури, престижу багатьох гуманітарних та виробничих професій та нічим не обмежене поширення масової, невисокого рівня, «кітчевої» культури як вітчизняного, так і західного гатунку, розважального і екстремального змісту, пониження просвітницької ролі культури [119, 184].

Як зазначалось раніше, в перехідний період висока позірна активність суб'єктів (акторів) у сфері культури не супроводжується позитивними («посутніми») змінами, поступом культури, породжуючи при відставанні політики і економіки, нову культурну стагнацію, яка найвиразніше виявляється в зниженні майже всіх показників культурних

практик, досліджуваних Інститутом соціології НАН України [376, 410, 413 – 416].

Не зупиняючись на інших, більш другорядних характеристиках нової соціокультурної реальності, підсумково у першому наближенні зазначимо, що вона, виходячи з кондратієвської теорії коливань культурних циклів («порядок — хаос — порядок — розквіт — занепад — відродження»), знаходиться на п'ятому циклі [480, с. 148], однак, на нашу думку, вона перебуває у суперечливому стані за зазначеною схемою між занепадом соціалістичної і відродженням національної культури болісно «міняючи свою шкіру».

В цілому українська соціокультурна реальність може бути визначена внутрішньо структурно з допомогою бачення її як соціального інституту, який сьогодні характеризується особливою ціннісно-нормативною системою, механізмом доволі демократичного управління, системою специфічних відносин між учасниками культурного життя і функцій, виконуваних ним в суспільстві у цей період. Системний комплекс цих складових визначений у нашому аналізі, однак без достатнього усвідомлення функцій культури в перехідний період у реальному бутті суспільства періоду незалежності, що пов'язано із невизначеністю українського культурного контексту, переакцентуацією функцій культури.

Певна «розлагодженість» культури України та існування значних мало поєднаних фрагментів культури чисто радянської, етнічної української, російської, вестернізованої дає підстави наділяти кожен із них специфічним профілем функцій.

Хоч культурі в цілому, в будь-яких її формах притаманні спільні функції, як і специфічні функції властиві таким її різновидам, як моральна та естетична культура, але особливості буття людей у перехідну епоху актуалізують, надають особливого значення певним загальним і

специфічним функціям, формуючи їх ієрархію, особливий профіль та цілу низку їх можливих варіацій [286].

На мою думку, у перехідні періоди актуалізується, насамперед, адаптивна функція виживання суспільства і особистості шляхом концентрації на ній інших основних функцій. Адаптаційна спрямованість культури реалізується шляхом активізації ціннісно-орієнтаційної функції і максимальної «експлуатації» культурного ресурсу. Вже починаючи з часів перебудови, відбувається розширення спектру функцій культури, оскільки вона стає засобом життєзабезпечення всезростаючих суб'єктів і всезростаючих їх якщо не потреб, то запитів.

Іншою характерною, очевидно, особливістю формування нової соціокультурної реальності у функціональному відношенні є посилення дегуманістичних тенденцій, зростаюча трансформація культурного в антикультурне і втрата критеріїв її оцінки, набуття функцій відчуження [107, 136].

Тому у ситуації постмодерних культурних перегонів, коли його (постмодерну) позитивна цінність ще достатньо не усвідомлена навіть фахівцями, функції культури як соціального інституту і складової соціокультурної реальності залишаються значною мірою невизначеними. Проте очевидною і визначеною є національно-відновлювальна функція нової культурної реальності, як і культурно-стабілізуюча, синтезуюча та культурно-гармонізуюча, релаксаційна функції.

Методологічне й узагальнююче описове окреслення стану і рис нової соціокультурної реальності як підходів до пунктирної намітки її моделі є необхідним етапом для її перевірки і уточнення в процесі опитування експертів як основного дослідницького задуму. Одним із головних напрямів аналізу є визначення міри поширеності модернізаційних змін та міри національно-культурного оновлення українського суспільства.

Модернізаційні зміни в сфері культури значною мірою залежать від стану свідомості громадян, їхньої готовності до інновацій, міри консервативності, усталеності етнічної культури.

Оцінка інерційності і динамічності свідомості населення експертами основного дослідження показала, що інерційність свідомості оцінюється в 3,3 бала, тобто значно вище середнього рівня, в той час як протилежна характеристика її динамічності є низькою, складаючи 2,42 бала (статистична мода складає «посередньо» — 39,7%). Такий показник не може на сьогодні забезпечити реформування суспільства, свідчить про нову форму суспільної стагнації, породжену, в тому числі, низьким рівнем довіри населення до владних структур.

Багаторічні моніторингові дослідження стану суспільної свідомості в Україні за період незалежності свідчать, що за цей період «знизився рівень оптимізму, посилювався страх, почуття безвиході та загальний песимізм» [410, с. 487], а «домінуючим у ставленні населення України до майбутнього є умонастрій невизначеності, непевності, який охоплює не лише малозабезпечені, а й відносно заможні верстви» [410, с. 488].

Однак слід зауважити, що в період незалежності динамізація свідомості населення побуджувалась як модернізаційними впливами західного спрямування, так і мотивами і факторами національно-патріотичного характеру, прагненням вивести країну із кризи.

Проведений аналіз експертного дослідження за участю українців засвідчив цікаву і, певною мірою, обнадійливу соціальну картину рівномірного, збалансованого впливу як одного, так і другого процесів.

Виявилось, що динамічність впливу на свідомість населення модернізаційних змін західного штибу така ж (2,86 бала), як і зрушень національно-відновлювального характеру (2,87 бала). І в першому, і в другому процесі статистична мода зосереджується на показнику «помітні» зміни при їх майже співпадаючому об'ємі (відповідно 53,5% і 54,7%).

Така суголосність цих процесів свідчить про певні зрушення в модернізаційній налаштованості, установках громадян.

Важливо, що експерти визнають реальність змін, бо лише 9 % опитаних вважають, що таких «змін не відбулося».

Експерти вважають: «показники поступу в цілому стосовно динамізації свідомості громадян за роки незалежності України переважно позитивно зросли» (74%), що свідчить про певне нарощення потенціалу можливих зрушень в соціальній і культурній сфері.

Ця тенденція, яка тільки-но почала визначатись, знаходить певне підтвердження в прогнозах експертів основного дослідження в оцінках стану динамізації свідомості громадян в перспективі 2010 року за шкалою «покращиться (зросте)», «погіршиться», «не зміниться». Значна частина (39,7%) вважає, що становище «не зміниться», але 40,8% дотримується протилежної думки, що ця динамічність зросте, що схиляє дослідника до стриманого оптимізму.

Динамізм змін пов'язаний загалом, крім успішності реформування, зі станом змін ментальності титульного етносу (українців). Україністи і українознавці як експерти при всьому зважанні на те, що риси ментальності змінюються надзвичайно повільно і присутньо в межах значного історичного часу, все ж у своїй переважній більшості (крім 23%) погодились з тим, що певні зміни в них відбулись.

Зміст цього процесу полягає в суперечливому впливі на риси ментальності модернізаційних змін західного штибу, які «розмивають» або й руйнують національно-ментальну характерність, а з другого боку їм протистоять зміни національно-патріотичного, етнічно-відновлюваного характеру, спрямовані на пробудження і закріплення національно-культурної ідентичності.

Модернізаційно-західницькі впливи на стан ментальності українців експертами визначаються як цілком усталені, складають 2,5 бала, основний об'єм оцінок яких знаходиться між рубриками «ледь помітні»

(статистична мода — 49,8%) й «помітні» (42,6%). Це дає певні підстави стверджувати, що за роки незалежності, хоч і повільно, відбиваються ті необхідні базові зміни в ментальності українців, які наближають суспільство до західної моделі функціонування суспільства як необхідної умови включення в реалії сучасного постіндустріального суспільства.

Важливо підкреслити, що з цією загальною оцінкою погоджуються експерти-фахівці з етнології. Більше того, вони навіть схильні вважати модернізаційно-західницькі впливи більшими («помітні» — 67%), ніж увесь загал експертів, що теоретично симптоматично.

І все ж більш ґрунтовно на ментальність українців вплинули «традиціоналістські зміни національно-відновлювального характеру», які загалом визначаються в 2,8 бала (статистична мода «помітні зміни» — 63%).

Враховуючи значущість відмінностей в 0,08 бала, відзначимо, що різниця впливів модернізаційних і традиціоналістськи-національних складає 0,3 бала, що втричі перевищує статистичну норму і свідчить про утвердження ментально-етнічних рис титульного етносу, його національного характеру, що ми оцінюємо як позитивну рису.

Таким чином, ментальність українців знаходиться в перехідному стані, приймаючи як модернізаційно-західницькі, так і національно-оновлюючі впливи, що має, очевидно, надавати їй певного динамізму і сприяє динамізації свідомості не тільки власне етнічних, але і всіх українців. Поєднання цих впливів є проявом соціокультурних трансформаційних процесів, які сприяють їх активізації.

В позитивності певної зміни стану менталітету українців переконує оцінка українцями, та й не в меншій мірі етнологами, показників поступу в цілому процесу трансформації ментальності, які, на їхню думку, «переважно зросли» (відповідно 68% і 67%).

Не перебільшуючи масштабів і глибинності цих змін, висловимо припущення про формування ментальності українців, особливих нових

поєднань, «зрощень» західницьких і етнічних рис ментальності, які мають бути предметом спеціальних досліджень етнологів, антропологів та соціальних психологів.

Для визначення суспільної ситуації формування нової соціокультурної реальності в Україні важливо окреслити співвідношення в ній функціонування інших інонаціональних культур хоча б за ознакою міри їх поширеності. Ця проблема є актуальною і, навіть, гострою, а деякі дослідники вважають її визначальною для виживання української культури в умовах її безпрецедентної відкритості впливу інших культур.

За даними нашого основного експертного дослідження в оцінці фахівців, рівень відкритості української культури є доволі високим (3,03 бала). Мода оцінки складає «добре» — 30,2%, а високі оцінки — 45,2%. В цілому високою є оцінка зростання цього показника у перспективі 2010 року «на краще» (50,5%), хоч 31,1% певних змін у цьому напрямі не чекають, що й зрозуміло з огляду на нинішній стан беззастережного для розвитку національної культури рівня відкритості, який стає небезпечним, бо поступ культури не вимірюється відкритістю її іншим впливам, що підтверджується й об'єктивними статистичними показниками [410].

Власне оцінки експертів основного і додаткового дослідження фокусовано відображають цю проблему в оцінці «рівня поширеності української культури серед населення», яка є невисокою (2,63 бала), хоч взагалі образливо навіть ставити таке питання в національній державі. При моді «посередньо» (52,6%) 36,5% експертів вважають рівень поширеності української культури серед населення низьким, що свідчить про нагальність вирішення цієї базової для майбуття України проблеми.

Ця проблема набуває нового змісту в оцінці експертів-україністів у вимірах модернізаційних, західного зразка та традиціоналістських, національно відновлюваного характеру змін, які відбулись за роки незалежності України.

Вони вважають, що на комерційність української культури в цей період впливали в більшій мірі зміни західного зразка (2,88 бала), ніж національно-відновлюваного характеру (2,8 бала).

За «модою» ті й ті зміни характеризуються як «помітні». Більше того, за показниками поступу в поширеності української культури за роки незалежності 76,4% вважає, що вони «переважно зросли», хоч частина (22,3%) виходить з того, що вони «переважно знизилися». Більшість експертів основного дослідження (60,2%) вважає, що на 2010 рік стан поширеності української культури покращиться.

Підкреслимо, що поширеність української культури супроводжується таким же невисоким рівнем її освоєння (відповідно 2,63 і 2,62 бала). Маємо майже дзеркально подібні показники і за модою (51,6% «посередньо»), і за перспективами покращення на 2010 рік.

Однак гострота і навіть драматизм визначеної вище проблеми полягає в тому, що в цей час значно більшою мірою зростає рівень поширеності російської культури (3,56 бала, майже на цілий бал вище, а за значимістю в 10 разів порівняно з українською), хоч здавалось би, у період формування нації та її культури цей процес мав би якщо не зникнути, то суттєво скоротитись.

Лише 9,7% вважають незадовільним рівень поширеності російської культури в Україні, але майже 56% експертів вважають, що поширеність російської культури перевищує посередню оцінку.

Стосовно характеру цих змін, які оцінювались експертами-україністами, то в них переважали перетворення модернізаційного західного зразка (3,3 бала, мода “помітні зміни” — 46%), в той час як трансформації власне російського національно-відновлювального характеру є значно нижчими (2,95 бала, мода «помітні зміни» — 50,9%).

Показники поступу у поширенні російської культури в цілому, на думку більшості експертів, переважно зросли (57,7%), хоч їм опонує доволі значна частина колег (42,3%). Можна зробити цікавий і

несподіваний висновок, що значна модернізованість поширюваної російської культури сприяє й модернізації української культури, що може бути певним аргументом для виправдання такого небезпечного її зросійщення.

Другою важливішою складовою взаємодій в культурному контексті соціальної трансформації в Україні є викликана зміною вектору її соціально-історичного розвитку вестернізація («західнізація») української культури. Невідворотність цього впливу пов'язана не тільки з глобалізацією світових культурних процесів, з домінуванням технологізованої американської культури (США), але й з майже повною відкритістю української культури в цей період і політикою орієнтації на Захід і освоєння його здобутків.

У формулюванні даної проблеми для оцінки експертами основного дослідження наголошувалось на «вестернізації» культури населення, яку вони оцінили доволі високим балом (3,32 бала) з модою «добре» — 35,5%. Більше 47,3% дає цьому процесові високу оцінку («добре» і «відмінно»), що свідчить про суттєві зрушення.

Уточнення експертами-україністами характеру цих змін, які відбулися в Україні за роки незалежності, свідчать, що вони відбувалися в чистому (модернізаційному) варіанті і в змішаному, коли західнізація поєднувалась з процесами національно-відновлювального характеру. Нескладно передбачити, що вестернізація в чистому вигляді в їхніх оцінках переважає (3,22 бала) з модою («помітні зміни») в 40,9 % при оцінці «ледь помітні» в 16,7%.

Поєднання ж вестернізації з національним відновленням менш вагоме (2,78 бала), хоч вже доволі виразне. І все ж у ньому оцінки коливаються між «суттєві» і «помітні» — 48,1% і «ледь помітні» — 46,8% зміни.

Показники поступу щодо вестернізації української культури без оцінки їх позитивності чи негативності в цілому, за оцінкою експертів-

україністів, переважно зросли (77,7%), що дає підстави говорити про певні зрушення у свідомості населення.

Однак ці зрушення, на нашу думку, у більшій мірі відносяться до молодого покоління, «рівень вестернізації свідомості» якого складає 3,7 бала, тобто має один із найвищих показників змін (мода «добре» — 47,3%, а сума високих оцінок — 65,5%), але про це більш детально йтиметься у розділі, присвяченому молоді.

Оцінка експертами основного дослідження стану вестернізації на 2010 рік доволі суперечлива, бо, очевидно, її пік уже пройдено. Трохи менше третини виходять з того, що її рівень «не зміниться», 45,1%, що вона «зросте», і 15%, що вона зменшиться. Тенденція до зростання очевидна. В даному разі необхідно враховувати значний загальний раніше схарактеризований рівень консервативності й інерційності українців і населення України в цілому, бо при всьому поступі в освоєнні західної культури, в основному, в її не кращих зразках маскультівських варіантів, «рівень інерційності свідомості населення» залишається досить значним (3,31 бала).

В той же час за даними основного експертного дослідження місце і «поширеність східних культур серед населення» України у її культурному контексті незначні (2,09 бала, мода «незадовільно» — 40,8%, а в цілому 69,9% низьких оцінок), хоч генеза культури українського етносу тісно пов'язана зі східними народами, а на думку світового авторитета, академіка НАН України, відомого тюрколога О. Пріцака, є для його формування і сутності вирішальною.

Традиції східних культур з їх невичерпним і неосмисленим потенціалом духовності доволі широко сьогодні розповсюджені серед інтелігенції і студентства, що є ознакою певної елітності духу. І хоч більшість експертів вважають, що на період 2010 року поширеність східних культур не зросте, точніше становище із їх поширенням «не

зміниться» (58%), проте четверта їх частина вважає, що вона зросте (24,7%), що емпірико-культурологічно симптоматично.

Таким чином, сучасний культурний контекст України характеризується невисоким рівнем як поширеності, так і освоєння української культури, які мало свідчать про її ренесанс, її відновлення, хоч помітні і важливі зміни в ній відбуваються.

Однак зняття в період незалежності обмежень у спілкуванні з іншими культурами, супроводжуване соціальною ейфорією швидкого входження в коло розвинених західних країн, породило інтерес і потяг до, насамперед, модернізаційних західних зразків культури, який оцінюється експертами показником в 3,32 бала, хоч за своїм змістом це суперечливий процес, який переключає ресурси освоєння культури, особливо молоддю, від національної до західної культури, в основному низького рівня.

Визначена альтернатива «модернізація-традиціоналізація» вимагає більш повного аналізу.

Розглянемо, як на фоні національно-відновлювальних процесів і у зв'язку з ними відбуваються модернізаційні культурно-трансформаційні зміни в сучасній українській культурі. Порівняно з іншими країнами Західної і Східної Європи Україна, на думку фахівців, характеризується значною мірою збереженості своєї етнічно-фольклорної спадщини і звичаєвої культури [227, 386], яка, однак, в останні два десятиліття значно втрачається, а тому в період отримання незалежності гостро стоїть проблема її поновлення, поширення, модернізації як основи нового націєтворення.

В цьому плані слід бачити суттєві відмінності між збереженістю етно-фольклорної спадщини і мірою її поширеності як основи оновлення національних цінностей. Експерти основного дослідження «рівень поширеності традиційної народної культури» оцінюють сьогодні в 2,75 бала при моді «задовільно» — 46,2%.

Середні бали дещо «пригашують» гостроту проблем, бо більше третини експертів (37,6%) дають цьому процесові низьку оцінку, а тому пов'язана з цим процесом і така фундуєча для нашого аналізу і вираження його ефективності характеристика як «набуття культурної самобутності населенням» є доволі невисокою (2,57 бала) і значно нижчою від рівня її поширеності.

Напруженість реального становища проявляється в тому, що в оцінках мода «задовільно» складає 44,1%, але їй протистоїть такого ж об'єму (44,1%) низька оцінка, що дає підстави вважати, що процес набуття культурної самобутності відбувається надто сповільнено і суперечливо.

Цей процес стосовно його внутрішньої динаміки за роки незалежності оцінювали експерти-україністи, спочатку даючи оцінку «традиціоналізації, відновленню традицій української культури» у вимірах їх відновлення і впливу на цей процес модернізаційних змін. Як і в плані поширення української культури в цілому, загальна оцінка цих змін складає 2,8 бала, але модернізаційні зміни порівняно з традиційною культурою (2,82 бала) переважають традиційно відновлювальні процеси (2,78 бала). Експерти вважають і ті, і другі зміни помітними (мода відповідно 44,1% і 46,2%), що показники поступу у відновленні традицій переважно зросли.

Стосовно «набуття самобутності українською культурою», що за змістом близька до відновлення традицій, то цей показник доволі близький до нього і кількісно (2,75 бала). Але якщо у «відновленні традицій» мода була за ознакою «помітні зміни», то «набуття самобутності українською культурою» оцінюється як «ледь помітне» (45,1%), як і вплив модернізації на неї (50%). Відновлення традицій накопичує потенціал і повільно впливає на набуття самобутності як на більш фундаментальний процес. Це знайшло відображення в показниках поступу української культури в цілому, бо хоч 60,2% вважає, що вони зросли, але з ним не погоджується 37,6%.

Стосовно перспектив «набуття культурної самобутності населенням України» на 2010 рік, то, зважаючи на малий термін прогнозу, 46,2% експертів основного дослідження вважають, що «змін не відбудеться», 36,5%, що показники зростуть, а 6,4%, що вони знизяться, бо така тенденція спаду спостерігається в усіх розвинених країнах.

Загальний висновок може бути уточнений з урахуванням «рівня зберігання культурної спадщини», яка є першою і основною ознакою і заповіддю нації, народу. Статистичні дані цього процесу відомі, однак важливо визначити, наскільки турбота держави і громадськості відповідає реальним потребам збереження культурної спадщини, яке оцінюється доволі невисокою оцінкою (2,51 бала). Хоч мода і знаходиться на позначці «задовільно» (44,09%), але ще більше (46,2%), очевидно, найбільш обізнаних фахівців, вважає становище «незадовільним». Щодо зміни стану справ терміном до 2010 року, то 36,5% вважають, що становище «не зміниться», а різниця між прибічниками позитивних і негативних змін складає 29%, що свідчить скоріше про стагнацію цього процесу, ніж про можливі позитивні зміни в цей проміжок часу.

Все зазначене дає підстави для висновку про позитивний зміст змін національно відновлювального характеру в українській культурі і разом з тим про їх уповільненість і трансформованість модернізаційними впливами, які мають не тільки позитивний, але й негативний характер, що й робить необхідним ретельний аналіз модернізації і постмодернізації в перехідний період як складових нової соціокультурної реальності.

Однак міра модернізованості і постмодернізованості української культури може бути визначена при врахуванні усієї системи їхніх показників і характеристик, починаючи, насамперед, із тих передумов і факторів, які її уможливають.

При обраному способі аналізу майже кожен із них характеризує стан, процес змінності за роки незалежності характерного поступу і тенденції, прогнозу оцінку його можливого стану на 2010 рік. Комплекс

існуючих умов, на той час підготовлених особливо ґрунтовно в сфері культури перебудовою, реальна політична трансформація, націленість суспільства на оновлення національної культури, західницький (європейський) соціальний вибір та ін. створили необхідну єдність культурної і соціальної ситуацій, які й стали необхідною передумовою активних модернізаційних змін перших років періоду незалежності. Ця зазначена раніше єдність об'єктивних факторів соціальної і культурної ситуації і стала формуючою основою складання нової соціокультурної реальності.

Важливішими суб'єктивними факторами змін у культурній сфері є «готовність громадян до культурних інновацій» (за визначенням Гамлета, «Готовність — це все!»). Для науковця це, звичайно, «не все», але дуже важливо, бо сама готовність сутнісно пов'язана з рівнем культурних потреб як фундаментальним показником, імпульсом та детермінантою культурної активності, культурної діяльності в цілому [1, 36, 329, 386].

Тому методологічно обґрунтованим є звернення до вивчення “рівня культурних потреб населення” на сьогодні, оцінки якого дали експерти основного дослідження і який виявився, зважаючи на кризу суспільства, невисоким і навіть таким, який є недостатнім стимулом культурних перетворень (2,63 бала). Хоч мода оцінки складає «задовільно» (39,48%), але ж 39,8% експертів вважають культурні потреби населення низькими (20,4% вважає їх високими, очевидно в потенції, як не проявлені). Судження розійшлись, але ж загальний показник (2,63 бала) не відповідає в достатній мірі стимулюванню культурного життя та й майже 40% низьких оцінок говорять самі за себе.

Вивчення еволюції культурних потреб шляхом фіксації міри їх змін за період незалежності експертами основного дослідження підтвердило на фоні їх інтегральної оцінки (3 бала) загальну закономірність переважання впливу на формування культурних потреб модернізаційних змін західного зразка (3,21 бала) над змінами національно-відновлювального характеру

(2,8 бала). Спільним у цих змінах є те, що мода одного і другого процесу фіксується на шкалі «помітні зміни», але якщо ця мода щодо модернізації складає 50,5%, то щодо національно-культурного відновлення — лише 40,2%.

Однак промовисто щодо якості змін культурних потреб в цілому за період незалежності переважила, хоч незначним числом, думка про їх зниження (51%). Модернізаційний потік західної ерзацкультури призвів в цілому до зниження культурних потреб, що не могло не вплинути на характер і зміст освоєння культури та на «готовність населення до культурних інновацій», яка у зв'язку зі скороченням матеріальних та інституційних можливостей задовольняти культурні потреби виявилась невисокою (2,71 бала). При моді оцінок на шкалі «задовільно» (36,5%) і 20,4% високих оцінок, 41,9% експертів дає низьку оцінку готовності до культурних інновацій. Це свідчить про те, що основа для культурних змін є, але вона ще недостатньо масова. Ця готовність, однак, за роки незалежності трансформувалась майже в рівній мірі і в плані західного і національно-відновлюваного напрямків, однак експерти приходять до висновку, що ця готовність відстає від потреб, бо фіксується на показнику «ледь помітні зміни» (44,8 – 48,9%). Проте 61% вважає, що показники поступу в такій готовності «переважно зросли», а 39%, що вони знизились. Таким чином, готовність населення до культурних інновацій прогресувала, але не суттєво. Однак експерти основного дослідження сповнені оптимізму, вважаючи, що до 2010 року готовність населення до культурних інновацій зросте (54,8%), хоч майже третина (32,2%) виходить з того, що становище не зміниться.

Очевидно, що певний культурний потенціал для змін при даній мірі готовності до інновацій вже склався, однак він є недостатнім.

Мірилом ефективності названих складових культурного потенціалу і, особливо, таких суб'єктивних компонентів як культурні потреби і готовність до культурних інновацій є рівень реальної соціокультурної

практики, яка фіксувалась нами у понятті «культурна активність населення». Дане поняття — одне із центральних в соціології культури, бо є синонімом подолання відчуження у сфері культури, певним культурним зразком, до якого має прагнути суспільство в умовах зростаючої пасивності громадян [298].

Культурна активність є виразником міри задоволення культурних потреб, а розрив між потребою і її задоволенням є свідченням певних дисфункцій у системі функціонування сфери культури.

Основне експертне дослідження і фіксує такий розрив у формі узагальненого показника культурної активності (2,48 бала) та моди «незадовільно» (44,09), а також в тому, що 50,4% експертів вважають, що відбулось зниження культурної активності порівняно з періодом перебудови [410, 413, 414].

Власне опитування експертів-україністів засвідчило цей процес в тому, що визначення показників поступу за період незалежності виявило їх переважне зниження (59%).

У характері активності в сфері культури при порівнянні змін модернізаційного і національно-відновлюваного характеру за цей період мода зафіксована на шкалі «ледь помітні зміни» (відповідно 50% і 53,7%), а в балах 2,61 і 2,7.

Оскільки міра культурної активності є важливішим показником трансформаційних змін, слід навести дані моніторингових досліджень в Україні, здійснених у 1994, 1997 та 2000 роках відділом соціології культури і масових комунікацій Інституту соціології НАН України, які досліджували частоту і характер занять населення у вільний час.

Ці дані повністю підтверджують результати проведених нами експертних досліджень, які свідчать про культурний спад і деградативні тенденції сучасних культурних практик в Україні в 90-ті роки ХХ ст.

Наведемо кілька базових промовистих фактів. «Статистично значуще зросла частка тих, хто взагалі не читає художню літературу і

зменшилась частка тих, хто читає книги щодня і декілька разів на тиждень (з 40% у 1994-97 рр. до 31% — у 2000 р.). Також зросла чисельність тих, хто взагалі не відвідує кінотеатри: з 73% у 1994 р. до 90% у 2000 р.» [376, с. 259]. Лишається практично незмінною протягом 7 років ситуація з обсягом та інтенсивністю відвідування театрів, концертів, виставок, музеїв, участь у художній самодіяльності, відвідування церкви [376, с.259]. Хоч розширився перегляд відео (з 6% до 15%) та відвідування клубів і дискотек (з 11% до 19%), але зросла до 66% опитана група, яка характеризується ізольованістю від участі в культурі (за виключенням контактів з мас-медіа), і лише 8% респондентів можна назвати «культурно активними» і серед них лише 5% — чоловіки. Перше і визначальне місце посідають домашні види відпочинку і спілкування, контакти з мас-медіа, зорієнтованість на участь у яких зросла [376, с. 261- 262].

Зростаюча бідність різко негативно позначається на контактах з культурою і звуженні спілкування, із якого і народжується соціальне, а таке становище посилює зростаючу десоціалізацію населення.

У зв'язку з цим виникає проблема культурних ресурсів, яка нами визначається як проблема «культурного потенціалу», бо якщо рівень його незначний, то годі чекати зрушень. Поняття «культурний потенціал» активно опрацьовується в сучасній науці [11, 286]. Оцінка «культурного потенціалу України» експертами основного дослідження показала його високий рівень (3,56 бала) найвищий серед позитивних показників (мода «добре» складає 41,9%, а в цілому високі оцінки складають 59,14%). Об'єктивно культурний потенціал України створює необхідні можливості для успішної соціокультурної трансформації.

Які ж зміни за роки незалежності відбулися у самому культурному потенціалі українського суспільства? За оцінкою експертів-україністів ці зміни складають 2,61 бала з переважанням змін національно-відновлювального характеру над модернізаційними західного зразка (2,57 бала). Мода в обох варіантах змін знаходиться на шкалі «помітні»

(відповідно 38,5% і 45,5%). Прикметно, що 21,5% експертів вважають зміни культурного потенціалу національно-відновлювального характеру «суттєвими». Однак занепад профспілкової соціокультурної мережі, від'їзд за кордон талановитих фахівців, руйнація мережі книжкової торгівлі, відставання книговидавництва та мізерне постачання книг в бібліотеках та ін. значно знизили культурний потенціал суспільства і хоч в цей час пройшов ряд реформ у сфері культури, загальний стан культурного потенціалу виявився суперечливим [118, 355, 376], що знайшло відображення в оцінці показників його поступу, які майже в однаковій мірі оцінені як такі, що «переважно зросли» (52,3%), і такі, що «переважно знизилися» (47,7%). Очевидна руйнація культурної інфраструктури значно знижує культурний потенціал. І все ж потенціал культури суспільства обраховується не тільки чинниками матеріально-технічної інфраструктури, а, насамперед, розвитком нових культурних якостей людей, їхніх творчих здібностей, а тому на 2010 рік експерти основного дослідження (44%) вважають, що стан культурного потенціалу покращиться, хоч 29% виходять з того, що він «не зміниться».

Таким чином, в цілому культурний потенціал суспільства при всіх його позитивних і негативних трансформаціях залишається значним і таким, що створює передумови для нових модернізаційних змін.

Розглянемо, як оцінюється модернізація і постмодернізація української культури в цілому з тим, щоб шляхом аналізу її складових визначити зміст і основні складові нової соціокультурної реальності. Загальна оцінка модернізації української культури складає 2,7 бала. Складається вона зі змін модернізації західного і національного характеру, які сукупно формують суперечливий за своїм змістом процес соціокультурної трансформації.

Аналіз С.Л. Катаєвим цього процесу показав, що в умовах перехідного періоду в Україні відновлення нових елементів національної

культури (релігії та ін.) об'єктивно сприяє утвердженню нової соціокультурної реальності, модернізаційним процесам [186, с. 245 - 256].

В цілому модернізаційні зміни західного зразка є переважаючими і визначальними (2,84 бала). Хоч визначаючою є оцінка «ледь помітні зміни» (45%), але більше третини (38,2%) експертів вважають їх «помітними», а «суттєвими» і «радикальними» — 18,2%.

Близькою мірою виражені й «постмодернізаційні тенденції в українській культурі», оцінені, як і чекалось, дещо нижче (2,75 бала) при моді «ледь помітні зміни» (45,3%) і при вагомих оцінках по шкалі «помітні» (37%).

Показники поступу модернізації української культури, на думку експертів-україністів, переважно зросли (68,3%), хоч 31,7% виходять з того, що вони знизились.

Позитивність поступу показників «постмодерністських тенденцій в українській культурі» підтверджена значно більшим числом фахівців (88,4%), що, очевидно, пов'язано з тим, що ознаки постмодернізму стають все поширенішими і переконливішими (комп'ютеризація та ін.).

Загальний же висновок в цілому по цій частині може бути зроблений такий, що культурно-трансформаційні процеси в Україні почалися як в модернізаційно-західному напрямі, так і в національно-відновлювальному, є сьогодні ще незначними, хоч у певних аспектах помітними, а їх показники за роки незалежності мають в цілому зростаючі показники поступу і достатню перспективу розвитку, проте стримуються кризовим станом економіки і політики.

Базовими характеристиками успішності і поступу соціокультурної реальності в її модернізаційних і національно-культурних формуючих аспектах є, як ми визначили в попередньому розділі, формування нового способу життя та цінностей і ціннісних орієнтацій.

Спосіб життя громадян певного суспільства ніби «знімає» в собі всі інші перетворення в суспільстві, закріплюючи рівень розвитку

повсякденної і професійної діяльності у певному їх режимі і тим забезпечуючи поступ суспільства або його деградацію. Київська школа філософії культури (Іванов В.П.) пов'язує саме визначення культури зі способом існування і життя особистості і суспільства [216, с. 5].

Експерти основного дослідження, оцінюючи «рівень трансформації способу життя» населення України, надали йому невисокий бал (2,53 бала), що близько і суголосно з загальними даними про поступ модернізації як початкової стадії змін, які «завмерли» у стані кризи, не набувши необхідного рівня розвитку. Це видно із того, що мода оцінок («задовільно» сягає 44,1%, але трохи менше число експертів (40,7%) дає низьку оцінку змінам у способі життя (11,83% дають високу оцінку).

Очевидно, між самими процесами трансформації способу життя існують значні розбіжності, які позначились і на оцінках експертів.

Такий стан і рівень трансформації способу життя тісно залежить від перебудови структури функціонування суспільства, від монодержави ієрархічного характеру до формування самоуправління, комунітаризації.

Не може бути помітної трансформації способу життя без достатнього «рівня розвитку засад громадянського суспільства і самоврядування», який отримав катастрофічно низьку оцінку експертів основного дослідження (2,15 бала). Мода «незадовільно» — 38,71%, як і великий об'єм суми низьких оцінок — 60,2%.

Оцінка змін «засад громадянського суспільства і самоврядування» за роки незалежності складає всього 2,36 бала. Зміни як модернізаційного, західного, так і національно-відновлюваного характеру у розвитку засад громадянського суспільства «завмерли» в обох випадках на шкалі «ледь помітні» (відповідно 66,8% і 66,1% експертних оцінок).

Однак певні позитивні зміни таки за роки незалежності відбулися, бо більшість експертів вважає, що показники поступу зросли, хоч 31% виходить з того, що «змін не відбулося».

Разом з тим, прогнозуючи стан трансформації способу життя та розвитку засад громадянського суспільства і самоврядування, більшість експертів вважають (відповідно 53,7% і 55,9%), що їх показники зростуть, хоч біля третини думають, що становище до 2010 року «не зміниться».

Тому разом з ними обережно можна прогнозувати позитивний характер цих змін. Проте соціально-культурні зміни можуть мати стійкий і незворотний характер тільки тоді, коли вони закріплені необхідними адекватними державними реформами, спеціальними програмами, які б адаптували сферу культури до нових умов.

Реформування культури нашої країни в період незалежності має перманентний характер і йому властива хронічна незавершеність [118, 286], свої здобутки і втрати, які мають відношення до всього суспільства. Експерти намагались дати відповідь на найбільш складне і гостре питання, яким є «рівень реформованості сфери культури щодо потреб її розвитку».

Виходячи з цієї відповіді-оцінки рівень реформованості надто відстає від потреб розвитку культури, бо складає всього 2,37 бала. Мода оцінки стоїть на шкалі «незадовільно» — 44,1%, і більшість експертів (57%) дають йому низьку оцінку.

Визначення експертами еволюції, характеру змін у реформуванні сфери культури за роки незалежності об'єктивно надають більшої ваги і значення, як і належить національній державі, змінам традиціоналістським, національно-відновлюваного характеру (2,8 бала) і меншою мірою модернізаційним змінам західного зразка (2,53 бала). Проте ефективність реформування в одному і другому напрямках (за модою) не тільки невисока, але низька, бо оцінки «завмерли» на шкалі «ледь помітні» зміни, складаючи у модернізаційних процесах — 60,9%, а у національно-відновлюваних — 54%.

Така стагнація реформаційних змін не спроможна не підтримати, не підняти громадян на нові культурні акції, і їх постійна незавершеність породжує зворотній руйнівний для цілей культури ефект, який виявився в

експертній оцінці показників поступу реформованості культури за шкалою зниження чи зростання.

При всіх зусиллях реформаторів четверта частина експертів-україністів вважають, що зміни взагалі не відбулися, а ті, що їх визначили, розподілились на дві протилежні групи. Одні (54,6%) вважають, що показники реформування переважно зросли, а інші (45,3%), що вони знизилися, що підтверджує певною мірою розлагоджуючий соціокультурний ефект реформування в період незалежності. Дійсний і специфічний зміст наслідків реформування культури, очевидно, може бути визначений в процесі розгляду оцінок успішності реформування інфраструктури культури і, насамперед, її конкретних галузей та інституцій.

Одним із головних завдань реформування є забезпечення достатнього, або хоч нормативного мінімального стандарту обслуговування громадян засобами культури, що й є основою демократизації культури. Загальновідомо, що такий стандарт обслуговування у нашій державі не забезпечено і він навіть суттєво знизився [353].

Тому експерти основного дослідження оцінили за п'ятибальною шкалою «рівень культурного обслуговування громадян державними закладами» як доволі низький (2,28 бала). Мода на шкалі «незадовільно» окреслена в 40,9%, а в цілому дали низьку оцінку культурного обслуговування 58% фахівців. Ця оцінка майже співпадає з оцінкою «рівня роботи державних закладів культури» (2,31 бала, 52,7% низьких оцінок).

Таке загальне зниження рівня роботи державної культурно-просвітницької мережі посилюється ще й зростаючою «невідповідністю інфраструктури закладів культури запитам громадян» (2,23 бала) як важливішого показника й умови культурного розвитку.

Така невідповідність виявляється в моді, яка складає за шкалою «незадовільно» 39,8% і в її низькій оцінці 60,2% експертів.

Збільшення розриву між потребами в культурі і невідповідністю їм інфраструктури культури посилює необхідність зняття цієї суперечності, робить його джерелом соціальних напружень і конфліктів.

Оцінка показників поступу в обслуговуванні громадян державними закладами культури експертами-україністами показала, що 71,3% вважає, що ці показники знизилися.

Власне, рівень обслуговування значною мірою визначає «доступність закладів культури громадянам», на яку «ледь помітно впливають», за визначенням експертів, модернізаційні і національно-відновлювальні зміни. І в цілому показники поступу у забезпеченні доступності народу до культури за роки незалежності різко знизилися за оцінкою 75,5% експертів.

Слід також підкреслити, що за роки незалежності «рівень доступності професійного мистецтва» різко знизився (2,26 бала, мода «незадовільно» — 36,5% і 57% дають низьку оцінку). Недостатнім є й «рівень умов для забезпечення освоєння народної культури, фольклору громадянами» (2,53 бала, 51% негативних оцінок).

Соціокультурна трансформація, таким чином, збільшує розрив між державними закладами культури і громадянами, який в умовах погіршення їх матеріального становища продовжує зростати, все більше замикаючи громадян у вузьке коло домашнього споживання культури.

В умовах комерціалізації культури альтернативою державній системі культурного обслуговування стає недержавна система. Вже тепер «міра поширення культури недержавним шляхом» оцінюється експертами вище, ніж державним (2,66 бала) з модою «посередньо» (41,9%), хоч 30,1% оцінили їх діяльність низькими оцінками.

Недержавні заклади культури за роки незалежності характеризуються значною динамікою зростання під впливом

модернізаційних і національно-відновлювальних змін (відповідно 2,96 і 2,95 бала). Для них характерними і «помітними» (мода) є модернізаційні зміни західного зразка (38%), в той час як зміни національно-відновлювального характеру у їх діяльності «ледь помітні» (мода — 42%). При цьому, на відміну від державних закладів, показники поступу в цілому у їх діяльності не знизились, а значно зросли (80% порівняно з 20% тих, хто вважає, що вони знизились).

Стосовно майбутнього (2010 року) експерти надають перевагу щодо покращення їх роботи недержавним закладам (62,2%), а не державним (35,4%), що посилює конкурентність і, очевидно, повинно стимулювати діяльність державних закладів культури.

Для формування нової соціокультурної реальності необхідним є комплекс об'єктивних умов, які б сприяли їх розвитку. Однією з таких важливих управлінських умов є відповідність культури державних службовців завданням її розвитку, новітнім напрямкам у культурі. Оцінка експертами основного дослідження «рівня культури владних структур» позначена модою «дуже погано» — 41,9% і 72,6% негативних оцінок. Така низька культура державних службовців не тільки не сприяє поступу позитивних соціотрансформаційних процесів, але й стримує його і є однією із причин надто повільного прийняття законодавства у сфері культури і його втілення в життя.

Другим важливішим фактором поступу постмодернізаційних процесів і формування нової соціокультурної реальності є такий центруючий в умовах формування інформаційного суспільства показник, як «стан інформатизації і комп'ютеризації суспільства», який більш повно буде аналогізуватись далі. При всіх зрушеннях на цьому шляху загальний стан інформатизації суспільства оцінюється в 2,43 бала, а 47,3% експертів основного дослідження дає йому низьку оцінку. Ця важливіша ланка інтенсифікації соціокультурних процесів трансформується, але відстає від

потреб культурних практик суспільства і вимагає прискореного, навіть випереджуючого розвитку.

Важливим фактором, який впливає на прискорення культурно-трансформаційних процесів, є освоєння суспільством новітніх технологій організації діяльності закладів культури, особливо впровадження менеджменту [119, 147]. Якраз перехідна ситуація української культури, криза і низький рівень організації культурної діяльності радянського періоду, пошук нових ефективних засобів задоволення культурних потреб сучасників, нове поле експериментування у сфері культури підвищують статус і визначають нове місце менеджменту як однієї із вирішальних ланок культурного процесу в трансформації суспільства [355]. Зупиняючись на цій проблемі пізніше, на матеріалі музичної культури, тут відзначимо, що оцінка експертами основного дослідження рівня менеджменту у сфері культури складає 2,37 бала, що суттєво стримує розвиток культури (45,1% експертів вважають його рівень низьким), що вимагає додаткових зусиль по його програмованому впровадженню.

Звичайно, поступ і місце української культури в житті суспільства значною мірою залежать від її суспільного визначення, соціального статусу і престижу, які й були заявлені у програмових державних документах на початку 90-х років. Національна культура була проголошена вищою цінністю. Однак аналіз впливу модернізаційних та національно-відновлюваних змін за роки незалежності на соціальний статус і престиж української культури, даний експертами-україністами, показує, насамперед, що в них певно переважають національно-відновлювальні впливи (2,58 бала).

Суттєво ж те, що і ті, і другі впливи на статус і соціальний престиж української культури «ледь помітні» (56 – 68%), що свідчить про їх низьку ефективність.

Стосовно зростання і зниження статусу української культури думки експертів діаметрально розійшлись, але рівною майже мірою серед тих,

хто ці зміни вбачає, бо 49,2% вважає, що він зріс, а 50,6% — що він знизився.

Така фактична відсутність поступу в статусі національної культури в період формування державності і націєтворення - показник не її розвитку, а скоріше стагнації.

Якщо соціальний статус української культури забезпечується засобами загальної культурної політики держави, то соціальний престиж хоч теж залежить від державної політики, але значною і визначальною мірою визначається громадськістю, рівнем культурної самодостатності, національно-культурної ідентичності громадян, традиціями успадкованості і шанування своєї культури. Соціальний престиж української культури зростає за роки незалежності у більшій і переважаючій мірі під впливом змін національно-відновлюваного характеру (2,58 бала), хоч на її місце в суспільстві впливали і зміни модернізаційного характеру (2,3 бала). Хоч за модою ці зміни «ледь помітні» (56,1%, але 31,4% експертів вважають їх «помітними», а 12,4% навіть «суттєвими»).

Проте факти - вперта річ, і вони свідчать, що 21% експертів вважає, що престиж української культури «не змінився», а серед тих, хто визнали зміни, 54,3% вважають, що показники престижу переважно «зросли», а 45,7% — що вони переважно знизилися.

В цілому можна зробити висновок, що в умовах суперечливого соціального статусу української культури, не підтриманого і в достатній мірі не закріпленого державою, соціальний престиж української культури певною мірою зростає, що не може не впливати позитивно на подальше зміцнення її соціального статусу. Проте і той, і другий показник не відповідають завданням соціокультурної трансформації і недостатньо стимулюють націєстверджуючі культурні процеси.

Міра соціокультурної трансформованості суспільства і формування в ньому нової соціокультурної реальності проявляється у такому показнику, як «стан культурного життя».

Культурне життя є реальним процесом функціонування і розвитку культури в суспільстві, найбільш ємним вираженням буття культурної діяльності в суспільстві, а тому і його базовим показником. Аналіз його, як і духовного життя суспільства, в соціальній філософії характеризується виділенням процесів створення предметів культури, розподілу, освоєння (сприйняття) і оцінки його ефективності [219, 350].

В оцінці «стану культурного життя» діалектично знімаються всі складові процесу у визначенні його відповідності певній уявній зразковій нормі, якою вона б мала бути в цей час. Звісно, що культурне життя оцінюється не на основі кращих сучасних зразків, а в цілому в аспектах масовості, демократизму, рівня попиту і пропозиції. Перенасиченість сучасного культурного життя масовою культурою низького рівня є доведеним фактом і не вимагає додаткових доказів [100, 410, 413, 414, 415].

Все це і позначилось на оцінці «стану культурного життя суспільства», яку дали експерти основного дослідження і яка складає 2,37 бала. Оцінка невисока, якщо врахувати, що її мода співпадає в двох шкалах вимірювання «незадовільно» і «задовільно» (40,86% і 40,86%), то це буде відповідати доволі досить коливальному статусу культурного життя, його незбалансованості на межі низької культури. Якщо ж прийняти до уваги, що низькі оцінки складають 51,6%, а високі лише 7,5%, то висновок про тенденцію зниження рівня культурного життя до його гранично низької межі буде обґрунтованим.

Які ж зміни пройшли в культурному житті українського суспільства за роки незалежності?

Загальний очевидний висновок полягає в тому, що в культурному житті відбулися зміни в більшій мірі модернізаційного (2,78 бала), ніж

національно-відновлюваного (2,5 бала) характеру, однак не стали глибинними, бо і ті, і ті оцінюються за модою як «ледь помітні» (відповідно 51% і 48,9%). Значна частина вважає їх «помітними» (30% і 40,5%). Але зовсім мала частка вважає зміни в культурному житті «суттєвими» (15,8 і 10,3%).

Оцінка ж показників поступу культурного життя за роки незалежності засвідчила, що лише 11% виходять з того, що «змін не відбулося», а серед тих, хто вважає, що такі зміни відбулись, 62,8% виходить з того, що ці показники «переважно знизилися», а 37,2% — що вони зросли.

Активізація культурного життя, супроводжувана його дезорганізацією, близькій до культурного хаосу [159, 433], в умовах неустановленості норм його функціонування і зниження потреб призвели до значного зниження культурної пропозиції, культурних послуг в цілому [167, 436], зниження рівня роботи державних закладів культури.

У точно такому ж за показниками становищі знаходиться й аналізоване нами пізніше художнє життя суспільства (2,66 і 2,55 бала модернізації і традиціоналізації, та 66,1% низьких оцінок показників його якості).

Таким чином, трансформація культурного життя пройшла стадію реформації централізованої культурної моделі, але в умовах фінансової кризи її не вдалось достойно завершити, що привело до різкого зниження показників культурної діяльності та виникнення, за оцінкою експертів, більш перспективного недержавного сектора культури.

Характер нової соціокультурної реальності, яка складалась, залежав від розвитку культурної сфери громадянського суспільства і самоврядування, які, як сподівалось, повинні активно складатись, замінивши централізовану, ієрархічну вертикальну модель культури на горизонтальну, партнерську з відповідною зміною відносин між суб'єктами культурної діяльності. Однак цей процес виявився складнішим

і довшим в часі, ніж уявлялось реформаторам, хоч в цей період відбулась відмова центру в особі Міністерства культури і мистецтв України від функцій управління і поточного контролю за діяльністю закладів культури в регіонах. Більше того, був проголошений і реалізований принцип регіонального управління культурою з наданням регіонам широких повноважень, що буде предметом розгляду окремого підрозділу.

Тут же зазначимо, що оцінка експертами-україністами «культури в регіонах» за період незалежності засвідчила важливий процес переважання змін національно-відновлюваного характеру (2,86 бала), над модернізаційними змінами за західним зразком (2,6 бала) та зростання показників поступу культури в регіонах (58,6%), що є обнадійливою тенденцією, бо зміни в регіонах є вирішальними для долі соціокультурних перетворень.

Нова соціокультурна реальність є, насамперед, духовною за своєю субстанцією і має формувати ще таку невивчену нову, не тільки соціальну, але й духовну суб'єктивну реальність, поняття якої почало розроблятися в українській соціальній філософії [359].

В кінцевому рахунку ефективність будь-яких культурних циклів, стадій, періодів вимірюється якщо вже не прогресом суспільства, що сьогодні нерідко заперечується, то новим рівнем духовності, яка має загальнолюдський зміст і концентрує в собі вищі здобутки розуму і моральності. Тому уявлення про певний стан духовності є визначник характеру і рівня соціокультурних змін. Якщо сучасна культурологія переконана, що все в світі повинно бути зважене на терезах культури [165, 216], то, на мою думку, ціна любых перетворень в суспільстві повинна співвідноситись із тими духовними здобутками, які їх супроводжують.

Оцінка стану духовності сучасного українського суспільства, яке знаходиться в такій складній переходно-кризовій ситуації, втрати одних соціально-філософських засад буття і формування інших дозволяє отримати дані про рівень соціокультурних засад буття.

Експерти основного дослідження дали стану духовності суспільства не високу оцінку в 2,3 бала. Така оцінка не є несподіваною, бо попередньо близькими до неї є рівень культурного і художнього життя у близьких межах (2,37 – 2,34 бала), як і художньої культури громадян (2,32 бала).

При цьому мода знаходиться на шкалі оцінки «незадовільно» (40,86%), а поруч з нею «задовільно» (39,8%).

Показник духовності, здавалось би, коливається на межі цих майже рівновеликих значень. Але терези оцінки все ж схилиються в сторону негативу, бо сума низьких оцінок складає 57%. Таким чином, підтверджується відоме положення про те, що в умовах соціального хаосу в суспільстві переважають процеси розлагодженості системи і свідомості соціальних суб'єктів [165, 167]. В цьому знаходить прояв висока ціна соціальних перетворень, яка позначається на рівні духовності, втраті нею своєї визначеності.

Оцінка еволюції духовності за період незалежності в аспекті модернізаційних, західних і традиціоналістських, національно-відновлюваних змін, яка давалась експертами-україністами, показала, що на стан духовності більшою мірою за цей час мали модернізаційно-західницькі впливи (2,85 бала) і значно меншою мірою національно-відновлювані (2,7 бала).

Це підтверджується і модою, яка щодо інтенсивності західницько-модернізаційних змін знаходиться на позначці «помітні» (42%), а національно-відновлюваних змін на шкалі «ледь помітні зміни» (52,9%).

Тенденція та ж, що і в багатьох раніше аналізованих процесах, і полягає вона, хоч іноді не в помітному, але все більшому проникненні в українську духовність західних цінностей, які проходять під знаком ринкових відносин і оцінюються експертами з точки зору показників поступу духовності в цілому негативно.

Конкретніше це проявилось в тому, що 13% експертів вважають, що особливих змін у стані духовності «не відбулось», але із тих, хто їх визнає,

69,3% дотримуються думки, що показники поступу у сфері духовності переважно знизилися. Висновок виразний і однозначний.

В майбутньому ж (до 2010 року), на думку експертів основного дослідження, стан духовності не зміниться (44%), і разом з тим 7,5% вважають, що її рівень ще більше знизиться, але 37,6% гадають, що він покращиться. Очевидно, як і раніше, експерти вважають, що на межі 2010 року відбудеться позитивна стабілізація перетворень. Таким чином, характер соціокультурних трансформацій за період незалежності полягає у втраті своєї визначеності, посиленні у структурі духовності елементів західної і національної культури, але з перевагою західних впливів, у яких зміст ринкових, індивідуалістичних цінностей періоду зародження капіталізму руйнує загальнолюдську гуманістичну складову, знижує загальний рівень духовності.

Ситуація виживання надає безумовний пріоритет матеріальним цінностям перед духовними. Основу ж духовності складає її моральний критерій і визначник, який дозволить дати більш точний діагноз морального стану суспільства. А, як відомо, стан моральності є важливішим критерієм і визначником рівня культури і сутності, гуманістичності суспільства [84, 85].

У період соціальних зрушень, в перехідну добу соціокультурної трансформації зміна суспільних відносин породжує новий тип моральних відносин, а сама переоцінка цінностей проходить, насамперед, у моральній площині. Більше того, зміни в системі моралі і її критеріях на неофіційному рівні передують соціальним перетворенням, сигналізують про них і навіть готують необхідне для них підґрунтя [17, 90]. Сучасні дослідники приходять до висновку, що успішність трансформаційних змін вирішальною мірою залежить від морально-ментальних характеристик нації [88, 136].

У перехідний соціокультурно-трансформаційний період стан моральності визначає зміст і темпоритм перетворень і, в свою чергу,

загальні соціальні трансформації породжують нову моральність, впливають на формування ціннісно-нормативної моральної культури.

Тому діагностування стану моральності, введення його як показника соціально-культурних трансформацій дозволяє у значній мірі визначити ефективність змін і їх соціально-моральну ціну. Невизначеність стану моральнісних характеристик і майже повна відсутність соціологічних досліджень моральної культури викликало необхідність використання нами експертного методу.

За даними основного дослідження стан моральності українського суспільства визначається експертами як «низький», «незадовільний» (2,22 бала), бо зміна колективістської моралі на особистісну, а фактично на індивідуалістичну, породила моральність виживання, моральність утвердження особистості за рахунок інших.

Підтвердженням цього є оцінка експертами основного дослідження «міри людської солідарності у взаєминах між громадянами», яка складає 2,24 бала, а її втрата підтверджується масою статистичних фактів, які свідчать про деградаційні тенденції в умовах руйнування минулої соціалістичної моральності і несформованості особистісно відповідальних принципів моралі [410, с. 356, 460 – 469].

Такий стан супроводжується порушенням «культурної спадкоємності поколінь», яка цими експертами оцінюється доволі низько (2,5 бала, 44,4% негативних оцінок), хоч ще десять років тому цей рівень оцінювався значно вище [410, с. 460 – 469].

Який же характер цих змін і що впливає на них? На думку експертів-україністів відбулись глобальні зміни в системі моралі. Лише 8,2% вважає, що не відбулося майже ніяких змін. Ці зміни відбувалися, на їхню думку, насамперед як модернізаційні перетворення за західним зразком і оцінюються як такі в 3,38 бала зі статистичною модою «помітні» (35%) і близької до них групи «суттєві» (27%), а 15% навіть вважає їх

радикальними. Таким чином, західного характеру моральнісні зміни експерти вважають визначальними.

Зміни в моралі традиціоналістського національно-відновлюваного характеру експерти-україністи вважають значно менш сутнісними (2,7 бала). Якщо статистична мода в оцінках модернізаційних впливів зосереджувалась на графі «помітні» і «суттєві», то в оцінці змін національно-відновлюваного характеру вона беззастережно й повністю центрується на оцінці «ледь помітні» (52,8%) і лиш частково на «помітні» (28,9%).

Порівняння цих різних за своїм характером впливів свідчить про велику міру значущості цих відмінностей (в 0,08 бала), в даному разі маємо 0,68 бала, тобто більше, ніж у восьмикратному забезпеченні.

Співвідносна ж оцінка показників поступу в системі моралі в цілому незаперечно свідчить, що модернізаційно-західний вплив і зміни такого ж характеру мають негативний руйнуючий для національної моральності зміст, бо 72,3% експертів вважають, що показники поступу моралі «переважно знизилися» і лише 27,7 вважають, що вони «переважно зросли».

Все це дає підстави вважати стан моральності якщо не кризовим, то напружено випробувальним, функціонально суперечливим, бо західні моральні цінності часто несумісні з українськими, характером менталітету. Прогнозні ж судження експертів дають підстави думати, що певне протистояння і навіть боротьба різних морально-ментальних та життєвих установок, нормативно-ціннісних орієнтацій ще не досягла свого апогею, а знаходиться на підході до нього, так як оцінюючи перспективи «людської солідарності у взаємовідносинах між громадянами», експерти вважають, що така солідарність погіршиться.

Оцінюючи ж загальний стан моральності на 2010 рік, найбільша група вважає, що цей низько оцінений стан (2,2 бала) «не зміниться», 19,3% гадає, що він покращиться, однак третя група (25,8%) виходить з

того, що він погіршає, знизиться з різницею між ними в 6%, цілком достатньою для обґрунтованого судження про посилення морально-негативних тенденцій.

Разом з мораллю у формуванні духовних вимірів нової соціокультурної реальності важлива роль належить її освітній компоненті.

В умовах трансформації суспільства, коли відбувається перелом у його свідомості і системі цінностей, найважливіша роль у забезпеченні структурних змін і нарощуванні «культурного капіталу» належить системі освіти, яка реалізує соціалізуючі функції засобами навчання і виховання.

Тому роль освіти в період соціокультурної трансформації українського суспільства є якщо не визначальною, то однією із головних.

Їй важко бути фактором змін, бо вона (система освіти) завжди була найбільш консервативним елементом суспільства, який забезпечує його усталене відтворення і є носієм офіційної системи цінностей, системи цінностей в цілому, яка є малозмінюваною. Тому сподівання на ефективність раптової зміни системи цінностей з протилежним знаком в системі освіти і формування зовсім нового покоління минулою системою є очевидно малообґрунтованим. Хоч разом з тим якраз педагог може здійснити хоч частково функцію спадкоємності цінностей.

При всьому цьому, освіта, виконуючи такі фундаментально-культурницькі функції, є, в умовах свободи освітнього пошуку, підтримуваного в період незалежності, одночасно місцем інноваційного прориву в нову соціокультурну реальність шляхом створення відгалужень елітної освіти творчого характеру, формування нової генерації випускників постмодерністського спрямування. Додамо, що це відбувається за рахунок зниження окремих ланок освіти.

У період перехідного суспільства все більшим загалом усвідомлюється важливість підвищення свого освітнього рівня (78,7% за даними соціологічного моніторингу), але необхідність, скажімо, самоосвіти, залишається декларативною, бо серед людей активного

трудового віку лише 17,3% реально займаються самоосвітою, а 62% не відчуває у такому навчанні потреби [410, с. 538]. Разом з тим, нові соціальні і матеріальні бар'єри обмежують можливості навчання, бо 32,4% тих, хто хотів би вчитись, не має для цього необхідних можливостей [410, с.538].

Яким же є загальне становище і рівень освіти в оцінці експертів?

На сьогодні «стан і рівень роботи закладів освіти» оцінюється експертами основного дослідження в 2,91 бала. Мода оцінки концентрується на шкалі «задовільно» (57%), хоч четверта частина вважає стан роботи закладів культури незадовільним.

Зміни в системі освіти очевидні, але потрібно визначити їх характер і спрямованість. Експертне визначення характеру модернізаційних (західного зразку) та традиціоналістських (національно-відновлюваних) змін та їх співвідношення показало, що за середнім балом оцінок модернізаційні зміни західного зразка переважають зміни, направлені на відновлення національної ідентичності. Якщо перші мають середній показник в 2,78 бала, то другі — в 2,65 бала з різницею в 0,13 бала (при значущості відмінностей в 0,08 бала).

Однак сам характер змін не пов'язаний з їх рівнем і якістю, бо позитивні за змістом зусилля можуть мати зворотній негативний характер.

Певною мірою ми спостерігаємо це стосовно освіти, система якої була так радикально пореформована в останнє десятиріччя. За оцінкою експертів-україністів, показники її поступу в цілому хоч і зросли (61%), проте 39% колег вважають, що вони «переважно знизились». Це дає підстави стверджувати, що процес реформування системи освіти супроводжується суперечливими явищами й ефективні результати ще не визначились остаточно.

Певні зрушення в комп'ютеризації освіти на національному вихованні супроводжуються зниженням вимогливості до учнів, втратою важливіших здобутків у трудовому вихованні учнів, зниженням рівня

виховання і вихованості учнів, зростаючою корупцією і соціальною диференціацією, «витягуванням» в елітні навчальні заклади обдарованих педагогів і зниженням відповідно культурного капіталу дітей незаможних верств суспільства. Особливо вражаючим щодо виховної ефективності системи освіти є низький рівень патріотичного виховання, коли на захист своєї Батьківщини у разі нападу на неї бажають стати одиниці.

Визначена прогнозна оцінка «стану і рівня роботи закладів освіти» експертами основного дослідження на 2010 рік свідчить, що найбільша їх група (46,2%) вважає, що їхня робота покращиться.

Слід, однак, зауважити, що при всій довірі до експертів їх судження стосовно тенденцій майбутніх змін по всіх показниках, крім моралі, є оптимістичними, з позитивним балансом, що може свідчити про стабілізацію трансформаційних змін, а може бути свідченням захоплення модернізаційним синдромом, незламною, традиційною для нашого суспільства вірою в прогрес.

Доповнювальним до характеристики освіти як офіційного соціального інституту суспільства є офіційний і неофіційний рівень просвітництва.

Однак оцінка його рівня експертами основного дослідження порівняно з тим етапом, яким він був за часів застою, значно знизилась і сягає мізерно низької оцінки в 2,29 бала. Про низький рівень просвітництва, який склався за часів незалежності України, свідчить як мода на оцінці «погано» (47,3%), так і те, що сукупна сума оцінок «погано» і «дуже погано» складає 59,1%.

Очевидно, сама природа динамічних змін і ринкових відносин суперечить філантропійній природі просвітництва, а певний його застій в часи, які передували періоду незалежності, призвів у нових умовах до колапсу власне організованого, системного просвітництва.

Радикальних позитивних зрушень у системі просвітництва на 2010 рік в оцінці експертів основного дослідження не передбачається, бо 38,7%

експертів вважають, що становище «не зміниться», а при наявності 7,5% тих, які вважають, що воно «погіршиться», і 41,9%, що воно «покращиться», баланс «незмінності» і позитивних змін (38,7% і 34,4%) схиляється в сторону стабільності.

Таким чином, роблячи попередні підсумки стосовно трансформаційних змін в системі освіти і просвітництва шляхом фіксування їх стану і перспектив розвитку в системі нової соціокультурної реальності, можна зробити висновок про помітні зміни, насамперед, модернізаційного, західного зразка (2,78 бала) при помітному відставанні змін національно-відновлюваного характеру (2,65 бала) і доволі суперечливій оцінці поступу її показників в цілому, як і перспектив розвитку до 2010 року (майже рівний баланс між «покращиться» і «не зміниться»), що дає підстави прогнозувати певні позитивні зрушення на фоні зростаючих ризиків втрати національно-культурної ідентичності тих, хто навчається.

Дані соціальні факти свідчать, що в процесі соціокультурної трансформації більшою і переважною мірою розвивається її модернізаційна компонента західного штибу, а такі важливіші складові національно-відновлюваної компоненти, як національно-культурна ідентичність та мовна ідентичність залишаються малорозвиненими, що стримує процес подальшого формування нації.

Все це дає підстави зробити висновок про низьку соціокультурну ефективність системи освіти і виховання і ослаблення національно-відновлюваної компоненти нової соціокультурної реальності та неповноту структури національної культури.

Результатом соціокультурних трансформаційних змін є нова структура соціокультурної реальності, що складається, яка характеризується не тільки новими елементами (недержавна мережа закладів культури, менеджмент, вестернізовані заклади культури та ін.),

але й зміною конфігурації національної культури та її профілю за рівнем розвитку її видів.

У цій системі ми виділяємо такі групи:

I. За співвідношенням з етнічною культурою, як ядром національної:

- 1) етнічна («народна») культура;
- 2) повсякденна культура;
- 3) моральна культура;
- 4) релігійна культура.

II. За ієрархією рівнів розвитку:

- 1) елітарна (висока), професійна культура;
- 2) «середня» нормативна масова культура;
- 3) кітч, нерозвинена масова культура.

III. За сферами буття:

- 1) художньо-естетична культура;
- 2) економічна, виробничо-ринкова культура;
- 3) політична культура;
- 4) культура владних структур.

Експертні дані основного і додаткового (україністи) дослідження дозволяють отримати сфокусовану оцінку видів і рівнів культури їх стану, характеру змін і перспектив розвитку представниками тих наук, які їх вивчають. Деякі із цих культур частково характеризувались раніше (моральна та ін.), а інші будуть розглядатись окремо (художня, релігійна), хоч загальний рівень їхнього розвитку має бути тут врахований.

Основа національної культури - культура етнічна частково характеризувалась при оцінці стану української культури і традиціоналістських змін національно-відновлюваного характеру.

Оцінка стану трансформації етнічної культури експертами-україністами свідчить, що вона, як їй і належить за її природою, змінюється поступово (2,6 бала), але із двох процесів, одночасно діючих, модернізаційні зміни (2,75 бала) переважають зміни національно-

відновлюваного традиціоналістського характеру (2,46 бала), хоч мода в обох випадках знаходиться на позначці «ледь помітні» зміни (відповідно 54,2% і 46,5%). Лише кожний десятий експерт вважає, що змін в системі етнічної культури за роки незалежності не відбулося. Серед тих же, що визнала більшість, 59% вважають, що показники поступу в сфері етнічної культури переважно зросли, хоч 41% з ними не погоджується, а вважає, що ці показники знизилися. І все ж переважання модернізаційних змін не дозволяє з певністю говорити про якісь позитивні значні зрушення в стані етнічної культури, хоч вони певною мірою і відбулися (вивчення етнічної культури в середній школі та ін.).

За оцінкою експертів основного дослідження, всупереч уявленням про українців як етнічну націю, «рівень поширеності традиційної народної культури» є невисоким (2,75 бала), хоч мода її складає «посередньо» — 46,2%, а 37,2% дають високу оцінку.

Проте, чи можна вважати становище етнічної культури достатнім за своїм поширенням, коли 37,6% експертів оцінюють його низьким балом?

Найбільша група експертів (39,7%) виходить з того, що на 2010 рік стан її «не зміниться», 19,3% вважають, що він «знизиться», хоч 31,1% схиляється до покращення її показників.

Загальне зниження рівня моральності, так тісно пов'язаної з традиційною культурою, охарактеризоване нами раніше, опосередковано пов'язане з мірою руйнування традицій етноетики і свідчить про їх значне порушення. Прогнозується тенденція зниження моральності на пропонування для оцінки термін 2010 року.

Розвиток релігійної культури за всіма дотичними до неї показниками характеризується позитивно в окремому підрозділі.

Основою буття людини є її повсякденна культура, яка забезпечує спосіб її життя і перспективи змін. В останні десятиліття, починаючи з праць А. Шютця, проблематика повсякдення і породженої ним культури стає однією із основних в сучасній науці [167, 193].

На основі смислів культури повсякдення формується підґрунтя соціокультурних структур для всіх видів культури і соціальної діяльності в цілому.

Експерти основного дослідження дали невисоку оцінку «стану повсякденної культури громадян» (2,37 бала). Хоч мода заспокійливо знаходиться на позначці «посередньо» — 48,4%, але 49,4 % експертів дають їй низьку оцінку. Власне, ми маємо ситуацію рівних оцінок і виражену в середньому балі 2,37, коли становище погане, але не безнадійне, бо половина оцінок позитивна.

За своєю природою традиційно повсякденна культура характеризується, як і етнічна культура, яка значною мірою на неї впливає, високою мірою інерційності.

Однак опитування експертів-україністів несподівано для нас виявило високу міру її змінюваності, бо лише 7,2% погодилися з тим, що за роки незалежності у повсякденній культурі громадян України не відбулося змін. Характер же змін в ній підтверджує загальну спостережену нами тенденцію переважання модернізаційних змін (2,58 бала), над традиціоналістськими, національно-відновлюваною направленості (2,41 бала).

Проте міра цих змін у межах моди виражена у формі «ледь помітні» (відповідно 49,2% і 67,8%), хоч у рубриках «суттєві» і «помітні» зміни об'єм модернізації вищий.

Визначення нами не тільки характеру цих змін, але й їх загальної оцінки з точки зору поступу показників повсякденної культури виявило, що більшість тих, хто ці зміни виділив (61,1%), вважають, що ці показники загалом переважно знизились, хоч 38,9% дотримуються протилежної точки зору. Це дає підстави вважати, що рівень повсякденної культури громадян за роки незалежності знизився, тобто тенденції зниження домінують, що відповідає загальній тенденції перехідного періоду з його хаотизацією культурного життя. Очевидно, ця тенденція до

зниження може негативно впливати на інші складові соціокультурної реальності, які далі розглянемо за сферами буття.

Цей підхід зобов'язує до специфікації виділення в межах соціокультурної реальності її різновидів, зміст яких визначається особливостями кожної сфери і її функціями в ній [374, с. 80 – 81].

Хоч загальний зміст соціальних трансформацій визначається в нашій країні ринковими відносинами, демократизацією життя і націєствердженням, однак кожна з цих сфер специфічна і тому слід виділяти «нову економічну реальність», «нову художньо-естетичну реальність» та інші і відповідні їм рівні культури за зазначеними на початку цього тексту критеріями, що найбільш повно розглянуто далі на матеріалі соціально-художньої реальності.

Почнемо з розгляду «рівня економічної, виробничо-ринкової культури громадян» як однієї з визначальних характеристик економічної реальності. Точніше було б говорити про культурну складову компоненту економічної реальності.

Визначальне значення її для долі всіх соціальних і економічних планів і програм самоочевидне, бо цей тип культури задає механізми їх успішної реалізації [415, с. 169]. Цей показник є визначником успішності соціокультурних перетворень.

Експерти основного дослідження оцінили «рівень економічної, виробничо-ринкової культури громадян» в 2,26 бала, тобто доволі низько. Мода охопила дві шкали «незадовільно» і «посередньо» з однаковою їх вагою (40,86% і 40,68%) при майже половині сумарних низьких оцінок (49,1%).

Визначені ними перспективи розвитку економічної культури громадян на 2010 рік проявились у певному песимізмі майже третини експертів («не зміниться») і оптимізмі 51,6%. Тому позитивні зміни цілком можливі.

Рівень політичної культури громадян експерти оцінили вище (2,41 бала) з модою «посередньо» (44,1%), хоч 44,1% вважають його низьким.

Перспективи розвитку політичної культури визначаються як позитивні (56,9%). Згадуваний раніше рівень культури владних структур (1,78 бала) стримує соціальні перетворення, а її трансформація за часи незалежності приймала в більшій мірі модернізаційний західний вплив (2,6 бала), ніж національно-відновлюваний (2,4 бала). Проте ці впливи не мали суттєвого значення у її діяльності, бо і перші, і другі впливи за модою оцінені як «ледь помітні» (відповідно 62,5% та 74,4%). Трохи більше чверті експертів вважають, що зміни в культурі владних структур за роки незалежності не відбулося, а з тих, хто визнали зміни, 60% вважає, що її показники переважно знизилися.

Таким чином, експерти вбачають у змінах культури владних структур скоріше негативні тенденції.

Художньо-естетична культура громадян, яка буде аналізуватись окремо, характеризується невисоким рівнем (2,33 бала), як і попередні види культур.

В цілому, стан культури в окремих сферах характеризується зниженням рівня, за виключенням релігії, релігійної культури, яка буде аналізуватись окремо.

Підтвердження зазначеної тенденції знаходимо у експертних оцінках при порівнянні рівнів розвитку сучасної української культури.

В сучасній соціології культури замість протиставлення в радянський період високої культури масовій як синоніму низької культури склався більш адекватний їх поділ за рівнями розвитку:

- елітарна (висока, професійна) культура;
- «середня», нормативна масова культура;
- кітч, вульгаризована, низька масова культура [167, 186].

До цього списку ми додали «традиційну народну культуру», яку ставимо поруч з елітарною, високою професійною культурою, бо вони

складають два різновиди високої культури (професійну і народну). Соціологічними дослідженнями встановлено, що справжня висока професійна культура особистості, особливо стосовно мистецтва, характеризується значним освоєнням скарбів народної культури [353, 397, 412].

Запропонований нами принцип дослідження полягає в експертному визначенні міри поширеності у системі української сучасної культури усіх рівнів, і разом з тим, різновидів культури як показника її загального стану.

При всій умовності такого підходу він уже набув певного поширення в соціології [184, 376], проте з меншою кількістю складових. Критерієм розвиненості культури виступає не тільки міра присутності високої елітарної культури, а й народної традиційної культури і “середньої” нормативної культури.

Розглянемо кожна з них окремо, бо кожна з них має свою специфіку, а їх порівняння обумовить більш ємний висновок про стан української культури в цілому.

За даними основного дослідження, рівень поширеності елітарної (високої, професійної) культури в українському суспільстві оцінено в 2,4 бала при моді «незадовільно» (47,3%). Біля 71% експертів вважає її мало поширеною, якою вона й повинна бути за своєю природою. Експерти-україністи вважають, що у розвитку елітарної культури за роки незалежності переважали зміни модернізаційного, західного типу (2,86 бала) при значно меншому впливу традиціоналізму, національно-відновлюваного характеру (2,54 бала). Однак і в тому, і другому випадку мода цих змін характеризується позначкою «ледь помітні зміни» (відповідно 48,3% і 64,1%). Слід зауважити, що значна частина експертів (13,8%) вважає західні впливи «суттєвими» в розвитку елітарної культури, а десята частина навіть “радикальними”.

Проте 16% вважає, що за цей час у цій культурі «не відбулося змін», а оцінка тих, хто ці зміни відзначили, досить суперечлива, бо 48,3%

вважають, що показники поступу елітарної культури за роки незалежності переважно зросли, а 41,7%, що вони переважно знизилися.

Певні позитивні зрушення в цій культурі, очевидно, слід визнати, хоч вони і незначні. Прирощення елітарної культури - процес повільний в часі, тому 48,3% експертів основного дослідження вважають, що до 2010 року змін у ній не відбудеться, хоч 31,1% сподівається на покращення її показників. Таким чином, сподівання на провідну роль еліти при її такому «не елітарному» культурному рівні не мають підстав.

Друга складова високої культури, «традиційна народна культура», за своєю поширеністю при всіх ламентациях у судженнях про українців як етнофольклорну націю оцінена експертами основного дослідження в 2,75 бала (мода «посередньо» — 46,2%), хоч 37,6% експертів дає мірі її поширеності низьку оцінку. Значна частина експертів (39,7%) не сподівається на зміни до 2010 року, хоч 31,1%, як і щодо елітарної культури, прогнозують її більшу поширеність. У цьому бачимо спільне у двох різновидах високої культури, їх певні можливості зростання.

Згідно з судженням сучасних культурологів, основу сучасної культури у функціональному відношенні складає «середня», нормативна масова культура, яка характеризується експертами основного дослідження в цілому значною поширеністю (3,32 бала; при моді «посередньо» — 43% та 41,9% високих оцінок поширеності) [184, 440].

Важливо визначити характер впливів на її розвиток модернізації і національно-відновлюваних тенденцій, бо направленість змін в «середній» культурі значною мірою визначає характер всієї цілісності української культури.

Експерти-україністи вважають, що за роки незалежності в масовій нормативній культурі відбулися більшою мірою зміни модернізаційно-західного характеру (3,1 бала; мода «помітні зміни» — 38%), ніж традиціоналістськи національно-відновлюваного змісту (2,66 бала; мода «ледь помітні» — 51%).

Підтверджений іншими, раніше наведеними даними [184, 185], цей базовий соціальний факт свідчить не про те, що національна ідея не спрацювала, а про визнання переважності, хоч ще не суттєвих, але «помітних» модернізаційних змін.

Здавалось би, модернізаційний прогрес утверджується на теренах вітчизняної культури у базовій її сфері і є позитивною тенденцією.

Проте оцінка показників поступу «середньої» культури за роки незалежності свідчить, що 17,2% експертів виходять з того, що в ній взагалі не відбулося особливих змін, а з тих, хто ці зміни визнають, 58,5% вважають, що показники прогресу «переважно знизилися», хоч їм опонує 41,5% тих, хто переконані, що вони переважно зросли.

Соціальний факт фундаментальний і промовистий, який свідчить про суперечливий характер модернізації культури за західними зразками, супроводжуваними навальним тиском масової культури низького рівня та поширенням цінностей індивідуалізму [410, с. 465].

Підтвердженням негативних наслідків вестернізації української культури в умовах її безмежної відкритості є оцінка експертами основного дослідження «рівня поширеності кітчю, вульгаризованої, низького рівня масової культури», яка оцінюється найвищим з усіх показників балом (3,87). Мода складає 68,82% високих оцінок («добре» і «відмінно» — 34,41% і 34,41%).

Про процес її зростання якраз під впливом західної модернізації, свідчать оцінки експертів-україністів про переважаючий вплив на цю «культуру» за роки незалежності саме «модернізаційних, західних зразків» (3,71 бала). Прикметно, що виділена група відомих соціологів-експертів оцінила цей процес в 4 бали. Більш того, мода цих впливів єдина з усіх показників стоїть на відмітці «радикальні зміни» — 32,2%, а на помітці «суттєві» — 27,6%.

Це свідчить про те, що процес вульгаризації української культури не тільки «пішов», але й «зайшов» надто далеко, загрожуючи її існуванню.

Звичайно вульгаризує культуру не тільки західна ерзацкультура, а певною мірою і примітивне «шароварницьке» поширення не кращих витворів традиціоналізму, але вони знаходяться на шкалі моди «помітні зміни» — 36,3%.

В цілому ж показники зростання масової культури низького рівня за роки незалежності засвідчує 64,6% експертів-україністів, що свідчить про посилення деградаційних тенденцій.

Експерти основного дослідження щодо стану низької культури на 2010 рік стурбовані її подальшим можливим зростанням (35,4%) при 29% тих, хто вважає, що становище не зміниться, і 24,7% — хто сподівається на зниження її поширеності. Експерти попереджають про зростаючу загрозу поширення вульгаризованої культури в майбутньому.

Розглянута система фактів і їх аналіз дають одну із можливих моделей структури нової соціокультурної реальності з точки зору рівнів і тенденцій розвитку української культури. Її основу складає в сучасний період не висока, професійна культура (2,4 бала поширеності), а, очевидно, «середня» нормативна масова культура (3,32 бала), споріднена з традиційною народною культурою як ядром і основою національної культури, яким загрожує вирощений під визначальним впливом вульгаризованої західної ерзацкультури кітч, низькі деградуючі елементи культури, у протистоянні яким і полягає важливіше завдання державної культурної політики та громадськості.

Повнота характеристики нової соціокультурної реальності має бути забезпечена більш високим рівнем її зовнішніх зв'язків і осмисленням її місця у світовій культурі та перспектив розвитку.

Українська культура зростає не тільки своєю автохтонною метрополією, але й живиться і набуває ваги і поширення в світі своїми зв'язками зі східною і західною діаспорами, які приймають як впливи модернізаційного, так і традиціоналістськи, національно-відновлюваного

характеру, які й були предметом оцінки експертів-україністів учасників Міжнародного конгресу.

У силу відомих причин західна діаспора є більш організаційно та ідеологічно згуртована, ніж східна діаспора, а її культурні зв'язки з материзною, за оцінкою експертів, є органічно однаково насиченими високою мірою як впливами модернізаційними, західного зразка (3,47 бала), так і традиціоналістськими, національно-відновлюваного характеру (3,43 бала), що цілком зрозуміло у зв'язку з західницьким вектором її соціальних спрямувань і вибору. Важливо підкреслити, що і модернізаційні, і традиціоналістські зміни у цих зв'язках за роки незалежності кваліфікуються експертами як «помітні» (відповідно їх мода складає 39,6% і 49,1%). Більше того, 82% експертів вважають, що показники поступу цих зв'язків за період незалежності зросли.

Культурні зв'язки України зі східною діаспорою мають у модернізаційному плані і у традиціоналістському невисоку оцінку (відповідно 2,8 і 2,57 балів) і якщо за модою вони отримали оцінку «помітні» (38,7%) у модернізаційному плані, то у традиціоналістському їх ефективність «ледь помітна» (52,7%).

Цьому процесу активно сприяє не тільки держава і громадськість, але й галузі знань, які в умовах незалежності України набули значного розвою і, в певній мірі, впливу на культурний процес. Маються на увазі, насамперед, такі науки, як україністика і українознавство, які комплексно вивчають українську культуру і беруть участь в розробці і втіленні в життя державних програм її розвитку.

За даними опитування україністів, і в україністиці, і в українознавстві «помітні» впливи як традиціоналістського, так і модерністського характеру за досліджуваною тематикою та використовуваними методами (мода в межах 46 - 50%). Фахівці вважають, що їх наука досягла за час незалежності поступу в своїх показниках (83%).

Статус і місце країни, її економічне становище впливають на інтерес світу до її культури, на включення її у світові соціокультурні трансформаційні процеси. В той же час поширеність і визнання української культури значною мірою залежить від успішності її трансформації в самій країні, реформованості її системи відповідно до її потреб і вимог часу.

Намагання визначити поширеність української культури в світі, її визнання та внесок у світову культуру за статистичними показниками не дало плідних результатів через нерозробленість даної проблематики у вітчизняній соціальній філософії і нерозробленість системи таких показників, що й викликало необхідність звернення до думки експертів-україністів, які близькі до вирішення цих проблем фахово. Стосовно «поширеності української культури в світі», 10% опитаних вважає, що змін не відбулося. Загальна оцінка міри поширеності української культури в світі невисока і складає 2,54 бала. Відбулися «ледь помітні» зміни (63,1% — статистична мода) модернізаційно-західного зразка (сайти в Інтернеті та ін.) оцінені в 2,4 бала, хоч як і раніше, не тільки нашу культуру, але й країну знають мало, та й то іноді не з кращої сторони (Чорнобиль, хабарництво, проституція).

Впливає на її поширеність дещо в більшій мірі оновлення її національної спадщини, виявлення нових автентичних етнічно-фольклорних цінностей (2,48 бала; мода — 71,1%). Однак фахівці при всьому «ледь помітному» поступі у цій справі переважним числом (74,6%) визнають, що показники поступу в цілому переважно зросли, хоч з ними не погоджується майже четверта частина.

Як же співвідноситься «поширеність української культури у світі» з її визнанням у ньому?

За загальним показником (2,59 бала) українська культура значно (0,15 бала) за статистичною нормою більше визнана, ніж поширена.

На її визнання вплинули модернізаційні зміни західного зразка (2,52 бала), особливо використання засобів масової комунікації, хоч за статистичною модою ці зміни «ледь помітні» (68,28%).

Дещо більше на її визнання у світі впливає її національно спрямоване оновлення (2,66 бала), але воно оцінене фахівцями як таке, що теж «ледь помітне» (64,1%).

Значна, майже п'ята частина фахівців, які брали участь в нашому дослідженні, вважають, що у визнанні української культури у світі «змін не відбулося», а з тих, що визнають зміни, 23,3% вважають, що показники поступу переважно знизилися, проте 76,6% з цього числа дотримуються думки, що показники поступу все ж зросли, що налаштовує на певні позитивні сподівання.

Найвищими показниками із цих трьох показників характеризується той, що визначає наче вагу національної культури в системі світової шляхом визначення міри її внеску в неї в сучасний період.

Однак слід зауважити, що якраз показник «внесок української культури в світову культуру» посідає перше місце за своєю незмінністю «не відбулося змін». Більше третини учасників цього опитування вважають, що за роки незалежності за цим показником нічого не змінилось. Із тих, хто такі зміни визнає, більше четвертої частини вважають, що показники поступу внесків української культури у світову переважно знизилися, однак 72% виходить з того, що вони зросли.

Тому в цілому, здавалось би, прогрес є, і навіть це стверджується значним числом голосів експертів. Проте виникає питання: який же характер цих змін? Як впливає на цей процес модернізаційна і традиціоналістська складові?

Вплив модернізаційних процесів складає 2,64 бала, але основна рубрика змін кваліфікується як «ледь помітні» (50,7% — статистична мода).

Майже ідентично оцінюється і вплив національно-відновлювальних процесів (2,7 бала, 53% — статистична мода), що свідчить про включеність української національної культури у загальнотрансформаційні процеси, без врахування контексту яких вона буде характеризуватись своєю неповнотою і замкненістю.

В процесі експертного дослідження україністи висловили узагальнюючу думку щодо змін в «українській культурі в цілому» за роки незалежності в аспекті модернізації і традиціоналізації, за якими процеси традиціоналізації оцінюються в 3,1 бала (з модою «помітні зміни» — 44,5%), а модернізації в 2,84 бала (з модою «помітні зміни» — 50,8%).

При різних показниках культури значним є той і другий процес з певною тенденцією зростання національно-відновлюваної компоненти. При всіх втратах, суперечностях і кризових явищах, навіть дещо всупереч фактам, серед тих, хто визнали зміни, (а не визнали їх лише 6%) 64,2% голосів експертів схилились до думки, що показники її поступу за роки незалежності «переважно зросли».

Нова соціокультурна реальність, яка складається в Україні, визначилась у своєму складі, хоч ще не усталилась у своїх тенденціях. Її стан відповідає періоду переходу, неусталеності і невизначеності критеріїв функціонування.

Культура, виконуючи функції соціального інституту в суспільстві, у своїх окремих ланках, які постають як специфічні соціальні інститути (мистецтво, релігія, мораль та ін.), має і специфічні функції, які набувають особливого змісту в перехідний період.

Нова соціокультурна реальність складається одночасно як національно визначена і така, яка приймає інтенсивні впливи інших культур, які в окремих ланках стають загрозливими для її існування. Однак, слід взяти до уваги, що історичний шлях України характеризується змінами циклів національного пригнічення і відродження, а тому

українська культура характеризується високою здатністю до синтезу і консенсусу культур і має сьогодні певні механізми адаптації.

Українська соціокультурна реальність знаходиться на межі двох цивілізованих процесів — традиціоналістського й демократичного. Як пише Л.В. Юрженко, «Україна переборює свою приналежність до традиційної цивілізації, але досі виявилась неспроможною досягти демократичності» [480, с. 139].

Нова соціокультурна реальність характеризується різним рівнем розвитку своїх складових та інтенсивністю процесів в них (релігія, мистецтво). Навіть в межах мистецтва спостерігається значна нерівномірність розвитку масового та елітарного, професійного мистецтва, наприклад, в музиці (див. с. 329 - 344), зниження рівня художніх потреб і смаків та значні досягнення європейського рівня в музиці, поезії, образотворчому мистецтві.

Новій соціокультурній реальності в Україні притаманні риси значного прийняття зовнішніх негативних, нівелюючих впливів їх масовою культурою і риси екзогенні, національно фундовані, про що свідчать значні здобутки професійного мистецтва європейського рівня [412].

2.3. Субкультурна диференціація і роль молоді як фактори культурно-трансформаційних змін в Україні.

Складність визначення терміну «субкультура» з того часу як його в 30-ті роки ввів американський соціолог Т. Роззак, полягає у багатоманітності і досі недостатній визначеності поняття «культура». З великого обширу літератури виділимо визначення американського дослідника Н. Смелзера, який обґрунтовує поняття субкультури як будь-

якої системи норм і цінностей, яка виділяє групу з великого співтовариства [363].

Однак виділення попереднім автором лише цінностей і норм є недостатнім, бо субкультура включає також, на нашу думку, специфічні соціальні і духовні потреби, продукти творчості, способи залучення до духовних цінностей, особливості їх освоєння, стиль та спосіб життя.

Визначено, що кожен соціальний рух спирається на існуючу субкультуру, хоч частина рухів народжують її [279, с. 16]. Дякуючи субкультурам, боротьба соціальних рухів з існуючим соціальним порядком проходить на всьому культурному просторі [279, с. 21]. Тому стан соціальної дезінтеграції поля породження субкультур формується із суперечностей в «великій культурі».

Субкультурний принцип аналізу дозволяє, на мою думку, поєднати макро- і мікросоціальні рівні шляхом визначення системи взаємодії субкультур, формування їх соціальної сітки.

До характеристики субкультури можна застосувати поняття «культурний комплекс» як системну визначеність її ознак і механізмів, за допомогою якої людина реалізує свою соціокультурну ідентифікацію, спосіб сучасного особистісного самоздійснення.

В розумінні природи субкультури існують різні точки зору. Одні розглядають її різновидом загальнонаціональної культури, а інші - як форму буття культури, її особливий рівень [190, 220]. Субкультура не стільки протистоїть домінуючій культурі, скільки її офіційному формалізму. Вона вбирає ряд цінностей домінуючої культури та додає до неї нові цінності, що притаманні тільки їй. Свої особливості культури є у наркоманів, любителів мистецтва, бомжів та ін.

Конститууює субкультуру та страта, як елемент соціальної структури, яка є відносно стійкою, має певні культурно-історичні традиції і існує достатній час для свого конституювання, намагаючись соціально-культурно утвердити себе в суспільстві. Разом з тим якраз певна

субкультурна спільнота є тим середовищем, яке продукує специфічний спосіб життя, засоби «проростання» її в соціум, а наростаюча соціальна диференціація, в тому числі і професійна, сприяє зростаючій соціально-культурній диференціації, яка є необхідною основою культурного потенціалу створюваного різноманіттям суспільно-культурного поля, що є аксіомою розвитку культури.

Соціокультурна диференціація, породжувана в перехідний період загальною переоцінкою цінностей, посилюється зростаючою стратифікацією, пошуком новими соціальними групами і стратами свого місця в суспільстві і статусу, своїх норм і цінностей.

Зростаюча субкультуризація в цей період за своїм змістом є також формою зняття ціннісної невизначеності, відображенням пошуку свого образу суспільства і тому часто носить не усвідомлено творчий характер.

При всій суперечності свого змісту в перехідний період і, навіть, на перший погляд, антисоціальності, виникаючі субкультури протистоять консерватизму застою, здібні виступати засобом стримування і протистояння соціальній ентропії, запобігання встановлення сірої одноманітності індивідів, яка була так характерна для моностилістичної соціалістичної культури з її гаслом «від соціальної диференціації до соціальної інтеграції» та однорідності, що об'єктивно вела до занепаду і руйнації суспільства. Зростаюча соціальна диференціація, формування нових елементів соціальної структури суспільства, зростання різноманіття проявів соціального та культурного життя стає каталізатором виникнення все нових субкультурних угруповань.

К.Б. Соколов виділяє такі види субкультур:

1. Статеві-вікові спільноти (дитяча субкультура, молодіжна, чоловіча, жіноча тощо).
2. Соціально-професійні спільноти (субкультура робітників, інтелігенції, еліти, злочинні субкультури та ін.).

3. Релігійні спільноти [440, с. 29], але, насправді, коло субкультур є значно багатшим і включає диференціацію за дозвілєвими заняттями, національно-діалектними своєрідностями, за стилем поведінки і способом життя. Хоч соціолог і розрізняє їх за базовою основою їх соціального походження, але в сучасних умовах підставою культурної диференціації може бути не чисто соціальний, але й культурний, територіально-регіональний визначник (наприклад, єдність субкультурного стилю одеситів як синтез різних національностей регіону, яка в нових умовах набуває нових ознак і специфічностей) [278].

На особливу увагу заслуговує такий субкультурний феномен як студентська субкультура, яка поєднує вікові характеристики другого періоду юності, синтез субкультур основних соціальних груп суспільства в особі вихідців із них і нові їх соціокультурні ознаки як специфічної соціальної групи з різновидами субкультури студентів гуманітарного і технічного профілю, з субкультурними особливостями студентів Одеси, Києва, Львова і т. д.

Оскільки субкультури існують на межах і перехрестях соціальних відносин і областей, то модернізаційні зміни в системі культури і перехід від одного типу культури до іншого приводять в рух всю субкультурну підсистему, все більше її диференціюють. Більше того, свобода життєдіяльності, за свідченням дослідників, характеризується небувалим злетом кількості та різноманіття субкультурних проявів суспільного життя на всіх культурних рівнях [220, 440] і у різних сферах суспільства, що й знаходить прояв на українських теренах, особливо інтенсивно у 80-90-х роках [312]. Процес субкультуризації, пов'язаний з таким негативом модернізації, притаманним суспільно-політичному і культурному життю України, як розвиток масової культури та екстернальних субкультур (від латинського *externus* – чужий), які мають яскраво виражений, агресивний по відношенню до суспільства характер.

Таким чином, в системі культури як цілісності, особливо в перехідні періоди, зміни ціннісних орієнтацій, формується особливо чутливий її прошарок у формі цілого ансамблю традиційних субкультур, які трансформуються, і цілі низки нових субкультур, які знаходяться у авангарді змін, відлагоджуючи механізм відношення до інновацій, формуючи нову соціальну чуттєвість, і частково систему випробування і відбору нових культурних зразків, і пропонуючи варіанти не тільки відношення, але й форми ефективного захисту і пристосування до них. В такому розумінні субкультури як підґрунтя культури підспудно формують і забезпечують, з однієї сторони, емпіричний базис руху основних культурних потоків і доміант, а з другої сторони, вони забезпечують варіативність інваріанту базової культури, можливе коло її інтерпретацій і трансформацій.

Субкультури характеризуються оперативністю і динамічністю реагування на широкий спектр змін соціокультурного, політичного та економічного життя, а тому є важливою підсистемою забезпечення розвитку культури в умовах недостатньої визначеності її парадигм [277, 280].

Суспільство зацікавлене і в своїй стабільності в особливому збалансуванні співвідношення консервативних субкультур як носіїв ядра культури і інноваційних субкультур, і в динамічному руху в разі потреби у стимулюванні розвитку культури інноваційних субкультур для підтримки нових сфер і напрямків культурного життя, для випробування нових культурних моделей, експерименту.

Суспільству для забезпечення культурного потенціалу свого розвитку функціонально необхідний певний «надлишок» культурної інноваційної пропозиції для забезпечення адекватного реагування на соціокультурні виклики часу для відбору необхідних, актуальних інновацій.

Разом з тим за допомогою субкультурного механізму відбувається не тільки випробування субкультур на їх відповідність потребам часу, але й їх витіснення, як невідповідних часу, в резерв, відсторонення за непотрібністю.

Такий можливий обсяг взаємодій субкультур з базовою культурою, що трансформується, по значному її полю визначає їх поліфункціональність, яка проявляється щодо культурно-трансформаційного процесу в цілому, щодо сфер, які вони охоплюють, і щодо особистостей, які до них входять [277, 280].

Виходячи із вищевикладеного, загальнокультурні функції субкультур, очевидно, полягають у:

- 1) забезпеченні цілісності культури;
- 2) формуванні нових можливостей її розвитку;
- 3) збагаченні загальнокультурного контексту, в тому числі соціального семіозису, культурного фонду як джерела можливого відлагодження нових культурних форм.

Щодо сфер, які вони охоплюють, субкультури виконують функцію забезпечення їх культурної аури, варіативності її існування, дифузії в пограничні області тощо.

Щодо особистостей, визначальною є соціалізуюча функція, хоч за змістом вона може бути і десоціалізуючою, тобто позитивно і негативно соціалізуючою, а ускладнення соціального й інформаційного поля, зростаюче соціальне відчуження, посилюване формуванням нових соціальних відносин, все більше сприяє пошуку лакун усамітнення чи групової солідарності [277, 359].

Серед інших функцій, загальних для всіх субкультур, слід виділити комунікативну, що забезпечує спілкування всередині групи, компенсаторну, яка дозволяє забезпечити високу чи достатню ступінь самооцінки члена угруповання, охоронну, направлену на підтримку рівня ідентичності і захист своєї специфічності, та солідаристську, яка

забезпечує екзистенційну і соціальну підтримку членів групи. Кожна субкультура має, на нашу думку, свій специфічний профіль функцій, який забезпечує її характер взаємозв'язку і взаємовідносин з іншими субкультурами та базовою культурою, як і весь стрій її буття.

Впродовж свого життя, а в певні періоди одночасно, людина включається в декілька субкультур, що забезпечує їй культурну багатогранність соціалізації [220, 440].

Процеси субкультуризації збагачують й ускладнюють «тканину» культурного поля, породжуючи одночасно не тільки позитивні культурні процеси, але й негативні по відношенню до пануючої культури контркультурні процеси, конфронтацію і конфлікти напруженості у системі соціально-культурних відносин, особливо у міжконфесійних і міжнаціональних стосунках [440].

Таким чином, подальша модернізація українського суспільства дає поштовх урізноманітненню культурного життя, диференціації культури, породжує багаточисельні субкультурні прояви суспільного життя, субкультур в цілому, збагачує спектр проявів традиційних субкультур між собою, культурний контекст суспільства як одну із передумов розвитку культури [440, с. 113].

Субкультурна система, притаманна Україні, ще не досліджена в її специфічних проявах, має бути врахована як важливіша складова соціокультурної трансформації.

Особливий і часто визначальний вплив на культурно-трансформаційний процес має еліта суспільства і, особливо, владна еліта (з її сучасним синонімом номенклатури) [95]. В сучасному українському суспільстві постійною темою стає проблема визначального впливу культурної і політичної еліти на країни і її культуру, а сьогодні все більш гостро ставиться проблема необхідності в період стрімких модернізаційних змін формування підготовленої, ефективно правлячої еліти, що має відкритий характер і контролюється суспільством [440].

Згідно визначення дослідників, владна еліта - це найактивніші в політичному плані люди, орієнтовані на владу, чітко організована меншість суспільства, яка володіє формальною владою в організаціях та інститутах, що визначає соціально-політичне та культурне життя суспільства [410, 414, 440]. Ця соціальна група є своєрідною соціальною структурою, що володіє монополією на владу, на прийняття рішень, а також на здійснення найважливіших функцій у суспільстві. Точніше сказати, еліта (номенклатура) є такою соціальною стратою, сутність якої знаходить вираження у її субкультурі, яка впливає на характер виконання нею її соціальних функцій.

Не входячи в аналіз владної еліти, таких її рис, як ієрархічність, кар'єрна спрямованість, корпоративність, відстороненість у спілкуванні та ін., зазначимо, що риси її субкультури виявились навіть стійкими, а можливо, найбільш стійкими порівняно з іншими соціальними прошарками навіть до модернізаційних процесів, змін в період радянський, перебудови, державотворення, що властиве й українській владній еліті [410, 414, 415].

Суперечністю буття української владної еліти є її намагання зовнішньо атрибутивно відповідати іміджу національно-культурного оновлення суспільства і безвідповідальність по правовому та соціально-функціональному забезпеченню пріоритетів розвитку національної культури [415, с. 353].

Відомий дослідник М.О. Шульга приходить до висновку, що у населення України склався переважно негативний образ правлячої еліти, яка не відтворює важливих соціальних ролей референтної групи, ролі взірця суспільної поведінки, морально-психологічного мобілізатора й провідника мас [415, с. 353]. За раніше наведеними даними експертного дослідження надзвичайно низьким є культурний імідж владних структур (1,78 бала), як і сформованість, і вплив культурної еліти на вирішення проблем культури (2,26 бала), що дає підстави зробити висновок про

значну невідповідність правлячої еліти завданням розвитку українського суспільства і його культури.

Необхідність розгляду поставленої проблеми викликається двома базовими соціальними фактами: по-перше, тим, що за одними даними 40%, а за іншими 60% ринково-економічної і виробничої діяльності і прибутків знаходиться в Україні поза межами закону, «в тіні» (тіньова економіка, тіньовий сектор економіки), а значить, велика частина населення входить або дотична до кримінальної субкультури; по-друге, за рівнем корупції і корисливих позазаконних відносин Україна займає сьогодні, за даними міжнародних організацій, одне з перших місць у світі, без врахування яких неможливо зрозуміти характер соціокультурної трансформації в цілому в Україні.

Ця проблема особливо інтенсивно розробляється у вітчизняній науці спочатку соціологами, а потім і етнографами з часів перебудови, а в західній соціології ще Е. Дюркгейм доводив, що кримінальні субкультури є невід'ємною складовою будь-якого суспільства і будуть існувати завжди [142, с. 39 - 40].

Цей тип субкультури має ознаки екзотичного етносу, своє особливе світосприйняття, етику, мистецтво та естетику, ритуали, традиції, навіть закони і норми. Західні дослідники відносять сюди кримінальну міфологію, привілеї для «еліти», способи відпочинку, форми стосунків [142, с. 93, 173].

Названий тип субкультури характеризується, очевидно, широкими межами, неоднорідністю, диференційованістю на ряд «під субкультур» [279] і широкою зоною пограниччя, яке охоплює проникаючими її елементами значну частину структури суспільства, тобто тих груп, які ніякого прямого відношення до криміналітету не мають [415, с. 184 - 214].

Йдеться власне про значний ареал впливу цієї субкультури на значну частину суспільства, субкультурну дифузю, кримінальну субкультуризацію українського суспільства, яке в умовах «прихватизації»,

розграбування державного майна виявилось до неї досить схильною як зі сторони тих, хто грабує, так і ошуканих і знедолених, які поповнюють ряди бомжів, криміналітету, знаходячи певну втіху в своєму надривному безутішному фольклорі і відгук у певних груп населення, які живуть за межами бідності. Породжує чи сприяє розвитку, точніше б сказати, не завжди кримінальної, але девіантної субкультури, весь комплекс сучасних умов перехідного суспільства, в якому відображена і глобалізація суспільно-культурних процесів, і криза економіки, і суперечності трансформаційних процесів в різних сферах суспільного життя, окремі сегменти яких характеризуються морально-правовою девіантністю.

Таке всепроникнення цього девіантного за своїм характером процесу стає певним супроводом, культурною негативною тінню соціокультурних трансформаційних процесів [413, с. 74 - 78].

Масштабність цього процесу тому така, бо сама кримінальна і культурно-криміналізована спільнота і її некримінальний, але культурно-криміналізований супровід і «шлейф» близьких їм соціальних підгруп характеризується гнучкістю й аморфністю, здібністю інкорпоруватись і інтегрувати себе майже у всі сфери суспільного життя. Особливо ж небезпечним для суспільства і його культури є зростаюче взаємопроникнення кримінальної еліти і владних структур, які взаємно інтегруються і не тільки набувають легального характеру, але й зростаючого впливу на державні справи і розвиток суспільства, що стає можливим в умовах «переоцінки цінностей», коли базові культурні і моральні цінності минулого періоду знаходяться у стані кризи, а нові ще не сформувались [415, с. 322-327].

Недослідженість даної субкультури в трансформаційному процесі не дозволяє достатньо повно визначити її місце в сучасній культурі, хоч із наявного матеріалу можна зробити висновок про зростання її ролі у вульгаризації культури та її деморалізації, легалізації «низової», примітивізованої гілки культури, хоч в сфері субкультурного міського

музичного фольклору засвідчено її позитивний вплив на пісенну культуру особливо побутового жанру. Очевидно таке значне поширення кримінальної субкультури характерне для перехідного періоду модернізації культури і є результатом розлагодженості і кризи не тільки цілісно-нормативних регулятивів сучасної української культури, але й економічної і політичної кризи, супроводжуваної втратою чітких орієнтирів розвитку суспільства.

Роль молоді в процесах соціокультурної трансформації значною мірою залежить від своєрідності її соціалізації в перехідний період.

Еволюція поняття «соціалізація», запропонованого Г. Тардом, розвивалась у двох напрямках: 1) як інтеріоризація соціальних норм, їх включення у внутрішній світ особистості і 2) як елемент соціальної взаємодії, яке в теорії Т. Парсонса визначалось як становлення особистості в результаті освоєння нею соціальних норм і інтеграції в соціальні інститути, які структурують свідомість особистості і визначають її [255, 256, 381]. В такому розумінні соціальні інститути, які є носіями культурних цінностей і норм, визначають значною мірою зміст соціалізації, а так як інституціональна система українського суспільства знаходиться у зв'язку з соціальними змінами в стані радикальної трансформації і, навіть, зміни, то слід розглянути, як вони впливають на характер соціалізації молоді.

Деінституціоналізація в політичній, економічній і соціально-культурній сфері [112, 113], руйнування інституціональних основ соціального життя, яке стає основою соціальної кризи, ускладнює соціалізацію молоді, бо забезпечує інституціональну поведінку суб'єктів соціалізації, заново формується саме відношення молоді до нових соціальних норм і нових організаційних структур. За допомогою нових соціальних інститутів як механізмів реформування суспільних відносин молодь включається в процес соціалізації.

Однак оскільки в суспільстві відбувається «інституціональний вибух» і самі нові інститути тільки складаються і є малоефективними, то й соціалізація молоді супроводжується наростанням девіантності, суперечливими тенденціями.

Для інституалізації нової ціннісно-нормативної системи необхідний значний час.

В такій ситуації залишковий вплив старих інститутів на регулювання і поведінку людей надав українському варіантові інституціоналізації і соціалізації своєрідну інертність. Нові інститути і соціальні цінності за десять років незалежності набули необхідної легітимності і молодь не навчилася їм довіряти [410]. Молодь витримує подвійне інституціональне навантаження, що породжує «феномен подвійної інституціоналізації» [415]. Тому перехідний стан соціальних інститутів не тільки не виконує соціалізуючу функцію, а навіть провокує у молоді амбівалентність, головним проявом якої є орієнтація на взаємовиключаючі цінності, що проявляються в нігілістично-амбівалентному і комфортно-амбівалентному відношенні (переважна більшість молоді незадоволена своїм життям) [415, с. 439].

Така «натягнутість» інституціоналізації впливає на процес адаптації молоді, яка набуває вимушеного, пасивного характеру: вона не задоволена старим, але і не поділяє того, що пропонується в нових умовах.

Нові способи соціальної дії, навіть ті, які не суперечать її ціннісним орієнтаціям, ще менш ніж попередні відповідають її об'єктивним якостям, однак вона вимушена використовувати їх (ціною величезних зусиль) заради виживання [313].

Наслідком такого становища стає «деактуалізація цінностей» [194], а соціальний простір змінюється такими темпами, які не відповідають адаптивним можливостям суб'єктів його сприйняття [365].

Одна проблема – амбівалентність суб'єкта соціалізації усугубляється іншою – руйнуванням самого об'єкта соціалізації, а це

значить, що і самі механізми соціалізації в тому стані як вони склались на сьогодні вже не працюють [381].

Соціалізація як підсистема соціокультурного процесу не забезпечена достатньою адаптацією як її складовою, а ціннісні орієнтації й інститути існують значною мірою відокремлено, що на особистому рівні знижує соціалізаційний процес до рівня включення в повсякденне життя, обмежує партнерсько-солідаристський аспект соціально і духовно збагачуючого формування молоді людини, стає підґрунтям споживацтва, індивідуалізму, відчуження, пасивності.

Все це впливає на характер участі молоді в процесах соціокультурної трансформації українського суспільства.

Модернізаційні процеси в суспільстві передбачають за своїм змістом особливу причетність до них молодого покоління. Традиція структурно-функціонального підходу виходить з того, що молодь повинна «заповнювати» соціально-статусну і рольову структуру суспільства і через неї відбувається взаємодія між поколіннями як форма відтворення суспільства на основі соціально-культурної наступності, яка доповнюється культурологічним підходом, що акцентує увагу на переоцінці цінностей і пошуку нових шляхів розвитку [167, 443].

Демократизація життя українського суспільства вимагає радикального перегляду ролі молоді в суспільстві, насамперед розгляду її як рівноправного суб'єкта всіх ланок суспільного життя.

Молодь зазнає на собі подвійний вплив: своєї власної природи і з боку зовнішніх обставин. Молоді притаманне випереджуваче відображення дійсності, бо в майбутті вона бачить своє самовизначення, що породжує особистісну, напружену соціально-творчу домінанту її життєдіяльності, яка є найбільшим надбанням суспільства, гарантом прогресу і перетворень у ньому [381].

Хоч молодь є формуючою соціальною силою, але без підтримки суспільства стає соціальне слабкою. Тому прискорений розвиток суспільства можливий шляхом стимулювання творчих сил молоді.

Інтегруючи різноманітні підходи у соціологічному розумінні [220, 278], молодь визначається нами як диференційована соціальна група, яка набуває рис соціальної спільноти і має специфічні соціально-психологічні, соціальні, культурні та інші особливості, в тому числі й способи життя, перебуває у процесі соціалізації, має свій соціальний вік і відповідно до потреб часу має бути творцем або зачинателем нової соціокультурної реальності.

Стосовно обраної теми дослідження основною рисою молоді має бути міра її відповідності потребам соціально-культурних перетворень, яким вона, на жаль, сьогодні недостатньо відповідає. За даними всеукраїнських досліджень лише незначна частина молоді (біля 5%) приймає участь в громадській діяльності [286, с. 350].

Отже, виходячи з того, що центральною проблемою є самознаходження молодого покоління, визначеність його соціальної долі в період соціокультурної трансформації, спробуємо з багатьох можливих його визначень (типу «втрачене покоління», «перерване покоління» і т. п.) на основі узагальнення емпіричних досліджень, в тому числі проведених нами, окреслити молоде покоління як модернізаційно-пошукове, перехідне, яке має не тільки «родові плями» минулого колективістського суспільства, але й досить очевидні ознаки індивідуально і індивідуалістично визначеного відношення до світу, прагненням до освоєності модерної і елементів постмодерністської культури. Такими ознаками є підприємливість, відмова від консервативних традицій, динамізм, інноваційна направленість, комп'ютерно-інформаційна компетентність, глобалізаційна відкритість, кар'єрна спрямованість на успіх та ін. [312, с. 341]. На зламі епох загострюється проблема поколінь, яка проявляється не тільки в різних оцінках соціокультурної реальності,

але і в стратегіях вирішення нагальних проблем сучасності. Так, проведені дослідження літературного життя м. Києва шляхом опитування трьох поколінь українських письменників молодшого, середнього і старшого ще в період перебудови виявили порівняно з іншими поколіннями високу міру критичності і незадоволеності молодого покоління письменників станом літературного життя в цілому і його окремих складових [352].

Особливістю перехідного періоду є те, що молодь виділяється в ньому ознаками нового способу життя, зняттям ідеологічних стереотипів, формуванням нового образу світу, творить свою особливу соціальну реальність і елементи культури як прояв варіативності інваріанту нової соціокультурної реальності [439].

Кожна підгрупа молоді (студентство, селянська й робітничка молодь, молода інтелігенція) по-своєму освоює культуру, по-своєму її інтерпретує, вносить в неї нові цінності і способи освоєння і перетворення світу [140, 278, 439], що дає нам підстави стверджувати існування субкультури не тільки молоді в цілому, а й окремих її груп.

Якраз для молоді в період соціально-культурної невизначеності суспільства і невизначеності її становища соціокультурна пошуковість стає перманентним станом, стимулюючи урізноманітнення її субкультур.

Зростаюча ускладненість життя, розтягнутість кризового стану в часі, який співпадає з часом молодості, стимулюючи пошук молоддю оптимальних варіантів життєвих практик, проблематичність соціально-професійної самореалізації, культурне урізноманітнення, розширення діапазону субкультур і можливостей їх вибору та інше створюють умови для входження молодої людини в межах віку молодості (до 30 років) в декілька субкультур, збільшуючи шанс входження в субкультури все більшої частини молоді.

Більше того, можна на підставі великого корпусу дослідницьких даних [278, 312, 376, 414 - 416] прогнозувати в сучасному українському

суспільстві зміни, за яких субкультуризація стане шляхом чи станом загальнокультурної соціалізації все більшої частини молоді.

Разом з тим примітною важливою особливістю трансформації сучасних молодіжних субкультур є посилення їх комерціалізації, входження за допомогою засобів масової комунікації в більш широкий соціально-культурний контекст. Можна погодитись з З. Сикевич, яка стверджує, що молодіжна субкультура значною мірою повторює телевізійну субкультуру, яка ліпить потрібного їй глядача [359].

Очевидно, що спільність випробуваного для молоді перехідного кризового періоду дозволяє говорити про деякі загальні риси субкультури, притаманні в цілому генерації молодого покоління (споживацько-індивідуалістична орієнтація, особистісна зосередженість, зменшення громадської соціальної активності, схильність до вестернізації у сфері культури, раціональність) [184, 279, 381].

Така випробуваність і жорсткість умов практичного життя інфантилізують не пристосовану до них частину молоді, загартовують її, сприяють прискореній соціалізації значною мірою за рахунок скорочення кола гуманітарних інтересів і потреб і зосередженні на професійній кар'єрі, що не може не впливати на характер культурно-трансформаційних процесів [37, 84, 381].

Цей комплекс дає підстави стверджувати, що соціокультурні трансформаційні зміни в суспільстві перехідного періоду характеризуються особливим місцем в цих процесах молоді як найбільш сприйнятливої до новацій частини населення, яка повинна бути не тільки носієм нових явищ, але й їх суб'єктом та ініціатором [439, с. 94 - 111].

В суспільстві відбувається зростаюча диференціація між носіями традиційних і новоутворених норм, що відрізняються за типом і ступенем відхилення від традиційної нормативної основи. Зміна соціокультурної структури супроводжується конфліктом між консерваторами і

модернізаторами, між представниками різних за віком генерацій, між поколіннями батьків і дітей.

Різна соціокультурна позиція, в тому числі молоді, породжує діаметрально протилежні бачення й оцінку одних і тих соціальних явищ і ситуацій, посилюючи соціокультурний розкол, який все частіше позначається в соціально-політичній сфері, впливаючи на формування несподіваних політичних угруповань і посилюючи рівень невротизації особистості і суспільства загалом [381]. Посиленню соціокультурних напружень в середовищі молоді в українському суспільстві сприяє перенасиченість впливу трансформації і модернізації ззовні. Зовнішній вплив виправданий настільки, наскільки у цьому є потреба, зумовлена внутрішніми тенденціями розвитку. У закритих суспільствах такий вплив здійснюється в потворній, деформованій через протидію консервативних сил, формі.

В українському ж суспільстві надмірна «прозорість», відкритість української культури зовнішнім впливам і, навіть, стимулювання такої відкритості у начебто необхідній культурній формі входження у європейський дім може стати на заваді реалізації внутрішніх ресурсів розвитку, що сьогодні негативно позначається у певних формах впливу молодіжної субкультури західного зразка [412].

В цій соціокультурній ситуації важливо визначити, як впливають культурно-модернізаційні процеси на формування молодіжної субкультури і як цей тип субкультури включає молодь в модернізаційні процеси та як сама молодь стає суб'єктом і, навіть, фактором інтенсифікації трансформаційних змін [279, 381, 473].

Особлива роль молоді в модернізаційних процесах проявилась в останні чотири десятиліття, які приділяються в соціології проблемам молоді і її субкультур і співпадають з найбільш інтенсивним періодом модернізаційних процесів у суспільстві [374]. Сучасні дослідження свідчать: це пов'язано з тим, що молодіжні культури є важливим засобом

модернізації, еволюційного оновлення сучасного суспільства і трансформації його у постсучасне, постіндустріальне, інформаційне суспільство [473]. Що свідчить про зростання ролі молоді в суспільстві, особливо у зв'язку зі зміною типу технологічного базису виробництва в період науково-механічної революції, яка вимагала через систему освіти підготовки нових когорт нових працівників, що й породило ще в 80-ті роки феномен студентських революцій [351, с. 50].

Модернізація за своїм характером відповідає відкритій пошуковій природі молодого віку, забезпечуючи молоді реалізацію її життєвих планів, відкриваючи новий простір особистісної самореалізації, а тому модернізація як «осучаснення» суспільства суголосна молодості, є процесом забезпечення її майбуття, є її соціальним світом.

Взагалі відхід від соціалізму і входження в нову модернізаційну добу супроводжується зникненням громадської активності старшого і середнього покоління і зростанням, хоч і уповільненим, соціальної і, особливо, культурної активності молоді, особливо у нових, не освоєних старшим поколінням видах діяльності [301, 312, 473].

Складання нової системи цінностей перехідного суспільства виводить молодь як її соціального репрезентанта в авангард соціокультурної модернізації. Зростаюча соціокультурна роль молоді проявляється як в традиційних формах культурної діяльності, так і в здобутках різноманітних молодіжних субкультур, які трансформуються в базову культуру або створюють особливі умови для її розвитку.

Молодіжна субкультура в зв'язку з радикальними змінами в суспільстві стає формою соціальної адаптації, своєрідним буфером між традиційною культурою, загальноприйнятими цінностями та елементами «опору» по відношенню до «старого» соціокультурного порядку і пануючої системи молодіжної культури. Молодіжні групи перетворюються на самостійні функціонуючі підсуспільства.

Автори теорії субкультури молоді – основного напрямку британської соціології молоді – стверджують, що фундаментальну роль у соціально-політичному визріванні молоді має стратифікаційна належність [183, с.24].

Особливого субкультурного виміру набуває молодь у період «пост юності» (К. Кенстоун) в період третього десятиліття життя, коли вона, самостійна в соціальному, моральному, інтелектуальному, політичному, в соціокультурному плані, але не адаптована політично й економічно, шукає свій варіант найбільш вдалого соціального самовизначення. Це стадія між юністю і дорослістю, період соціокультурного експериментування у визначенні життєвих перспектив є характерною особливістю культурно-модернізаційних процесів.

Помітне обезцінювання своєї робочої сили (що спостерігається останнім часом в Україні), яка сприймається молоддю як доля покоління, викликає одночасно психосоціальне та соціокультурне підвищення значимості стану юності, акцентує увагу суспільства на ньому [279, 312].

В умовах модернізації в Україні відбувається зниження соціального контролю, послаблення традиційного впливу соціального середовища на світогляд та поведінку молоді.

Зародившись ще в перших навчальних закладах Європи і набувши своєї стійкої форми з середини 50-х років під тиском сучасних модернізаційних умов (рання фізична зрілість, розтягування часу входження в соціально-професійний статус дорослих, розвиток засобів масової комунікації і т. д.), зростає соціально-культурна автономія молоді від світу дорослих, її диференціація, набуває жорстких, часто соціально організованих і навіть контркультурних форм традиційний конфлікт поколінь, утворюється соціально і ідеологічно нейтральний все ширший спектр молодіжних субкультур власне культурного і мистецького спрямування, формується новий тип інформаційно-інтернетної молодіжної субкультури, значно зростає внесок молоді і характер її участі

в модернізаційних процесах [277, 280, 473], висуваючи молоде покоління в якості авангарду в трансформаційному оновленні суспільства, а, можливо, і основну потугу змін в ньому. Як в свій час писав відомий поет В. Маяковський, «молодь є те пальне, на якому працює суспільство», хоч, на нашу думку, молодь власне значною мірою і створює це пальне.

Кожна молодіжна субкультура має свою центральну ідею або систему ідеї, яка визначає її характер, принцип залучення і є тотожною меті її існування. Вона характеризується, насамперед, специфічною нормотворчістю, протиставленням своїх норм і цінностей зовнішнім, набуваючи певних рис «мікросуспільства», в якому трансформуються традиційні погляди і формується «свій» образ світу і способ буття в ньому особистості [381].

Зазначена проблема реально склалась у формах андеграунду і відособлення субкультур молоді в глибинних пластах культури періоду застою і перебудови і набула в період останньої особливо свого розвитку і змісту [279, 439].

Субкультура визначається своїм соціальним змістом, сукупністю відносин, стилем життя, визначальною складовою якого є поведінка. Англійський соціолог М. Брейк виділяє такі субкультурні типи молоді, як «нормальна» молодь, делінквентна молодь, культурні бунтарі, політично активна молодь [183, с. 149]. Як і М. Брейк, ми виходимо з того, що «нормальна» молодь теж має свої особливості і складає специфічну субкультуру.

Субкультура складається із сукупності знань та уявлень групи, на основі яких вона формує свій цілісний образ соціального світу та визначає своє місце в ньому як основи орієнтації в життєвому просторі. Виходячи з цього, група формує специфічні цінності і норми свого соціального буття, які мають свої особливості, які відрізняють їх від інших [278, 279].

На базі зазначеного складається стиль та спосіб життя, який об'єднує стиль життя, спосіб життя, соціальні ролі і статуси. Стиль життя

молоді розкриває суб'єктивну варіативність її поведінки, мотивів, форми вчинків, в тому числі і в повсякденні.

Спосіб життя молоді охоплює сукупність типових видів життєдіяльності в єдності з умовами життя, які її визначають, а саме функціонування стилю та способу життя, забезпечується специфічними соціальними ролями та статусами. Закріплює функціонування молодіжних субкультур певна специфічна для кожної з них нормативність, часто чітко несформульована і неусвідомлена. Проявляється ця нормативність, на нашу думку, в таких процедурних знаннях, як навички, вміння, способи та методи здійснення.

Важливо приймати до уваги специфіку структури потреб учасників субкультури, які тісно пов'язані зі специфічною системою їх цінностей, бо потреби визнають особливості соціальної активності чи пасивності акторів [138, 351].

Молодіжна субкультура має настільки якісно різні форми, що є підстави розглядати її як функціональну систему високого рівня складності і невизначеності, і різнорідності при всій її позірній аморфності. Вона не співвідноситься з певною соціальною групою (крім молоді, звичайно) і не може бути визначена як група, а є підстави розглядати молодіжну субкультуру як особливе, комплексне за своїми характером соціальне утворення, яке є одночасно соціокультурним середовищем, поєднанням досить різних груп, доволі виразно ієрархізованих. Умовно це утворення можна назвати мікросуспільством, яке альтернативне панівному суспільству і має специфічну самосвідомість і вікові ознаки молодого покоління (пам'ятаймо про наявність дитячої субкультури) [439].

Хоч представники основних молодіжних субкультур не заперечують культури суспільства в цілому, але значно відрізняються від неї, формуючи свій світ і його особливу картину світу [439]. Крім загальних молодіжно-генераційних особливостей формування субкультур на їх зміст

значно впливає криза українського суспільства і його основних інститутів, криза інституту сім'ї та сімейного виховання, порушення взаємин поколінь, комерціалізація засобів масової комунікації, які штучно формують підвищену потребу в субкультурних ознаках, зростаюча вестернізація і регіоналізація культури.

Слід, очевидно, погодитись з тим твердженням, що молодіжна субкультура є викривленим дзеркалом дорослого світу речей, стосунків та цінностей [381, с. 341].

В СРСР першими з молодіжних субкультур в кінці 60-х років з'явилися хіпі, практика яких в Україні носила декларативно-снобістський характер і тривала короткий час у великих містах.

Другий період розвитку молодіжних субкультур (1983 - 87 рр.) характеризується кризовою ситуацією і, в зв'язку з тотальною критикою ЗМІ, зниженням активності.

Третій період припадає на 1987 - 1992 рр., який характеризується епатажним протестом панків, хіпі та інших угруповань андеграундового характеру і зростанням негативної реакції на них значної частини молоді, як і диференціацією різних за своїм спрямуванням молодіжних утворень.

Дослідники вважають, що четвертий період (1992 - 1995 рр.) пройшов під знаком спаду активності андеграунду, зростання песимізму та помолодіння складу, формування угруповань, націлених на кар'єру і успіх, що означало певне повернення до формального соціуму і визнання його. В цей же період розвивається романтико-ескапістська молодіжна субкультура, пов'язана з новою хвилею вестернізації українського суспільства [184].

З 1996 року починається п'ятий період розвитку молодіжних субкультур, який продовжується до цього часу, і характеризується, з одного боку, підвищенням інтелектуального рівня у середовищі «андеграунду», а з другого боку, прогресуючим помолодінням, відмовою

від інтелектуального росту, а також зростанням легітимізації неформального стилю життя.

Молодіжна субкультура в Україні не мала раніше і не має тепер характеру жорстокої деформалізації і складання в ізольовані неформалітети, не відзначається різкою опозиційністю і рідко набуває рис контркультури, такої активної на Заході. У 80-ті роки найбільш активно формувались рухи рокерів, металістів, байкерів, а потім релігійно-культові та східно-спортивні, часто ініційовані зацікавленими в них дорослими верствами бізнесового і кримінального характеру. Тому в цілому українські субкультури мало диференційовані, нетривкі і не займають вагомого місця в культурному житті.

Перехідний період в умовах кризи державної системи закладів культури утруднює інституційну культурну соціалізацію молоді, що й знайшло відображення в оцінках молоддю України її можливостей задоволення культурних потреб, рівень яких оцінений ними в 1,9 бала (за п'ятибальною шкалою). Переважають “домашні” форми задоволення культурних потреб (76%). Інтенсифікується неформальне, неінституційне спілкування молоді, особливо у молоді малих етнічних груп як спосіб збереження їх мови і культури від асиміляції. Зменшується відвідування кіно, театрів і концертів і зростає перегляд і прослуховування відео - та магнітозаписів (47%), участь у дискотеках.

В той же час дані українських дослідників свідчать про значний незадоволений інтерес молоді до аматорських занять, пов'язаних з мистецтвом (22% бажаючих займатись художньою самодіяльністю). Про позитивні зрушення в естетизації дозвілля свідчать бажання молоді займатись вишивкою, в'язанням, рукоділлям (27%) та колекціонуванням (18%). Зауважимо, що за дослідженнями С. Катаєва захоплення рок-музикою є інноваційною культурно-модернізаційною характеристикою молоді [184], однак її еволюція свідчить, що в сучасній рок-музиці починають переважати напрями контркультурного характеру, а основні

загальнолюдські цінності (сім'я, праця, добро, любов висміюються і девальвуються, посилюється наркотичний гедонізм, некрофілія, а образ людини роботизується і демонізується) [184]. В цілому, хоч молодь у процесі соціологічних досліджень з пієтетом оцінює важливість для неї художньої літератури, театру, класичної музики, однак реально спілкування з високою культурою скорочується, що пов'язано, на нашу думку, з запереченням нею художніх засобів офіційного мистецтва. Тому культурний розрив між поколіннями посилюється, зростає. Частіше поглиблюється дегуманізація окремих ланок молодіжної культури, супроводжуючись розширенням її діапазону, глобалізацією змісту і зменшенням частки національної культури в загальному об'ємі вільного часу.

Моніторинг стану української молодіжної культури в 1997 - 1998 рр. засвідчує зростання активної особистої позиції (3/4 опитаних у своєму житті покладаються на особисті знання, здібності і сили). Можливу допомогу молодь сподівається отримати, насамперед, від сім'ї (46%) та друзів (21%) і лише 5% розраховують на допомогу з боку держави [328, с. 81].

Зростає повага молодого покоління до релігійних традицій свого народу і бажання передавати їх своїм дітям (60%). Віруючі молоді люди більш стурбовані станом моралі, довкілля й екологічними проблемами, надають великого значення вихованню дітей (64%). Половина молоді стурбована станом злочинності і наркоманії [328, с. 81].

Дослідження фіксують у молоді високий рівень аномії, а за різними своїми рівнями певна деморалізованість в 2000 році була притаманна 87% молодих людей [301, с. 21], що дало підстави зробити висновок про погіршення морального стану молоді і поширеність ненормативних реакцій на аномію [301], таких як авторитаризм, соціальний цинізм [301, с.26]. Якраз в руслі зазначеної деморалізованості і невизначеності

морально-соціальних позицій і відбувається зближення моральності молоді з моральністю суспільства.

Посилюється зростання молодого покоління, бо за даними названого вище дослідження лише 50,9% визнали українську мову рідною. Загострюється проблема вільного часу, матеріальних засобів для дозвілля, як і зростання недоступності закладів культури для молоді [280, с. 85 - 86]. Все очевиднішою стає істина, що замучена проблемами виживання молодь зі збіднілих верств не схильна до розвитку і збагачення субкультур, крім можливо кримінальної, а для розвитку молодіжної субкультури потрібне більш заможне суспільство.

В сучасному українському суспільстві у більшості молоді складається такий спосіб життя, в якому перевага надається неформальним способам проведення дозвілля. Все менше молодіжна субкультура намагається привернути до себе увагу суспільства епатажем і масовими акціями, а стає більш роздрібленою, диференційованою, менш помітною, тяжіє до посередніх норм невеликих, контактних груп.

Таким чином, наявні в суспільстві типи молодіжних субкультур є ознаками та індикаторами трансформаційних змін перехідного періоду, загальний зміст яких є досить суперечливим і внаслідок ціннісного вакууму позначений запозиченням не кращих зразків західної культури індивідуалістичного стибу. Дослідники відзначають її переважно розважально-рекреативну спрямованість в руслі масової культури, «вестернізацію» культурних потреб в стилі примітивно визначеного «американського стилю життя», перевагу споживацьких орієнтацій над креативними, слабку індивідуалізованість вибіркової предметів культури та їх стереотипізацію, позаінституціональний характер культурної самореалізації, низький рівень етнокультурної самоідентифікації [286, с. 340].

Разом з тим суттєвим недоліком значної частини робіт, присвячених молодіжній субкультурі, є їх акцентування на формах відхиленої

поведінки і творчості молоді [190, 359], в той час як залишаються маловивченими її позитивні, творчі, модернізаційні аспекти, пов'язані сьогодні з субкультурними угрупованнями молоді по вивченню і модифікації народної художньої традиції, захисту природи, по освоєнню певної філософії, ідеології, релігії, мистецтва. Значна частина молодіжних субкультур зовнішньо позитивно орієнтована [140, 382].

Важливо знайти спосіб визначення місця певної субкультури в соціальній структурі, що залежить значною мірою від ідентифікації особистостей з офіційним їх статусом в суспільстві, який частіше всього надає неофіційного статусу члену певної субкультури, а не офіційному статусу людини. Це дозволяє зробити висновок про те, що типовий представник субкультури, а значить, і вона сама перебуває у проміжку між позиціями соціальної структури тобто, ніби поза нею, а значить, частково поза суспільством.

При цьому певний ізоляціонізм молодіжних субкультур в сучасних умовах має тенденцію до скорочення, і частіше з'являються більш відкриті елітні групи (діти багатих батьків), які мають установки на підвищення рівня масової культури, притаманної значним групам молоді до рівня професійної культури [363]. Неофіційний статус молодіжної субкультури дозволяє їй виконувати в умовах модернізації суспільства важливі соціальні функції, за висловом американського соціолога Дж.Смелзера, структурує молодь у загальному вирі громадянського життя [363], відтворюючи процес соціалізації молоді шляхом забезпечення їх субкультурної спадкоємності, передачі визначених для себе акумульованих норм і цінностей.

«Притягуючи» до себе не актуальні, а то й ворожі витвори, легенди, міфи, оцінки, моделі світу, які знаходяться за межами базової моделі суспільства, молодіжні субкультури стають сферою чи підсистемою, яка збирає, накопичує, акумулює елементи культури як минулого, так і майбутнього, служачи не тільки полігоном їх випробування і відбору для

окремих субкультур, але й незатребуваним банком даних, частина яких згодом може набути актуальності і бути згодом включеними в інноваційний модернізаційний процес.

Позірна молодіжна субкультурна однорідність «розтікається» на чисельні субкультурні утворення нижчого порядку, які «напрацьовують» у своїй вузькій сфері свій досвід культурного освоєння світу, в чомусь згодом потрібний для всієї молодіжної субкультури і суспільства. Цю функцію можна визначити як культурно-акумулятивно-захисну. Оскільки кожна молодіжна субкультура формує специфічну якщо не систему, то ансамбль моральних норм і цінностей, то вона виконує духовно-моральну і комунікативно-спілкуючу функції.

Молодіжна субкультура своєрідно, відповідно до своїх потреб і бачення соціальної реальності, способу свого життя і перспектив, трансформує базові цінності суспільства, розширюючи межі соціокультурного вибору особистості, соціального простору громадянського суспільства, що формується.

Все це свідчить про притаманну молодіжним субкультурам культурну потенціальність, яка однак реалізується в сучасному українському суспільстві досить складно. У зв'язку з подвійною невизначеністю соціального і культурного вибору суспільства молодь попадає в ситуацію «ціннісного вакууму», досить складну для самознаходження. Разом з тим за своєю природою саме становище, соціальний статус молоді характеризується невизначеністю, а в суспільстві наявністю соціальних «пустот», які із безструктурного стану перетворюються в структурний шляхом формування ціннісно близьких утворень, самоорганізації свого соціального простору.

В сучасному суспільстві, на відміну від минулого, прискорюється процес сприйняття інновацій. Особливо динамічною для спостереження закономірностей відтворення і поновлення традицій інноваціями стає

модель молодіжної субкультури, яка набуває все ширшого використання у вивченні динаміки модернізаційних інновацій.

Сьогодні утворюється новий тип культури, який називають предфігуративним, згідно з яким дорослі вчаться також у своїх дітей.

Тому зворотній міжпоколінний культурний вплив, стимулюючий внутрішню іманентну дифузію молодого покоління, прихований іманентний, і ще зовсім не вивчений, повинен прийматись до уваги як неочевидний фактор соціокультурної модернізації, хоч цей процес може бути розглянутим в іншій не внутрішньо-іманентній, родинно-міжособистісній площині, а в більш широкому аспекті впливу молодіжної субкультури на культуру суспільства в цілому в плані їх взаємодій, взаємозбагачення, а також протистояння стабілізаційно-консервативних і динамічно-інноваційних елементів культури.

Методологічно необхідно враховувати, що частина молоді входить в якісно визначені молодіжні субкультури і діалогізує або протистоїть офіційній культурі в модернізаційному або консервативному плані, а значна, можливо більша частина, до таких субкультур не входить і хоч відрізняється за певними ознаками від старшого покоління, але лише за формально віковими відмінностями безпроблемно «соціалізується» в доросле покоління і його культуру.

Культурно-модернізаційною характеристикою соціалізації молоді, яка резонно впливає на культурний процес, є формування в межах нової моделі життєвого циклу його нового стану, що сьогодні утворюється між юністю і зрілістю, який західні соціологи назвали новим віком або “постюнацтвом”, в якому все більше число молодих людей із середніх і вищих класів незалежно від їх соціального походження формують свою соціальну належність і культуру у відриві від цінностей, засвоєних у родині і школі, і свідомо прагнуть відтягнути вступ у зрілість, набуваючи досвід у різних сферах життя [182, 473].

Зазначена диференціація культурних моделей, особливо «постюнацтва», характеризує культурно-модернізаційний процес і зростаючу тенденцію, на нашу думку, зняття у період «постюнацтва» крайнощів позицій молодіжних субкультур, до яких входило юнацтво. Названий період є за своєю природою культурно-стабілізаційним, формуючим молодіжну культурну еліту, збагачену досвідом освоєння здобутків різних молодіжних, а точніше, юнацьких субкультур.

Тільки не слід ідеалізувати і перебільшувати роль молодіжних субкультур в модернізації культури, бо значна частина прибічників молодіжних субкультур має негативний асоціальний характер, а тому завдання соціології культури в умовах перехідного суспільства полягає у створенні передумов для зняття суперечностей модернізаційного процесу шляхом розробки програм, які б забезпечували найбільш оптимальні шляхи залучення молоді до базових і модернізаційних цінностей культури, тобто виконувати подвійну функцію поглибленого освоєння спадщини і трансформації здобутків молодіжної культури в інноваційні форми збагачення спадщини.

В різноманітній типології різних за направленістю молодіжних субкультур дослідниками відзначається формування тенденції соціального замирення, зниження антагонізму до суспільства нових субкультур [381, 439], багато з яких, особливо мистецькі та розважально-гедоністичні, потребують матеріально-технічної бази і підтримки «зовнішньої» культури, що породжує їх паразитизацію і навіть комерціалізацією, стає засобом збагачення певних структур [184, 186]. На нашу думку посилюється за мірою наближення до зовнішньої, офіційної культури соціально-культурна диференціація молодіжних субкультур за рівнем латентності, престижності, «гнучкості», пластичності, елітності.

За мірою відношення до модернізаційних і постмодернізаційних процесів молодіжні субкультури можуть бути систематизовані за

ознаками модернізаційності, закритості і соціальності, креативності за такими типами:

- авангардистські, конфронтаційні до усталеної культури постмодернізаційного характеру, елітні;
- модернізаційні і постмодернізаційні, толерантні у стосунках з офіційними установами;
- модернізаційні і постмодернізаційні, соціально-культурно нейтральні (субкультура молодіжного комп'ютерного андеграунду та ін.);
- модернізаційні, соціально закритого типу, неконфронтаційні;
- консервативні закритого типу;
- консервативні відкритого типу;
- контркультурні, творчого типу;
- контркультурні, асоціальні, деструктивного типу, в тому числі кримінальні.

Роль молодіжних субкультур виявляється в значенні межової, пограничної зони культури, що накопичує, провокує позитивні і негативні “відхилення”, які можуть мати культурно-творчий або деструктивний характер, сприяючи пошуку необхідних новим соціальним змінам культурних моделей. В той же час, на нашу думку, існує молодіжна культура соціально і культурно толерантної молоді, яка не замикається в межах особливого мікросвіту субкультури, а ідентифікує себе з існуючою «зовнішньою» культурою дорослих, що як прагнуча за своїм віком інновацій, інтенсивно освоює і творить культуру, в тому числі в її модернізаційних і постмодернізаційних формах, очевидно без організаційних і культурних опозицій, хоч останні при високому консерватизмі суспільства неминучі як форми утвердження нового. Але в принципі цей процес є менш соціально і культурно проблематичним і, очевидно, менш цікавим для соціолога культури, хоч і необхідно важливим для вивчення.

Молодь як соціальна група в широкому розумінні поняття субкультура [381] має свої особливості стану і освоєння культури, як і, скажімо, робітники [439], але в межах цих особливостей, як її різновиди, модифікації формуються специфічні молодіжні субкультури, що дозволяє особистості перебувати в декількох із них, плюралістичне збагачуючись їх змістом.

Тому дослідникам важливо для нашої теми зафіксувати поступ, поширеність модернізаційних інновацій в молодіжному середовищі в цілому, у підгрупах молоді (робітнича, селянська та інші групи) та у субкультурних групах, досліджуючи представленість в останніх вихідців зі всієї соціальної структури суспільства та міру збереженості в них «звичайної» повсякденної, середньої, масової, високої, кітчевої та інших її пластів, що є окремим дослідницьким завданням.

Відносно перспектив розвитку молодіжних субкультур, то можливі наступні їх варіанти й альтернативи в умовах трансформації суспільства:

1. Подальше зростання різноманітності молодіжних субкультур у зв'язку з кризовим станом суспільства і посилення контркультурних тенденцій.

2. У зв'язку зі зростаючою комп'ютеризацією суспільства слід очікувати розширення і збагачення субкультури комп'ютерного андеграунду і її структури («юзери», «системними», «геймери», «хакери» та ін.).

3. Нерозвиненість системи менеджменту в культурі в цілому і в сфері мистецтва посилює формування мистецьких та мистецько і культурницько орієнтованих субкультур.

4. Можливе посилення соціально-економічних проблем призведе до більшого утворення маргінальних молодіжних груп кримінального чи напівкримінального характеру.

5. Зацикленість субкультур на собі, закріплення своєї самоцінності посилює їх відособленість і закритість.

6. Тенденція зменшення «життєвого циклу» молодіжних субкультур посилює збільшення їх кількості, що призводить до включення все більшої частини молоді до певних субкультур.

7. Посилиться існуюча тенденція комерціалізації молодіжних субкультур, зростання організацій і структур, які з ними будуть співпрацювати.

8. Зростаюча індивідуалізація молодих людей і значна їх зайнятість сприятиме утвердженню фактора наочності, перебуванню в субкультурі лише заочно, окремішньо.

9. Західні впливи споживацького характеру та входження в цивілізацію дозвілля (Ж. Дюмазедьє) сприятимуть появі субкультур рекреативно-споживацького, розважально-гедоністичного характеру.

10. Нерозвиненість нової ціннісно-нормативної системи суспільства перехідної доби посилить тенденції пошуку альтернативних культур.

Соціокультурна трансформація є результатом безпосередньої діяльності, крім загальних соціальних причин, певних соціальних суб'єктів, груп, особливо молоді як соціальної групи. Найбільш динамічною й авангардною групою молоді є студентство, внесок і функції якої в трансформаційних процесах залишаються недостатньо визначеними, як і її особливості в Україні.

Значущість студентства в цих процесах пов'язана із підвищенням економічної і соціальної ролі спеціалізованої навчальної підготовки і зростанням ролі культури та інтелігенції як її носія і творця.

Забезпечуючи генезу і рівень підготовки інтелігенції, студентство, яке віддзеркалює свій майбутній стан, набуває все вагомішого соціально-економічного, громадсько-політичного і культурного значення, а в останні десятиліття все впевненіше конституюється в специфічну соціальну групу, важливішими підставами для виділення якої в такому статусі є: об'єктивність існування; виконання в суспільстві значущих соціальних функцій, однозначна детермінованість соціальної поведінки членів групи,

певна цілісність і самостійність відповідно інших соціальних груп; специфіка соціально-психологічних рис та системи цінностей [351, с. 52].

Не даючи розгорнутого визначення студентства, підкреслимо, що студентство об'єднане виконанням потенційно найбільш значущих для суспільства спеціальних навчальних та соціально-підготовлених функцій, спільністю побуту, психології, системи норм і цінностей, способу життя, підготовкою до виконання в суспільстві соціальних функцій інтелігенції, в тому числі таких важливих, як організаційно-управлінська та культурно-виховна, культурно-творча, культурно-конструктивна.

Власне культурна функція інтелігенції складається, формується і набуває потенційно-творчої сили і, частково, практичної закріпленості в період студентства, що й визначає його вагомість в новій соціокультурній реальності.

При цьому важливо врахувати особливості формування студентства, які визначаються специфікою їх соціалізації у вищій школі, у формі подвійної соціалізації [351, с. 50 – 51], що є специфічною домінантною рисою студентського буття. Первинна соціалізація полягає у багатоаспектному широкому включенні особистості в систему вищої школи, в тому числі в її культурно-художнє середовище, культурний контекст (I – II курс), а вторинна соціалізація складається із вузівського періоду (підготовки до виконання у суспільстві функцій інтелігенції) і післявузівського (біля трьох років) періоду практичного входження в нове становище інтелігенції.

В студентстві відбуваються контакти, взаємозбагачення різних соціальних цінностей і психологій, яке, сприяючи інтенсивному соціально-культурному зростанню, закладає основи соціально-культурної всебічності майбутньої інтелігенції. Така заданість соціально-культурної динамічності пов'язана з його (студентства) постійною незавершеністю [351, с. 52], устремлінням до свого майбутнього становища, що й є

об'єктивною основою схильності і націленості на інновації, зміну і модернізацію культурних форм буття.

Студентство відображає вищі сподівання суспільства і громадськості, а тому перспективно, новаційно направлене, власне є модернізаційним за своєю природою, що дає підстави розглядати його як авангардну групу модернізаційно-трансформаційних змін.

Однак, дивлячись об'єктивно, у зв'язку з притаманними студентству напруженим пошуком змісту життя та ідеальним конструюванням дійсності [351, с. 55], взаємоспілкування, яке впливає на характер участі студентів у культурі, формування цілісності духовного життя студентства неможливо.

Характер субкультури студентства визначається комплексом його потреб, що центрується провідною пізнавальною потребою, навколо якої складаються інші духовні потреби і потреби соціального самовизначення. У цій потребі концентрується зміст буття студента, а природна націленість його інтересів на сучасність включає студента в потік модернізаційних процесів, сприяє формуванню постмодернізаційних елементів мислення, відношення до світу, способу життя.

Модернізаційно-стимулюючий зміст має кристалізована з умовами їх життєдіяльності потреба у спілкуванні як потреба обміну інформацією, оновлення свого бачення світу, прискорення свого духовного і соціального зростання і зрілості. Якраз у формах, у широкому розумінні, спілкування зі світом і проявляється модернізаційна направленість всіх інших їх потреб, бо спілкування не тільки механізм і засіб їх реалізації, але й форма закріплення новацій у способі життя, стилі поведінки, одязі, способі власного самоздійснення. У напруженому потоці пізнання і самопізнання виокремлюється як особливо соціально значуща і творчо стимулююча, пов'язана із віковими особливостями, потреба пошуку змісту, сенсу життя, власного буття, довкілля і суспільства, знаходження якого визначає життєві плани і самопрограмування життєдіяльності,

складається високий інтерес і вимогливість його до життя, до культури і мистецтва як джерела новаційних пошуків. Певна авангардність соціального становища серед інших груп молоді, наближеність студентства до кращих здобутків науки і культури веде до певного персоніфікованого «перенесення» їх на своє становище, породжує таку його соціально важливу рису модернізації, якою є авангардизм. Ця риса пов'язана не тільки з прагненням студентства до оновлення суспільства на основі кращих здобутків сучасної науки і культури, але й з розумінням соціальної відповідальності перед суспільством. Разом з тим авангардизм, пов'язаний із прагненням студентства до найскоріших змін, максималізмом вимог до життя, знаходить прояв у таких подіях, як «студентська революція на асфальті» в Україні.

До специфічних рис, які впливають на формування субкультури студентства, належить тимчасовість, яка закріплює стан «вічної молодості», «транзитний» характер соціальної групи [357, 359].

Офіційно закріплена точна часова визначеність становища надає студентству динамічності засвоєння знань, культури в цілому, інтенсифікує не тільки відтворення культури, але й її розвиток, сприяє новаційним устремлінням.

В сучасний період посилюється і набуває нового модернізаційного змісту така притаманна студентській субкультури риса, як інтенсивність особистості, здібна мати оновлюючий для суспільства характер, служити фактором змін.

При всьому певному зниженні суспільно-ідеальних мотивів їх діяльності, зростанні прагматизму і раціоналізму [381] студентам сильніше, ніж раніше притаманна моральна потреба самовдосконалення, напруженої рефлексії, пошуку достойного життєвого самовизначення [140].

Прикметно і важливо, що соціокультурний, трансформаційний за своєю природою, стан студентства співпадає з періодом сучасної

соціокультурної трансформації в Україні, що об'єктивно не тільки стимулює, а й прискорює модернізаційні і постмодернізаційні зміни в студентській субкультурі, про що свідчать певні соціально-культурні показники [140].

В системі цих процесів все більшої ваги набувають естетичні та художні потреби студентів, навколо яких внаслідок поліфункціональної природи мистецтва центруються інші базові потреби студентів (пізнання, спілкування, пошуку змісту життя та інше), прагнення емоційно-цілісного, ціннісно-заглибленого осягнення дійсності і свого місця в ній.

Студентство має не тільки найбільш розвинену порівняно з іншими групами молоді художню культуру, але й один з найвищих її рівнів в суспільстві в цілому [105, 395].

Специфічними характеристиками його художньої культури є її фундуєче значення у формуванні всього строю життєдіяльності особистості і соціальної групи студентства, специфічна структура художніх потреб і споживання, стійкі естетичні погляди, розвинена самодіяльна художня творчість зі своїми специфічними жанрами (гумор, студентський театр, музично-пісенний жанр та інше), стиль художнього життя вузу, переважно пізнавальний і естетичний характер функціонування мистецтва в їх середовищі [105, 140, 351].

Сьогодні для студентської культури характерна її авангардистська спрямованість, інноваційний пошук, що супроводжується значними мистецькими здобутками, які знаходять все більше визнання не тільки в нашій країні, а й на міжнародних мистецьких форумах, промовистим прикладом тут можуть бути міжнародні нагороди самодіяльного театру Національного університету «Києво-Могилянська академія». В студентстві формуються нові художні моделі творчості і художнього життя [18, 84, 104].

В період соціокультурних трансформацій студентство постає не тільки «бродилом» громадської думки, резервом суспільного розвитку, а й

тією культурно-пластичною, «гнучкою» соціальною верствою, яка «примірює» на себе і разом з тим випробовує різні сучасні культурні моделі. В такому розумінні студентство постає як характеристика специфічного культурного стану суспільства і разом з тим особлива верства, яка через пограничність свого буття покликана бути сферою культурного експерименту і певною мірою пошуку особистісного культурного моделювання, пошуку культурних форм, найсприятливіших і оптимальних для формування особистості [105, 351].

Студентство, віддзеркалюючи увесь соціокультурний різноманітний світ суспільства, саме в сучасних умовах стає все більш соціокультурно диференційованим, що є основою нових культурних синтезів і здобутків, а сама субкультура студентства, все більше спеціалізуючись відповідно до галузей вищої школи, стає разом з тим більш універсальною, займаючи все більш вагоме місце в культурі суспільства в цілому, особливо своїм модернізаційно-стимулюючим впливом [140, 381, 473].

В нових умовах трансформації суспільства культурні інтереси студентів мають широке поле їх задоволення і реалізуються переважно в освоєнні західних культурних моделей як лідерів модернізації, хоч дослідники відзначають ширше, ніж в інших групах молоді поширення серед цих здобутків східних культур, особливо з метою особистісного самовдосконалення [18, 84].

Більше того, наявний матеріал соціологічних досліджень дає певні підстави для твердження про помітні ознаки зростаючого синтезу в студентстві західної і східної гілок культури і, навіть, їх певної соціально-культурної призначеності, коли західні зразки використовуються як прагматично-раціоналістські моделі життя і кар'єри, а східна культура як засіб плекання потенцій духу і саморозвитку, хоч західницький вплив є домінуючим і визначальним.

Разом з тим глобалістські тенденції в освоєнні культури, переважаюча вестернізація субкультури студентів супроводжується, за

даними соціологічних досліджень, низьким рівнем національно-культурної ідентифікації студентства, зменшенням часу на освоєння національної культури [351], особливо сучасної, що гостро ставить проблему відповідності їх підготовки до виконання культурно-національної функції інтелігенції в українському суспільстві, яка є такою актуальною в умовах невисокого рівня національно-культурної тотожності значних верств населення.

При всіх спільних вищеназваних ознаках студентської субкультури, а також особливостях студентського сленгу, стилю життя, символіки, в самому студентстві існують значні культурні відмінності (у студентів гуманітарних і технічних вузів), як і варіанти інтернетної та інших субкультур, різноманіття яких сприяє розширенню і збагаченню поля культурного семіозису [105, 381, 395]. Студентство є безумовним лідером у молодіжній інтернетній субкультурі.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що самостійність і значущість внеску студентства як авангардної групи в поступі процесів соціокультурної трансформації, вплив якої в них має найбільш цілісний і перспективний характер із всіх груп молоді.

Студентство, узагальнюючи наш аналіз в цих процесах, виконує такі функції, як:

1. Культурно-інноваційна.
2. Культурно-інтеграційна.
3. Культурно-творча.
4. Культурно-диференційна.
5. Культурно-моделююча.

Таким чином, студентство є найбільш модернізаційно налаштованою соціальною групою, найбільш евристичною і соціально-культурно потенційною. Воно є ґрунтом субкультурних інноваційних утворень і джерелом їх поширення в суспільстві, носієм багатьох нових культурних явищ, які „примірюються” суспільством на студентстві,

проходять в його середовищі інкубаційний період. Тому студентство в процесах соціокультурної трансформації виконує комплекс важливих функцій, які згодом стають основою культурно-перетворювальної функції інтелігенції.

Підсумовуючи розглянуті трансформаційні тенденції розвитку молодіжної культури, підкреслимо, що вони складаються в суперечливих умовах взаємодії і протиставлення трьох культурних потоків – української, західної і російської культури, в яких і визначається культурницький статус молоді.

За визначенням експертів основного дослідження, «вестернізація» («західнізація») української культури є доволі високою (3,32 бала; статистична мода в чотири бала складає 35,5%). Вхідження західної культури відбувається в умовах домінування, високого «рівня поширеності російської культури» (3,56 бала; статистична мода в чотири бали складає 41,9%). В той же час «рівень освоєння української культури» залишається невисоким (2,62 бала). При моді в три бала («посередньо») – 51,6% третина експертів дає цьому показнику низьку оцінку.

Такому, загалом невисокому рівню засвоєння української культури, відповідає загалом низька оцінка експертами «рівня національно-культурної ідентичності молоді» (2,33 бала). Хоча статистична мода знаходиться в межах «задовільно» (47,09%), але «негатив» (оцінка «1» і «2») значно переважає «позитив» (50,5% проти 46,2%), що свідчить про тяжку кризову ситуацію в освоєнні молоддю національної культури, поступову втрату надзвичайно важливого патріотичного чинника суспільного життя.

«Рівень же західнізації («вестернізації» свідомості і культури) молоді» має один з найважливіших показників (3,7 бала; і значущу різницю в 1,4 бала тобто в 17 разів більше межі значущості і відмінностей – 0,08 бала).

На підтвердження цього соціального факту наведемо дані опитування експертів-україністів учасників IV Міжнародного конгресу стосовно оцінки ними модернізаційних змін західного зразка, власне «вестернізації культури молоді» впродовж періоду незалежності, які вони оцінили ще вищою оцінкою (3,95 бала), ніж експерти основного дослідження. Вони ж вважають, що показники поступу в цілому у цій сфері зросли (84,2%), в той час як тільки 7% вважає, що вони змінились.

Таким чином, можна підкреслити, що:

- в умовах модернізації українського суспільства і невизначеності його культурних засад зростає, очевидно тимчасово, субкультуризаційна диференціація суспільства як прояв загального процесу набуття самодостатності його складовими, пошуку своєї культурної ідентичності та спільної культурної основи, особливо новими соціальними суб'єктами;

- субкультурна диференціація, яка супроводжується певними руйнуваннями цілісності культури, нарощуючи культурну специфічність, створює передумови для культурно-інтеграційних процесів;

- вплив владної еліти, особливо політичної, на соціокультурну трансформацію українського суспільства залишається незначним, а в ряді випадків реактивним і культуростримуючим, що очевидно проявляється у низькому забезпеченні функціонування української культури;

- зростаюча криміналізація українського суспільства створює умови для формування кримінальної субкультури і кримінального способу мислення;

- соціалізація молоді в умовах перехідного суспільства характеризується новими випробувальними для неї умовами, зростанням її прискореного соціального розвитку, прагматичним життєвим спрямуванням, значною мірою західницькою орієнтацією;

- молодь в умовах соціокультурної трансформації стає одним, якщо не основним суб'єктом і, навіть, фактором перетворень, а її роль і функції

в перехідному суспільстві набувають універсально культурно-соціалізуючого характеру і значною мірою евристичного спрямування;

– зростання ролі молоді в житті українського суспільства пов'язано не лише зі зміною типу технологічного базису виробництва в період науково-технічної революції та зростаючою інформатизацією суспільства, але й також з тим, що молодь стає носієм нового способу життя і мислення, постмодерністської парадигми сучасного світу і соціальним промотором змін;

– молодіжна культура в цілому і її різновиди (субкультури) є формами пристосування, адаптації молоді до доволі жорстких соціальних умов її соціалізації і набуває різної міри корпоративності і, навіть, протилежного офіційній культурі змісту і направленості в діапазоні від контркультурних до творчо-пошукових форм;

– молодіжна субкультура є особливе, комплексне за своїми характеристиками соціальне утворення, яке є одночасно соціально-культурним середовищем та поєднанням досить різних і, нерідко, ієрархізованих груп, що в своїх крайніх формах набувають образу «мікросуспільства»;

– субкультура характеризується своїм соціальним змістом, сукупністю відносин, стилем життя і поведінки, складається із сукупності і знань (картина світу), цінностей і норм, способу життя, специфічної системи потреб і інтересів, символіки і атрибутики, міфів, які створюють особливий план соціальних ілюзій;

– типологія молодіжних субкультур, запропонована нами, може бути класифікатором визначення певної субкультури;

– соціальна нерівність, яка урівнює багатьох молодих людей у їх зубожінні, сприяє втраті їх (субкультур) епатажності і зближенню з офіційною культурою;

– студентство є авангардною групою модернізаційно-трансформаційних змін зі специфічною описаною в роботі субкультурою

й притаманним їй функціями. Воно є ґрунтом соціокультурних інноваційних утворень, в тому числі, національно-відновлювального характеру і джерелом їх поширення в суспільстві, інкубатором випробування нових ідей і стилів поведінки, базою соціокультурного інсценування, хоч сьогодні його загальний рівень національно-культурної ідентичності залишається невисоким.

2.4. Соціокультурна адаптація до умов трансформації українського суспільства

Процес модернізації і трансформації суспільства залежить від готовності населення до змін, яка пов'язана з пластичністю ідентифікації і пристосування, адаптації до нових умов.

Процес модернізації можна розглядати як процес створення інститутів і відносин, цінностей і норм, який вимагає попередньої зміни ідентичності індивідів у суспільстві, що трансформується. За своєю природою цей процес є адаптаційним.

Дослідження адаптації показують, що сьогодні склалися різні точки зору на сутність цього поняття. Одні вчені розуміють адаптацію як процес засвоєння індивідом суспільних відносин, норм поведінки і системи цінностей, існуючих в даному суспільстві і «приломлені через духовні і матеріальні компоненти середовища» [251, с. 181]. Інші вбачають в ній насамперед процес засвоєння особистістю соціального суспільства в цілому і того мікросередовища, до якого вона належить [68, с. 73]. Частина вчених аналізує адаптацію як процес поступового переведу суспільних норм та ідеалів в особистісні установки і цінності [68, с. 73]. Існує точка зору на адаптацію в сфері практичної діяльності, оскільки основний зміст цієї діяльності складає пристосування особистості і спільнот до змін, форм та способів суспільного життя і перетворення

конкретного соціального середовища, себе самих відповідно до особистісних та суспільних потреб [68, с. 73]. Сучасна наука віддає перевагу розгляду адаптації як процесу активного «притосування людини або групи людей до нового соціального середовища, а частково і притосування до них цього середовища з метою співіснування і взаємодії» [380, с. 6].

Найбільш загальною, на наш погляд, ознакою наведених (і більшої частини інших) поглядів є визнання соціального і культурного характеру цього явища. Отже, можна говорити не тільки про соціальну, але й про соціокультурну адаптацію.

Соціокультурну адаптацію необхідно аналізувати як завершуючий, підсумковий етап адаптації людини в цілому, який базується на попередніх етапах біологічної і психологічної адаптації. Такий підхід здається нам найбільш правильним. Він дозволяє з'ясувати як місце і роль соціальних і культурних факторів в адаптаційній діяльності, так і взаємозв'язок, взаємодію, взаємообумовленість всіх рівнів адаптації особистості.

Стосовно природи сучасної соціокультурної адаптації слід насамперед зауважити, що вона є кінцевим результатом акультурації, що виражається в суміщенні взаємовиключаючих елементів культури [259, с.5]. Так, відомий культуролог К. Клакхон розглядає адаптацію як здібність дезорганізованого соціуму витіснювати в ході західної модернізації місцеву самобутню культуру [259, с. 5].

Проте справжній творчокультурний зміст соціокультурної адаптації полягає у гармонізації відносин людини з середовищем, її творчій соціалізації, яка стає фактором динаміки та інноватизації суспільства. Тому соціокультурна адаптація може мати свої стабілізаційні і трансформаційні різновиди, а в цілому вона є універсальною формою взаємодії людини з суспільством. В такому розумінні соціокультурна адаптація постає завершальним етапом адаптації, що ґрунтується й інтегрує в себе етапи соціобіологічної і психологічної адаптації.

Насамперед, соціокультурна адаптація є безперервним процесом, який ніколи не завершується повністю. Ця властивість соціокультурної адаптації обумовлена: безперервністю трудової діяльності людини з розвитку засобів виробництва для задоволення потреб; швидкими змінами вертикальної і горизонтальної мобільності і, в результаті, вимушеним пристосуванням до змін умов соціального середовища.

Необхідно відзначити нерівномірний характер соціокультурної адаптації. Періоди підвищеної інтенсивності адаптації співвідносяться з поживленням соціальної діяльності суспільства. Їх змінюють періоди невисокої інтенсивності, які відображають уповільнення соціального прогресу, причому його мінімум пов'язаний з повільним фактичним розвитком суспільства. В той же час динамічний суспільний розвиток відповідає більш прискореному процесу соціокультурної адаптації, оскільки соціокультурна трансформація, яка відбувається в суспільстві, вимагає інтенсифікації адаптаційних явищ. Розрив зв'язку соціокультурної трансформації й адаптації може привести до катастрофічних наслідків для соціуму і держави.

В сучасний період в Україні, коли посилюються процеси деадаптації, деінтеграції, викликані трансформаційно-модернізаційними змінами, виникає потреба у знаннях про стан такої деадаптованості і визначення механізмів забезпечення адекватної соціально-культурної адаптації.

Узгодження інтересів особистості, суспільства та середовища відбувається лише тоді, коли існує адаптивна потреба (заснована на коректуючій та орієнтуючій потребах), яка реалізується в адаптивній діяльності.

За своїм змістом соціокультурна адаптація є багатofункціональною, бо вона сприяє зняттю суперечностей буття людини, оптимізує взаємовідносини її з середовищем, сприяє культурній соціалізації і оволодінню механізмами соціальної діяльності.

Соціокультурна адаптація включає в себе сукупність видів діяльності, які протікають одночасно. З одного боку, це обумовлені орієнтацією потреби на зміни в діяльності та пізнанні, оцінка змін, які відбулися. З іншого – корекція поведінки особистості і її діяльності по перетворенню суспільства.

Із розуміння єдності орієнтаційної і предметної діяльності логічним є пояснення ускладнень соціокультурної адаптації на сучасному етапі науково-технічної діяльності масштабом, типом і значимістю змін, які відбуваються, а також вироблення програми адекватної корекції взаємодії особистості і соціокультурного середовища. Допомогти подолати ці труднощі може ретельний аналіз особливостей соціокультурних трансформаційних процесів в Україні.

Соціокультурна трансформація сучасного українського суспільства у зв'язку з наданням соціальним суб'єктам значної свободи вибору і зняттям блокуючих соціокультурних, правових та ідеологічних обмежень і порушенням рівноваги у багатьох сферах культури породжує розлагодженість у функціонуванні окремих сфер культури і соціальних груп, необхідність пристосування до нових умов і регулювання їх взаємин, виводить проблеми соціальної адаптації в ряд пріоритетних. Проголошення ж української мови державною і політика її утвердження поставили населення України перед цілим низком складних соціокультурних проблем, однією з яких є адаптація мовних особистостей та окремих соціальних і етнічних груп до нових умов.

Тому, на мою думку, традиційне поняття соціальної адаптації як пристосування соціальних суб'єктів до умов, норм і цінностей нового соціального середовища в сучасних умовах вимагає поглиблення і розгляду адаптаційного процесу як двостороннього результату зустрічної активності суб'єкта і соціального середовища, яке в сучасній науці формулюється як взаємна соціальна адаптація.

Цей процес взаємного пристосування доповнюється мною введенням поняття «взаємна соціокультурна адаптація». Якщо поняття «взаємна адаптація» на відміну від поняття взаємодії і взаємозв'язку виділяє особливі зміни об'єктів, систем, середовища, в тому числі і ті зміни, які відбуваються і за відсутності взаємодії, то в разі використання поняття «взаємна соціокультурна адаптація» фіксуються зміни, які позначаються на соціокультурних складових (соціокультурній сумісності, дифузії, акультурації та ін.), на типах і характері соціокультурних відносин.

Таким чином, взаємна соціокультурна адаптація є безперервним процесом взаємного активного пристосування індивіда або групи до умов соціокультурного середовища, та соціокультурного середовища до соціокультурних характеристик і показників індивіда або групи, обумовленим змінами соціокультурних складових суспільства.

Динаміка процесів взаємної соціокультурної адаптації найбільш суттєво обумовлюється зміною характеру взаємовідносин між елементами культурної системи, яка забезпечує пристосування нової соціальної системи перехідного періоду до пануючої світової системи, яка таке пристосування породжує змінами як змісту, так і форми, і є трансформаційною, бо саме слово «трансформація» і означає перетворення форми, її «осучаснення».

Реально в умовах сучасної України відбувається адаптація громадян до двох суперечливих за своєю природою процесів модернізаційного (західного зразка) і традиціоналістського національно-відновлювального характеру.

Лише для незначної групи громадян цей процес поєднання національно-відновлювального і модернізаційного виявився суголосним і несуперечливим. Як показують соціологічні дослідження, переважна більшість громадян важко суміщає ці процеси у своєму житті і діяльності, віддаючи перевагу якійсь одній із названих тенденцій [233, 300, 407].

Проте при певних, а в деяких сферах помітних культурних зрушеннях загальна культурна активність населення, за оцінкою українців, залишається «невисокою», і навіть «низькою», бо при її оцінці в 2,65 бала трохи більше 50% вважає культурні зміни «ледь помітними». Разом з тим, експерти основного дослідження вважають, що ця активність складає 2,48 бала, з модою «погано» в 44,09%. Експерти основного дослідження, вважаючи, що адаптаційний процес в основному завершується, прогнозують до 2010 року певну стабілізацію культурної активності (46,2% - «зросте», 10,7 - % «знизиться», 34,4% - «не зміниться») з тенденцією до зростання.

Проте сьогодні експерти основного дослідження вважають, що «готовність населення до культурних інновацій» є невисокою (2,71 бала, 41,9% низьких оцінок і лише 20,4% високих).

Таким чином, в цілому можна оцінити стан соціокультурної адаптації українського суспільства в першому наближенні як суперечливий.

Однак конкретні, раніше нами охарактеризовані показники «рівня культурного обслуговування державними закладами культури», «рівня умов для забезпечення освоєння народної культури, фольклору громадянами», «рівень відповідності інфраструктури культурних закладів запитам громадян» та ін., які мають низькі показники, свідчать про низький рівень раніше визначеної взаємної адаптації громадян і культурного середовища.

Додатковим показником низького рівня адаптованості громадян до нової соціально-культурної реальності є значний «рівень інерційності свідомості населення», який складає 3,31 бала (44,1% високих оцінок).

Цікаво, що в оцінках цього показника станом на 2010 рік експерти основного дослідження не тільки прогнозують непорушну незмінність (52,6%), але й визначають тенденцію на її зменшення («зросте» — 13,9%, «знизиться» — 19,3%).

Як вважають фахівці Інституту соціології НАН України, суб'єктивна культурно-духовна реальність, адаптаційний ресурс особистості значною мірою визначається станом загальної, в тому числі соціально-політичної реальності, яка визначається мірою відповідності соціальних інститутів потребам і очікуванням громадян. Тому за визначенням директора Інституту соціології НАН України В.Ворони, «переростання застійного негативізму масової свідомості у всепоглинаючу відчуженість населення щодо державної влади» [410, с. 7] породжує загальну соціальну і культурницьку пасивність, знижує рівень не тільки активної, але і пасивної адаптованості, стримує соціокультурні перетворення. Тому очікувані соціально-політичні зміни, які підвищать політичний рейтинг влади і довіру народу до неї, матимуть, на нашу думку, принципове значення для підвищення рівня адаптованості на основі вірогідної політичної і культурної ідентифікації. Ці зміни і мають стати новим періодом взаємної соціокультурної адаптації як підґрунтя «зняття» інерційності культурної свідомості і стимулювання культурної активності.

2.5. Соціокультурні особливості мовної особистості та її адаптація до змін мовного середовища

Проблеми лінгво-етнічної ідентифікації постають одними із фундаментальних в трансформації сучасного українського суспільства, а тому так важливо визначити специфіку характеристик ролі мови в суспільстві і в житті особистості.

Можна погодитись з твердженням, що мова має індивідуальні коріння, знаходячись в залежності від соціального статусу і ролі особистості в суспільстві і виступаючи атрибутивною властивістю особистості, бо вона формує і значною мірою визначає саме її соціальне

існування [42]. Це пов'язано з фундаментальним значенням спілкування в соціумі і його важливішою роллю у самовизначенні і самореалізації особистості. Як точно писав Ф. де Соссюр, «мова — це систематизована сукупність правил, необхідних для комунікації» [371].

Функціональна, психологічна, культурно-історична та типологічна класифікація мов побудована у співвідношенні з різними сторонами суспільної структури. З усіх аспектів культури мова першою досягла високої форми розвитку, а її постійне вдосконалення є обов'язковою умовою розвитку культури в цілому, особливо в період трансформації сучасного українського суспільства, бо вона виступає гарантом національно-культурного й етнічного утвердження.

Тому я розглядаю мову не тільки як важливіший фактор і засіб соціальної особистості, але й як самодостатню передумову пробудження національної самосвідомості.

Як суспільство впливає на мову через особистість, так і мова завжди впливає на суспільство через особистість своєю діяльністю, висловлюваннями та світоглядом індивідів, сприяє налагодженню соціальних зв'язків.

Мовне спілкування формує певні мовні спільноти, пов'язані між собою особливою комунікацією, в яких мова може виконувати різні функції. Мовний потенціал суспільства формує особистість, а тому їх можна розглядати як дві системи, які живуть і функціонують у відповідності із потребами і законами суспільства.

Реально постійно відбувається процес інтеграції або відчуження особистості і мови в залежності від соціально-лінгвістичної ситуації і типу мови, про яку йдеться. Тому є підстави в науковому аналізі розглянути цю взаємодію і навіть єдність шляхом акцентуації мовного в особистості, а саму особистість розглядати як мовну особистість з можливими її варіаціями «етно-мовної особистості», «культурно-мовної особистості» і т. ін.

Мовна особистість — це система, яка виникає в суспільстві і розвивається, заснована на здібності вираження і закріплення соціальних відносин і взаємодій. Вона — умова і продукт культури.

За допомогою мовної особистості регулюються соціальні відносини, зберігається історична і культурна пам'ять народів. Діяльність мовної особистості повинна задовольняти таким соціальним регулятивам як принцип співпраці, інформативна адекватність ситуації, інтеграція й адаптація до ціннісно-нормативної системи суспільства, відповідність варіативності суспільних відносин.

Пропоноване для введення в науку поняття «мовна особистість» передбачає розгляд її мовної складової як системно-культурного «ферменту» та механізму її розвитку і як особистісно-формуючого ансамблю як характеру освоєння мовної культури впливає на особистісні і соціальні якості людини.

Мовна особистість — це власне особистість, схарактеризована зі сторони впливу освоєваної нею мовної культури на її особистісні якості і соціокультурну ефективність її діяльності як суб'єкта суспільних відносин. Цій особистості за її функціональною природою мають бути притаманні такі якості-характеристики, які здатні позитивно впливати на процес соціально-культурної трансформації і зміст яких має бути уточненим. Виділимо наступні з них:

- мовна відкритість і доступність — націленість на спілкування і прагнення передати ідеї і цінності іншим соціальним агентам;
- соціально-діяльнісна спрямованість, пов'язана з інтенсивністю трансформаційних процесів і забезпеченням необхідної динаміки особистісних змін;
- адаптивно-акумуляуюча характеристика як мовний механізм забезпечення пристосування до умов суспільства, що трансформується;
- соціокультурна пізнавальна мотивація, яка пов'язана з прагненням «розкодувати» світ і сформувати його індивідуальну мовну модель;

- мисленнєва індивідуалізація світу як особистісно-мовна стимуляція пізнання і формування стилю мислення, який відповідає специфіці духовного світу мовної особистості;

- культурно-репрезентативна (в чомусь демонстративна) якісна визначеність мовної особистості, яка знаходить вияв в утвердженні своєї етнічно-національної та культурно-групової приналежності і вираженні її в різному стилі мовлення в різних соціальних сферах (політиці, моралі і т. ін.);

- естетико-мовний профіль особистості як цілісний вияв її буття у світі, утвердження її особистісного естетичного світу.

І особливо важливо підкреслити зв'язок мовної особистості, яка, як за своєю природою, так і соціально-функціонально пов'язана з ментальністю.

Як підкреслюють дослідники, «мова регламентує ментальність», а «ментальність регламентує мову, точно так проявляючи (і реалізуючи) себе в інших мовах — невербальних засобах вираження думки і почуття — від міміки і жестів, обрядів і ритуалів до танцю, живопису і архітектури» [180, с. 32].

Мовна особистість за допомогою базисного елемента культури (мови) накопичує, зберігає і передає соціальний досвід від одного покоління іншому з допомогою сенсо-життєвих орієнтирів.

Як зазначає Ф. де Соссюр: «Значимість — цінність будь-якого слова визначається всім тим, що з ним пов'язано» [371, с. 138], а тому реальний зміст мовного світу особистості залежить від тієї ієрархії цінностей, якою вона керується у своєму житті. Однак і сам розвиток особистості характеризується соціально-мовною обумовленістю.

Через мовну особистість є можливість глибше охарактеризувати мову як суспільно-культурне явище і зрозуміти характер її функціонування в суспільстві, що трансформується.

Зв'язок мови з суспільними інститутами проявляється в тому, що суспільство управляє мовною діяльністю не тільки шляхом розвитку лінгвістики, але й за допомогою так званих зовнішніх правил словесності та за допомогою інститутів, зайнятих створенням, передачею, розподілом і збереженням інформації, закріпленої у слові.

Однак різні мовні моделі свідчать про те, що мови відображають світ по-різному, а тому кожен народ бачить світ по-своєму, що породжує проблему взаємопорозуміння народів, яка була окреслена свого часу ще В.фон Гумбольдтом [123].

Тому в період соціокультурної трансформації мовна проблема набуває не тільки культурного, а й політичного сенсу і змісту, і стає предметом інтенсивної суспільної боротьби, бо від того, яка мова стає визначальною, пануючою в державі, значною мірою залежить майбуття культури і народу як її носія. Мова може бути засобом консолідації нації і мобілізації її життєвих сил, якщо вона утверджується владною елітою, а може бути засобом політичної гри і паралізації волі народу, бо коли, за висловом Конфуція, слова втрачають своє значення, тоді народ втрачає свою свободу.

Тому, очевидно, слід погодитись з Л. Нікольським та А.Швейцером, які виділяють «інтегруючу, консолідуючу та роз'єднуючу» соціальні функції мови.

Відзнака консолідуючої та інтегруючої функції мови в тому, що консолідуюча - то природна функція, яку мова виконує «в ході етнічної консолідації, коли декілька етнолінгвістичних спільностей зливаються в більшу і коли мова тієї із них, яка грає роль центра, вузла етнічної консолідації, засвоюється іншими, а інтегруюча - це штучна функція, яка виникає в результаті свідомих дій суспільства або держави, направлених на поширення мови, необхідної для міжнаціонального спілкування» [466, с. 38].

Однак, на нашу думку, сучасна соціальна практика в багатьох країнах світу характеризується перетворенням інтегруючої функції мови в роз'єднуючу, коли держава намагається штучно недемократичними методами ввести певну мову як мову міжнаціонального спілкування.

На особливу увагу в цьому плані заслуговує розгляд флуктуації мовного середовища та властивих їй інтегруючих і дезінтегруючих тенденцій.

В період соціокультурної трансформації відбувається значна зміна соціокультурної реальності, а з нею і соціолінгвістичної реальності і мовної практики, яка супроводжується зміною лексичного складу мови за рахунок як введення нових слів і понять, так і скорочення неактуальної лексики. Соціолінгвістика в умовах трансформації самої форми соціальної і повсякденної комунікації, пов'язаної з формуванням нових елементів соціальної структури, покликана вивчати специфіку тезаурусу і мовної практики нових соціальних груп і їх перетворення у традиційні класи і групи з врахуванням флуктуації мовного середовища та його інтегруючих та дезінтегруючих тенденцій.

Традиційне визначення мовного середовища як такого, що характеризується «таким набором факторів, як: а) спільність території; б) соціальними і мовними особливостями, притаманними народу або народам, які живуть на даній території» [42, с. 76], є недостатнім, бо воно зрощене зі специфікою культурного середовища і особливостями соціальних умов, соціокультурною трансформацією в цілому. Тому, на мою думку, у даному контексті коректніше буде вживати поняття «соціокультурне поліваріативне лінгвістичне середовище», яке більш адекватне модернізаційним умовам і дозволяє охарактеризувати цей процес в усій його іноді драматичній складності.

Соціокультурне поліваріативне лінгвістичне середовище уявляє собою сукупність соціокультурних і мовних умов існування, формування і

діяльності індивідів та соціальних груп у контексті полікомпонентної мовної ситуації.

Склад і структура такого середовища обумовлені: а) соціально-мовною структурою суспільства; б) соціально-мовною ситуацією; в) своєрідністю соціокультурної лінгвістичної ситуації; г) новою структурою культури, що трансформується; д) історичними традиціями мовних взаємин корінної нації з іншими національностями; е) зміною культурного контексту і умов життєдіяльності; є) ціннісними орієнтаціями і соціальними установками суспільства.

До розгляду цих процесів, на мою думку, може бути застосовано термін «флуктуації», який П. Сорокін вжив щодо «безцільних коливань» [370, с. 310].

Пропоную застосовувати цей термін для характеристики безсистемних відхилень, які найчастіше зустрічаються в суспільствах, що перебувають в перехідному стані, в якому знаходиться й Україна.

Флуктуації культурно-лінгвістичного середовища притаманні періоду модернізації, бо позначають процеси, які ще якісно не визначились і є латентними, але за своєю направленістю і тенденціями можуть мати інтеграційний і дезінтеграційний характер.

Характерними ознаками інтегративних процесів у соціокультурній сфері, на мою думку, є:

- 1) формування згуртованості, пов'язаної з посиленням процесів національно-культурної ідентифікації;
- 2) погодження і приведення до прийнятних норм регуляції поведінки;
- 3) підвищення погодженості взаємодії у відповідь на зовнішні дестабілізуючі впливи;
- 4) ціннісно-нормативна погодженість поведінки у критичних ситуаціях;

5) сприйнятливість щодо програмованого регулювання та програмування культурних, в тому числі етнолінгвістичних, процесів і їх підтримка.

Критерієм інтеграції може бути характер діяльності суспільства в неординарних ситуаціях, який проявляється: а) у здібності суспільства самостійно регулювати свою діяльність; б) у здібності суспільства до ефективного контролю над діяльністю своїх агентів; в) у погодженості і прогнозованості поведінки членів суспільства у критичних ситуаціях, притаманних суспільству, яке модернізується.

Дезінтеграційні процеси виникають в результаті форсованої і соціально-культурно невідповідної модернізації та низького рівня адаптованості особистості і суспільства до трансформаційних змін.

В цих умовах сама девіація постає у визначенні Р. Мертона у п'яти формах індивідуальної адаптації: конформізму, інновації, ритуалізму, ретризму, бунту, заміни цілей і способів досягнень на інші [260].

В адаптації особистості до змін у лінгвістичному відношенні слід особливо прийняти до уваги головну компоненту соціально-культурного середовища, якою є ментальність нації та національностей, які входять до складу населення держави.

Ментальність — це певний порядок життя, стан життя, спосіб мислення, рівень індивідуальної та суспільної свідомості, який характеризує психологічний стан, особистості, суспільство. Ментальні структури мають значний вплив на їх психосоціального носія, визначаючи його думки і почуття, поведінку і цінності.

Лінгво-ментальні моделі особистості допомагають синтезувати внутрішній світ людей, які живуть в одній державі у більш організовану систему відносин для досягнення взаємних цілей, для досягнення згоди у багатофункціональному міжнаціональному суспільстві.

Суспільна мета може бути досягнута такими мовними особистостями, які вміють поєднувати громадські і приватні інтереси, як

це розкрито в роботі французького дослідника К. Ажежа «Людина мовляча» шляхом введення моделі людини — «психосоціального виразника» [493].

Такий підхід, який виходить з єдності соціальної, індивідуальної та мовної характеристики людини, дозволяє об'єктивно розглядати мовні зміни, які відбуваються в суспільстві.

В період незалежності в Україні відбувається інтенсивна трансформація духовного світу, зміна системи цінностей, яка породжує суперечливість між новим розумінням дійсності і відсутністю достатніх засобів мови, щоб висловити його, що було у свій час відмічено Х.Ортегою - і - Гассетом [296, с. 456].

Нова мовна ситуація пов'язана з утвердженням державної мови титульного етносу, породила для частини громадян соціально-дискомфортну ситуацію, актуалізувала проблему етнічності. Етнічність в умовах соціокультурних трансформацій виступає засобом стабілізації, регулятором соціальної поведінки, інформаційним соціалізуючим фільтром, способом соціокультурної орієнтації, сприяючи, в тому числі, зняттю мовного дискомфорту. Під мовним дискомфортом особистості розуміються такі умови життя, за яких особистість не має можливості використовувати рідну мову для пізнання і спілкування.

Україна є гетерогенною державою, а її етнорегіональна і територіально-історична структура має свої особливості, пов'язані з культурно-мовними, соціально-політичними та конфесійними причинами.

Формуючись в умовах соціокультурної трансформації, соціально-мовна парадигма набуває до певної міри функції регулятора і координатора діяльності людей. Вона покликана забезпечити світоглядні і ціннісно-нормативні рамки для об'єднання громадян, їх інтегрування у певні спільноти і співтовариства. Особливо інтенсивним і значним є вплив мовних особливостей особистості на процес її соціалізації, бо через них відбувається відтворення образу і картини світу та їх оцінка.

Виходячи з цього, у період соціокультурних трансформацій принципове значення для майбуття України має збереження і культурна спадкоємність титульного етносу, яка у 70 – 80-ті роки ХХ ст. змістилась у зв'язку з посиленням зросійщення.

У ці роки темпи приросту росіян були майже в чотири рази вищими, ніж українців, відповідно 60% та 16%, що призвело до того, що росіяни склали абсолютну більшість у прирості населення України.

Темпи приросту у 70 – 80-ті роки українськомовних українців (9%) досить суттєво поступалися зростанню російськомовних українців (120%) і перевага у абсолютних показниках була за останніми. Загальна чисельність корінної нації збільшувалась переважно за рахунок російськомовних.

Серед українців посилювалася мовна асиміляція, зростала частка російськомовних і відповідно скорочувалась частка україномовних. Рівень мовної асиміляції українців напряму залежав від загальної чисельності росіян в тій чи іншій області.

У 70 – 80-ті роки не росіяни, а українці штучно опинилися в становищі національної меншини на своїй землі [361].

Україномовне населення складалося майже виключно (понад 98%) — лише з українців. Російськомовне населення України складалося лише на 2/3 з етнічних росіян. У 1989 р. кожен четвертий росіянин за мовою мав українське етнічне походження.

Така етнічно-лінгвістична, породжена значною мірою зросійщенням, соціокультурна ситуація напередодні незалежності України стала загрозливою для незворотних процесів мовної та етнічної асиміляції українців, перетворення їх у національну меншину.

За роки незалежності змінилось саме розуміння населенням необхідності знання української мови і якості її викладання на всіх рівнях системи освіти. За результатами емпіричних досліджень формування соціальної ідентичності в Південному і Східному регіонах України,

нормою стає знання трьох мов. Це варіанти української, російської та іноземної мови як мови, яка забезпечує зв'язок з західним світом; інший варіант — української, російської та мови етнічної групи.

Освоєння мови складає визначальну серцевину культурного процесу. За даними всеукраїнського дослідження, проведеного в 1998 р. Інститутом соціології, 80% росіян, відповідаючи на запитання: «Що, на Вашу думку, визначає етнічну належність людини?» назвали таким визначальним фактором мову [415, с.130] і ми з цим цілком згодні.

Тому при всій м'якості моделі залучення населення до державної мови, установку на яку мають громадяни Східного і Південного регіонів, реальні зміни носять в цілому формальний характер, бо мова надто повільно стає елементом культури повсякденного життя. Виникає суперечність між її формальним офіційним високим статусом і реальним життєвим функціонуванням, що вимагає формування особливої мовної політики не тільки на всеукраїнському, але й на регіональному рівні.

Висновки. Соціокультурна трансформація України в перехідний період є складним процесом, в якому суперечливо сходяться і переплітаються протилежні за своїм змістом і направленістю тенденції і напрямки як спадкоємного, так і опозиційного характеру, притаманні періоду медіації, при якому біфуркація надто розтягнулась в часі, породжуючи нові системні латентні зв'язки. Основна лінія змін, очевидно, пов'язана із суперечністю капіталістичної і соціалістичної модернізації, в межах яких відбуваються національно-відновлювані процеси, які мають традиціоналістський і модернізаційний аспекти, хоч основна модернізаційна тенденція в цей період має трансформаційно-західний зміст.

Знаходження суспільства на перетині різних соціокультурних парадигм породжує нерівномірність і багатоякісність змін у різних

культурних сферах суспільства, поєднання дезінтегративних і об'єднуючих процесів.

Ключові елементи української культурної трансформації: ідеологічна (тобто трансформація систем цінностей), економічна (впровадження ринкових засад у сфері культури), правова та адміністративна (юридичні підстави існування недержавних культурних інституцій), культурні індустрії та трансформація повсякденних культурних практик.

Етапи соціокультурної трансформації:

- а) соціальна діагностика;
- б) переоцінка існуючого стану суспільства як кризового;
- в) демонтаж старої соціальної системи і ліквідація невідповідності існуючих характеристик необхідному рівню розвитку;
- г) нове самовизначення і формування нової соціальної реальності.

Основними тенденціями трансформаційного процесу, в яких виявляється його зміст, є модернізація, традиціоналізація, постмодернізація, глобалізація та універсалізація культур, підвищення рівня взаємовпливу культур.

Ситуація соціальної і культурної невизначеності породжує імпульсивну хаотичну активність, яка проявляється у сфері культури у невизначеності культурної орієнтації і вибору або у всепоглинаючій всеїдності та культурному ізоляціонізмі, культурному нігілізмі, нерівномірності розвитку структурних елементів культури і її сфер.

Перехід до полістилістичної культури супроводжується зняттям культурної ієрархії, різного рівня соціальними конфліктами, деканонізацією, зростанням культурної толерантності, ускладненням взаємодії традицій, стилів, невизначеністю мети і направленості змін, культурним інсценуванням та культурним різноманіттям.

Культурна ситуація, породжувана культурною поліфонією, характеризується різноманітними культурними проектами при

домінуванні установок і стилів недавньої пануючої культури. Нові культурні стилі ще не забезпечують функціонування полістилістичної культури.

Системна цілісність трансформаційних змін визначається у понятті «нова соціокультурна реальність» як специфічного універсального соціально-філософського способу аналізу, який визначає весь спектр практичної і духовної активності людей і систему та зміст їх діяльності і в той же час констатується свідомістю людей, які її складають (соціологія суб'єктивної реальності).

Нова соціокультурна реальність – це соціокультурний феномен, який, по-перше, орієнтований у своїй підставі на нове функціонування культури в системі соціальних відносин, і, по-друге, висловлює сучасний стан суспільства, що ґрунтується на його соціокультурних характеристиках і соціокультурних показниках.

Нова соціокультурна реальність є актуальна репрезентативна культура України у перехідний період її трансформації як характеристика її якісного буття, функціонування у системі соціальних відносин, яка впливає на соціальний розвиток і виражена у системі соціально-культурних показників. Соціокультурна реальність формується як результат взаємодії і синтезу соціальної і культурної ситуації, які породжують нову роль і функції національної культури.

Важливими рисами нової соціокультурної реальності є: переоцінка цінностей і формування їх нової ієрархії, складання нового способу життя, деформація моралі, полістилістичність, плюралізм, набуття нового статусу релігією, децентралізація управління культурою, регіоналізація, деідеологізація, відкритість, формування недержавної підсистеми культури, зростання вестернізації української культури, нові відносини між учасниками культурного життя, розширення і збагачення функцій культури, які набувають своєї специфіки у кожній її галузі. Експертні опитування засвідчували характер змін характеристик культури за період

незалежності в цілому і в плані модернізації і традиціоналізації та в перспективі 2010 року.

За цими даними значна інерція свідомості населення України супроводжується національно-відновлюваними змінами ментальності. Невисокий рівень поширеності української культури супроводжується високим рівнем розповсюдження російської і західної культури, ставлячи в деяких регіонах національну культуру в становище виживання.

Значно нижчим, ніж рівень поширеності української культури, є її утвердження як національної (набуття культурної самобутності населенням) та зберігання культурної спадщини. Очевидно, модернізаційні зміни мають і негативні аспекти і тим уповільнюють набуття національно-культурної самобутності.

При значному культурному потенціалі, ресурси змін, рівень культурних потреб, рівень культурної активності громадян є невисокими, як і готовність населення до культурних інновацій, і характеризуються зниженням порівняно з періодом перебудови.

В цілому показники поступу модернізації і постмодернізації за роки незалежності помітно зросли, але не настільки, щоб змінити базову характеристику трансформації, якою є спосіб життя, мала змінюваність якого в Україні пов'язана з низьким рівнем розвитку засад громадянського суспільства і самоврядування, які забезпечують активну реальну участь людей в культурі.

Стримує, за результатами досліджень, поступ модернізаційних процесів низький рівень ефективності реформування сфери культури, бо на сьогодні відбувається зниження рівня культурного обслуговування громадян державними закладами, як і зберігається значна невідповідність інфраструктури закладів культури запитам громадян та їх низька доступність. Такими ж стримуючими факторами є низький рівень культури владних структур та невідповідність стану інформатизації суспільства потребам розвитку культурних практик суспільства.

Соціальний статус і престиж української культури за роки незалежності зросли, хоч їм не відповідає «стан культурного життя суспільства», в якому відбулися в більшій мірі зміни модернізаційного характеру, ніж національно-відновлюваного.

Важливою характеристикою нової соціокультурної реальності є зростання субкультурної диференціації, особливо молодіжної субкультури й авангардної в ній групи студентства, яка збагачує культурний семіозис, створює умови для культурно-інтеграційних процесів, робить молодь одним із основних творчих учасників соціотрансформаційного процесу.

Центральна роль в процесі адаптації в перехідний період вимагає забезпечення її реалізації як з боку суспільства, так і особистості та введення в науку поняття «взаємна соціокультурна адаптація», яка є суперечливою і розладнаною в Україні.

Взаємна соціокультурна адаптація – це безперервний процес взаємного активного пристосування індивіда або групи до умов соціокультурного середовища та соціокультурного середовища до соціокультурних характеристик і показників індивіда або групи, обумовлений змінами соціокультурних складових суспільства.

Для забезпечення адаптації людини до нового мовного середовища необхідно ввести поняття «соціокультурне поліваріантне лінгвістичне середовище», яке дозволяє розкрити єдність процесів освоєння і пристосування до нових умов на основі гарантованих правових норм у сфері функціонування мови.

Соціокультурне поліваріативне лінгвістичне середовище уявляє собою сукупність соціокультурних і мовних умов існування, формування і діяльності індивідів та соціальних груп у контексті полікомпонентної мовної ситуації.

Склад і структура такого середовища обумовлені: а) соціально-мовною структурою суспільства; б) соціально-мовною ситуацією; в) своєрідністю соціокультурної лінгвістичної ситуації; г) новою структурою

культури, що трансформується; д) історичними традиціями мовних взаємин корінної нації з іншими національностями; е) зміною культурного контексту і умов життєдіяльності; є) ціннісними орієнтаціями і соціальними установками суспільства.

РОЗДІЛ III. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗМІНИ В СУСПІЛЬНИХ СФЕРАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ФОРМИ ПРОЯВУ ТА НАСЛІДКИ

3.1. Соціокультурні проблеми інформатизації та Інтернету і їх особливості в Україні

Важливою складовою нової соціокультурної реальності в Україні є інформаційні процеси, пов'язані з комп'ютеризацією й Інтернетом, які радикально впливають на інтенсивність і характер змін майже в усіх сферах суспільства та створюють передумови до переходу від індустріального до постіндустріального суспільства.

Для соціальної філософії важливо визначити, якою мірою інформатизація суспільства забезпечує перехід до нового інформаційного суспільства і пов'язаної з ним постмодерністської культури, а також які соціокультурні явища вона породжує. Інформатизація суспільства суттєвим чином впливає не тільки на коеволюцію природи і суспільства, але й стає важливішим ресурсом подолання соціальних ризиків, породжуючи разом з тим нові. Інформаційна сфера все частіше стає засобом маніпуляції людьми і соціокультурними процесами, впливу на інші держави у прийнятті важливих рішень [476, с. 44 – 47].

Так на сьогодні склалась небезпечна для українського суспільства ситуація контролю з-за кордону українських засобів масової інформації. В цілому ж наприкінці ХХ століття, як вважають провідні фахівці, відбувається «революція аудіовізуальних мас-медіа», головними ознаками якої є:

- телебачення посідає домінуюче місце у системі мас-медіа;
- виникає і закріплюється Інтернет;
- відбувається медіатизація символічних суспільних зв'язків;
- телебачення стає всезагальним [415, с. 547].

Все це сприяє медіатизації всіх сфер суспільства, медіацентричності публічного життя, яка замикає на собі майже всі прояви публічного життя людей [415, с. 547].

У трансформаційному русі до сучасного інформаційного суспільства принципове і, навіть, провідне значення має рівень інформатизації і комп'ютеризації українського суспільства, яке в модернізаційній термінології можна охарактеризувати як «наздоганяючи».

Експерти основного дослідження «стан інформатизації і комп'ютеризації в Україні» на сьогодні оцінюють в цілому в 2,43 бала, що і відповідає їй «наздогаючому» становищу. Майже половина (47,3%) оцінює цей стан незадовільними оцінками при «моді» посередньо (37,6%).

Якщо звернутись до об'єктивних показників поступу, то у світовій практиці є відсоток витрат ВВП на інформаційні технології, який в США складає 44%, а в Україні – 0,2% [261, с. 460], а також міра індивідуального використання Інтернету. Якщо в Україні персональні комп'ютери мають тільки 2% громадян і 1% користуються Інтернетом, то у такій країні, як Ісландія мають комп'ютери 69,8% громадян [261, с. 480].

В Україні за роки незалежності відбулися радикальні зміни у системі функціонування засобів масової інформації. У своєму виступі 04.06.2003 року по телебаченню голова Держтелерадіокомітету України І.Чиж зазначив, що сьогодні в Україні зареєстровано 16 700 різних друкарських видань, із яких 9% належить державі і органам місцевого самоуправління, а з 830 телерадіокомпаній статус державних і комунальних мають лише 3,1%. Приватизація інформаційної сфери супроводжується скороченням програм українською мовою, як і тиражний об'єм виданих книжок (на рік одна українська книга припадає на 6 дітей). Якісна характеристика цих процесів вимагає експертної оцінки.

Які ж реальні зміни в оцінці експертів – українців відбулись у цій сфері («інформації та комп'ютеризації») в Україні за роки незалежності?

Експерти вважають, що відбулися, насамперед, «модернізаційні зміни західного зразка», що цілком зрозуміло, зважаючи на досягнення у цій сфері Заходу (3,46 бала). Із них 42% вважає ці зміни «помітними», а 37,5% - «суттєвими». У плані впливу їх на «зміни національно-відновлювального характеру», то вони оцінюються як «помітні» (43,6%) в 3,27 бала. Всі експерти визнали, що зміни відбулись, а 14,6% вважають, що «показники поступу в цілому у сфері інформатизації і комп'ютеризації переважно зросли».

Однак за дослідженнями Інституту соціології НАН України, «незважаючи на очевидну позитивну динаміку останніх років дві основні умови культурної компетентності молоді – користування комп'ютером та можливість включення комунікацій – забезпечені все ще низькою мірою: згідно з даними 2002 року більше половини опитаної молоді до 30-ти років не володіють комп'ютером і дві третини не відчують потреби користування Інтернетом» [414, с. 442].

Оцінка перспектив інформатизації і комп'ютеризації в Україні експертами основного дослідження до 2010 року свідчить, що лише 11,8% вважають, що «змін не відбудеться», а переважна більшість (74,1%) виходить з того, що зміни відбудуться «на краще», тобто їх показники зростуть. Нова соціокультурна реальність в Україні поступово стає все більш інформаційною. Поступ культури, пов'язаний із станом та ефективністю використання засобів масової інформації в інтересах розвитку і задоволення потреб своїх громадян. Все більше дослідників як в Україні, так і за кордоном вважають, що розвиток духовного світу, формування культури в сучасників визначається засобами масової комунікації [476] і, на мою думку, насамперед, рівнем культурних програм таких найбільш масових та ефективних із них, якими є телебачення і радіо.

Сучасні дослідники нерідко, хоч дещо метафорично вважають все сучасне суспільство «телепатичним» або просто телевізійним, бо на

телевізійній основі формується сучасна картина світу громадян та інтернетне освоєння дійсності [261, 476]. Виходячи з цього, телебачення стає для переважної більшості громадян визначальним елементом не тільки дозвілля, але і способу життя як базової і визначальної категорії в системі соціокультурної трансформації. Ефективне національно і культурно орієнтоване і забезпечене телебачення (як і радіо) здатне стати важливішим засобом прискорення соціокультурних трансформаційних змін і не тільки модернізації, але й постмодернізації українського суспільства. Більше того, на нашу думку, якісний рівень телевізійного національно-культурного простору складає одну із домінант інфраструктури сучасної української соціокультурної реальності.

Однак, як показує наше основне експертне дослідження, існуючий культурний простір телебачення України, особливо у найбільш ефективній і визначальній формі його культурних програм, не тільки не відповідає потребам модернізації і постмодернізації суспільства, але є, навіть, не інерційним, а негативним, деформуючим, аморалізуючим і деструктивним фактором, який затримує і відкидає суспільство назад шляхом викривлення існуючої соціальної реальності і її перспектив, бо значною мірою продукує систему патогенних текстів.

Такий висновок ґрунтується не тільки на системі фактів, серед яких важливішим є приватизація телебачення кланом олігархів, але й на судженні авторитетних експертів (філософів, культурологів, соціологів), які оцінюють рівень культурних програм телебачення України низькою оцінкою в 2,09 бала (мода «незадовільно» – 44,09%, при цьому 68,8% негативних оцінок).

Отож, важливіша складова нової соціокультурної реальності знаходиться в стані руйнації та стає деформуючим фактором соціокультурної трансформації.

В іншому, значно кращому становищі, яке відповідає в більшій мірі потребам модернізації суспільства, знаходяться культурні програми

всеукраїнського радіомовлення (2,59 бала, мода «посередньо» – 43,1%), хоч їх невисокий рівень означили 40,8% експертів.

Все це свідчить, що в українському суспільстві посилюється медіацентричність культурного життя, де домінуюче місце посідають електронні засоби масової комунікації, особливо телебачення невисокого гатунку.

Результати досліджень із застосуванням контент-аналізу телепрограм Інституту соціології НАН України свідчать, що «в українському телебаченні відбувається рух від публічної моделі до комерційної, що супроводжується збільшенням питомої ваги розважальних програм» [415, с. 586]. Домінує в інтересі до телебачення розважальність та увага до подій в Україні та міжнародних новин.

Дослідники роблять висновок, що телебачення підтримує орієнтацію населення на релаксацію й споживання інформації, сприяючи формуванню відповідних потреб і зникненню потреб високих, які приваблюють все менші групи телеглядачів (фольклорні програми – 7,9%, класична музика – 4,7%, релігійні програми – 6,5%) [415, с. 567].

У зв'язку із зазначеним набуває актуальності проблема ефективності комунікації і визначення її особливостей в період соціокультурної трансформації, особливо, в аспекті обміну інформацією як єдності діяльності, спілкування і пізнання. Зростаюча розлагодженість ціннісно-нормативної системи, соціальні антагонізми, етнічна акцентуація та ін. породжують комунікативні бар'єри, які повинні «зніматись» за допомогою спеціального соціокультурного регулювання (фасцинації), в тому числі і невербального характеру.

Специфічним для обміну інформацією в цей період є: підвищена активність взаємообміну і пошук взаємопорозуміння, інтенсивність взаємовпливу на ціннісно-культурні установки партнера, зростання ролі невербальних систем комунікації.

Поява Інтернету радикально змінила соціально-інформаційну ситуацію [477].

Інтернет є унікальним засобом масової комунікації, бо він колосально збільшує можливості інформаційного користування практично в необмеженому діапазоні, пропонує найнижчі ціни доступу до клієнта (вартість сайту є меншою за вартість газети чи телеканала), створюючи нові можливості для самореалізації особистості.

Хоча для України це явище дещо нове і ще не дуже поширене, особливо у регіонах, у світі (тут і далі йдеться про розвинені капіталістичні та близькі до них країни) Інтернет продовжує входити у нові, до певного часу для нього недоступні сфери людського життя. Найбільш активно світова мережа почала розвиватися протягом останніх десяти років. Це викликано все більшою доступністю персональних комп'ютерів та розвитком інформаційних технологій. На кінець 2000 року прогнозована кількість користувачів – більше 320 мільйонів. Сьогодні в Україні нараховується 800 тисяч користувачів.

Перше соціологічне дослідження Інтернет-аудиторії в Україні провела компанія «Українська маркетингова група». Дослідження проводилось в 7 найбільших містах України: Київ, Дніпропетровськ, Донецьк, Запоріжжя, Львів, Одеса, Харків. В ньому брали участь 438 індивідуальних користувачів Інтернету. Опитані були постійними користувачами Інтернету – проводили в ньому не менше 5 год. на тиждень.

Результати опитування:

1) основна тематика сайтів відвідуваних:

реклама - 8%, спорт - 12,6%, розважальна - 43,9%, бізнесова - 43,2%, інформаційна - 54,1%, науково-пізнавальна - 66,2%;

2) інформації недостатньо:

науково-пізнавальної - 41,2%, про комп'ютери - 17,6%, технічної - 10,4%, довідники електронних адрес, каталог ресурсів - 6%;

3) запитання купувати товари чи отримувати послуги через Інтернет:

так – 49,8%, ні – 38,6%, важко сказати – 11,6%;

4) стать респондентів:

чоловіки - 82,9%, жінки - 17,1%;

5) вік респондентів:

16-24 роки (60,7%), 25-35 років (24,7%), 36-45 років (8,2%) 46-60 років (6,4%);

б) освіта респондента:

вища - 48,8%, неповна вища - 37,2%, середня спеціальна - 5%, середня - 7,8%, неповна середня - 1,6%.

7) соціальний статус:

студент, учень - 42,9%, службовець - 20,1%, найманий робітник - 13,5%, працівник науки та мистецтва - 12,6%, бізнесмен (власник або співвласник компанії) - 4,8%, підприємець - 4,8%, безробітний, домогосподарка - 0,9%, інше - 0,5% [415].

Результати дослідження дають змогу намалювати портрет типового українського користувача мережі Інтернет:

– молодий хлопець віком 16-35 років, з вищою освітою або студент вузу;

– працює, як правило, спеціалістом чи менеджером середнього рівня в комерційній структурі, пов'язаний з такими галузями як фінанси, наука, ЗМІ, реклама, освіта, органи адміністрації, мистецтво;

– середньомісячний дохід 400-1000 грн.;

– знає про існування Online Shopping й хотів би мати можливість придбати товари через Інтернет;

– в Інтернеті проводить в середньому 16 годин на тиждень, але хотів би 24 години на тиждень;

– більш за все цікавиться науково-пізнавальним та інформаційними сайтами [415].

За експертною оцінкою компанії UMG, яка провела вже 3 дослідження, присвячених Інтернету, в Україні сьогодні нараховується 130-150 тис. офіційних підключень, з яких корпоративних 90-100 тис., приватних 40-50 тис. Ці дані дозволили зробити припущення, що в Україні нараховується 850-950 тис. користувачів, з них корпоративних користувачів 770-840 тис., приватних користувачів 80-110 тис. При цьому слід враховувати, що в Україні існують нелегальні підключення, дані про які повністю відсутні [426].

За іншими даними, загальна чисельність користувачів в Україні, за матеріалами uatoday.net, враховуючи постійних користувачів і тих, хто користується послугами мережі час від часу, сьогодні складає біля 700-750 тис. [476, с. 40].

Однак зростання популярності Інтернету – це не лише постійне збільшення кількості користувачів. Все більше часу користувачі Інтернетом витрачають на віртуальні подорожі по Web-вузлам. В результаті вони менше читають газети, слухають радіо і т.п. Так, влітку минулого року компанія Web Census провела опитування 100 тис. користувачів Інтернетом.

Виявилось, що після «знайомства» з Інтернетом, 22% респондентів стали витрачати менше часу на телебачення, 12% – на газети та журнали й 3% – на радіо. Таким чином, Інтернет перетворився на серйозного конкурента ЗМІ, а як відомо, якщо ворога неможливо перемогти, треба зробити з нього союзника. Саме це й роблять власники традиційних ЗМІ, постійно стаючи постачальниками інформації в Інтернеті.

Тема перспектив розвитку Інтернету є дуже актуальною для України. За даними спеціальних інформаційних досліджень, на 6% серверів в Україні розміщуються електронні версії засобів масової інформації. Темпи розвитку українського сегмента Інтернету не суттєво поступаються світовим – 40 - 45% в Україні і 50 - 55% в світі. При цьому у розвинених країнах цей показник вже знижується, а в Україні продовжує

зростати; так, за оцінками Державного комітету з інформації, загальна кількість користувачів Інтернетом досягла 450-500тис. з провідним місцем використання російських інформаційних ресурсів [476, с. 40], що посилює загрозу зросійщення тепер вже через цю мережу, бо українські ресурси розважальних програм складають малий відсоток.

Самою поширеною інформацією в українській частині Інтернету на сьогодні є інформація про діяльність суб'єктів господарювання – 47%, інформаційно-довідникові ресурси – 16,6%, інформація розважального характеру – 14,8%, інформація про діяльність наукових і навчальних закладів – 4,4% [476, с. 41]. Мізерна представленість в українському секторі Інтернету української культури ставить гостру проблему його такого забезпечення, знижує можливості впливу національної культури на найбільш освічену частину суспільства, особливо на молодь.

Відомий дослідник робить висновок про те, що український Інтернет надто політизований, комерціалізований та регіоналізований і не відображає реальних проблем і потреб суспільства [476, с. 43], особливо, зауважимо, у сфері культури. Інтернет міг би стати важливим засобом інформаційного обміну і взаємного збагачення культур України і її діаспор, але, як зазначає дослідник, цей важливий шлях єднання України і діаспор не використовується [476, с. 43].

Людство у своєму розвитку перейшло до інформаційної ери. Інформація стає вирішуючим фактором у світовій політиці, економіці, вона є найбільш коштовним продуктом наукової та дослідницької діяльності. Кількість інформації, яку виробляє та накопичує людство, дуже швидко збільшується, тому зростає і необхідність у засобах її структурування, накопичення, зберігання, пошуку та передачі. Інтернет найоптимальніше пасує забезпеченню щойно згаданих потреб. За таких умов його існування стає невід'ємною частиною людського існування і не може на нього не впливати.

З появою Інтернету процес масової комунікації почав радикально змінюватись у напрямку демократизації. Він створює нове глобальне комунікаційне середовище та ідеальну комунікативну спільноту і нові можливості для поступу культури.

Масова комунікація до недавнього часу була контрольованим поширенням масової інформації на пасивну аудиторію, яка не мала інструментів ініціалізації, контролю та змістовного наповнення інформаційних потоків. З появою Інтернету у світовій мережі велика кількість людей передає інформацію всім іншим, хто нею користується, без контролю шляхів її розповсюдження. Інтернет перетворив кожного власника комп'ютера, модема і телефонної лінії на комерційного власника редакції, радіо чи телестудії.

Демократизація комунікативних процесів людства створила умови для певного впливу на правлячі еліти.

Як загальнодоступний і відкритий за своєю природою Інтернет зміг уникнути процесу приватизації та не потрапити під вплив і контроль інформаційних монополій.

Завдяки ініціалізації комунікативного процесу та можливості спілкування «зі всіма», людство отримало нові засоби для самореалізації і вдосконалення особистості.

За своїм характером Інтернет здатен впливати на парадигми суспільного життя, бо він став каталізатором не тільки регіональних, а й глобальних соціокультурних змін.

Інтернет надає тим, хто займається виробництвом інформації, необхідні засоби впливу на становлення нової економічної парадигми. Разом з тим на відміну від матеріального виробництва відбувається домінування малого бізнесу і зростає їх конкурентність, що сприяє якості інформаційного продукту. Сьогодні Інтернет із вузького кола причетних до нього людей, в основному вчених, стає засобом реалізації потреб широкого кола різних фахівців і соціальних груп. Він утворює свою

систему спілкування, своєрідну інтернетну культуру і навіть фольклор і гумор.

Поступово змінюється співвідношення подій реального життя і віртуального життя Інтернету. Події інтернетівського життя знаходять все більший резонанс і відгук у реальному традиційному світі, його вплив на всі процеси соціального і культурного життя зростає. Це пов'язано із глибинним зв'язком між розвитком технології, комунікації і культури. Якщо поширення Інтернет набуде значних розмірів, то така радикальна технологія, як Інтернет, матиме більш глибинний і всебічний вплив на культуру.

Перед соціальною філософією постає цілий комплекс методологічних і спеціальних соціокультурних проблем, пов'язаних із симбіозом традиційної культури й Інтернету. Інтернет постає як інтегральний засіб інтенсифікації впливу культури на соціальні й економічні процеси, каталізатором прискорення обміну інформацією [240].

Які ж соціокультурні перспективи і проблеми розвитку світової і вітчизняної мережі Інтернет?

Інтернет, насамперед, впливає на усталену стереотипізовану систему спілкування особистості з культурою. Інтернет психологічно звільняє людину від її включеності в ієрархію, посилює відчуття реалізації “почуття індивідуальної свободи”, індивідуалізує особистість і сприяє формуванню її автономності, хоч певною мірою відокремлює її від соціуму. Він (Інтернет) сприяє формуванню більш збалансованої власної моделі «індивід-суспільство».

Однак уже сьогодні ця загроза відокремлення людини від світу призводить до формування особливої молодіжної, в основному, субкультури «сітізенів», яка складається із індивідів, які практично не виходять із мережі й для яких світ Інтернету і є реальним життям (люди від 12 до 30 років з психікою «фанатів»). Між цими людьми відчутна чітка

ієрархія, а відносини будуються на основі рівноправності. Ця група характеризується ескапізмом і внутрішньою соціальною ізоляцією.

Більш типовою є група, для якої Інтернет став засобом, а не способом існування, і яка, цінуючи Інтернет і «наполовину» перебуваючи в ньому, знаходить більш реалістичну і збалансовану модель життя і поведінки.

Ці дві групи взаємодіють і нерідко їх представники переходять одна в одну, але провідна роль в майбутньому Інтернеті належить другій, більш згармонізованій групі.

У відношенні до Інтернету формується певна спільнота приналежних до нього людей, які мають наче певні статуси в ньому, від провідників, громадян мережі до неофітів, складаючи певні референтні групи. Ці люди відчують досить безпосередньо, завдяки потенційній можливості залучення до інформаційних багатств людства, свою причетність до колективного розуму і культури людства.

Інформаційно-культурний простір Інтернет стоїть перед необхідністю ширшого включення актуальної культури в нього, що й дозволить зробити Інтернет такою складовою культури, яка в значній мірі буде визначати її стан.

Однак відкритість Інтернету і безцензурна свобода розміщення в ньому будь-якої інформації породжує загрозу перетворення його на спотворену модель культури і стану суспільства, його потреб і способів задоволення. Перші вибіркові аналізи сайтів Інтернету показали, що найбільш використовуваними із них є сайти дитячого сексу та ін. Це дало підстави одному із дослідників Інтернету назвати його сміттенаскопичувачем.

Оскільки характер використання Інтернету опосередковується і детермінується рівнем культури його користувачів, а він, як відомо, у більшості є досить низьким, то виникає велика соціокультурна проблема

зростаючої загрози впливу негативних сторін Інтернету на стан культури суспільства.

В плані культури використання вільного часу слід враховувати негативний вплив нав'язливої реклами, яка заповнює простір Інтернету і значний час потрібний для знаходження необхідної інформації, що призводить до неплідного використання значних об'ємів часу в пошуку інформації і складання синдрому «пошуку для пошуку», що значно скорочує цінний індивідуальний час, який є разом з тим суспільним багатством [426].

В цих умовах в перспективі все ширшого інтернетного навчання і самонавчання, дистанційного і домашнього навчання радикально змінюються і функції освіти, і характер діяльності педагога та вчителя .

Інтернет сприяє мультикультурності, загальному зростанню культурного рівня суспільства й особи.

Розширення за допомогою Інтернету можливостей вибору і соціальної культурної професійної самореалізації сприяє інтенсифікації особистісного і соціального розвитку, посилює конкурентність і евристичні можливості індивіда. Інтернет дає можливість жити в одній країні, працювати в іншій, а користуватись благами культури в третій.

Така ситуація диктує необхідність державного програмування розвитку мережі Інтернет в Україні не стільки з метою безпеки, скільки забезпечення необхідного культурного потенціалу розвитку країни для реального покращення соціокультурної ситуації в ній, в тому числі, з метою формування її привабливого іміджу.

Інтернет здатний виконувати соціокультурну роль налагодження порушених соціальних зв'язків. Дані соціологічного дослідження, розміщені на сайті компанії Pew Inter national Project ([htt. // pewinternet.org](http://pewinternet.org)), показують, що використання Інтернету допомогло

багатьом людям відновити та постійно підтримувати втрачені соціальні контакти.

Разом з тим все ширше входження української молоді в Інтернет супроводжується зростаючим впливом на неї західної культури (часто не кращого рівня), вестернізацією її свідомості, звуженням діапазону і часу освоєння національної культури, що гостро ставить проблеми забезпечення простору Інтернет сайтами з кращими зразками вітчизняної культури.

Особливості нашого часу полягають у тому, що позитивні сторони нововведень стають складовою частиною повсякдення, а негативні – все більше загострюються і перетворюються на нерозв'язні. Інформаційна революція і супроводжуваний її Інтернет стають важливішими факторами трансформації нової соціальної реальності.

Інформаційна революція, на думку Ф. Фукуями, змінила в розвинених країнах не стільки кількість соціальних зв'язків чи їх інтенсивність, скільки їх «радіус» і, разом з тим, кожен із сучасників глобальної мережі може тепер мати багаточисельні ідентичності як учасник різних «общин», з якими він може взаємодіяти [261, с. 472]. Остаточні соціальні наслідки цих змін ще залишаються неусвідомленими і нерозглянутими. Найближчим соціальним наслідком є зростання впливу неурядових організацій і викликана цим проблема підвищення їх соціальної відповідальності [261, с. 472].

Це свідчить про спрямованість інформаційної революції, насамперед, соціальними факторами. Вплив Інтернету на створення нових комунікативних структур такий значний, що тепер склалась можливість формування елементів віртуального соціуму.

Постає питання: які соціальні моделі і спосіб життя будуть підтримуватись чи навіть відстоюватись новими, такими чисельно

зростаючими і впливовими комунікантами, що стане предметом соціальної політики.

На думку В.Н. Щербини, гуманітарна складова кіберпростору перетворилась не на супутну, а визначаючу [261, с. 472], стала суттєвим фактором соціальної динаміки, бо вона радикально змінює якісні виміри життя суспільства, змінюючи соціальне життя в цілому. В умовах Інтернету з'явилась реальна можливість мислячим людям, особливо нонконформістам, знайти соратників. Якраз максимально відкритий характер комунікації робить можливим створення закритих вузьких кіл однодумців, інтелектуальних співтовариств, що сприяє формуванню первинного ядра подальшої політичної та інтелектуальної активності, можливостей впливати на політичне життя. Разом з тим кібернетичний комунікативний простір буде новим фактором соціального відчуження, бо в ньому будуть проявлятися майнові, освітні, інтелектуальні відмінності, в тому числі, і на рівні окремих індивідів.

Поглиблення інтелектуального розшарування, очевидно, загострить конфлікт колективної свідомості з індивідуальним інтелектом, традиціоналістів і постмодерністів, посилить їх соціальне протистояння [476, с. 55 – 60].

Нові форми відносин між людьми за допомогою Інтернету стали називатись «онлайн-співтовариствами», «кіберобщцями». «Кіберспівтовариства – утворення не технологічні, а соціальні, навіть соціально-історичні, технологія лиш зробила інформаційну комунікацію між співмірно мислячими людьми (орієнтованими на взаємопозначущу діяльність, яка потребує підтримки відповідних структур спілкування) можливою у масштабах реального часу і, в певній мірі, створила передумови для ліквідації форм відчуження, пов'язаних з об'єктивацією мислення» [361, с. 475].

Очевидно слід погодитись з тим, що ситуація у віртуальному українському співтоваристві сьогодні (а звідси виникає ілюзія того, що і принципово) некоординована і є фактором невизначеності розвитку нашого суспільства, в якому безпосередньо виражені всі його суперечності [476, с. 55].

Таким чином, інформатизація та Інтернет в Україні, як трансформуючий фактор, знаходяться на початку свого розвитку, а їх культурний поступ залежить від превентивного програмованого подолання негативів, які його супроводжують.

2.2. Релігійна складова соціокультурної трансформації

Оскільки релігія є складовою культури впродовж всього її розвитку, основою і принципом цивілізаційного поділу людства [110] і входить багатьма своїми елементами в усі складові сфери суспільства і впливає на її розвиток, постає проблема визначення місця, ролі, функцій і характеру взаємозв'язку релігії і соціокультурної трансформації в Україні.

При цьому слід приймати до уваги, що релігія як соціокультурний феномен і соціальний інститут характеризується універсальністю свого буття в суспільстві, взаємозв'язком з всіма соціальними інститутами при всій своїй відокремленості від держави. Очевидно, якраз таке відокремлення і надає їй об'єктивно такого особливого культурного статусу. Разом з тим для релігії характерним є її «не інституціональне» просякання в усі сфери буття зі збереження разом з тим автономності, осібності свого впливу. Таким чином, релігія при всій строкатості і багатобарвності конфесійного життя складає соціокультурну взаємодіючу і взаємно відштовхуючу систему елементів різної сили, інтенсивності взаємин у певних блоках, різної зовнішньої орієнтованості, соціальної підтримованості і ворожості до соціуму, в якому вони існують [197, 301]. Очевидно, релігія складає особливий соціокультурний комплекс, який,

при всій властивій його природі консервативності, постійно змінюється, модернізується, бо служить не тільки вищим силам, але й людям. Тому між станом культури і релігії існує взаємозалежність, а релігія має специфічні функції як у суспільстві і цілому, так і в його культурі, які мають стати предметом дослідження такого значного розділу соціальної філософії як духовне життя суспільства.

В системі теорії модернізації релігія розглядається як елемент трансформаційного суспільства, консервативність якого стоїть на заваді модернізаційним процесам, про що свідчить зростаюча майже в усіх регіонах світу секуляризація [247].

Разом з тим, в багатьох регіонах і країнах світу вплив релігії на соціальне життя не зменшується, а навпаки зростає, а сама релігія, наче всупереч своїй природі, все радикальніше трансформується, змінюється як сам склад і стрій релігійного життя, так і характер функцій релігій в сучасному світі [247, 248]. Якими ж є традиційні її функції і чи змінюються вони в умовах трансформації в українському суспільстві?

Релігія як трансформаційний елемент культури народу має свої функції, за допомогою яких вона формує чи підтримує, а в певний період, змінює менталітет нації. Система ж таких функцій у зазначеному аспекті залишається не визначеною.

Насамперед, релігія, на нашу думку, об'єктивно виконує світоглядну функцію, бо вона прагне створити свою картину світу, свої схеми вдосконалення суспільного життя людини в системі природи і суспільства.

Особливо актуалізується ця функція в перехідний період, який переживає тепер Україна, коли у значної частини населення порушилася віра і переконаність у істинності матеріалістичного світогляду, схитнулись цінності опори буття, радикально перевернулась піраміда ціннісних орієнтацій з колективістських на індивідуалістичну основу, що породило ціннісний вакуум, зону невизначеності буття, пошук необхідних орієнтирів, потреб формування нової картини світу. Тому для значної

частини населення релігія виступає як компенсація втраченої світоглядної цілісності [143, 438].

Ця пов'язана зі світоглядною, релігійно-компенсаторна функція значно посилюється в період кризи, виживання громадян, коли більшість населення знаходиться за межею бідності, коли поглиблюється відчуження людей не тільки в міжособистісних стосунках, а між громадянами і владою [184, 394]. Релігія сприяє зняттю відчуження, компенсує соціальну залежність. Несвобода та залежність у зовнішньому світі долається «свободою в душі», соціальна цілісність замінюється рівністю всіх перед Богом, безсилля людини перед чужими їй силами компенсується сподіваннями на всесилля вищої божественної сили.

В умовах моральної дезорієнтації і невизначеності, обвальної криміналізації і деморалізації суспільства, пошуку достойного способу життя, моральної переорієнтації актуалізується потяг громадян до первинних патріархальних цінностей, тісно пов'язаних з релігійними традиціями і заповідями божими православ'я [337, 406].

В цій ситуації значно зростає роль релігії як форми суспільної свідомості, яка створює свою систему норм і цінностей, тим самим виконуючи культурно-регулятивну соціальну функцію відлагодження і зняття соціальних напружень і суперечностей. В її контексті і як її різновид визначається соціально-моральна функція релігії, яка полягає у сприянні зняттю соціально-психологічних стресів, визначенню моральної позиції.

Релігії як породженню свого соціуму в історичному аспекті і в сучасних умовах притаманна також інтеграційна функція [307, 488], функція збереження і утвердження існуючої соціальної системи, яка створює видимість соціально-етичної взаємної приналежності за ознакою віросповідання як приналежності Батьківщині, що дає підстави певним чином ототожнювати релігію і національну культуру. Умовно ми визначаємо цю функцію як націє стверджуючу, бо цінності церкви

значною мірою співпадають з культурно-націєстверджуючими процесами. Важливо відзначити в сучасний період зростання «про релігійних» установок, усвідомлення важливості релігії в національному поступі, що проявилось в усвідомленні соціальної ролі релігійної віри. Згідно з даними опитування Інституту національних відносин і політології НАН України, навіть серед невіруючих громадян 59% переконані, що релігія необхідна для збереження національної свідомості. Прикметно, що число тих, хто ототожнював себе з православ'ям як національною релігією, значно більше, ніж число віруючих.

Це функція, як і попередня, органічна суспільству, бо релігія, за Е.Дюркгеймом, явище соціальне [307, с. 11]. Інтегративна функція проявляється у здатності релігії бути засобом об'єднання, згуртування мас, індивідів і інститутів [307, с 15 - 16].

Важливою і такою, яка витікає із її природи, функцією релігії є комунікативна, яка проявляється у підтриманні зв'язків між віруючими, створенні віросповідної єдності не тільки під час релігійних дійств, але й в особистому житті і сімейно-побутових стосунках. Власне, комунікативна функція є засобом реалізації інших функцій, як їх комунікативний механізм.

М. Паращевін поряд із зазначеними функціями виділяє легітимізуючу (обґрунтування, освячення і узаконення певного суспільного ладу й інституцій, певних сфер відносин, певних форм поведінки в даному суспільстві) та культурно-трансляуючу (забезпечення передачі певної частини культурної спадщини, забезпечення неперервності розвитку даного народу) [307, с. 15 - 16].

Православна церква мала велике значення у становленні української нації і її культури, що дає підстави говорити про етноконфесійну специфіку української культури. Це пов'язано з демократичними процесами модернізаційного характеру, які проявлялись у широкій участі мирян у релігійно-церковних справах [197].

Яке ж місце і функції релігійної складової в соціокультурній трансформації в сучасній Україні?

Насамперед, нова соціокультурна реальність характеризується зміною суспільного статусу релігії, релігієзацією значних верств населення, а також зростаючим впливом релігії на всі сфери життя суспільства, особливим місцем в ній релігійної сфери.

Важливішою складовою трансформаційного процесу є глобалізація як його основний механізм, а тому важливо визначити характер змін в сфері релігії під тиском глобалізму.

Сучасні дослідження засвідчують дві форми відповіді релігійних інститутів на виклики сучасності: конформістськи-релігійний фундаменталізм та конформістськи-релігійний модернізм, і якщо перший виступає опонентом глобалістським перспективам, то другий адаптується, пристосовується до них [261, с. 104].

Фундаменталізм у всіх світових релігіях все більше посилюється відповідно поширенню і зміцненню глобалізму і направлений на переосмислення і збереження важливої значущої традиції, яка стає для віруючих життєво необхідним засобом в умовах дегуманізації їх життєвого світу, неможливості адаптуватись до нових умов, способом захисту їхньої системи цінностей та способу життя. Люди не терплять невизначеності і багато з них шукають спасіння у вірі, коли нестійкість фізичного буття стає нестерпною [290, с. 207 – 208].

Фундаменталізм, пов'язаний з неоконсерватизмом, як новою його хвилею наприкінці ХХ ст. притаманний всім суспільствам і, на думку американських соціологів, рух нових християнських правих здатний досягти масштабу, подібного Реформації, і в цілому він ще не набрав сили і не досяг свого піку [261, с. 104]. Причина такого становища пов'язана значною мірою з глибокою стурбованістю громадськості моральним занепадом суспільства. Однак «культурні орієнтації фундаменталізму характеризуються агресивністю, установками на застарілі стереотипи

поведінки, мають негативний зміст, так як в політиці асоціюються з тоталітаризмом, екстремізмом, а у повсякденному житті передбачають архаїку і косність» [261, с. 105].

Православ'я за своїм змістом і традиціями значно більшою мірою, ніж католицизм, тяжіє до фундаменталізму, бо однією із головних своїх заслуг вважає збереження чистоти християнського вчення і незмінності релігійної практики (ортодоксія — грец. православ'я, правовір'я), а тому процеси модернізації в ньому носять вельми обмежений характер і майже не приймаються церковним середовищем. Воно за своїми установленнями говорить світу тверде «ні», а тому дух церковної архаїки, геттоїзація, впевненість, що у церкві є лише минуле, а категорії майбутнього і сучасного знаходяться за межами їх світу, не орієнтують на творче відношення до нього, на адекватне його сприйняття.

П. Козловськи вважає, що важливішою тенденцією постмодерного суспільства є подолання монофункціоналізму церкви у функції виключно моральності релігії (ортопраксії), яка може призвести до її витіснення і з суспільної комунікаційної сфери. Він звертає увагу на важливість цілісного її функціонування. «Церква повинна об'єднати в собі істину, красу і моральну правоту у значно більшій мірі, ніж всі інші структури, для яких також необхідно досягти такого синтезу» [193, с. 121].

Очевидно, посилення в сучасних українських умовах естетичної функції православної церкви підвищило б її соціокультурну ефективність, особливо в умовах протиборства церков.

У католицизмі ж з початку 60-х років (II Ватиканський Собор 1963 – 1965 рр.) переважають модерністські тенденції, відбувається різносторонній діалог зі світом, з іншими релігіями, реформа культової практики, обговорюються найгостріші проблеми сучасності, що дозволило цій церкві повернутися в центр соціального життя.

У складному перетворенні, трансформації картини світу відбувається не тільки переоцінка цінностей, але й протистояння культур,

посилення консерватизму і замкненості окремих субкультур і відновлення релігії і складного комплексу супутніх їй культових і культурних явищ в умовах заняття соціального становища патронату, одночасної модернізації і кризи суспільства.

Релігієзація за своєю природою процес консервативний, бо релігія є базовим інститутом традиційного суспільства, який в сучасних умовах має одночасно і модернізаційне прогресивне значення, повертаючи людям цінності національного буття в нових умовах. Патріотично-релігійний ентузіазм, особливо притаманний жителям Західної України, пов'язаний з утворенням своєї держави, нації і релігії, стимулює зміни, які є модерністичними за своїм змістом.

Процес оновлення традиційних народних цінностей, народної культури в цілому відбувається суголосно зі зростанням релігієзації населення, їх взаємним резонуванням. Наслідком чого є розширення культурного горизонту віруючих і зростання інтересу і потреби, в тому числі освітницької і просвітянської, людей невіруючих до релігійних першоджерел, до релігійної культури в цілому [143, 438].

Включення релігійної культури в систему української культури в перехідний період за своїм змістом є таким чином процесом трансформаційним і суперечливим.

Ця суперечливість проявляється в неповноті релігійності і її розпаді в сучасних умовах, бо існує суттєва різниця між заявленою релігійною самоідентифікацією і справжньою релігійністю, яка включає релігійну свідомість, релігійну діяльність, релігійну інформованість та приналежність до певної релігійної громади. Значна і навіть більша частина так званих віруючих є «епізодичними ритуалістами», які не розуміють суті сакральних дій, рідко бувають в церкві і мають низьку релігійну інформованість, тобто не відповідають жодному із критеріїв релігійності, керуючись прагматичними мотивами у своєму відношенні до церкви.

Тому однією з тенденцій трансформації масової релігійності є формування імітативної релігійності, яка має характер «культурного інсценування», де зміст цієї культурної форми має вторинне значення, а сама участь в ній має репрезентативний, театральний-ігровий характер [167, с. 219].

Дослідники вважають, що однією із важливих причин такого становища є нездібність релігійних організацій повноцінно виконувати функції соціального інституту [305], яка проявляється у нездатності сучасного духовенства впливати на освоєння ядра православ'я віруючими через власну вкрай низьку теоретичну підготовку і зведення їхньої діяльності до ритуального обслуговування імітаторів релігії [232, с. 241 – 262]. Рутинно-консервативний тип поширення своїх ідей посилює тенденцію падіння довіри до Церкви, особливо серед молоді. Довгий час православ'я виконувало етноформуєчу інтегративну функцію. Воно було тісно пов'язане з комплексом буденної народної віри, а деякі автори вважають, що відбувся своєрідний синтез християнства і язичництва і складалось своєрідне двовір'я, в якому православ'я відігравало роль духовного каталізатора, в тому числі моральних відносин між людьми [84, 110, 340].

Проте українському православ'ю не вдалось виконати сповна свою культурно-етнічну інтегруєчу функцію і місію, об'єднавчу роль в процесі консолідації народу. Через насильницьке зросійщення українське православ'я кінця XVIII ст. перестало відігравати етноформуєчу функцію зокрема й в галузі культури. Цю роль вже виконували позарелігійні фактори [301]. Зростання поліконфесійності, особливо з приходом уніатства, призвело до послаблення православ'ям його етноформуєчої інтегративної функції [86, 197]. На наш погляд, це пов'язано зі своєрідністю розвитку релігійної культури України, яка пішла не по еволюційному, а по революційному шляху, витримавши три катастрофи (примусова відмова від язичництва, зросійщення української культури і

церкви, зокрема, спроба викорінення релігійних уявлень з менталітету народу в радянський період).

В період незалежності, особливо у її перші роки, активне входження релігії в життя як соціального інституту супроводжується відродженням релігійної духовності. В цей період невпинно зростає рейтинг авторитету церкви.

За даними опитування громадської думки, отриманими Інститутом національних відносин і політології НАН України в 1993-1994 роках, їй довіряли понад 60% опитаних. Якщо ж додати до цього категорію осіб, яка «швидше довіряє, аніж не довіряє», то рівень довіри визначається більше 80% [250], досягнувши свого піку в 1997 р.

Однак церква не виправдала за останні роки суспільних сподівань, а тому ідеальному образу Церкви, який складався в громадянській думці, був протиставлений образ реальної церкви в особі її не кращих служителів. І все ж значна довіра церкві визначається довірою до неї як до ідеального типу, бо рівень довіри церкві недостатньо малий, не трансплантується у видимі ознаки її впливу на різні сфери суспільного життя й на політичні події в країні [250, 340]. Рівень її політичного впливу невисокий. Трансформаційний процес в релігійній сфері разом з тим оцінюються фахівцями однозначно в формі релігієзації [250], хоч насправді в не меншій, а можливо, у більшій мірі доповнювальною до неї є віра в містичний, парапсихологічний вплив [406].

У суспільстві формується своєрідна мода, а точніше потреба в ілюзорному світогляді, в інтересі до потойбічного, орієнталістичних, сцієнтистських, неопротестантських, психотерапевтичних, теософістських течій та рухів тощо.

Домінанта окреслилась не у напрямі світоглядно-релігійної визначеності, а у сторону невизначеності, позацерковності, до аморфної, еkleктичної свідомості, яка не є конфесійною («християни взагалі»), релігійною чи філософською. Разом з тим християни-неофіти нерідко

намагались політизувати та ідеологізувати релігійне життя. Складається новий тип зраціоналізованого віруючого, для якого стають неприйнятними ортодоксальні і немобільні форми обрядності і релігійності в цілому, що й є ще однією ознакою модернізаційно-трансформаційних змін.

Християнське відродження все ще не відбулось, хоч сьогодні успішно долається традиціоналістський стійкий стереотип войовничого атеїзму, складається напівсекулярний процес подолання ідеології і догматів.

Модернізаційність проявляється в тому, що цей процес відбувається в динаміці демократичних перетворень і, частіше всього, породжує кризу консервативних традиціоналістських систем. Разом з тим слід зауважити, що зростаюча духовна розкріпаченість характеризується нерідко принциповою невизначеністю і аморфністю.

В цілому процес релігієзації в Україні має свої особливості. Слід підкреслити, що модернізаційні процеси в релігійній сфері в перехідний період в Україні проявляються не в формі секуляризації, як в західних країнах, а в зростанні релігійності, яка сприяючи демократизації й утвердженню національно-культурної ідентичності об'єктивно стимулює модернізаційно-трансформаційні процеси.

Якщо за часів радянської влади до віруючих відносили себе в Україні 15-20% населення, то в період незалежності близько 60% (дослідження Соціс-Геллап: березень 1995 р. — 57%, соціологічний моніторинг: грудень 1997 р. — 61%). За даними опитувань, які проводились в Україні міжнародним інститутом соціології, у 1996 р. віруючими себе вважали 61,4% опитаних, у 1997 р. - 69,8%, у 1998 р. — 66,8% (Архів НАУКМА). При цьому, якщо серед молоді рівень релігійності у 1992 році становив 40%, то на 1997 р., за даними різних опитувань, від 59,9% до 73% (звіт Держкомрелігії України на 1997 рік).

Чимало проведених в окремих регіонах досліджень ейфорійно перебільшують міру релігійності, в той час як дані масштабних досліджень, узагальнені відомим релігієзнавцем, свідчать, що глибоко переконаними віруючими є не більше 12 - 13% населення України, ще понад 20% знаходяться на шляху справжнього воцерковлення і стільки ж людей заявляють, що вони є невіруючими [340, с. 162].

Інший же дослідник, виходячи із критеріїв наявності всіх структурних елементів релігійності, узагальнюючи свої дослідження за останні вісім років в Україні, приходить до висновку, що число істинних віруючих не перевищує 7% від загального числа віруючих [329, с. 223].

Основна ж маса населення зв'язана з релігійною традицією в більшій мірі народними звичаями, що дає підстави говорити про слабку структурну визначеність релігійного життя і неусталеність однієї із базових характеристик релігії як соціального інституту, якою є система соціально-релігійних відносин, що трансформуються. Пошук нової спільної основи в Україні відбувається в умовах кризи, яка особливо сильно впливає на саме ідентифікаційне самовизначення молоді, значна частина якої прагне знайти задоволення своїх духовних та екзистенційних потреб в релігії.

Поверхова, демонстративно-престижна, «заявлена» релігійність в найбільшій мірі притаманна молоді. В сучасній соціології релігії молодіжна релігійність розглядається як модель для визначення сучасних тенденцій у формуванні релігійної свідомості.

Дані соціологічного опитування молоді 15 – 30 років в Україні, проведеного Українським інститутом соціологічних опитувань в вересні 1998 р., свідчать про досить високий відсоток молодих людей, що ідентифікують себе як віруючих — 54% від загальної кількості опитаних у 12 регіонах країни [438, с. 60]. Помітна тенденція відходу молоді від традиційної релігії. Сучасні дослідники говорять не тільки про зростаючу тенденцію позаконфесійної релігійності молоді, але й про загальну і навіть

основну тенденцію трансформації релігійності у формах її позаконфесіоналізації, основними ознаками якої є висока міра толерантності, відсутність у таких віруючих жорсткого протиставлення себе суспільству, приватність релігії, її особистісний характер [329, с. 222], посилювану значним тиском засобів масової інформації. У цих умовах релігія інтернаціоналізується не як світоглядна, а культурна і навіть культурно-інструментальна, прагматична цінність, а сам цей процес має підлягати аналізу з позицій соціальної культурології.

Активність віруючих молодих людей у відвідуванні церков є низькою, бо лише 6% з 54% віруючих відвідують їх регулярно [438]. Тому сучасною трансформаційною тенденцією є те, що для молоді релігія стає все більш індивідуалізованою, перетворюється на приватну справу, що посилює вірогідність їх (віруючих) можливого відходу від традиційної церкви. Ця тенденція (самоу визначати свої стосунки з Богом) домінує на Заході, і в цьому наближає нас до нього.

Більш віруючими є жінки (62,2%) та група молоді 18 – 24 років (56,6%). Тенденція до нетрадиційної релігійності притаманна молодим людям з неповною середньою освітою (20,7%), які є основним контингентом неохристиянських організацій [438, с. 62].

Оцінка стану трансформованості релігії в Україні в період проголошення незалежності і до сьогодні проводилась експертами в двох наших дослідженнях (основне, експертне і друге — українознавче дослідження).

У першому — основному, експертному дослідженні (2002 р.), яке охоплювало 93-х експертів (провідні практики культури, соціологи, філософи, українознавці, культурологи, працівники Міністерства культури і мистецтв та ін.), давалась оцінка (за п'ятибальною шкалою) стану показників соціокультурної трансформації в Україні на сьогодні і в перспективі 2010 року (за шкалою «зросте, зменшиться, не зміниться») — короткотерміновий прогноз.

У другому (українознавчому дослідженні) опитувались як експерти учасники V Міжнародного конгресу українців (серпень 2002 р., м. Чернівці) (70%), які репрезентували думку кращих фахівців, уособлюючи найбільш компетентного колективного експерта в контексті дискусій і обговорень цих проблем на названому з'їзді. Основний опитувальний лист «Соціокультурна трансформація в Україні за роки незалежності» заповнили 134 фахівці з усіх регіонів і областей України, в якому вони давали оцінку змін модернізаційного (західного) зразка та традиціоналістського національно-відновлювального характеру за шкалою — «радикальні» (5 балів), «суттєві» (4 бали), «помітні» (3 бали), «ледь помітні» (2 бали) основних сфер і показників соціокультурної трансформації в Україні, а також показників поступу в них в цілому («переважно знизилися») та рубрики «не відбувалося змін». Крім загалу виділялась окрема думка філософів, соціологів, політологів, істориків, філологів, мистецтвознавців, етнографів, що дозволило висвітлити важливіші проблеми шляхом фокусування на них думки різних фахівців, які втім в основному співпали.

Розглянемо у світлі проведених експертних досліджень статус і характер змін у релігійній сфері, здавалось би найбільш консервативній в системі нової соціокультурної реальності, яка складається сьогодні в Україні.

Насамперед, зауважимо, що утвердження незалежності відбувалось під знаком відновлення православної церкви як традиційного символу нації. Націєутвердження мислилося як релігієутвердження, стрижень національно-етнічного. Одночасно утвердження релігійного розглядалось як протиставлення соціально-атеїстичному. Разом з тим, надмірна відкритість соціокультурного простору спричинила і надмірну відкритість, і зростаюче суперництво різних релігійних конфесій, яке резонансно відлунювало, посилюючи соціокультурну роз'єднаність такого ще не тривкого українства.

Тому становище релігійної сфери є одночасно фактором відновлення національно-етнічних традицій і формування нових, в тому числі нехристиянських, аспектів релігійно-духовної культури. Основним показником цього процесу є «рівень релігійності населення», який на думку експертів, основного дослідження, складає 2,84 бала. Третина експертів вважає цей рівень незадовільним, 44,1% «задовільним», а більше п'ятої частини навіть високим.

Оскільки зміни в релігійній сфері відбуваються одночасно в модернізаційному і традиціоналістському, національно-відновлювальному напрямі, то надзвичайно важливо наприкінці нашого аналізу визначити їх співвідношення за допомогою оцінок експертів-україністів, учасників V Міжнародного конгресу за шкалою «радикальні», «суттєві», «помітні» та «ледь помітні зміни» (відповідно в оцінках 5, 4, 3, 2 бали).

Оцінка стану змін в релігії за роки незалежності в інтегральній формі середнього балу засвідчує значний вплив на українські релігійні реалії модернізації західного зразка (2,93 бала), проникнення інших конфесій на українські терени, певне ослаблення класичних православних канонів. За основною оцінкою в цій системі, яка виражена у формі статистичної «моди», ці зміни визначені як «помітні» (28,7%) та «суттєві» (22,6%), що ще раз ґрунтовно підтверджує раніше зроблені висновки.

Однак визначальне значення у діалектиці цих суперечливих змін мають, на думку експертів, традиціоналістські зміни національно-відновлювального характеру, які отримують доволі високу, порівняно з модерністськими, оцінку в 3,39 бала (різниця в 0,08 бала є значущою)

Статистична мода цих змін значно вища (35,5% — «помітні зміни»), як й дотична до них група «суттєві зміни» (27%). Різниця коефіцієнтів середніх балів традиціоналістських та модернізаційних змін складає 0,46 бала, що більш, ніж у п'ять разів перевищує норму достатніх відмінностей. Навіть більше того, при таких показниках, зважаючи на відому консервативність православних установлень і церкви, для поступу

сучасної української нації очевидно необхідна її більша модернізація, яка б зробила її привабливішою для молодого покоління.

Про значний в цілому поступ релігії порівняно з іншими сферами нової соціокультурної реальності свідчить те, що вона має один з найвищих усереднених коефіцієнтів модернізованості і традиціоналізації (3,16 бала).

Підтвердженням цього є те, що 92,7% експертів визначають показники поступу в цілому в окремих сферах релігійної сфери за ознакою «переважно зросли» і лише 3,26% виходять з того, що «не відбулося змін». Релігійна сфера поступається першістю в цьому відношенні лише «інформатизації і комп'ютеризації суспільства».

При всьому цьому, на нашу думку, українське суспільство після проголошення незалежності мало найвищий пік своєї релігієзації у її перші п'ять років, коли за результатами соціологічних опитувань біля 80% населення було охоплено релігійним впливом [35, 132], але тепер відбувається її стабілізація, хоч перспективи її зростання залишаються значними.

Схиляє до такого судження й оцінка експертами основного дослідження стану перспектив зростання релігійності на 2010 рік, за якою її зростання прогнозує 40,8%, незмінний стан 44% і 7,5% вважає вірогідним її зниження.

При всій позірній динамічності сучасного релігійного життя релігія, очевидно, розділяє загальну тенденцію спаду темпів своїх змін, а також притаманну модернізму раніше аналізовану рису значних зовнішніх перемін при їх високій результативності.

У культурно-трансформаційному плані важливішою характеристикою є «перспективність позитивного впливу релігії на культуру», визначення її культурно-інтегративної ролі в суспільстві.

На думку експертів основного дослідження, ця роль і сьогодні в Україні не є високою, складаючи в цілому лише 2,6 бала (мода — 34,4%,

посередні оцінки, 18,3% — «добре і відмінно» і 45,2% негативні). У перспективі 2010 року лише 35,4% (трохи більше третини) вважають вірогідним зростання впливу релігії на культуру суспільства, а більшість або вважає, що вона «не зміниться» (46,2%), або що вона «зменшиться».

Однак симптоматичним є не тільки визнання значної культурної ролі церкви сьогодні, але й її можливого зростання більш ніж третьою експертів, бо якою вважати незмінність продовженням усталених позитивних тенденцій, то прогноз оптимістів може мати реально більший потенціал і впливати на характер змін.

В цілому ж традиційне православ'я в Україні при всій системі показників його активізації і зростання як соціального інституту переживає кризу, однією із причин якої та швидкого зростання опозиційного йому розвитку нетрадиційних релігій є його базування на системі тотального, авторитарного управління, яке відповідає централізованому типу державного бюрократизму. Його діяльність і консерватизм догматики, неврахування трансформаційних реалій соціального, культурного і релігійного життя породжує відірваність від неї нового типу особистості, яка не бажає бути рабом (іноді навіть божим), а громадянином демократичної держави, прямим учасником дій. Хоч соціальна активність православної церкви активізувалась, але її система відстає від реалій життя і потреб віруючих, особливо їх молодій генерації.

Дослідження показують, що освітній і культурний рівень багатьох православних віруючих значно вищий, ніж у священників, а тому часто церкви не вміють задовольнити більшість духовних інтересів віруючих [438], що й призводить до того, що більшість православно орієнтованого населення не ходить до церкви на богослужіння.

Модернізаційно-трансформаційний підхід фіксує як світову, так і породжену консерватизмом православ'я зростаючу, загрозливу для православ'я та значною мірою для держави та національно-культурного

життя фактичну політеїстичність не тільки в межах християнства, і окремо православ'я, яке більше зводиться до просякнутої народними звичаями обрядовості. Викликана соціальною напругою потреба в ірраціоналізмі супроводжується розвитком неорелігій, які йому відповідають.

Православ'я все більше сприймається особливо молоддю не як релігія, а як компонент духовної культури, данина традиції, чинник визначення національності. В результаті православ'я стає певною соціально-культурною оболонкою, а реальна віра наповнюється політеїстичним змістом. Під зовнішньою формою християнства формується по суті нова релігійно-політична спільність (більшість православних студентів вірять в реінкарнацію, яка суперечить ортодоксальному християнству) [143, 438].

Ці зміни політеїстичного характеру є модернізаційно-трансформаційними за своїм змістом, а визначена при опитуваннях досить висока релігійність є формою інтересу, а не світоглядною установкою.

Порівняльний соціологічний аналіз за останні 10 років Інституту соціології НАН України на підтвердження цієї тенденції показав, що в питаннях політики, ставлення до економічних перетворень, позиції віруючих і невіруючих майже нічим не відрізняються [410, с. 544].

Розширення й урізноманітнення поля релігійного життя, поява в ньому десятків різних релігійних течій - показник перехідної доби модернізаційного характеру. Цей процес атомізації релігійного середовища супроводжується зростаючою конфліктністю і розмежуванням, яке охоплює майже всі релігійні течії [86, 250, 488].

Крім православ'я, процес організаційного розпаду охопив протестантські церкви, а також іудаїзм та іслам, взаємини між якими породжують дестабілізуючу напруженість не тільки в релігійному, але і в громадянському житті [337, 339].

Позитивним модернізаційним фактором є зростання демократизації церковно-релігійного життя, підтримуване державною політикою, яка

позначається як на сталому динамічному розвитку мережі релігійних організацій (5-7% на рік), так і на конфесійній різноманітності релігійного середовища (з 1991 р. по 1998 кількість мусульманських громад зростає у 18 разів, іудейських майже в 4 рази) [329].

На 2000 рік конфесійний простір є насиченим і рівнорідним (52 віросповідання, 23,5 тис. релігійних організацій 90 конфесійних течій). За останні роки спостерігається позитивна динаміка зростання релігійності.

На кінець 2000 року основне ядро конфесійної структури в Україні складає православ'я, яке включає в себе Церкву різних юрисдикцій: Українська Православна Церква (УПЦ) — 36,9% віруючих; Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП) — 10,9%, Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) — 4,3%, Українська Греко-Католицька церква — 14,3%, релігійні організації Римсько-католицької церкви (РКЦ) — 3,6%. Різні напрямки протестантизму і неопротестантизму складають 26,5% від числа віруючих, а також іслам — 1,5%, іудаїзм — 0,7%, неорелігійні різні тоталітарні секти — 1,3% [329].

Україна, таким чином, є християнською країною, бо три основні течії християнства (православ'я, католицтво і протестантизм) складають 97,4% віруючих. Одночасно дослідник робить висновок про те, що релігійна ситуація в Україні є досить схожою на ту, яка існує в розвинених країнах [410, с. 540].

Разом з тим суперечності і навіть конфлікти, якими позначене православне життя України, охоплюють масу населення, загрожують дестабілізацією і напруженням. Названі конфлікти продовжуються вже не одне десятиліття, залучаючи до певної участі в них громадянське суспільство, державу, закордонні конфесійні центри і набувають широкого громадського резонансу.

Основними учасниками конфлікту є три українські православні церкви: УПЦ, УПЦ-КП, УАПЦ й Українська Греко-католицька — УНКЦ.

Крім УПЦ-КП всі вони мають конфесійні центри і підтримку за кордоном; УПЦ у Вселенському православ'ї представлена Російською православною церквою; УГКЦ підпорядковується Ватикану; УАПЦ входить в структуру невизнаної зарубіжної Української автокефальної церкви, що породжує високу міру їх політизованості і намагання різних політичних сил використати цей конфлікт у своїх інтересах.

Ці суперечності і конфлікти суттєво впливають на трансформацію міжконфесійних відносин і згуртованість віруючих цих конфесій на політичні орієнтації клірів і взаємини громадян в суспільстві, особливо в сучасний період, коли міжцерковні суперечності досягають свого апогею. В цілому слід підкреслити зростаючу розбалансованість релігійно-церковного життя в Україні, яка впливає на рівень соціальної консолідації суспільства. Загальні трансформаційно-організаційні зміни в Україні західного зразка стимулювали прагнення церков зайняти більш значне і впливове місце в новому суспільстві, посилити політизацію церков, всупереч їх канонам і відокремленості від держави, дестабілізувати конфесійну систему. В даному процесі церкви впливають суперечливо на процеси як соціальної інтеграції, так і дезінтеграції, активізують політичне і духовне життя, бо конфлікт розмежовує ворогуючі групи, зміцнює їх згуртованість, виконує мобілізаційну функцію, відлагоджує, на нашу думку, функціональний механізм релігійної організації.

Сучасна західна соціологія (Р. Дарендорф, А. Турен та ін.) визначають міжцерковні конфлікти в соціальній структурі як конфлікти організаційні [250].

Розвиток міжцерковних конфліктів залежить від позаконфесійної системи відносин: «церква — держава», «церква — громадські організації», «церква — політичні партії», «церква — організації освіти і культури».

Сприятим зниженню міжцерковних конфліктів та їх дестабілізаційного впливу мають установлення правового характеру

державно-церковних відносин, які б забезпечували неутручання в релігійно-церковне життя різних політичних сил. Важливу роль в об'єктивному визначенні міри і «вибухонебезпечності» міжконфесійних суперечностей та пошуку толерантних шляхів їх розв'язання покликана виконати молода прогресуюча галузь соціологічної науки, якою є соціологія релігії, що фіксує багатовекторність і всю динаміку таких багатоманітних міжконфесійних стосунків і їх роль у культурному житті суспільства, формуванні його контексту. Сумісно з соціологією культури вона визначає за їх релігійною оболонкою протистояння різних культур, цивілізацій, етносів, регіонів і навіть субкультур, місце і роль різних конфесій у трансформації і модернізації українського суспільства, формуванні нової соціокультурної реальності. У той же час соціальна філософія надає можливість аналізу та систематизації всієї сукупності елементів релігії як соціального інституту, особливості впливу різних форм релігії на всі сфери життя суспільства.

В нових умовах відбувається трансформація управлінських структур і підготовки кадрів священнослужителів (86 вищих та середніх духовних навчальних закладів, а за шість останніх років їх число збільшилось у 5 разів). На ниві доброчинності та милосердя працюють 123 місії, що в 6 разів більше, ніж у 1991 році. Разом з тим відбувається зниження темпів зростання релігійних громад (до 7% на рік).

Показовим є зростання православних громад у східних регіонах і їх наближення за кількістю до західних регіонів.

Суголосною тенденцією з західними європейськими країнами є нарощувальне збільшення християнських протестантських громад, які представлені 20 напрямками, кількість громадян протестантського спрямування з початку 1992 року зросла на 80% [438], а за кількістю громад, що утворилися минулого року протестантські церкви (+385) поступалися лише православ'ю (+772) [438]. З європейської реформаторської традиції, яка стала каталізатором індивідуалізму та

раціональності в протестантизмі, сформувався основний напрям трансформаційних західноєвропейських релігійних змін, який є тепер досить відчутним в Україні перехідного періоду.

Західний соціальний та культурний плюралізм спричинив поширення деномінацій вибору, посилив роль власного релігійного вибору. Характерною формою релігії у новітній час є еклектизм, який відображає пріоритетність вибору особистості і який є типовою рисою трансформаційних процесів постмодерністського характеру, що знаходить все більший прояв на українських теренах у формі політеїстичності [110].

Цей процес тісно пов'язаний з так званою «приватизацією» релігії, входженням елементів нехристиянських вірувань і символів у склад масового «двоєвірного» християнства. Відбувається зростаюче формування багатовір'я, а тому важливою тенденцією сучасної соціокультурної трансформації в Україні є політизація, яка оцінюється суперечливо, бо певні соціальні сили прагнуть утвердження православної монорелігії.

Однак поширена персоніфікація («філаретівська» чи «московська» церкви соціального релігійного інституту є ознакою його дисфункції, а релігійна монополія посилює секуляризацію (Д. Мартін), в той час як релігійний плюралізм дозволяє релігійним організаціям успішно функціонувати в суспільстві [329, с. 221 – 222], але добавимо, стабільному, а не перехідному, яким є сьогодні Україна.

Релігія має суттєве значення в зміні соціально-політичного і культурного укладу життя людей, в їх ціннісних установах і регулятивах діяльності, а нестабільність в конфесійній сфері здібна каталізувати як процеси соціальної інтеграції, так і дезорганізації, що в останньому випадку небезпечно в умовах пошуку Україною своєї культурної, етнічної і релігійної ідентичності, без якої неможлива соціальна стабільність [329, с. 224 – 225], і вимагає застосування конфліктологічної соціологічної парадигми.

За релігійними відмінностями, суперечностями і протиборством маскуються конфлікти культур, течій, різних цивілізаційних типів. Історично обумовлена амбівалентність України визначається тим, що кордони православно-слов'янської цивілізації і євроатлантичної не співпадають з державними, проходять всередині її території [329, с. 228], а тому в масовій свідомості маємо різнонаправлені орієнтації і позиції, а політизація релігійного життя приводить до сакралізації політики. В цілому складається у релігійному полі українського суспільства коло проблем, породжених традиційною і нетрадиційною ідентичністю як відзеркаленням суперечливої полістистичності процесів трансформації, відбувається «поступове зайняття першого місця культурною моделлю «атлантизму», що нівелює раціонально-духовні основи релігійності населення України, загрожує втраті своєї релігії і віри» [329, с. 234].

Уніфікація засобами держави суперечить демократії, а тому соціальна стабільність можлива шляхом збалансування «експорту» неорелігій, бо з ними утверджується інший тип вестернізованої культури, розмивається таке ще малотривке підґрунтя національно-культурної ідентичності.

В період національного відродження і за умов значною мірою духовного вакууму перехідного періоду склалась потреба в релігії як в етноформуєчому та культурно-утверджуючому факторі, який реалізується на основі повернення до загальнолюдських цінностей. Тому роль релігії у трансформаційний період значною мірою полягає у гуманізації соціальних відносин шляхом відтворення власної культурної традиції та підтримки культурності. Вихідним у цьому плані є розробка проблеми каналів і механізмів взаємодії національного і релігійного у період їх піднесення. У нинішній Україні відбувається модернізаційно-трансформаційне, ціннісно-культурологічне переосмислення релігійної моралі, всього релігійно-історичного досвіду відповідно до нових реалій соціального життя.

Церква і сьогодні відіграє величну роль у збереженні та підтримці чинників національної свідомості серед української діаспори у різних частинах світу, виконуючи важливу функцію етнозбереження українського народу [197]. Разом з тим, відповідно до своєї природи церкви, православ'я в цілому відіграє не тільки модернізаційно-трансформаційну, але й консерваційно-трансформаційну роль, пов'язану з відривом віруючих від нагальних проблем сучасності, протиставленням релігійного і мирського, архаїчністю обрядів, протиставленням її науці, обскурантизмом, певним клерикалізмом, невідповідністю культури священнослужителів і програм діяльності церкви новим соціальним потребам [110], посиленням негативним впливом міжконфесійних конфліктів на соціальну злагоду в суспільстві.

Проведений аналіз дає підстави для уточнення інтегративної функції релігії в українському суспільстві: насамперед реалізується ця функція засобами культури, а тому її слід визначити як соціокультурну інтегративну. Разом з тим, «незбігання віри в межах однієї соціальної групи, різних соціальних груп в одному суспільстві і різних суспільств і може бути причиною значних і руйнівних конфліктів» [397, с. 246], що ми й маємо на прикладі України у конфронтації двох православних організацій. Тому є підстави визначати цю функцію як суперечливу, бо на терені релігійного життя латентно і відкрито відбувається боротьба і протистояння різних культур, яка ще зовсім не досліджена.

В суперечливому процесі взаємодії релігійного і соціокультурного формується релігійна складова соціокультурної трансформації, в якій переважаючим є не соціокультурна деструкція і консерватизм, а, в умовах перехідного суспільства і загальної його кризи, визначальним є санаційно-оздоровлюючий культурно-аккумулятивний, соціально і національно консолідуючий вплив релігії і церкви, особливо православної, на соціум, на формування національно-культурної ідентичності, етноформуючий

процес в цілому. Очевидним є формування нової поліфункціональності релігії.

Виходячи з розуміння християнства як відшліфованої часом соціальної технології, яка втілює вагому соціально-регулятивну функцію, здатність пом'якшувати й нейтралізувати суперечності соціального поступу, все залежатиме від того, якою мірою воно виявиться суголосним тим трансформаційним процесам, що відбуваються в Україні, наскільки церква зможе адаптуватись до змін у навколишньому світі, наприклад, реінтерпретуючи традиційні цінності, установки, вписуючи їх у сучасний контекст [116, с. 121], хоч сьогодні цей процес відбувається болісно і суперечливо через велику інерційність і консерватизм церкви.

Соціокультурний підхід дозволяє зрозуміти все багатоголосся і багатовимірність релігії як соціально-культурного інституту в суспільстві, що трансформується. Проведений аналіз дає підстави зробити висновок про суттєву розладнаність взаємин основних складових релігії та суперечливість складових релігії як соціального інституту - релігійної ціннісно-нормативної системи (багатоконфесійність), церковної організації та соціально-релігійних відносин (віруючі-віруючі, віруючі-суспільство, віруючі-церква, церква-держава, церква-інші релігійні організації та ін.). Тому ефективність соціально-культурного трансформаційного процесу в Україні значною мірою буде залежати від здатності релігій і, особливо, здібності православної церкви розв'язати той комплекс суперечностей, які склались як в самій її організації, у формах відправи, відповідних потребам нової пастви, у відносинах між конфесіями тощо.

Таким чином, трансформаційний принцип аналізу зобов'язує до виявлення взаємопроникнення, діалогізування культурних феноменів, який стосовно впливу релігії і церкви на суспільство проявляється в Україні:

- у збагаченні змісту і контексту моральної культури суспільства;

- розвитку мистецьких жанрів релігійного характеру і широкому використанні релігійної спадщини і тематики в мистецтві, особливо образотворчому і музичному;
- в збагаченні обрядовості і впливу її на повсякденне життя;
- у відновленні архітектурної релігійної і, частково, світської спадщини;
- стимулюванні і підтримці національної культури.

3.3. Соціокультурні трансформаційні процеси у сфері дозвілля

Дозвілля є не тільки сферою, де сходяться всі соціокультурні модернізаційні процеси, на перетині яких складається значною мірою спосіб життя і закріплюється силою повторення, звички, ціннісно-нормативна система буття, але й таким доконечним простором, де відбуваються з тою чи іншою ефективністю відтворення і розвиток необхідних фізичних і духовних сил, здібностей і здатностей людей, піднесення людських сутнісних сил, формується потенціал майбутніх змін, долається або ж посилюється соціокультурне відчуження. Модернізаційні зміни в усіх сферах суспільства, які найбільш інтенсивно почалися з часів французької політичної та англійської економічної революції, іноді безпосередньо, а частіше опосередковано впливають на зміст, характер і форми дозвілля і вільного часу, формуючи його особливу періодизацію [452, с. 23 – 33].

Власне зміст дозвілля «відображає» все різноманіття культурного життя у формах реалізаційної активності суспільства, є фокусом сходження найрізноманітніших культурних тенденцій розвитку суспільства, де вони закріплюються і конкурують, а тому ціленаправлений соціокультурний підхід, реалізований через призму теорії трансформації, дозволяє визначити, в якій мірі культурні зміни «проросли» в способі

життя і використати пізнання дозвілля як масштаб для вимірювання змін. Це дає підстави виділити в соціології дозвілля її важливий новий розділ «трансдозвіллевої сфери».

Особливо принципового значення для розгляду проблеми соціокультурної трансформації проблема дозвілля набирає в 60-ті роки ХХ ст., коли група вчених, особливо французька школа на чолі з Ж.Дюмазедьє (його роботи «Культурна революція вільного часу, 1968 - 88 роки»), запропонувала трактувати направленість всіх модернізаційних змін в дусі цільової установки суспільства на формування, у всякому разі у розвинених країнах, в кінці ХХ ст. «цивілізації дозвілля», підпорядковуючи її принципам виробництва і весь спосіб життя, що й було небезуспішно частково здійснено, насамперед, у Франції [437, 452], хоч сьогодні лідерство перейшло до США і Німеччини.

Така постановка цієї проблеми, на нашу думку, докорінно і радикально змінює систему пріоритетів у соціокультурній трансформації в соціально-філософському ракурсі і вводить принцип взаємозв'язку виробничої, позавиробничої і культурної сфери з точки зору його впливу на побудову цивілізації дозвілля. Це принципово змінює, якщо прийняти цю концепцію, і наповнює, очевидно, додатковим змістом сам соціокультурний підхід, який набуває нового виміру. Сьогодні центр уваги соціології сфери дозвілля змінюється на забезпечення культурного і морального потенціалу особистості і суспільства, забезпечення партнерських стосунків працівників культури з владою на місцях, усвідомлюється її роль в забезпеченні соціальної стабільності і перспектив розвитку [146, с. 109]. Разом з тим, концепція Ж. Дюмазедьє, долаючи значну критику, утверджується і дозволяє знайти нові підходи для осмислення трансформаційного бачення дозвілля [451, с. 34–36].

«Галузь дозвілля як сукупність державних та відомчих некомерційних організацій, закладів, установ, підприємств, діяльність яких безпосередньо пов'язана зі створенням умов для задоволення,

формування і розвитку культурних потреб та інтересів у вільний час» [133, с. 4], за оцінкою фахівців, знаходиться в тяжкому стані всезростаючої кризи і, на відміну від інших різновидів культури, які переживають суперечливий стан певної зваженості, рівноваги чи застою і модернізації (образотворче мистецтво та інші), характеризується всеохоплюючою кризою. Як підкреслюється в Державній програмі «Культура. Просвітництво. Дозвілля», «галузь культури знаходиться перед вибором: бути знищеною або якісно змінитись. Перед необхідністю реформування опинилися практично всі типи закладів культури — від філармоній і театрів до музеїв, бібліотек та клубів. Однак, ступінь гостроти такої необхідності — так само, як і завдання та зміст реформ, — у різних закладах неоднаковий» [133, с. 4].

Невідповідність клубної мережі культурним потребам населення призводила до того, що більшість із них реалізовувалась через інші канали, а клуби переважно продовжують переслідувати мету «стандартного просвітництва та нарощування уніфікованих форм народної творчості» [133, с. 5].

Мізерне фінансування не дозволило провести модернізацію клубної мережі, що посилює кризові явища в ній і поглибило кризу соціокультурних потреб населення, що виявилось у процесі всеукраїнського соціологічного дослідження «Стан та перспективи модернізації культурно-дозвіллевої діяльності в Україні», згідно з яким тільки 71% опитаних відповіли, що клуби потрібні, а 22%, відмітивши недоліки в роботі клубів та їх жалюгідний матеріально-технічний стан, зауважили, що «в тому вигляді, як вони існують тепер, вони не потрібні» [385, с. 2, 4, 5].

Потреба в клубних закладах детермінується залежно від місця проживання і типу поселення, бо якщо у великому місті необхідність існування клубу підтримує 60% опитаного населення, то в малому місті їх 71%, а на селі — біля 80%. Сьогодні закриття мережі клубів у сільській

місцевості було б рівнозначно повному припиненню організованого культурного життя, бо клуб став невід'ємною складовою способу життя громадян.

Разом з тим система закладів культури клубного типу (надалі ЗККТ), яка функціонувала майже в незмінному стані впродовж багатьох десятиліть, виявилась надзвичайно інерційною, консервативною, замкненою сама на собі, на той тип кадрів, який постійно відтворювався.

Впродовж перебудови, а потім періоду державотворення Міністерство культури України ініціювало пошук моделі нового типу клубного закладу, а потім намагалось впровадити суттєві модернізаційні зміни. Проведений Міністерством культури України соціокультурний експеримент для підтримки і розвитку нових форм клубно-дозвілєвої діяльності мав позитивний соціальний ефект, але не знайшов необхідного поширення не тільки через відсутність об'єктивних умов, але й через неготовність до таких змін основного суб'єкта цього процесу — культпрацівника не тільки рядового, але й керівного [133, 224].

Однак, «усі ці спроби серйозної модернізації цієї системи клубних закладів культури наштовхувалися на відкритий або прихований спротив як самих працівників культури, так і їхніх кураторів — управлінців» [224, 385, с. 5], який аргументувався необхідністю збереження традицій і позірною ефективністю існуючої системи.

Об'єктивні показники роботи клубів свідчили про радикальну невідповідність роботи клубної мережі запитам населення, яка супроводжувалась зниженням її відвідування, зростаючим розходженням між функцією клубу як добровільної асоціації населення, важливого чинника формування громадянського суспільства і усталеною практикою, яка мала інституційно-формалізований характер [148, с. 11 – 12], що й вимагало визначення сучасного стану культурно-дозвілєвих потреб населення і їх пріоритетів.

Узагальненням дозвіллевої ситуації в Україні є результати раніше згадуваних нами експертних досліджень проблем дозвілля. За даними експертного опитування делегатів V Міжнародного конгресу українців, за роки незалежності у сфері дозвілля відбулись значні зміни, бо лише 8,2% вважає, що таких змін не відбулось. Характер змін оцінювався в руслі двох основних трансформаційних процесів – модернізаційних змін західного зразка та традиціоналістичних перетворень національно-відновлюваного характеру за типом змін від «радикальних» до «ледь помітних». Визначення цього співвідношення надзвичайно важливе, бо справді фундаментальні перетворення у сфері культури є ті, які увійшли в побут, повсякденне.

Сукупний коефіцієнт змін в дозвіллі як середній бал оцінки модернізаційних і традиціоналістських змін складає 2,73 бала. Однак на думку фахівців-українознавців у процесі цих перетворень переважають і є визначальними не традиціоналістські, а модернізаційні зміни західного зразка (модернізаційні зміни складають 2,96 бала, традиціоналістські, національно-відновлюваного характеру – 2,5 бала з різницею в 0,46 бала, при значущості відмінностей в 0,08 бала). Таким чином, ця різниця більше, ніж у п'ять разів перевищує нормативну статистично значущу.

Важливо підкреслити, що статистичною модою модернізаційних змін є їх визначення як «суттєвих» (31,6%), в той час як традиціоналістські зміни мають моду «ледь-помітні» (46,4%). Більше того, 15% експертів вважає модернізаційні зміни в сфері дозвілля «радикальними» за своїм змістом.

Таким чином, на декілька порядків в сфері дозвілля переважають модернізаційно-західні впливи, формується їх домінування, небезпечне у певних своїх проявах для поступу національної культури, формування національно-культурної ідентичності громадян.

Однак, можливо, не слід бути національно упередженим, а всіляко підтримувати прогрес модернізму в дозвіллі? Проте оцінка експертами

«показників поступу в цілому» у сфері дозвілля переконливо засвідчує негативний вплив модернізації дозвілля західного зразку, бо 64,5% відзначили їх переважне зниження і майже вдвоє менше число зростання поступу.

Навальний вплив масової, низького рівня, західної ерзац-культури на сферу дозвілля, який відзначають майже всі дослідники [186, 219, 277], призводить до подальшої масовизації культури в цілому, зниження її рівня.

Додатковим вагомим підтвердженням цієї тези є судження експертів стосовно рівня «культури дозвілля в суспільстві», який отримує низьку оцінку (2,1 бали) і є очевидним результатом як загальних процесів, так і особливо модернізаційних змін. Підтвердженням цих тенденцій є раніше характеризований надто високий «рівень поширеності кітчу, вульгаризованої, низької масової культури», який, на думку експертів основного дослідження, сьогодні сягає 3,87 бала. Відносно перспектив його стану 24,7% вважає, що його рівень знизиться, але на тлі думки, що рівень кітчу, не зміниться, трохи більше третини (35,4%) прогнозує його зростання.

Таким чином, в цілому в перспективі тенденції вульгаризації культури, поширення низької масової культури за цим прогнозом посиляться.

Пригашення і деструктування гуманістичного і колективістського за своїм змістом, хоч часто і надто запрограмованого соціалістичного дозвілля, і необумовлена потребами громадян пропозиція низькоякісної західної культури індивідуалістичного і споживацького спрямування, посилює деградаційні тенденції і разом з тим потребу в модернізаційно оновленому національно орієнтованому дозвіллі, яке сьогодні необхідно програмувати.

Стосовно перспективи (2010 р.) розвитку культури дозвілля експерти основного дослідження проявили стриманий оптимізм, бо, хоч

35,4% вважають, що вона не зміниться, а 13,9% - що вона знизиться, проте 44% прогнозують її зростання.

Соціокультурна трансформація сфери дозвілля забезпечується комплексом об'єктивних соціально-економічних умов та суб'єктивною мотивацією учасників дозвіллевого процесу, а тому так важливо знайти оцінку ролі цих факторів як складової соціокультурного контексту дозвіллевої діяльності.

Визначення цих умов і факторів дозволяє окреслити стан та перспективи змін у дозвіллевій сфері, беручи до уваги, що сфера вільного часу є не тільки засобом відтворення, але й розвитку людських сутнісних сил. Власне сфера дозвілля закладає значною мірою основу для прийдешніх соціальних змін, а тому я вважаю однобічним і неперспективним зведення окремими авторами завдань соціології дозвілля до соціології рекреації [294, с. 102 – 106].

Соціокультурні умови і фактори реалізації і трансформації дозвіллевих потреб складають комплекс взаємозалежних об'єктивних і суб'єктивних складових. Першою і важливою із них є економічно-фінансова складова.

Чисельні соціологічні дослідження засвідчують, що базовою основою задоволення культурних потреб є матеріальне становище громадян, яке в українському суспільстві продовжує погіршуватись. Україна має найнижчу середню заробітну плату в Європі [414, с. 64].

Тому фактично в суспільстві в останні роки складається суперечність між досить розвиненою державною мережею культурно-просвітницьких закладів і матеріальними можливостями громадян по їх реальному використанню. Разом з тим реально за десять років незалежності погіршується соціокультурна інфраструктура закладів.

Другою детермінантою можливої трансформації дозвіллевої діяльності є фактор наявності у громадян вільного часу. Однак жорсткі умови перехідного періоду, які ставлять громадян в становище

виживання, породжують необхідність додаткових зусиль (підробітки, домашнє господарство та інше), які значно скорочують сферу вільного часу (його кількості) і різко погіршують якість його використання [410].

Третьою детермінантою функціонування і розвитку, як і трансформації, структури дозвілля громадян є якість роботи культурно-дозвілльєвої мережі, рівень культурних послуг. За даними всеукраїнського дослідження, в цілому рівень роботи місцевих закладів культури оцінюється позитивно, в 3,1 бала, хоч четверта частина дає їм низьку оцінку. Разом з тим, для значної частини населення, при всій толерантності загальної оцінки, клуби не стали важливим елементом їх способу життя, не увійшли в коло їх повсякдення. Для них клубна установа існує у відчуженій формі, бо 38% дають низьку оцінку ролі клубу в своєму дозвіллі [385, с. 7].

До суб'єктивних факторів має бути віднесена готовність громадян до освоєння культури, яка знаходить вияв у стані їх культурних потреб як основи можливої культурної активності. Моральним підґрунтям культурної активності є досить високий рівень самоповаги українських громадян, зафіксований дослідниками (3,8 бала) та висока, а частково і перебільшена оцінка ними рівня власної культури (3,6 бала, а 54% оцінює його високою оцінкою) [394, с. 3]. Особливо ж треба наголосити на такій важливій складовій соціокультурної трансформації та модернізації дозвілля, якою є досить висока за рівнем потреба в культурі, що конкретизувалось у бажанні і прагненні підвищувати рівень власної культури (4,06 бала, а 35,4% оцінює це бажання вищою оцінкою) [385, с. 9], що порівняно з іншими дослідженнями, проведеними раніше [184], свідчить про позитивні зрушення в культурних потребах, що є важливою передумовою успішності застосування інноваційних технологій у сфері культури.

Спробуємо дати соціологічно коректну характеристику існуючої структури дозвілля зі співставленням її з бажаною, тобто з культурно-дозвіллевими пріоритетами населення.

Спочатку розглянемо загальні культурно-дозвіллеві пріоритети населення України за даними соціологічних досліджень, які узагальнені в державній програмі модернізації сфери дозвілля, згідно з якою до дозвіллевих пріоритетів відноситься «посилена зацікавленість до відродження народних промислів, фольклору, побутових традицій минулого, історичної, культурної спадщини» (тяжіють 60% опитаних). Це дозволяє говорити про повернення «до джерел народної культури» [394, с. 5].

Ця тенденція є проявом загальнономодернізаційного процесу посилення національно-культурної ідентифікації, а в Україні пов'язана з утвердженням націєформуючих процесів. В плані загального процесу соціокультурної трансформації в Україні, коли в перехідний період склався своєрідний духовний вакуум, пов'язаний з кризою заідеологізованих соціальних і культурних пріоритетів, а нові більш сучасні соціально-духовні основи цінностей і пріоритетів ще не склалися і складаються у зв'язку з кризою українського суспільства надзвичайно повільно, ця ніша починає заповнюватись, а точніше «заміщуватись» базовими етнонаціональними цінностями народної культури. «Відродження» народної культури набуває суперечливого змісту, коли оновлюються базові цінності буття і разом з тим однобічно потік культурного освоєння зосереджується на консервативно-архаїзованих предметах за рахунок обмеженого освоєння здобутків сучасної, в тому числі, модерної культури. При всій цінності освоєння народної традиційної культури замикання в її колі звужує можливості соціальної реалізації особистості, а відсутність визначеного соціального ідеалу, реальних життєвих стимулів призводить до певної вичерпаності дозвілля, пригашує загальну соціокультурну активність населення, особливо

молоді, веде до скорочення участі в культурі, звуження кола спілкування, зниження соціально-активізуючої духовно-творчої ролі дозвілля і, особливо, державної культурно-дозвіллевої мережі.

В системі сучасних дозвіллевих орієнтацій посилюється споживацько-прагматичний підхід до культури як одного із засобів успішного пристосування до життя, виживання, забезпечення кар'єри, свого становища в суспільстві [410, с. 544].

Зростаюча соціокультурна диференціація, посилюючи соціально-статусне і культурне розмежування, об'єктивно веде до зростання потреби в престижно-статусному присвоєнні культури, в центрі якого постають зразки не етнічної, а сучасної західної культури. Власне національна культура потрапляє в поле впливу на неї різноманітних, а нерідко і конфронтуючих, соціально-культурних потреб й інтересів.

Тому визначений раніше пріоритет історичної пам'яті, народної культури є важливим, але таким, який доповнюється, а в деяких соціальних групах домінується потребою в сучасних зразках національної і західної культури.

Таке напружене соціальне «використання культури», попит на її «осучаснення» є другою домінантою стану сучасної культури, котра, зростаючи, інтенсивно стимулюється у своєму розвитку дозвіллям, яке є нічим іншим як сферою культурного споживання. За відомою діалектикою взаємозв'язку елементів системи «культурних потреб — культурної творчості, виробництва — культурного споживання, освоєння» розвиток культури відбувається в усіх зазначених ланках, але найбільше стимулюється культурним освоєнням, яке відтворює і розвиває не тільки духовні здібності, але й потреби [220, 221].

Типовою рисою поведінки в сфері дозвілля стає зростаюче ще з 60-х років переміщення центру дозвіллевої активності від суспільної мережі до домівки, яке значно посилилось за останні десять років у зв'язку з розвитком засобів масової комунікації, кризою державної мережі, її

інертністю і нездібністю відповідати новим потребам громадян, які стають все більш різноманітними і вибагливими [415, с. 586]. Радіо і телебачення закріпили індивідуальне споживання культурних благ.

Слід відзначити, що рівень публічності дозвілля залежить від загальної громадянської атмосфери і пов'язаної з нею активності, яка посилює потребу в культурі і міжособистісному спілкуванні, притаманної періоду перебудови та активізації громадськості напередодні незалежності України. Дослідники відзначають, що після певного сплеску публічної дозвіллевої активності, яка спостерігалась у 1987 - 90 рр., зараз, як відмічає 51,4% респондентів, їхнє дозвілля стає більш домашнім, чому в значній мірі сприяли криміногенні обставини, особливо у міських поселеннях [133, с. 6].

Радіо, телебачення, відео, комп'ютер символізують індивідуалізацію культурного життя, яка має своєрідний соціальний характер, бо сприяє зміцненню сімейних стосунків, активізації спілкування в межах малих груп, розвитку дружніх та сусідських взаємин [415, с. 551].

Разом з тим, дозвіллева самоорганізованість дозвілля та його одомашнення та індивідуалізація мають не тільки позитивні, але й негативні сторони, бо дозвіллеве усамітнення, особливо у комп'ютерній формі, обмежує таке необхідне для становлення особистості безпосереднє культурне спілкування, завдає шкоди розвитку особистості, звужує її світогляд, обмежує можливості її творчої, громадянської участі у культурі.

Таким чином, в цілому відбуваються структурно-функціональні зміни в дозвіллевій діяльності, які охоплюють інституціональні або «формальні» та самоорганізаційні, або «неформальні» утворення.

Таке «перецентрування» дозвілля однак має значний соціально-негативний ефект, бо «у клубах свого району в місті проводить час 9% молоді, в селі — 14%, а для основної маси підлітків (до 17 років) основним центром стає вулиця і двір (55%), а заклади культури свого району охоплюють лише 8% молоді» [327, с. 158]. Така деградація

державної дозвілєвої мережі і неефективність, а часто низький моральний рівень приватних закладів дозвілля, очевидно, впливає на загальний рівень розвитку молоді України.

Сьогодні, коли в перехідний період потрібна значна допомога громадянам в закріпленні певних ціннісних орієнтацій, у наданні допомоги в адаптації до нових умов життя, скорочення послуг і впливу культурно-дозвілєвої мережі не тільки не сприяє поступу соціокультурної трансформації, а значно її стримує, що й вимагає додаткових зусиль держави по модернізації цієї сфери, забезпеченню програмування її розвитку на перспективу.

Іншою важливою тенденцією, яка впливає на визначення культурних пріоритетів, є зміни в структурі вільного часу, який при позірній збільшеності свого об'єму, насправді, в цілому скорочується, бо значна його частина переходить до сфери боротьби за виживання, комерції та наживи. Відносно структури вільного часу формуються суперечливі тенденції, пов'язані зі зміною відношення основної маси людей до культури, яке стає все більш споживацьким, інструментальним, і лише для незначної частини більш витонченим і специфічним. Останнє є функцією не тільки смаку, але й фінансових можливостей.

В цілому ж споживацтво в дозвіллі проявляється не тільки в прагматизмі культурного вибору, але й у зростаючому переважанні пасивних форм дозвілля (перегляд DVD-, відео-, телепередач та інше) над активними, зниженні загальнокультурної активності при зростанні різноманітного вибору предметів і засобів культури. Складається парадоксальна ситуація, разом з тим типова для перехідної доби, коли в умовах зростаючої культурної пропозиції, урізноманітнення поля культури і об'єктивні (матеріальні, просторові, обмеженості середовища та ін.), і суб'єктивні чинники виступають як стримуючі в контактах людини з культурою [394].

З цими обмеженнями, особливо матеріальними, пов'язане посилення орієнтації на заняття в системі природного середовища (віїзд на дачу, природу, на село), які перетворюють цю сферу дозвілля у компонент «стилю життя», як він склався на Заході, але з інших причин і з іншими мотивами і наслідками. Якщо на Заході «вихід на природу» має рекреаційно-естетичний зміст, то у нашій країні він пов'язаний переважно з мотивами виживання, має меркантильне наповнення [385, 451, 452].

Майнове розшарування веде до зростання попиту на дорогі, «престижні» послуги (нічні клуби, закордонні тури та ін.) комерційного сектору «неформального» дозвілля і зниження обсягу творчих «неприбуткових» видів діяльності, які протягом тривалого часу були пріоритетними для середнього прошарку населення [394]. Катастрофічне зниження реальної клубної аудиторії (за деякими даними в 10 разів) пов'язане, на думку опитаних, зі слабкою матеріальною базою (29%), незадовільною організацією сімейного дозвілля (15%), низьким рівнем роботи клубів (28%) [394, с. 6].

Відбувається мінімалізація частки власного дозвілля в структурі позаробочого часу в значної частини населення, зниження в системі життєвих пріоритетів потреби в активному освоєнні цінностей культури, «згасання» активних, творчих форм дозвілля, що, очевидно, має негативні соціальні наслідки, призводячи до порушення середовищних локальних зв'язків і породжуючи зростаючу культурно-споживацьку самотність особистостей, знижує ефективність громадської соціокультурної соціалізації [133, 224, 250].

Розлагодженість і невідповідність державної культурно-дозвілдової мережі запитам громадян посилює розпад важливих соціальних зв'язків, знижує рівень соціальної консолідованості суспільства, хоч у основної маси населення не зникає потреба в культурі і послугах для її задоволення, тобто існує внутрішня готовність до культурно-дозвілдової активності, бо 73% опитаних респондентів визнали позитивний вплив спілкування з

культурою на загальний життєвий тонус і їх соціальну активність (емоційний стан, трудову діяльність) [394, с. 6]. Таким чином, сьогодні соціокультурна трансформація державних дозвілєвих закладів відбувається дуже повільно. Хоч і існують в кожному регіоні інноваційні заклади культури клубного типу [266] і мають значні набутки, але вони не поширюються через відсутність творчих кадрів і фінансової скрути. Разом з тим, відштовхуючись від вищенаведених фактів, а також, виходячи з того, що серед пропозицій по покращенню роботи закладів культури на перше місце виходить прагнення — вимога «більше нових, цікавих форм роботи» (34%), можна стверджувати, що в суспільстві вже сформувались потреби в модернізації клубного життя, які вимагають адекватних форм реалізації [133].

Нова соціокультурна реальність призводить до необхідності трансформації соціальних функцій клубу, що вже значною мірою усвідомлюються самими користувачами культури, які в масштабі України виділили важливішими для них «комунікативну» (як бажання бачити в клубі, перш за все, місце, де можна поспілкуватися з друзями, знайомими після роботи — 41%) функцію та функцію «універсального осередку культури» («клуб — це заклад, де можна задовольнити свої різноманітні культурні потреби» — 45,5%) [394].

Про модернізаційні зміни в дозвіллі в цілому свідчить те, що за останні роки в Україні суттєво зросло проглядання відеозаписів, прослуховування магнітозаписів — 41,8% [394].

Значний обсяг в організованих формах складають аматорські заняття (біля 20%) і стільки ж хотіли б ними займатись (реальну і потенційну причетність до аматорства має 40% населення).

Досить поширеними є любительські заняття з художньої культури вдома, пов'язані з ужитковою культурою (вишивання, різьблення та ін.) — 32,6% з непоганою перспективою, бажанням ними займатися (18,2%).

Для поглиблення аналізу вважаємо за необхідне врахувати співвідносність реальних і потенційних занять шляхом введення двох понять:

1) «причетність» до певних занять, яка означає суму (в %) тих, хто займається ними, і тих, хто хотів би займатись (потенціал можливого розвитку), що допомагає визначити «ареал» охопленості даним видом занять населення в прямій і потенційній формі;

2) «реалізованість потенцій», співвідповідність реального заняття з потенційністю, бажанням ним займатись, тобто процентне відношення в межах загальної причетності тих, хто займається, і тих, хто хотів би займатись, дозволяє по-новому переосмислювати опубліковані соціологічні дані [133, 394].

При такому підході, за даними всеукраїнського соціологічного дослідження з любительських занять, найбільший потенціал розвитку «нереалізованої частини до реалізованої в межах причетності мають заняття технічною творчістю (72,2%), заняття, пов'язані з природою (64%), заняття художньою самодіяльністю в гуртках і студіях (52,5%), любительські художні заняття вдома (36,6%).

По «причетності» ж порядок їх зовсім інший:

- любительські заняття вдома (51,4%);
- любительська художня самодіяльність в гуртках (40,1%);
- заняття, пов'язані з природою (29%);
- заняття технічною творчістю (9%).

Експерти-фахівці вважають технічні заняття одними з найменш перспективних [385, 394]. Однак за наведеними даними, вони є одними із найбільш перспективних, бо з цієї причетної в прямій і мотиваційній формі групи свою потребу реалізувала лише четверта частина.

Не менш значний реалізаційний потенціал мають заняття, пов'язані з природою і художньою творчістю, традиційною для українців.

Крім трьох вищеназваних найбільш поширених занять у вільний час (читання, засобів масової комунікації та спілкування з друзями — від 83 до 58%) виділяються:

- допомога рідним, знайомим — 60,6%;
- відпочинок та робота на дачній ділянці — 42,7%;
- відвідування дискотек, вечорів відпочинку — 25,4%.

Низьким є рівень відвідування театрів, концертів та цирку (16,3%), однак вони мають один із найвищих потенціалів можливого розвитку, бо 41,7% респондентів хотіли б приділяти їм увагу, що складає, за нашим підходом, більше 73% від загальної «причетності».

На другому місці (за масою) об'ємом незадоволеної потреби знаходиться така малорозвинена на нашому терені форма відпочинку як перебування в кафе (35%).

Значний невикористаний потенціал відвідувачів мають музеї та виставки (33,8%). Це пов'язано з невисокою культурою відвідування музеїв, нерозвиненістю не тільки таких традицій, але й самої мережі музеїв.

Невисокою є й залученість населення до занять фізичною культурою та спортом (18,3%) з майже вдвічі більшим потенціалом бажаючих займатися ними. Низькою є й громадська активність населення (7,2%) і хоч 11,2% хотіли б займатися нею, але нинішній політичний колапс недовіри владі та нерозвиненість форм громадсько-політичного життя, громадянського суспільства в цілому, не сприяють їх розвитку [297].

Однак наче компенсацією поганої роботи клубної мережі і незадоволеної соціально-політичної потреби є в сучасний період трансформації зростаюча активність населення (особливо в Західних областях України) у відвідуванні церков та інших релігійних установ (21,7%). У Західній Україні все більше відбувається перетік відвідувачів з дозвілєвої мережі до церкви, яка стає його певним заміщенням.

Актуальним, але не задоволеним заняттям для населення є відвідування парків (25,3%), які ще б хотіла відвідувати п'ята частина опитаних.

Загальні суспільно-дозвілєві умови свідчать про деградаційні трансформаційні процеси. За даними всеукраїнського соціологічного опитування 1999 року, умови відпочинку після роботи значно погіршилися у 33% респондентів, умови виховання дітей — у 25%, умови відпочинку під час відпустки — у 48%, а можливості брати участь в культурному житті стали гіршими у 22%. Кожен другий із респондентів вважає, що його матеріальні умови за останній рік значно погіршилися, і серед них умови відпочинку під час відпустки погіршилися — у 73%, а можливості брати участь у культурному житті — у 36% [410, с. 237], що не може не впливати негативно на рівень соціальності і вимагає застосування нетрадиційних засобів, які б радикально реформували галузь.

Соціальна необхідність радикального реформування культурно-дозвілєвої сфери в дусі сучасної модернізації викликана зміною характеру суспільних відносин і забезпечення, задоволення нових культурних потреб. У той же час слід брати до уваги, що модернізація культурно-дозвілєвої сфери є складовою загального процесу реформування галузі культури в цілому і відбувається в єдиному процесі. Постає проблема забезпечення адекватності впроваджуваної модернізації культури соціокультурним потребам громадян і перспективам загальної модернізації, її ефективності.

В Україні дана проблема почала вирішуватись в період перебудови шляхом впровадження мережі інноваційних закладів культури клубного типу і проведення соціального експерименту з вдосконалення їх діяльності і поширення передового досвіду на всю галузь культури [266].

У період незалежності модернізація сфери дозвілля була включена в загальний модернізаційний процес сфери культури і у відповідності з

вимогами управління була забезпечена системою всеукраїнських соціологічних досліджень, які заклали основу перспективної державної програми.

У відповідності з державною програмою «Культура. Просвітництво. Дозвілля» модернізація сфери дозвілля передбачає оновлення системи управління, реорганізацію інформаційно-методичного забезпечення, створення мережі інноваційних закладів культури клубного типу [133].

За своїми соціокультурними наслідками така реформація є радикальною зміною типу культурно-дозвіллевого обслуговування, в основі якого лежить принцип пріоритету культурних інтересів та запитів населення і який передбачає впровадження багатоваріантної системи власності, стимулювання особистої і колективної зацікавленості працівників культури у результатах своєї праці, оволодіння методикою перспективного планування та прогнозування, навичками створення регіональних культурно-дозвіллевих програм. Проведені соціологічні дослідження виявили високу інерційність, наявність стійких стереотипів мислення догматичного характеру у більшості практиків і керівників галузі, низький рівень соціологічних знань і психологічної готовності до сприйняття нових ідей, інноваційних навичок, вміння користуватись наданими свободами, вмінь розробки нових творчих структур.

У зазначеній програмі «Культура. Просвітництво. Дозвілля», доповненій розвідками фахівців, визначаються соціологічно орієнтовані напрямки роботи в культурно-просвітницькій сфері, такі як застосування методології моніторингу до вивчення культурно-дозвіллевої діяльності, здійснення маркетингової діяльності для визначення перспективних видів дозвілля, законодавчо-нормативне забезпечення соціально-культурної діяльності закладів культури; створення мережі інноваційних закладів культури; надання необхідної підтримки новим суб'єктам культурної діяльності (громадським об'єднанням, спонсорам, меценатам, приватним закладам культури); стимулювання благодійницьких ініціатив з боку

комерційних структур та окремих громадян; залучення комп'ютерної, в тому числі інтернетної мережі у плануванні та управлінні закладами культури; забезпечення роботи нових гілок інфраструктури культурно-дозвілєвої сфери; надання технологічних, інформаційних та рекламних послуг населенню і зацікавленим організаціям, сприяння у допустимих межах, які не суперечать цілям культури, комерційній діяльності [133].

Фахівці приходять до висновку, що існуюча державна мережа закладів і організацій культури є недостатньою для організації бажаного дозвілля, характеризується непогодженістю роботи окремих типів закладів культури, невідповідністю їх потребам населення. В реальній практиці складається суперечність у взаєминах специфічно конкуруючих традиційних державних структур з недержавною мережею закладів культури, які мають, в основному, комерційну спрямованість, і повинна бути предметом спеціального дослідження як і суперечність між традиційними і новими суб'єктами культурної діяльності.

Конструктивне застосування соціологічних досліджень в організації формуючого експерименту використовувалось для забезпечення діяльності Центрів культури і дозвілля як нових форм управління культурою в районному центрі в комплексі з проєктивними діловими іграми [450, с. 120].

Такий продуктивний підхід дозволяє реалізувати модернізаційні принципи шляхом координації діяльності закладів культури різного відомчого підпорядкування, поєднання зусиль та ресурсів закладів культури різних відомств, опрацювання спільної програми культурної діяльності, забезпечення комплексного принципу взаємодії установ культури, розвитку широкої культурної активності населення, особливо культурної самодіяльності [450].

Таке соціокультурне програмування передбачає конкретизацію загальних принципів культурної політики щодо певного регіону, розвиток творчих навичок працівників установ і органів управління, підготовку

громадськості до інновацій, створення позитивного психологічного мікроклімату в колективах культпрацівників, готовність до зміни стилю і методів роботи, розвиток регіональних культурно-дозвіллевих програм [464].

Культурно-просвітницька практика останнього десятиліття характеризується успішними пошуками нових організаційних форм, таких як національно-культурні центри, етнографічні осередки, народні доми, центри фольклору та ін. в умовах відсутності необхідного для їх існування правового, економічного та ресурсного забезпечення.

Важливою ознакою кризи традиційної просвітницько-клубної мережі є раніше відмічена в загальній формі її функціональна невідповідність новим потребам населення, яка призводить до зростаючого відчуження користувачів від неї, що зародилось ще в період перебудови.

Слід, однак, зауважити, що в період незалежності незадоволеність населення рівнем культурного обслуговування була пов'язана зі зростаючим зниженням його фінансування, що призводить до катастрофічного занепаду матеріальної бази закладів культури і пов'язаним з цим зниженням рівня культурних послуг.

Разом з тим, зміна культурної ситуації вимагала оперативної переорієнтації і перепідготовки кадрів працівників культури для виходу зі стану кризи і участі у модернізації галузі. За свідченням узагальнених досліджень державної програми «Культура. Просвітництво. Дозвілля.» близько 80% культпрацівників в означеній ситуації проявляли пасивність, не вміння знаходити конструктивні рішення культурно-трансформаційного характеру [133].

В історично короткий час обвальне зниження фінансування галузі культури призвело до значної деградації матеріальної бази клубних установ. Якщо коефіцієнт спрацювання основних фондів культури у 80-ті роки становив 40%, то в 90-ті перевищив 50 %, що призвело до

призупинення репродуктивного процесу в галузі різкого зниження і невідповідності рівня культурного обслуговування і потенціалу закладів культури світовим стандартам [386].

У відповідності з державною програмою модернізації культурно-дозвілєвої діяльності в Україні «Культура. Просвітництво. Дозвілля.» для оптимізації трансформаційних процесів установлена необхідність:

— визначення принципів і передумов зміни економіко-правових відносин між державою та об'єктами культурно-дозвілєвої сфери різних форм власності, суб'єктами та об'єктами управління;

— розробки оптимальної структури і функцій органів управління в культурно-дозвілєвій сфері;

— впровадження нового механізму матеріально-технічного і фінансового забезпечення;

— визначення підпрограми реформування системи кадрового забезпечення культурно-дозвілєвої діяльності, всієї галузі культури;

— формування моделі інформаційного та наукового-методичного забезпечення культурно-дозвілєвої діяльності [133].

Основною опорою в намічених модернізаційних перетвореннях була система інноваційних закладів культури нового типу, яка склалась впродовж п'яти років на основі проведеного експерименту [266].

Інноваційні заклади культури, як універсальні, так і спеціалізовані, орієнтовані на втілення пріоритетних напрямків культурної політики регіону і задоволення потреб, відповідно до профілю, окремих і всіх груп населення. Для них характерна розгалужена інфраструктура, координаційна інтегрованість з установами інших галузей за принципом міжгалузевої кооперації [133, 266, 450].

До них відносяться культурно-оздоровчі комплекси, центри культури і дозвілля, культурно-освітні комплекси, клуби-кафе, клуби-бібліотеки, культурно-естетичні центри та спеціалізовані, типу клубів жінок, пенсіонерів, будинки фольклору, молоді тощо.

Заклади нового клубного типу радикально, порівняно з традиційними закладами, інакше організовані, мають інші пріоритети, зміст і систему керівництва, націлені на пошук нетрадиційних джерел фінансування, в тому числі на розширення спектру платних послуг [266].

Зазначені заклади характеризуються динамізмом свого розвитку, творчим пошуком, оновленням свого складу за рахунок молоді, зміною тактики своєї діяльності у відповідності зі зміною культурної ситуації і акцентів культурних потреб користувачів, прагненням долучити до своїх акцій не тільки молодь, але й інші верстви населення, в тому числі пенсіонерів, намаганням додатковими, в тому числі рекламними, піарними засобами утвердити позитивний імідж своєї установи. Особливий же акцент нові заклади роблять на розширенні і різноманітності культурної пропозиції, асортименту видів дозвілля, збагаченні репертуару відповідно до потреб тих верств і груп населення, на які вони орієнтуються [148, 394]. Споживацький аспект їх орієнтацій, іноді «замішаний» на комерційному інтересі, заставляє їх більш ретельно і цілеспрямовано не тільки вивчати, застосовуючи методи соціологічних досліджень, свою потенційну аудиторію, але й намагання її знайти, «вирахувати», закріпити і розширити, а іноді і сформувані її для себе [394].

Необхідність такої нової модернізаційної орієнтації стає очевидною при зверненні до видів дозвілля, які цікавлять молодь (а їх більше ніж 100!) і які не можуть бути надані традиційним клубом, а тому соціологія дозвілля має ширше використовувати специфічно застосовані принципи маркетингу. Стосовно соціально-художньої культури, але, за нашим переконанням, це повністю може бути віднесене до дозвіллевої діяльності в цілому, фахівці зазначають: «маркетинг в даному разі можна тлумачити як ринкову орієнтацію управління в сфері художньої культури, при якій в основі прийняття рішень лежить інформація про стан ринку, про запити аудиторії, що передбачає проведення ретельно продуманої політики просування твору на ринок предметів і цінностей мистецтва. Прийняття

рішень повинно відбуватись тільки на основі вивчення специфічного ринку культури, прогнозування попиту, використання різних методів формування художніх потреб, політики цін і т.п.» [141, с. 149 – 150].

Дослідження, які мають проводити інноваційно налаштовані заклади культури, мають концентрувати, на нашу думку, увагу на проблемах:

- визначення характеру соціокультурної диференціації певної агломерації відносно культурного середовища і його цінностей;

- інтенсивності і змісту взаємин різних соціокультурних спільностей з культурою;

- вивчення тих особливих якостей і характеристик предметів культури, які є привабливими і прийнятними певними соціокультурними групами;

- дослідження культурних цінностей, яким надають перевагу певні групи користувачів порівняно з тими, які надає установа-дослідник;

- структуризації предметів ринку культурних послуг і предметів відповідно до потреб;

- визначення тенденцій можливих змін соціокультурної сегментації ринку, які диктуються соціокультурними факторами.

Виходячи із загального принципу субкультурної стратифікації суспільства і його успішного практичного застосування щодо вивчення окремих субкультур [281], вважаємо необхідним його використання для аналізу модернізаційних змін в цілому в суспільстві і в сфері дозвілля особливо.

Оскільки модернізаційні процеси пов'язані зі зрушеннями у всьому суспільстві, які поширюються з усіх його складових сторін на сферу дозвілля і відображають характер змін у способі життя і ціннісних орієнтаціях різних соціальних груп, особливо молоді, то соціологічний підхід у вирішенні його проблем є не просто одним із важливих, але визначальним.

Це пов'язано з тим, що соціально-філософський підхід дозволяє визначити:

- соціальні межі самої сфери дозвілля;
- своєрідність дозвіллевих потреб, інтересів, характеру їх реалізації, дозвіллевої культури класів і соціальних груп суспільства;
- спільне і відмінне у дозвіллевій культурі окремих соціальних груп, зони їх співпадання і протистояння, як і взаємовпливи і взаємовідштовхування;
- соціокультурні типи і профілі дозвіллевої культури, в тому числі як прояв міри їх модернізованості;
- міру інерційності і динамічності та трансформованості окремих елементів і типів дозвіллевої культури, їх соціокультурної «запрограмованості» і свободи;
- нові модернізаційні і постмодернізаційні явища в системі дозвілля, їх поширеність і перспективність;
- співвідношення державної і приватно-комерційної мережі закладів задоволення дозвіллевих потреб, організованого і самодіяльного типів дозвілля;
- вплив характеру і змісту дозвілля на спосіб життя, існування людини, особистості в цілому, її життєдіяльність і долю, міру креативності, характеру відтворення її соціальних сил і творчості, що й повинно було б стати основою програми соціолого-культурного дослідження стану і перспектив, програмування розвитку дозвіллевої діяльності.

Виходячи з такого підходу, стає очевидною криза сучасного клубного закладу як установи, орієнтованої переважно на навчально-репетиційну роботу художніх колективів та підготовку масових заходів, яка породжує епізодичність участі у роботі і обмежує число відвідувачів клубних закладів.

Кризовий стан культурно-просвітницької мережі, її застійний характер пов'язаний не тільки з фінансовими обмеженнями та скороченням профспілкової та відомчої мережі, але, очевидно, переважно з тим, що консервативно-традиціоналістська мережа не змогла «відгукнутись», підтримати і задовольнити нові потреби, особливо молоді, пов'язані з культурними рухами (молодіжними, художньо-експериментальними, екологічними, національно-фольклорними). Це породило відрив, суперечність між реальними культурними потребами нових генерацій суспільства і стагнаційно застиглою практикою роботи традиційної культурної мережі.

Завдання філософа в цій ситуації полягає в вивченні соціокультурного середовища, регіонально-культурного профілю, своєрідності його потреб в цілому і нових запитів агентів нової соціальної структури (підприємців, фермерів, бізнесменів та ін.), сприяючи формуванню відповідної їм соціокультурної структури дозвілєвої мережі (інфраструктури). Особливу роль в процесі подолання ситуації соціокультурного відчуження, яка склалась між державною дозвілєвою мережею і запитами населення певного середовища, мають зіграти громадські і, в значній мірі, громадсько-культурні об'єднання й організації, як маніфестанти громадянського суспільства, яке складається, через контакт і співпрацю з якими має відбуватись розвиток культурної діяльності, загальна гармонізація відносин закладів культури з громадянами, а надалі і перетворення нових типів установ культури в джерела соціокультурного перетворення і оновлення діяльності.

Слід наголосити, що модернізація клубних закладів в Україні, яка проявилась у кооперації та інтеграції їх роботи, відбувалась уже у 80-ті роки шляхом урядової постанови і проявлялась у створенні централізованих клубних систем. Реалізація державної програми «Культурні комплекси в районних центрах Української РСР» завершилась створенням 479 клубних систем які за такими основними напрямками, як

масово-політична робота, трудове, моральне, естетичне та військово-патріотичне виховання, професійно-орієнтаційна робота, пропаганда наукових знань, спортивно-масова діяльність, організація художньої творчості. Створюються культурно-спортивні комплекси та молодіжні центри, що сприяло урізноманітненню і збагаченню форм і змісту роботи [266].

Соціологічні дослідження підтвердили ефективність роботи багатопрофільних клубів та об'єднань при культурно-освітніх установах за місцем проживання, які поширювали свою діяльність на виробництво, стимулюючи ініціативу і самостійність учасників дозвіллевої діяльності, технічної творчості, участь у місцевому самоврядуванні, розвиваючи дискусійні форми роботи, навички неформального спілкування, що сприяло культурній соціалізації, пошуку форм роботи, адекватних інтересам населення, відвідувачів [281, 452].

При всьому формалізмі і заорганізованості, які навіть в час перебудови супроводжували цей процес, сформувалось таке культурне семіотичне поле, яке почало продукувати інноваційні форми і заклади. Вся перелічена система фактів дає підстави стверджувати, що, як і в багатьох інших раніше розглянутих ланках культури, період перебудови характеризувався значним поступом в русі від централізованої («вертикальної») командно-адміністративної системи до «горизонтальної», регіонально орієнтованої системи, супроводжуваної пошуком нових творчих форм дозвілля [450, 451].

Одним із яскравих прикладів такого поступу в 1990 р. був досвід Одеського об'єднання молодіжних клубів (18 клубів за інтересами, 9 дискотек, студії відео- і звукозапису, павільйони комп'ютерних ігор, фотолабораторія) як найбільш адекватної форми інтересам молоді з використанням госпрозрахункового принципу. Досить ефективною формою культурної соціалізації молоді стали бібліотеки-клуби, українські вечорниці, вечори гумору та ін. В цілому посилюється профілізація та

диференціація культурно-дозвіллевої діяльності на основі в умовах незалежності України створення самостійних програм соціально-культурного розвитку, забезпечуваних новою системою управління, юридичною і фінансовою самостійністю проектів [266].

На цій основі в 1992 році було сформовано понад 100 клубних установ нового типу (центри національних культур, культурно-спортивні, будинки фольклору, клуби, музеї, будинки кіно, сімейні клуби та ін.), намітилась тенденція формування сільського клубу як багатофункціонального культурно-дозвіллевого закладу зі значним акцентом на народознавчій роботі. Склався продуктивний досвід створення культурного центру мікрорайону на базі загальноосвітньої школи [450].

Таким чином, процес сучасної модернізації дозвіллевої сфери охоплює період 80-х років, перебудови і період незалежності, в який у зв'язку зі значними фінансовими скрутами було частково втрачені здобутки перебудови, а, з другої сторони, був набутий досвід розвитку дозвілля на самоокупній основі, поєднання державної і недержавної галузей дозвілля.

Постановка проблеми управління сферою дозвілля, коли державними органами робиться все можливе для подолання всілякого управління в галузі культури, може здатись парадоксальною, однак це залежить від розуміння базового терміну «управління».

Ми виходимо із розуміння поняття управління як єдності прогнозування планування, регулювання і виховання, яке найбільше, очевидно, відповідає природі культури і цілісності процесу її буття в суспільстві. Процес можливого соціокультурного управління модернізацією дозвіллевої сфери є складовою нової культурної політики, яка склалась в Україні наприкінці ХХ ст. [119].

Власне соціально-філософський підхід в управлінні модернізацією дозвіллевої сфери і полягає у цілісному забезпеченні інформацією та

порівняльному аналізі взаємозв'язаних процесів прогнозування, планування, регулювання і виховання як важливішої умови ефективності реалізації намічених перспективних державних програм.

Вихідним є врахування особливостей нової соціокультурної ситуації, яка характеризується зміною пріоритетів і акцентом на розвитку національної культури шляхом задоволення і розвитку духовних потреб громадян [286].

Традиційним засобом прогностичного бачення проблем є вивчення стану дозвілєвих потреб і їх екстраполяція на майбутнє з урахуванням тенденцій трансформації нової культурної реальності, яка складається.

В такому розумінні блок-процес «прогнозування» має включати як аналіз стану культурного обслуговування в його основних елементах, так і характеристику тенденцій розвитку окремих форм дозвілля у зв'язку з існуючим станом дозвілєвих потреб, установок на майбутнє.

Як показали дослідження потреб населення й експертні оцінки, проведені Центром культурних досліджень Міністерства культури і мистецтва України, провідними потребами відвідувачів закладів культури є моральні, художньо-естетичні потреби спілкування, в той час як релігійні потреби знаходяться на останньому місці [133, 394, с. 335].

Сьогодні основною причиною невідвідування або рідкого відвідування закладів культури, окрім сакраментально формальної «нестачі вільного часу», є різке розходження діяльності цих закладів з потребами населення, яке знайшло вираз у варіанті відповіді одного з основних досліджень («діяльність культурно-дозвілєвих закладів знаходиться на досить низькому рівні за своїм змістом і якістю» (40%) [133].

Як зазначають дослідники, «в цілому соціокультурну ситуацію в Україні можна визначити як стан суперечливої розбіжності між зростаючою потребою суспільства в піднесенні освітнього, професійного і

творчого рівня громадян (передусім молоді) та низькими відтворюючими можливостями їх культурного дозвілля» [286, с. 323].

Трансформаційні процеси, які супроводжуються зростанням рівня освіти, культури громадян, посилюють їх вимогливість до культурного середовища, усвідомлення невідповідності, а то й відсутності в ньому необхідних їм культурних закладів. В одному із всеукраїнських досліджень зазначалась відповідь «у місцевості, де я проживаю, на жаль, не розташовані такі заклади, які б відповідали моїм культурним потребам» — 24,6% [133].

Особливо підкреслюється відсутність за місцем проживання таких визнаних форм дозвілля, як театр, кафе-клуби, спортивно-оздоровчі клуби та клуби сімейного дозвілля. Нашому народу ще з часів вертепних театрів притаманний потяг і потреба в театральності, що й повинно знайти прояв хоч в малих, камерних формах театральної самодіяльності у клубах.

Особливо гостро проблема невідповідності культурної інфраструктури запитам усвідомлюється представниками національних меншин (не українцями і не росіянами), які ставлять її на перше місце — 34,6% [133].

В останнє десятиліття посилилась криміногенна ситуація в суспільстві, що негативно позначається на відвідуванні закладів культури. Поступово долається раніше підкреслювана громадянами заідеологізованість в роботі дозвіллевої мережі, а натомість формуються національні орієнтири у її діяльності, прагнення оновити матеріально-технічне забезпечення і обладнання.

Разом з тим, потреба в послугах дозвіллевої мережі стала для громадян невід'ємною від способу життя і пропозиції окремих представників Міністерства культури і мистецтва України її ліквідувати є обскурантизмом, бо за даними емпіричних досліджень, проведених в масштабі України, не цікавиться роботою культурно-дозвіллевих закладів лише 4,3% опитаних [133]. Особливе значення для досліджуваної нами

проблеми мають результати експертного опитування, проведеного Міністерством культури і мистецтва України, в якому брали участь 354 фахівці культури різного профілю з 9 регіонів.

Найбільше турбує експертів у трансформації і стані української культури «низький культурний рівень людей, їх бездуховність», «низький рівень матеріально-технічної бази та фінансування культури», «занепад творчої діяльності працівників та діячів культури та мистецтва». Відмічається посилення «самопливу в роботі, безконтрольності в діяльності закладів культури», «прагнення молоді до західної ерзац-культури» [394, с. 324].

Підкреслюється погане матеріально-технічне забезпечення, матеріальне становище працівників культури [64%], їх низька соціально-правова захищеність та слабка допомога закладам культури з боку підприємницьких організацій [65%) [394, с. 324].

Це й інші дослідження завершуються висновками, що переважання старого стилю, бюрократичних підходів до програмування (планування і організації діяльності установ культури, програмові та організаційні новації в цій діяльності лише камуфлюють традиційну її уніфікованість, виступають дещо поновленими формами старого [394, с. 324].

Цікавий експеримент, віднесений самим експертами до категорії «консерваторів» чи «модернізаторів». Хоч консерваторами себе майже ніхто не вважає, а 20,5% відносять себе до «модернізаторів», проте більшість (51,7%) займає проміжну позицію поєднання позитивних рис першої і другої позиції, відносячи себе частково до «консерваторів», а частково до «модернізаторів», що й проявилось у суперечливості позиції експертів у відношенні до організаційно-управлінських структур галузі (близько п'ятої частини висловилося за їх повну заміну, а 63,8% — за часткове їх поновлення) [394, с. 324 – 325].

Шляхи модернізації галузі бачються в таких механізмах, які адекватним чином відбивають потреби перетворень в українському суспільстві в цілому.

Таким механізмом має бути гнучке поєднання державних, централізовано-адміністративних та приватних, ініціативно-підприємницьких засад діяльності закладів культури, виходячи з пріоритетів: 1) поліпшення бюджетного фінансування галузі з різних джерел та зміцнення матеріально-технічної бази; 2) створення цільових програм, що передбачають модернізацію галузі, поєднання культури з освітою, розподіл сфер утримання; 3) зміцнення правової основи культурно-дозвілєвої діяльності; 4) реструктуризація галузі, перепрофілювання або ліквідація закладів, створення нових організаційних форм [394, с. 325 – 326].

В перехідний період домінуючим типом культурно-дозвілєвого закладу, на думку більшості експертів, повинен бути державний заклад, хоч майже 36,5% вважає, що таким має бути підприємство змішаного, державно-громадського (24,2%) чи державно-приватного (16,3%) типу [394, с. 327].

Низка проведених соціологічних досліджень засвідчила, що більшість як населення, так і фахівців, негативно ставляться як до комерціалізації роботи закладів культури (при суцільній бідності, особливо сільського населення), так і до приватизації [394, с. 22, 327].

Разом з тим, незважена політика щодо закладів культури, надання надто великих повноважень місцевій владі, злиденний матеріальний стан працівників культури привів до погіршення якісного складу, плинності кадрів закладів культури [394, с. 332].

Радикальним змінам і реформуванню всієї галузі має передувати соціально-культурний експеримент відповідно до названих вище моделей господарсько-економічної та організаційної бази.

Модернізацію повинні проводити фахівці нової генерації сумісно з фахівцями традиційних професій. Емпіричні дослідження засвідчили, що модернізована інфраструктура дозвілля, насамперед, має потребу (послідовно за ранговим місцем) в організаторах культурно-дозвілєвої діяльності, менеджерах соціокультурної сфери, керівниках хореографічних колективів, педагогах-організаторах дозвілля, керівниках колективу декоративно-прикладного мистецтва, соціологах культури, керівниках театральних колективів, соціальних педагогах, керівниках духового оркестру, організаторах туристсько-екскурсійної роботи, організаторах культурно-оздоровчої роботи, краєзнавцях та керівниках кінопрокату [394, с. 73].

Модернізація дозвілєвої сфери вимагає посилення вимогливості у підборі кадрів, насамперед, комплектування кадрів не за штатним розкладом, а за відбором здібних, за контрактною системою з правом його дострокового припинення, шляхом проведення конкурсів кадрів, але для виконання певних культурних програм та ін. На основі такої системи соціально-культурних фактів закладаються основи прогнозування можливих змін і такого планування, яке має регулятивний характер.

Особливо виразно це проявляється у відношенні пріоритетів планування і регулювання конкретних типів закладів та можливих форм їх роботи, які разом з тим свідчать про зміну важливіших орієнтирів.

Найбільш потрібними виділяються такі нові форми, як дитячі центри естетичного виховання та фольклорні центри. Однак основними виділяються старі традиційні заклади — будинки культури, парки культури і відпочинку, клуби, хоч особливий акцент населення робить на спортивно-оздоровчих клубах, клубах сімейного дозвілля, клубах людей з певними фізичними вадами, вікові клуби. Негативний баланс оцінок отримали «служби знайомств», «заочні курси», «науково-технічна пропаганда», членські клуби англійського типу та ін. [133, 450]. Найвищі

оцінки отримали такі форми роботи, як масові свята, вечори відпочинку, дискотеки, заняття фольклором, дитячі заходи, обряди, концерти.

В цілому відбувається функціональне зміщення в діяльності закладів культури від ідеологічної запрограмованості до відродження народної національної культури, розвитку творчих здібностей, морального та естетичного виховання. Модернізація галузі дозвілля, виходячи із викладеного, має відбуватись не за чисто економічною моделлю, а поєднувати переваги економічної і соціальної моделі, турботу про майбуття української національної культури, поєднувати адміністративно-державні та самоврядувально-приватні засади в модернізації організаційно-управлінських структур, переваги «горизонтального» принципу їх побудови над «вертикальним», не форсовано, а поступово нарощуючи нові форми центрально-бюрократичної уніфікації змісту та форм діяльності закладів. Поряд з поліваріантністю організаційно-управлінських структур дослідники вважають, що невід'ємним атрибутом модернізації культурно-просвітницької мережі має бути поліцентричний характер управління культурою, коли монополія центральної влади змінюється на пріоритет регіонально-місцевої влади з певними її прерогативами, перевагами і, водночас, обмеженнями. Поліцентризм — основа подолання ігнорування місцевих специфічних інтересів [394, с. 429, 431].

Діалектичне поєднання поліцентризму з поліваріантністю є важливішим модернізаційним засобом стимулювання розвитку нового типу закладів, оновлення культурного життя в Україні і в кожному культурному середовищі. Особливу ж роль в цьому має відіграти добровільна система участі в тендерах, яка забезпечить суттєві структурні, кадрові та інформаційні зміни в галузі і програмне конкурсне функціонування мережі в цілому, контрольовані за допомогою соціолого-культурологічного моніторингу, який може стати ефективним засобом контролю за цілісністю виконання модернізаційних програм.

Основні висновки щодо соціокультурних трансформаційних процесів у сфері дозвілля:

- дозвілля в умовах формування нової соціокультурної реальності стає сферою, де сходяться в соціологічному і культурному вимірі всі соціокультурні модернізаційні процеси, формується спосіб життя, закріплюється ціннісно-нормативна система і формується культурний потенціал майбутніх змін;

- сучасна культурно-дозвіллева ситуація в Україні характеризується, насамперед, як кризова, коли традиційна заієрархізована система культурного обслуговування себе зжила, а нова ще не усталилась, відлагоджуючи оптимальні форми свого функціонування;

- сучасна клубна система існує у відчуженій формі, бо 38% респондентів дають низьку оцінку ролі клубу у своєму дозвіллі; сьогодні складається значний розрив між існуючою структурою дозвілля і культурно-дозвіллевими пріоритетами населення;

- визначення потенціалу певних форм роботи і потреб населення створює підґрунтя для реалізації управлінської стратегії як єдності діагностики, прогностики, планування і виховання в сфері дозвілля;

- найбільш ефективним у розвитку системи дозвілля є механізм гнучкого поєднання державних, централізовано-адміністративних та приватних, ініціативно-підприємницьких засад діяльності закладів культури на основі соціально-культурного експерименту.

3.4. Становлення нової соціально-художньої реальності

Порівняно з іншими сферами культури художня культура характеризується більшою динамічністю, випереджальним характером, що пов'язано з пророчим, кассандровим началом, притаманним природі

мистецтва. Не випадково зародження як модернізму, так і постмодернізму в часі традиційно пов'язується з мистецтвом (Ш. Бодлер та ін.). Якщо враховувати, що часова амплітуда культурних змін охоплює період життя одного покоління (25-30 років), то і трансформаційні «хвилі» в культурі певним чином відображають їх ритміку, бо своїми особливостями характеризуються не тільки культурні епохи, але й покоління [184].

Трансформаційні зміни в суспільстві позначаються на характеристиках нової соціокультурної реальності, по-різному впливаючи на кожен із її підсистем. І в цілому кожна підсистема соціокультурної реальності в силу своєї специфічності, якісної визначеності має свої закономірності функціонування і розвитку, свою будову, свої видові особливості, тобто соціокультурна реальність може бути соціологічно представлена як така, що складається із підсистем, між якими існують функціональні взаємозв'язки, які й забезпечують її цілісність. Постає проблема визначення кожної із них і специфіки її функціонування і трансформування, в тому числі і такої сфери, якою є мистецтво, а точніше, сфера художньої культури.

В системі нової соціокультурної реальності особливе місце посідає її художня підсистема, яку є підстави визначати як художню реальність. В естетиці цим терміном підкреслюється своєрідність буття художніх творів [275].

А.Ф. Єремєєв дає систему розгортання художньої реальності по лінії способу існування, співвідношенню матеріального та ідеального, об'єктивного і суб'єктивного та характеру дії у формах соціальної художньої потреби, предмету мистецтва, свідомості митця, художньому образу твору, художньому споживанню (процес і результат), життєвих проявів, форм розвитку та інобуття життєвих проявів [442, с. 15 - 16], що створює важливу методологічну основу для пошуку і визначення її соціального образу і культурного феномену.

У соціальній філософії, більш доречно, на нашу думку, використовувати поняття «соціально-художня реальність», в якому увага концентрується на системі соціальних відносин мистецтва з соціумом і соціальної структуризації самого мистецтва як соціально-естетичної підсистеми. При такому підході сфера мистецтва постає як різновид соціокультурної реальності, яка має як спільні, так і відмінні від неї риси.

Соціально мислячі естетики все частіше вживають його для характеристики всього циклу соціального функціонування художньої діяльності [442, с. 15 - 18], все більше звертають увагу на соціальну детермінацію мистецтва, роль соціально-художніх потреб як стимулів художньої діяльності, яка досліджується київською школою естетиків під проводом В.І. Мазепи [350].

Таке науково-методологічне забезпечення осмислення поняття «соціально-художня реальність» закладає основи для системного аналізу, поєднання соціально-філософського, культурологічного, естетичного і соціологічного підходів, застосування методології комплексного дослідження [76].

Соціокультурний аналіз у застосуванні до соціально-художньої реальності передбачає, насамперед, врахування її тимчасовості і визначення динаміки змін, що є евристично цінним для вивчення соціокультурної трансформації.

Разом з тим соціально-художній реальності властива певна тяглість, існування в певних межах епохи чи соціально-культурної реальності, якій вона повинна бути специфічно адекватна, хоч може в певних важливих складових і виходити за її межі, проявляючи свою відносну самостійність.

Тому поняття «соціально-художня реальність» є найбільш широкою в просторі і часі характеристикою художньої культури, визначеною в своєму якісному стані, складі, структурі і функціях, особливому режимі існування і різноманітно багатою у своїх феноменологічних проявах.

Таке широке розуміння цього поняття дозволяє окреслити функціональні параметри існування художньої культури у її історичній визначеності, характер і направленість змін, їх ефективність, прагнучи конкретизувати їх у чітко визначених індикаторах, показниках та індексах.

Спробуємо наблизитись до розуміння структури соціально-художньої реальності і характеру трансформаційних змін в ній в сучасний період в Україні.

Класична схема функціонування художньої діяльності «митець – твір – публіка», очевидно, найбільш повно реалізована В.О. Коневим, розкриває через художньо-ідеологічні відносини зміст взаємин митця, публіки і критики [350]. Однак, як показує О.М. Семашко, ця схема не окреслює характеру процесів і їх рушійних сил, детермінант [350]. Більш соціологічно послідовно розглядає буття художньої реальності Ю.В.Перов у формі художнього життя, реалізованого у процесах художнього виробництва і художнього споживання і діяльності відповідних їм суб'єктів, хоч залишається незрозумілим механізм і детермінанти їх взаємозв'язку та функціональної цілісності [309].

Найбільш поширеним є інституціональний підхід, згідно з яким художня культура як соціально-художня реальність розглядається як система, що складається із підсистем виробництва художніх цінностей і його суб'єктів, художнього споживання і його суб'єктів, посередників між ними та управління засобами культурної політики [89, с. 84], в якій, однак, знову не знаходиться місця для детермінаційних чинників та системи взаємовідносин основних її суб'єктів.

Інша позиція виходить з переконання, що «в кожному суспільстві співіснують різні художні культури, які обслуговують свої субкультури» [89, с. 98], тобто при такому підході соціально-художня реальність розглядається як різноманітна мозаїка художніх субкультур, що й призводить до втрати розуміння цілісності як художньої культури суспільства, так і визначеності соціально-художньої реальності.

Співвідносно близькими до поняття «соціально-художня реальність» є терміни «інфраструктура художньої культури», «художня сфера», які часто вживаються як синонімічні. Насправді, реально інфраструктура художньої культури як система базових інститутів є складовою соціально-художньої сфери, тобто того різновиду соціуму, яких охоплює процеси, інституції і суб'єктів, причетних до художньої діяльності і її функціонування.

Названі поняття ніби окреслюють межі соціального буття мистецтва співвідносно з іншими нехудожніми соціальними сферами і характеризуються певною понятійною універсальністю, застосованістю у різних науках (управління, культурології, соціальної статистики та ін.).

Описані поняття характеризуються певною статичністю, стаціонарністю свого змісту безвідносно до змін, в той час як поняття «соціально-художня реальність» ніби центрує динамічний аспект, насамперед, сучасності, реальності того, що є, а є воно тимчасово, тому передбачає необхідність розуміння того, якими детермінантами вона була викликана до життя і увагу до її майбуття, якою вона (соціально-художня реальність) стає у її еволюції щодо майбутнього.

Тимчасовість цієї реальності «розмикає» напрями її трактування з минулого в майбутнє, тобто саме це поняття за своєю природою є культурно-трансформаційним.

Відповідно це поняття («соціально-художня реальність»), застосовуване найбільш послідовно О.М. Семашко [354, 355], вимагає уточнення і конкретизації, насамперед, на структурному рівні.

Наукова ємність цього поняття дає підстави вважати його найбільш соціокультурно широким, бо воно передбачає вибудову цілісного художнього образу епохи, узагальнення широкого конкретно-наукового та емпіричного матеріалу, а тому має бути відповідно структурованим.

Соціально-динамічній природі цієї реальності, виходячи з підходів Ю.В. Перова, А.Ф. Єремеева та інших дослідників, [76] відповідає

загальна концепція, яка, очевидно, складає її основу і охоплює основні соціально-художні процеси в системі «художнє виробництво – художня потреба – художнє споживання» [350, 345]. Ця система, на мою думку, закладає методологічну основу дослідження трансформації сучасної соціально-художньої реальності, бо дозволяє зрозуміти не тільки її соціально-естетичну природу, але й визначити наскрізний детермінуючий стрижень змін, пов'язаний із системоорганізуючою роллю суспільно-художніх потреб і системоутворюючим значенням художнього виробництва і ціннісно відтворюючою і розвиваючою емпіричною базою художнього освоєння художнього споживання, живого процесу соціального буття мистецтва.

Діалектика процесів художнього виробництва і художнього споживання як основи функціонування і розвитку художнього життя і дозволяє, на нашу думку, визначити конкретні ознаки, специфіку і тип соціально-художньої реальності як різновиду нової соціокультурної реальності.

Система «художнє виробництво – художня потреба – художнє споживання» закладає засади структурування соціально-художньої реальності як такої цілісності, яка синтезує соціально-філософські, естетичні, соціологічні та культурологічні складові, і, власне, є наскрізною системою її функціонування і розвитку.

Тип художньої реальності визначається як естетичною специфікою мистецтва, так і способом тиражування і поширення художніх цінностей, типом художнього виробництва, способами соціальної його організації, на які впливають способи і форми художнього освоєння, художнього споживання. Тому дослідники за співвідношенням художнього виробництва і художнього споживання, природою їх взаємодії, відставанням чи випередженням одного із елементів визначають за своїм змістом характер художнього життя, а з ним значною мірою характер соціально-художньої реальності [350].

При такому підході визначаються історичні типи художнього виробництва і соціально-художньої реальності, в основі яких лежить спосіб виробництва, притаманний певній соціальній формації [168, 441].

Однак поняття «соціально-художня реальність» і процес, який воно відображає, не співпадає з історичним, формаційним типом художнього виробництва, бо в його межах може бути, як прояв варіативності його як інваріанту, кілька різновидів чи підтипів соціально-художньої реальності, які розкривають процес формаційної еволюції, еволюції способу виробництва і його технічного базису.

Не входячи в історичний аналіз, зазначимо емпірично очевидну специфіку соціально-художньої реальності в Радянському Союзі в періоди воєнного комунізму, непу, класичний період і в період перебудови, як і в капіталістичному суспільстві періоду первісного накопичення капіталу і сучасного інформаційного суспільства, яке формується [89, 439], що ставить проблему більш детальної структуризації соціально-художньої реальності і визначення показників і індикаторів їх етапу, які створять підґрунтя для розуміння модернізації сучасної української художньої культури, що неможливо зробити без визначення основного поняття.

Виходячи з вищезазначеного, поняття «соціально-художня реальність» здається близьким за значенням до поняття «художнє життя», однак між ними існують суттєві відмінності. Художнє життя емпірично характеризує процес соціального буття мистецтва, але без акценту на його якісних характеристиках і несе на собі ознаки буденної лексики і змісту, а не риси наукового поняття, традиційно характеризується певною емпіричною описовістю, в той час як поняття «соціально-художня реальність» акцентує увагу на характері реалізації можливостей мистецтва в соціально-функціональному та онтологічному плані.

Виходячи із комплексних критеріїв, які поєднують визначеність стану і рівня функціонування і розвитку мистецтва і художньої культури в цілому у певну епоху, характеру взаємозв'язку художніх здобутків,

потреби і художнього освоєння мистецтва, функціональної відповідності соціально-художніх відносин між суб'єктами художнього процесу, доступності мистецтва і організаційної забезпеченості, характеру впливу соціуму на мистецтво і мистецтва на соціум, соціально-художня реальність є комплексним, багатовимірним поняттям, яке характеризує стан і потенціал функціонування і розвитку мистецтва і художньої культури, міру злагодженості і функціональної взаємовідповідності елементів системи «художнє виробництво – художня потреба – художнє споживання» і їх опосередкованих ланок (посередники, засоби масової комунікації, критика, менеджмент та ін.), гармонізованість системи соціально-художніх відносин між суб'єктами художнього процесу і ціннісно-нормативну узгодженість, міру інституціональної забезпеченості, оптимальність включеності художньої сфери в соціумі і її зворотний соціалізуючий вплив на суспільство, стан і перспективи модернізованості всіх ланок художнього процесу, забезпеченість художніх здобутків та доступність мистецтва народу.

Разом з тим, соціально-художня реальність, згідно з природою мистецтва, яке комплексно моделює дійсність, характеризується багатомірністю і багатоаспектністю (естетичний, моральний, соціально-психологічний, педагогічний та ін.), має різні рівні свого існування, специфіку функцій і певну якісну соціально-художню визначеність, яка має різний діапазон в соціальному часі від формації до певної епохи, з різною мірністю стосовно до її різновидів (театрально-музичної, літературної, соціальних реальностей). Відповідно пропонується вживати поняття «соціально-театральна реальність» і т. п. Оскільки сама соціально-художня реальність за своєю природою динамічна об'єктивно, бо має тенденцію до випереджаючого відображення дійсності, і суб'єктивно, оскільки кожен новий соціокультурний контекст оновлює сприйняття художніх творів, то можна сказати, що вона є за своєю природою модернізаційна, постійно відновлювана і творима. Однак в

самому соціальному бутті художньої реальності є періоди найбільш інтенсивних змін, ломки усталеної системи, «вибуху», за виразом Ю.Лотмана [248], які продовжуються, досягаючи якісних змін системи і якраз з цими періодами найповніше ідентифікується поняття «соціально-художня модернізація», надзвичайно мало опрацьоване в соціальній філософії. Поняття «соціально-художня модернізація» в різних контекстах має особливості свого змісту. У мистецтвознавстві під ним розуміють поширеність модернізаційних напрямків і засобів у мистецтві, тобто процеси в самому мистецтві. В соціології мистецтва під цим поняттям розуміють розповсюдженість і вплив сучасного модерністського мистецтва на публіку і громадськість як в плані естетично-художнього виховання, так і в інших відношеннях, а також в соціально-функціональному плані зміну системи художнього життя, принципів і характеру взаємин між учасниками мистецького процесу, між мистецтвом і державою, трансформацією мистецтва як соціокультурного інституту [89, 147, 440].

Власне, «соціально-художня модернізація» - поняття, яке характеризує новаційні зміни в системі соціально-художньої реальності, міру її трансформованості відповідно до умов сучасного розвитку, «осучасненість», в традиційному розумінні прогресизм.

Система показників та індикаторів соціально-художньої модернізованості і трансформованості суспільства тільки починає розроблятися [89, 168, 4340].

Але перш, ніж розглядати в цілому і стосовно України нову соціально-художню реальність, слід розкрити її особливості з тим, щоб проаналізувати її процеси в одному з її різновидів.

Якщо виходити з обраного нами підходу, який полягає у характеристиці специфіки всього циклу соціально-художньої діяльності від її детермінації соціальними умовами до визначення соціально-художньої ефективності її впливу на суспільство, то на перший план в

аналізі соціально-художньої реальності виходить соціально-художньо-онтологічний аспект її об'єктивного, реального існування.

Цей цілісний підхід дає підстави для системного аналізу предмета нашого вивчення, який дозволяє інтегрувати соціологічний, культурологічний і естетичний підходи, а сама соціально-художня реальність постає одною з широких й універсальних категорій соціальної філософії.

Становлення нової соціально-художньої реальності в Україні визначається загальними трансформаційними змінами і значною мірою модерністськими пошуками минулого і, навіть, традиціями [184]. Інтегруючи чисельні публікації різних наук, спробуймо визначити такі модернізаційні характеристики, які є й рисами становлення нової соціально-художньої реальності в Україні.

Загальнокультурний напрям трансформації від моностилістичної (соціалістичної) культури до зростання її різномайття конкретизується щодо художньої культури в полістилістичності, плюралістичності української художньої культури, якій притаманний майже весь обшир сучасних модерністичних пошуків [348, 412].

Натомість прямої ідеологізації мистецтва, притаманної соціалістичній системі, «приходить» оголошена безідейність, яка, однак, супроводжується складанням непрямой ідеологічної заангажованості, часто замаскованої [252].

Цей амальгований процес ніби деідеологізації художньої культури супроводжується доволі радикальною зміною системи критеріїв оцінки художньої творчості більш широкого діапазону, в якому на зміну раніше провідного принципу ідейності і партійності формується плюралістична модель рівновагомих складників оцінки, де все більше місце посідає ефект новизни, часто парадоксально-епатичний, хоч і більше значення надається художності за принципами модерністського та постмодерністського її розуміння [168, 412].

В сучасний період на зміну вимоги відповідальності митця перед народом і партією формується концепція нічим не обмеженої свободи його творчості і повної незаангажованості, здається навіть перед самим собою. Переглядається і значною мірою відкидається принцип доступності мистецтва в художньому і соціальному відношенні.

У зв'язку з радикальною зміною стимулів художньої творчості, насамперед, у формі суспільно-художніх потреб, з однієї сторони, та соціального (значною мірою ідеологізованого) замовлення і запиту держави, часто підкріплюваного державним фінансовим замовленням, з другої, відбувається і модернізація тематики творчості, супроводжуваної трансформацією предмету мистецтва, його повним “розпредмечуванням” [89, 412].

Відбувається викликане новими суспільно-художніми потребами розширення структури жанрів художньої творчості і формування їх модифікацій. Разом з цим формується суперечливий вплив вестернізації на характер функціонування мистецтва, притлумлення національного художнього інтересу [184, 355]. Дані процеси сприяють входженню української художньої культури у простір європейської і світової культури та складанню нової системи творчих зв'язків і взаємообмінів.

Отже, ми можемо відмітити дві різноманітні за впливом на українську культуру тенденції нової соціально-художньої реальності (позитивну та негативну): з одного боку, посилюється вплив митців і шанувальників мистецтва української діаспори на мистецтво і організацію художнього життя України; і в той же час спостережується значний відтік української художньої еліти за кордон, що призводить до помітних втрат і її рівня [412].

Разом з тим, посилюється майже в усіх сферах мистецтва, особливо на естраді та засобах масової комунікації, вплив російської художньої культури, особливо кітчевої [140].

Для нової соціально-художньої реальності характерне зростання її національної направленості, пошук нею своєї самодостатності, формування приватної і громадської мережі мистецьких закладів і організацій, зайняття ними своєї культурної ніші. Формується система ринкових відносин у сфері мистецтва, художнього життя в цілому. Цей процес супроводжується руйнуванням цілих галузей художньої культури (кінематограф, художні промисли) та книжкової мережі розповсюдження, а, натомість, формуванням нової структури художнього життя і зародженням мистецького менеджменту [89, 119].

Відбувається, разом з тим, руйнація художньої інфраструктури і зниження доступу цілим верствам населення до мистецтва. Радикально змінюється система управління художньою культурою як і взаємовідносин між основними суб'єктами. Зростає розрив між масовою та елітарною художньою культурою, масштабно збільшується кількість творів низького художнього рівня, що посилює вплив масової культури, породжує зниження рівня художніх смаків.

Соціокультурна трансформація українського суспільства, що проходить так суперечливо, супроводжується радикальними змінами художньої сфери, формуванням нової соціально-художньої реальності, яка має свої особливості у музичній сфері [182, 354].

Особливу роль у вивченні нових соціально-музичних реалій відіграє соціологія музики. Як галузева соціологія особливої соціально-художньої сфери соціологія музики вивчає соціально-музичну реальність у цілому і особливо соціально-музичну сферу як специфічну структуру інститутів та суб'єктів, які обслуговують або служать музичній діяльності і, будучи включені в загальносоціальні відносини, створюють особливу, притаманну художній діяльності в цілому і музичній, зокрема, систему соціально-музичних відносин, специфічну систему потреб, норм, цінностей, смаків, способу життя, стилю поведінки [412].

Взаємодія і співучасть суб'єктів музичного життя актуалізує

музичну класику і сприяє осягненню музичних ідей сучасних композиторів, забезпечує музичну соціалізацію сучасників.

Особливістю музично-соціальної сфери є:

1. Висока інституціалізація, розвинена інфраструктура відповідних закладів.
2. Проникнення музики в усі сфери буття людини і суспільства, її певна універсальність.
3. Охопленість музикою інших видів мистецтва і суспільства в цілому.

Отже, об'єктом соціологічного дослідження є музично-соціальна сфера, а предметом — соціально-музична реальність, соціальне буття музики, зміст якого значною мірою визначається соціально-музичними відносинами її основних (митець, публіка, критики, виконавець) і неосновних суб'єктів. Пропонуємо таку типологію соціально-музичних відносин:

- творчо-художні відносини митця-композитора й виконавця та стосунки композиторів між собою і з митцями інших творчих спілок;
- музично-функціональні соціальні відносини в самій музично-соціальній сфері (типу «композитор — критик», «композитор — керівництво творчої спілки» та ін.);
- соціально-духовні та соціально-інституційні музичні відносини (типу «композитор — преса», «композитор — рецензент»);
- основні соціально-музичні естетичні відносини опосередковані («композитор — публіка») та безпосередні («виконавець — публіка»);
- музично-педагогічні відносини («композитор — виконавець», «педагог — учень», «композитор, виконавець і митці-початківці, які у них навчаються»);
- музично-просвітницькі, музично-дозвіллеві та інші відносини (типу «композитор — просвітник», «виконавець — підшефні» та ін.);
- музично-управлінські, організаційно-функціональні відносини

(«композитор — менеджер», «виконавець — продюсер» та ін.).

Визначення сучасного стану описаних відносин дозволяє наблизитись до розуміння соціокультурних трансформацій музичної сфери, особливо тоді, коли ця оцінка дана провідними композиторами та музичними критиками й мистецтвознавцями.

У січні–березні 2001 року нами було проведене дослідження «Музична еліта Києва про музичне життя і своє становлення». Вивчення мало експертний характер. Опитувались композитори і критики трьох творчих поколінь, члени Спілки композиторів України, попередньо відібрані шляхом опитування відомих композиторів і критиків як експертів (13 чол.). За участю студентів-інтерв'юєрів (Перепелюк М., Кравець І., Жук І., Кметь В., Землянова В.) було опитано 35 провідних композиторів та 25 провідних музикознавців і критиків столиці, які репрезентували три творчі покоління. Опитувальний лист заповнили такі відомі композитори, як: Є.Ф. Станкович, Л.М. Колодуб, В.Д. Кирейко та ін., а також відомі музикознавці: Н.О. Герасимова-Персидська, О.С. Зінькевич, С.Й. Грица, І.А. Котляревський, А.П. Лашенко, А.К. Терещенко тощо.

Визначались різні аспекти музичної творчості і музичного життя за допомогою оцінок за п'ятибальною системою (виведення середнього бала). Різниця в 0,08 бала є значущою.

Важливою ознакою рівня музичної діяльності є активність композиторської творчості в Україні, насамперед, симфонічної та іншої академічної музики, яка є визначальною для музичної культури. Загальна її оцінка досить висока (3,7 бала). При цьому 64,4 відсотка визначили оцінку на «добре» (47,5%) і «відмінно» (16,9%).

Значно нижче оцінюється столичною музичною елітою активність композиторської творчості в Україні у жанрах естрадної та поп-музики (3,05 бала). Її стан на «добре» (13,2%) і «відмінно» (24,5%) в цілому оцінило 37,7%. Проте, якщо низьку оцінку активності композиторської

творчості в жанрі симфонічної та іншої академічної музики дало 6,8% експертів, то тотожну оцінку в жанрах поп-музики та естрадної отримало 39,6%. Величезний розрив у оцінках очевидний. Однак оцінки стану концертного життя у цих різних напрямках музичної культури виявились надивовижу близькі і навіть ідентичні (середній бал обох — 2,9). Експерти у своїх оцінках розділились на три близькі за чисельністю групи. В естрадній музиці концертному життю дали низьку оцінку 37,3, посередню — 30,9, високу («добре» і «відмінно») — 32,8%, у симфонічній і академічній музиці — відповідно по 33,3%. Таке значне розходження в оцінках вимагає додаткового вивчення і, вочевидь, свідчить про незбігання критеріїв оцінки. Разом з тим, промовистим є розрив між високим рівнем активності композиторської творчості в жанрах симфонічної й інших жанрах академічної музики (3,7 бала) і порівняно невисоким рівнем стану її концертного життя (2,9 бала).

Такий стан академічної музики значною мірою залежить від її другого «полюса», культури сприйняття публіки, освоєння нею музичного мистецтва і рівня її потреб. За оцінкою наших експертів, рівень музичної культури публіки в цілому визначається досить низько (2,5 бала). При цьому 47% опитаних дає їй низьку оцінку і лише 16,1% — високу. Визначились суттєві розходження в оцінці рівня музичної культури публіки між композиторами (2,6 бала; 38,8% негативних оцінок) і більш суворими в судженнях музикознавцями і критиками (2,3 бала; 63,2% негативних оцінок). Водночас з цим стан музичної культури залежить від рівня поширення і пропаганди різних жанрів музики в засобах масової комунікації. На жаль, цей рівень за останні роки різко знизився і немалою мірою під впливом комерціалізації мистецтва, загальної «масовизації» і «кітчевості» культури. Так, рівень поширення сучасної української музики на радіо оцінюється в 2,44 бала, а 51,7% експертів дає низьку оцінку. Значно гірше становище на телебаченні, бо тут оцінка складає мізерно низький показник — менше двох балів (1,8 бала), більше половини

експертів (53,3%) визначають оцінку в один бал. Не набагато кращий стан класичної української музики на радіо і телебаченні, який оцінюється кожним з акторів в 1,9 бала, а 39% дають оцінку в один бал. Значно кращий рівень пропаганди народнопісенної та музичної культури на радіо (2,6 бала), хоча 41,4% вважає цей рівень низьким. Поганий стан пропаганди вказаної культури на телебаченні (2,1 бала). Певною мірою наявність музики у мас-медіа і культура її донесення до слухача залежать від інтересу публіки до різних жанрів музичного мистецтва, який в нових умовах значно трансформується і має враховуватись організаторами музичного життя.

Загальна тенденція очевидна не тільки для фахівця, але й вдумливого аматора, слухача, однак у визначеннях спеціалістів важливо детермінувати обсяги і спрямування музичних інтересів, за якими стоять музичні потреби певного гатунку. Тож найвищим є інтерес публіки до естрадної музики (4,2 бала), позаяк 83,1% експертів дали йому оцінку «добре» (43,6%) та «відмінно» (45,5%). Тенденція ж за останні роки проявляється в тому, що зацікавлення публіки цим жанром музики, на думку 70,4% фахівців, зростає.

Інтерес же публіки до академічної музики є значно нижчим і складає 2,4 бала при низькій оцінці (48,3%) опитаних. Водночас 17,9% не погоджуються з ними, стверджуючи, що інтерес слухачів до академічної музики є високим.

Певне уточнення дають нам відповіді щодо спрямованості і тенденцій зміни інтересу публіки в останні роки. В динамічному плані все ж 39,7% академічної і вокально-симфонічної музики знижується, але їм опонують 27,6% опитаних членів Спілки композиторів України, які виходять з того, що цей інтерес зростає, що є свідченням, напевне, позитивних зрушень.

Ще більш промовисті і симптоматичні оцінки щодо динаміки інтересу публіки до камерно-інструментальної музики, у ранжуванні

зацікавлення якою досягнуто майже повного збалансування, врівноваження трьох різних груп оцінок (зростає — 32,8%, без змін — 32,8% знижується — 34,5%), що свідчить про суттєве розходження у судженнях експертів і складність процесу становлення музичної соціальної потреби публіки у камерно-інструментальній музиці.

Однак чітко й однозначно висловлене міркування про зростання інтересу публіки до хорової музики, з яким погоджується 55,2% фахівців, хоча 31% експертів вважає, що він спадає. Ще більш упевнено виносяться оцінки щодо безумовного пріоритету у потребах публіки в естрадній музиці і зростання зацікавлення нею (74%), хоча четверта частина (25,9%) експертів вважає, що такий інтерес знижується. Вочевидь, і в естраді проходять якісь складні процеси, що дають підстави для таких висловлювань.

Несподіваною і симптоматичною є думка експертів щодо зацікавлення публіки народною музикою і фольклором. Найбільша група (43,9%) вважає, що воно не змінилось за останні п'ять років, але значна група (35,1%) засвідчує знеохочення, і лише п'ята частина (21,1%) виходить з того, що інтерес публіки до народної музики і фольклору зростає. Явно благотворна хвиля збільшуваного інтересу доволі широкого загалу до народної музики і фольклору не була достатньою мірою підтримана, закріплена і поглиблена формами музично-концертного життя і відповідного музичного виховання слухачів, а тому виявляються такі негативні тенденції, посилювані соціально-економічною і духовною кризою.

Ці суперечливі процеси мають явне відбиття у ставленні публіки до української музичної класики. Хоч значна група (39,3%) вважає, що змін не відбулося, проте судження двох досить вагомих груп експертів (по 30,4%) діаметрально протилежно розійшлись, бо одна група оцінює цей інтерес як зростаючий, а інша як такий, що спадає. Вочевидь, цей процес неусталеності є відображенням мутацій суспільної свідомості, пов'язаних

з ускладненням національно-культурної ідентифікації громадян у кризовому суспільстві. Викликає громадську турботу і занепокоєність знеохочення публіки до народної музики і фольклору, одного із найважливіших чинників формування етнокультурної тотожності і патріотизму.

Важливим показником музичної культури суспільства є освоєння загалом здобутків зарубіжної музики, особливо класики. Тому тривожним індикатором деформованості музичної свідомості є, за свідченням більшості опитаних митців і критиків (52,6%), зниження інтересу публіки до зарубіжної класики, хоча 29,8% дотримується думки, що такий інтерес зростає. В цьому ж руслі відбувається знеохочення публіки до російської музичної класики (52,6%) за тим же показником. Однак слід зауважити, що зростання інтересу до неї засвідчує незначна (майже втричі менша) частина експертів. Меншою мірою, але значно увиразнюється в умовах переоцінки цінностей зниження інтересу публіки до радянської класики (34,6%), хоча більшість експертів (57,7%) вважає, що особливих змін тут не сталося. Зацікавлення публіки сучасною українською академічною музикою зближене з показниками динаміки інтересу публіку до української музичної класики з більшим вираженням (на 5,1%) оцінок зростання (35,1%) і зниження (35,1%). Таке контрастне, симетричне розходження в оцінках динаміки інтересу публіки до сучасної української академічної музики свідчить, вочевидь, про невизначеність, невідрефлектованість цієї проблеми у музичній еліті столиці і необхідність додаткового вивчення, бо сьогодні вона залишається, власне, відкритою при полярно протилежній позиції експертів.

Думка експертів щодо динаміки інтересу публіки до сучасної української поп-музики цілком визначена на користь його зростання (58,5%), хоча чверть фахівців вважає, що інтерес до неї (26,4%) знижується. Масштаби посилення інтересу публіки до сучасної російської естрадної музики значно вищі, ніж до української (74%), тобто на 12%.

Однак у сфері поширення сучасної російської академічної музики в Україні з отриманням незалежності відбувається зменшення її впливу на українську публіку (34%), хоча 18,9% експертів зауважує, що цей вплив за останні роки зріс. Найбільша ж група експертів (47,2%) вважає, що цей процес залишиться незмінним.

Означений комплекс соціальних фактів свідчить про значну динаміку музичних інтересів публіки, суперечливість її змістовних орієнтацій, посилення впливу неакадемічної музики, яке стає загрозливим для української музичної культури, і необхідність більш ретельного і поглибленого вивчення сфери сприйняття, освоєння музики, від стану якого залежать імпульси, необхідні для композиторської творчості.

Зазначені тенденції залежать значною мірою від рівня музичної культури публіки, який був визначений митцями як напівзадовільний (2,5 бала). Статистичною «модою» тут виступає група, яка дала оцінку «задовільно» (35,7%), тоді як 48,3% виставили публіці оцінку «незадовільно». Проте, 16,1% митців високо оцінили музичну культуру публіки. Близькі дані отримані в оцінці експертами рівня художньої вимогливості музичної публіки (2,7 бала). При цьому 41,1% опитаних засвідчили низьку художню вимогливість публіки, 39,3% вважали її посередньою, а 19,7% — високою.

Ймовірно, музичні діячі вкладають різний зміст у поняття «музична публіка». І все ж загальний рівень музичної культури і музичних потреб сьогодні погано чи недостатньо стимулює розвиток музичної творчості як композитора, так і виконавця. Йдеться про те, що рівень розвитку соціально-музичної сфери значною мірою залежить від організації музичного життя, функціональної злагодженості усіх складових, однією з яких є стан концертного життя. За оцінкою експертів, у двох своїх розгалуженнях естрадної і академічної музики остання оцінюється в Україні середньою оцінкою у естрадній — 2,98, а в академічній — 2,9 бала. Модою (найвагомішою групою) виступає оцінка «задовільно» —

30,9% та 33,3%. Прикметний і раніше згадуваний розподіл голосів і в першому, і в другому разі рівномірно між оцінками «погано» і «посередньо», «добре» і «відмінно», який свідчить, мабуть, про різні оцінні критерії композиторів і критиків, що вимагає додаткових досліджень. Які ілюзії не мали б опитані музичні діячі, але загальною максимою є залежність стану концертного життя від рівня музичного менеджменту, який вони ж оцінили нижче двох балів (1,98 бала). При цьому 73% дали йому низьку оцінку, а статистична мода складає 1 бал (38,5% всіх оцінок). Коментарі тут зайві.

Рівень музичного життя, музичної культури в цілому залежить від її раціонально-регулятивної складової, стану музичної критики (за висловом О. Зінкевич, «іммунної системи музичної культури»), яка покликана відлагоджувати стосунки і рівень діяльності всіх суб'єктів музичного життя, бути промотором творчих інновацій, сприяючи взаєморозумінню композитора, виконавця і публіки.

Сьогодні і композитори, і критики оцінюють рівень музичної критики в 2,7 бала (тобто, трохи нижче), але значно нижче (бо значущі відмінності 0,08 бала!) від рівня раніше згадуваної композиторської активності, в якій склався непропорційний і, мабуть, згубний розрив між естрадною та академічною музикою (3 і 3,7 бала).

Наявна недостатня участь композиторів у забезпеченні розвитку естрадної музики, як і відповідність критики складним завданням, що стоять перед нею, бо 38,6% дає низьку оцінку її рівню, 31,6% — високу, а 29,8% — посередню. Оцінюючи рівень відносин «композитор — критик», 51,8% опитаних вважають його незадовільним, 31,5% — задовільним і 16,7% високим, що в цілому акумулюється в середньому показнику — 2,4 бала.

Слід підкреслити, що в цілому стан музичної критики по-різному оцінюється музикознавцями (3,1 бала; 6,7% низьких оцінок) і композиторами (2,4 бала; 48,5% негативних оцінок) і віддзеркалює доволі

критичне відношення більшості композиторів до професійної критики (2,7 бала; 45,7% негативних оцінок). Такий низький рівень функціонування критики не відповідає завданням розвитку музичного життя.

Як важлива характеристика музики в якості соціально-художнього інституту нами виділяється рівень соціально-музичних відносин між суб'єктами музичної сфери. Крім вищевиділених, важливе центральне місце займають відносини «композитор — публіка», в яких акумулюється процес єдності творчості і сприйняття, врахування композитором рівня потреб і смаків публіки. Сьогодні експерти оцінюють рівень цих відносин в цілому в 2,6 бала, тобто як недостатні, а як низькі за своїм рівнем — 39,6%.

Про недостатнє розуміння та вивчення рівня й змісту музичних потреб і смаків публіки зазначав у своїх відповідях цілий ряд композиторів. Разом з тим, вони помітили, що низький рівень музичного менеджменту позначається негативно й на рівні відносин «композитор — концертні організації, виконавці», бо вони мають показник 2,39 бала. Понад половина опитаних (55,3%) оцінює їхній стан як низький і лише 12,5% опитаних — як високий і хороший.

Дещо кращим, але досить невисоким є рівень організаційного забезпечення музичного життя у відносинах «музична організація — виконавець» (2,6 бала). Близько половини експертів (48%) оцінює їх як низькі, 30% — як достатні («задовільно») і 22% — як хороші і відмінні.

Відбувається трансформація соціально-музичної сфери і формуються нові вимоги до музики як соціально-художнього інституту, основні ланки якого в зазначених елементах у нових ринкових умовах тільки складаються і далекі від оптимальних.

За цих умов з'являється тенденція до автономізації суб'єктів музичної культури, знаряддям якої є витворення ними незалежних від культурного докiлля «систем самозабезпечення» (продюсерських центрів, рекламних агенцій тощо). Як пише мистецтвознавець О.О. Різник,

«прогресуюча суспільна сепаратизація музичної культури, її перетворення на «державу в державі», що прагне існувати незалежно не тільки від української культури, але й від потреб нації в цілому (тенденція до надання міжнародного статусу ледве не всім фестивалям та конкурсам, переважна робота на експорт величезної фонограмної індустрії тощо)» [338, с. 168].

У час становлення нової форми музичного життя провідну роль у його структуруванні покликані виконувати музична еліта, композитори і критики, особливо столичні. Від їхніх настанов, готовності і спроможності бути лідером трансформаційних змін залежить майбуття вітчизняної музики. Для цього звернемося до самооцінок її статусу і характеру діяльності.

Насамперед, відзначимо, що на противагу часам застою різко упав, на думку еліти, соціальний престиж художньої діяльності, в тому числі професії композитора і критика, який складає мізерно низький показник (2,28 бала). Понад половина опитаних (59,3%) оцінює його низько, а 33,9% — навіть «дуже погано». Особливо низько оцінюють падіння свого соціального престижу композитори (2,1 бала) основні творчі суб'єкти і у значно меншій мірі критики і музикознавці (2,5 бала). Ще більш низькою є оцінка соціально-правової захищеності мистецької професії, яка складає 1,57 бала. Переважна більшість (84,3%) вважає її низькою. Разом з тим, в умовах матеріальної скрути і падіння соціального престижу професії провідні композитори і критики зберігають високу задоволеність своєю творчою професією (4,34 бала). Переважна більшість (81%) оцінила її високою оцінкою, а 60,3% — вищим балом. Однак і тут є свої відмінності, бо композитори більш задоволені своєю професією (4,5 бала), ніж музикознавці (4 бала).

Висока творча задоволеність своєю професією, втім, супроводжується активною діяльністю щодо подолання значних труднощів як творчого, так і соціального характеру, бо 93,3% відповіли,

що мають проблеми у здійсненні творчих задумів. Головна проблема матеріально-фінансова (78% стрижневою проблемою вважають «погану оплату праці (низькі ставки)», 59,3% — «недостатнє матеріальне становище»). На друге місце виходить «слабка соціально-професійна захищеність» (62,7%). Третє місце посідає створювана ситуацією виживання «завантаженість» не творчою роботою, підробітками та власна неорганізованість (42,4%). Наступне, близьке за значенням, місце посідають фактори теж надто пов'язані зі зміною ситуації функціонування музики в суспільстві. Це «ускладнення суспільної ситуації, в якій непросто творчо визначитись» (39%) і «погані умови представлення моєї творчості громадськості» (39%).

Для значної частини митців гострою проблемою, яка ускладнює можливості втілення творчих задумів, є погані житлові умови (28,8%).

При позитивній, в цілому, оцінці професійної атмосфери у творчій спілці 23,7% виділяє «відсутність або слабкий прояв справжньої творчої атмосфери в спілці, в спілкуванні з колегами», «невизначеність або розмитість критеріїв творчості і оцінки творів» (18,6%). Заважає здійсненню творчих задумів і «невизначеність або відсутність інформації про інтерес публіки, громадськості до їх творчості» (15,3%). Для незначної (десятої) частини опитаних актуальна «неоперативна та необґрунтована оцінка їх творчості» (10,2%) та «несправедливе ставлення до їх творчості керівництва спілки композиторів» (10,2%).

Водночас, ці цілком стресові ситуації в цілому успішно долаються музичною елітою, бо вона оцінює сьогодні свій особистий творчий стан узагальненою, досить високою оцінкою 3,74 бала. За усіх складних перипетій і колізій творчості, супроводжуваної піднесеннями і спадами, митцям вдається подолати труднощі, і переважна більшість оцінює нинішній творчий стан оптимістично (72,7%). За цим показником у стані творчої кризи знаходяться всього 14,6% митців.

Значно вище оцінюють свій стан музикознавці (3,9 бала) порівняно з

композиторами (3,6 бала).

Така творча наснага існує далеко не в кращих умовах творчого зростання, оцінених 2,58 бала. Як «гарні» ці умови оцінили 21,8%; 35,8% — як «задовільні», а 43,4% — як «незадовільні». Тому можна сказати, що для провідних музичних діячів характерні не песимістичні ламентачії, а перетворення стресів у творчі дістреси.

У переломній для нашої культури ситуації особливі надії покладаються на молоде покоління композиторів. Однак умови для його творчого зростання оцінені елітою як несприятливі й важкі (2,3 бала). Більшість композиторів (54,4%) оцінює їх низьким показником і лише 14% — високим.

За цих умов провідні композитори і критики, які, відзначимо, мають за своїм статусом і визнанням певне усталене становище в суспільстві, далеко не оптимістично оцінюють перспективи свого творчого зростання (2,77 бала). Менше 28,6% вважають свої перспективи добрими, стільки ж — задовільними та 42,8% оцінюють їх як незадовільні. Навіть визнані митці мають долати значні перешкоди у своєму творчому зростанні. Музичні діячі, втім, мають підтримку у творчості від своїх колег по Спілці композиторів і, особливо, у своєму творчому об'єднанні, яка забезпечується, насамперед, професійною атмосферою творчого об'єднання, оцінюваною ними досить високо (3,7 бала). Більшість (57,2%) оцінює рівень професійної атмосфери на «добре» і «відмінно» і лише 10,8% — негативно.

Фахове суперництво творчих особистостей композиторів консолідується у відповідній атмосфері свого творчого об'єднання (3,3 бала). Музикознавці оцінюють таку атмосферу ще вище, навіть доволі високо (4,3 бали).

Творче покликання митця має знайти підтвердження, як стимул подальшого зростання, у професійному та громадському визнанні його творчості, бо у діалектиці процесів покликання і визнання відбуваються

утвердження й зростання талантів. Опитані вважають, що в цілому вони отримали достатнє визнання (3,5 бала) своєї творчості мистецтвознавчою критикою (59,6% з оцінкою «добре» і «відмінно»). Достатнім є, на їхню думку, і визнання їхньої творчості громадськістю та публікою (3,4 бала, 56,4% високого рівня визнання). Досить близькі до вищезазначених показників визнання їхньої творчості керівництвом спілки, адміністрацією і владою (3,5 бала; 57,7% високого рівня визнання). Та найбільш утішає музичних діячів найвищий рівень визнання їхньої творчості колегами (3,8 бала, 73,6% високого рівня визнання), що підтверджується й іншими дослідженнями [8].

Визнання творчості критикою диференціюється у композиторів (3,2 бала) і музикознавців (3,9 бала), тобто критики вважають себе визнаними своїми колегами. Композитори теж вважають себе доволі визнаними своїм професійним оточенням.

До ескізу соціально-творчого портрета музичної еліти слід додати, що вона характеризується доволі стійким і визначеним інтересом до політики (3,2 бала), хоча в цілому для творчої інтелігенції характерним є значно нижчий рівень. Ставлення еліти до політики досить полярне: 50,8% має до неї високий інтерес, 15% — посередній, 33,8% — низький і тільки 5% митців є членами різних партій.

Провідні музичні діячі, втім, професійно і соціально, порівняно зі своїм середовищем, надзвичайно активні, бо 65,3% співпрацюють з вітчизняним радіо, 61,2% — з українською пресою, 46,9% — з українським телебаченням, 40,8% — з митцями інших спілок, 40,8% — з музично-концертними організаціями, 38,8% — із зарубіжними партнерами, 36,7% — з українськими видавництвами, 32,7% — з діаспорою, 28,6% — з вітчизняними громадськими організаціями, 22,4% — з вітчизняними організаціями грамзапису, 16,3% — з вітчизняними приватними фондами та ін.

Провідні композитори і критики творчо самостійні, бо лише 35% з

них відносять себе до певного напрямку, творчої школи у музичному мистецтві. Вони отримали вагоме визнання: 61,1% має вчений ступінь, 37% — почесне звання, 35,2% — урядові нагороди, а 59,9% — інші відзнаки. Із них 26,3% мають певну неоплачувану посаду у Спілці композиторів України, 31,6% — перебуває на «творчих хлібах», а 73,7% обіймають найчастіше викладацькі посади.

В цілому доходимо висновку про достатню «елітність» обраних експертів, які наостанку висловили свої міркування стосовно причин кризового суперечливого стану музичного життя і музичної культури в Україні. Тож головні причини дві. Визначальною з них є «недооцінка державою ролі музики в житті суспільства» (84,5%), а другою і, значною мірою, наслідком дій першої, є «зниження рівня музичних потреб публіки» (72,4%), від рівня яких залежать вимоги суспільства до музики. Інші причини мають іншу вагу і пов'язані з характером відповідності діяльності музичних організацій характеру музичного попиту («концертні організації, філармонії надто відірвані від життя, потреб публіки» — 65,5%). І, як наслідок цього, визріває четверта причина: «музичні організації не витримують чи не здатні витримати конкуренцію кіно, телебачення та ін.» — 55,2%. Близький до останнього і такий фактор — «концертні організації, філармонії не завжди відстоюють свою художню специфіку, наслідують інші види мистецтва» — 44,8%. Останнє відбувається значною мірою тому, що «організатори музичного життя погано знають інтереси і потреби публіки, іноді орієнтуються на невибагливі смаки» (39,7%). Разом з тим, «музичні організації мають надто вузький репертуар, не здатний зацікавити публіку» (32,8%). Близькі до них два показники — «художні засоби музики сьогодні не цікаві публіці» (32,8%) та «зниження рівня творчості композиторів» (31%). Частина опитаних вважає, що «композитори обмежують діапазон своїх художніх пошуків» (12,1%).

На нашу думку, експерти доволі точно і системно розкрили гострі

проблеми сучасного музичного життя, що сьогодні можуть бути основою дослідницької програми і чітким орієнтиром для організаторів музичного життя та управлінської ланки музичної культури.

Насамкінець зауважимо, що найслабшою ланкою музичного життя є музичний менеджмент, оцінений експертами найнижче, але від якого значною мірою залежить стан музичної культури.

Музична соціологія в Україні тільки зароджується, і в своїй емпіричній галузі вона ще не склалась. Актуальною залишається для України ще з 90-х років ХХ століття і дотепер думка Т. Адорно, відомого соціолога музики, про те, що «музикально-соціологічне пізнання досі залишається незадовільним», а обіцяє нове бачення «соціальне дешифрування музичних феноменів як таких, осягнення сутнісного відновлення музики до реального суспільства в її внутрішньому соціальному змісті і її функції» [2, с. 170], яке має звершити соціологічно мислячий музикознавець.

Таким чином, проведене дослідження засвідчило значні структурні зміни в системі музичного життя, які дають підстави стверджувати, що в Україні відбулось утвердження нової соціальної музичної реальності, позначеної формуванням нової системи соціально-музичних відносин, новими функціями музики як соціокультурного інституту.

Як же диференціюються оцінки трансформації сучасного музичного життя в Україні провідними композиторам різних поколінь?

В цілому існує значна узгодженість оцінок і установок молодшого (до 40 р.), середнього (від 40 до 50 років) і старшого (від 50 і старше) поколінь, однак об'єктивна різниця в їхньому становищі, яка символізує початок і завершення творчого шляху, специфіка творчих шкіл і пошуків поколінь як відображення ситуацій їх формування і піків реалізації і пов'язана з цим специфічна поінформованість впливає на специфічність строю їх мислення і відношення до трансформаційних процесів. Хоч молоде покоління повинно бути найбільш сприйнятливим до інновацій,

але ж воно і найбільше страждає від деяких із них. Середнє ж покоління найбільш зріле, вимогливе і теж націлене на перспективу. Старше покоління налаштоване більш традиціоналістськи і має свої особливості в оцінці і нормах, способі мислення. Для цілей нашого вивчення важливо визначити міру погодженості оцінок поколінь, налаштованість їх на зміну, трансформацію музичного життя. Уже в оцінці активності композиторської творчості в жанрах симфонічної та іншої академічної музики виявилась найвища її позитивна оцінка старшим поколінням (64,7% високих оцінок; 3,9 бала) і невисока середнім (3 бала).

Активність композиторської творчості в жанрах поп-музики та естрадної музики оцінена старшим поколінням удвічі нижче (2,1 бала), ніж середнім поколінням і молодим поколінням (4,25 бала). Дається визнаки значне неприйняття старшим поколінням нових напрямків у цих жанрах і недостатнє знайомство з ними.

Оцінка ж композиторами стану концертного життя академічної музики в Україні розкрила значущий розрив оцінок між поколіннями, особливо старшим і молодшим (відповідно 2,8 – 3,2 бала).

Найбільш опозиційно налаштованим в оцінці ставлення більшості композиторів до професійної критики виявилось середнє покоління (2,28 бала; 71% негативних оцінок), а найбільш позитивно – старше покоління (2,9 бала), що психологічно зрозуміло у зв'язку з його більшою віковою толерантністю. Однак тільки старше покоління може порівняльно з минулим оцінити зміни соціального престижу професії композитора, який воно оцінює сьогодні в 1,87 бала, на відзнаку від молодого покоління (2,46 бала), яке відчуває себе більш пристосованим у новій ситуації.

При близькій доволі невисокій оцінці умов особистого творчого зростання більшість молодого покоління оцінює їх позитивно (61,5%) на відміну від старшого покоління (46,2 %), тобто, очевидно, нова ситуація більш сприятлива для діяльності молодих композиторів.

Парадоксальним чином спостерігається зближеність за багатьма ознаками молодшого і старшого покоління.

Найвищий рівень інтересу до політики зберігає старше покоління (3,2 бала), наближається до нього молодше покоління (2,8 бала) і найнижчий показник має середнє покоління (2,5 бала).

Рівень сучасної музичної критики найвище оцінює молоде (2,66 бала) і старше покоління (2,56 бала) і найнижче найбільш вимогливе середнє покоління (1,8 бала).

Навіть перспективи творчого зростання молодшого і старшого покоління у їх самооцінці співпадають (2,5 бала), в той час як середнє, найбільш творчо продуктивне й активне покоління вважає свої перспективи доволі високими (3,3 бала; 71,4% позитивних оцінок).

Молоді композитори більш вимогливі щодо рівня виконання академічної музики (3,2 бала) і більш поблажливі щодо оцінки рівня виконавчої культури естрадної музики (2,58 бала при 1,86 бала у старшого покоління).

Цікаво, що молоді композитори і старше покоління майже в однаковій мірі задоволені своєю професією (4,69 і 4,56 бала) при значно нижчій задоволеності середнього покоління (3,8 бала).

Всі три покоління однаково позитивно оцінюють професійну атмосферу у своєму творчому об'єднанні.

Характерно переломлюється в оцінці поколінь міра їх визнання. Молодь, як і належить, відчуває найменше визнання своєї творчості музичною критикою (3 бала; 33% незадоволених), найвищу задоволеність відмічає середнє покоління (3,57 бала) і дещо, але значно менше визнання відчуває старше покоління (3,37 бала). Визнання у колег рівномірно високе, а у публіки і громадськості з віком послідовно підвищується (від 3 балів і 38,5% незадоволених у молоді до 3,69 бала і 6,3% у старшого покоління).

Визнання митців владою і керівництвом, як не дивно, близьке за показниками (від 3,4 бала у середнього покоління до 3,5 бала у молодшого покоління), хоч 42,9% композиторів середнього покоління вважає себе ними не визнаними.

В оцінках композиторами художньої вимогливості публіки найкритичніше себе проявило середнє покоління (2,28 бала; 57,1% негативних оцінок), а молодше (2,76 бала) і старше (2,93 бала) покоління знову зблизились у своїх судженнях.

Особливо виразно міжпоколінні розходження проявились в оцінках стану взаємовідносин між учасниками музичного життя.

Так, як і раніше, в оцінці рівня відносин між основними суб'єктами музичного життя «композитор – публіка» виділяється своєю критичністю середнє покоління (2,4 бала; 57,1% негативних оцінок, що свідчить про розладнаність важливішої комунікації музичної діяльності).

Однак з ними внутрішньо полемізує і молодше, і старше покоління, які вважають стан цих відносин більш задовільними (2,76 бала та відповідно 2,64 бала). Зважаючи на значущість розходжень в 0,08 бала (проф. А. Приварніков), найбільш оптимістичним є молоде покоління, що, очевидно, свідчить про знаходження ним більш плідних стосунків із сучасною їм публікою.

Рівень відносин «композитор – критика» є найбільш низьким і негативно вразливим для функціонування музичного життя, трохи оптимістичніше він оцінюється молодими композиторами (2,46 бала; 46,1% негативних оцінок). Із віковим зростанням поколінь рівень цих оцінок значно знижується (середнє покоління – 2,1 бала; 71,4% негативних оцінок; старше покоління – 2,35 бала; 57,1% негативних оцінок), що свідчить про розладнаність цієї ланки.

Важлива нерозв'язана проблема музичної культури й музичного життя України – невизнання композиторами професійної критики. Рівнем відносин «композитор – концертні організації, виконавці» незадоволені

всі покоління митців, але більш сильно вона підкреслюється молодшим (61,5% незадоволених) і середнім поколіннями (57,1%), що свідчить про зростання розлагодженості у важливішій ланці музичного життя, яке забезпечує повноцінне функціонування музики в суспільстві.

Зниження соціального статусу композитора та матеріального забезпечення посилюють соціальну малоперспективність їхньої професії, яка оцінюється менше, ніж посередньою оцінкою, що виявляється у слабкому бажанні наслідування своєї професії дітьми та онуками. Якщо молоде покоління має ще певні ілюзії стосовно такого наслідування (2,75 бали; 41,7% негативних відповідей), то старше покоління не бажає своїм дітям і внукам таких суворих професійних випробувань (2,2 бала; 71,4% негативних відповідей).

В цих умовах своєрідно переломлюється оцінка міри реалізації особистих творчих задумів і сподівань. До нових умов краще пристосовується молоде покоління композиторів і відчуває реальність своїх здобутків (2,84 бала), ніж їхні старші колеги (2,6 бала).

Однак краща професійна індивідуальна адаптація молодих композиторів і композиторів середнього віку до нових умов супроводжується їх очевидним усуненням від участі у громадському і політичному житті (1,9 бала), що можливо посилює їх соціальну замкненість і негативно впливає на їхню творчість.

У той же час старше покоління, сформоване в умовах соціалізму, всупереч твердженням про відчуженість митця від дійсності і тоді, і сьогодні активно включене в громадське життя, проймаючись його проблемами (2,93 бала; 68,7% позитивних відповідей!).

Вважаємо, що така підвищена соціальність і громадянська загартованість старшого покоління позитивно впливає на поточний творчий стан цих митців, підтвердженням чого є парадоксально найвищий рівень його самооцінки (3,8 бала; 87,6% позитивних оцінок) при значно нижчих показниках у молодших поколіннях.

Це позначається і на оцінці частоти відчуття повноти реалізації своїх творчих можливостей («часто» у молодого покоління – 23,1%, а у старшого покоління – 31,3%) і на відчутті життєвого комфорту, оптимізму (відповідно 23,1% і 26,7% у старшого покоління).

Нова модерністична випробувальна ситуація впливає на рівновагу, психологічну стійкість, провокує сумніви в собі, у своїх здібностях. Загартоване і випробуване життям старше покоління «ніколи» (42,9%) і «рідко» (7,1%) не відчуває «невпевненість в собі, в своїх здібностях», в той час як середнє і молоде покоління за цим показником мають майже втричі менші результати, що очевидно суперечливо впливає на їхню творчість.

Однак, «почуття творчої єдності з колективом, колегами», «часто» і в більшій мірі, ніж старше покоління, відчуває молоде покоління (30,8%), якому притаманна більша вікова комунікативність.

Проте молоді композитори, становище яких у суспільстві часто неусталене, а то й непевне, на відміну від старших поколінь «часто» (38,5%) відчувають «залежність від інших людей», не в останній мірі породжену ринковими відносинами і комерціалізацією сфери мистецтва.

Композитори як митці порівняно з іншими соціальними групами частіше переживають «почуття своєї необхідності знайомим, близьким», особливо старше покоління («часто» – 81,3%).

І разом з тим творча особистість, як «особистість – насамперед» (Л. Толстой), виділяється в суспільстві і часто не знаходить розуміння себе в ньому. Особливо гостро «часто» почуття самотності, відсутності людей, які б їх розуміли, відчувають у період свого становлення молоді композитори (46,2%), що породжує значною мірою стресову ситуацію їхнього існування.

Ситуація сучасного композитора така, що тільки трохи більше третини композиторів живуть на свої творчі гонорари, знаходяться «на

творчих хлібах», а інші шукають необхідний підріток, переважно займаючись аранжуванням і навіть репетиторством.

Таким чином, трансформаційні зміни в сфері музичної культури не тільки по-різному сприймаються представниками різних поколінь музичних діячів, але і по-різному впливають на їхню творчість, соціальну активність і соціальне самопочуття. Особливо вражає висока соціально-творча адаптованість до нових умов композиторів старшого покоління.

Висновки. Важливою ознакою нової соціокультурної реальності є нерівномірність розвитку її окремих сфер і специфічність модернізаційно-культурних процесів в них, соціокультурне осмислення яких створює передумови для їх регулювання. Важливою із цих складових є інформатизація українського суспільства, яка створює необхідні основи для формування постіндустріального суспільства, освоєння здобутків постмодерну і є важливою, а згодом визначальною складовою нової соціокультурної реальності.

Темпи освоєння Інтернету і комп'ютеризації в Україні відповідають усередненим світовим даним, а за роки незалежності зміни рівня комп'ютеризації оцінюються експертами як помітні і суттєві з прогнозом позитивних зрушень на 2010 рік. Українське суспільство стає «телепатичним», хоч рівень культурних програм телебачення є, за оцінкою експертів, низьким, кількість і об'єм їх стають меншими і розважально-комерційна домінанта сприяє, за результатами досліджень, зниженню інтересу телеглядачів до найбільш художньо високих програм. Культурний простір телебачення України, насичений патогенними текстами значною мірою західного зразка, стає деформуюче-аморалізуючим фактором, суттєво стримуючи культурно-модернізаційний поступ та формування національно-культурної ідентичності.

Інтернет і його простір, створюючи суперечливі можливості інтенсифікації культурної трансформації і гуманізації суспільства, стає фактором невизначеності нашого суспільства. Він вимагає посилення

програмуючого регулювання і більш направленого культурологічного використання.

Релігійна складова нової соціокультурної реальності як базовий елемент традиційного суспільства виконує разом з тим модернізаційну роль, бо сприяє оновленню національної культури, утвердженню національно-культурної ідентичності віруючих шляхом виконання нею усталених і нових функцій, важливішими із яких є світоглядно-компенсаторна, соціально-регулятивна, терапевтична, інтеграційна, культурно-спадкоємна, морально-виховна, легітимізуюча, естетично-гармонізуюча та ін.

Власне, є необхідні підстави для виділення із загальної соціокультурної реальності специфічної соціально-релігійної реальності, яка характеризується особливим новим соціальним статусом і престижем в суспільстві, релігієзацією значних верств населення, що мають свої соціокультурні характеристики, поліконфесійністю, особливою системою зв'язків із соціумом та його складовими, зростанням імітативної релігійності, міжконфесійною складністю відносин, зростанням впливу неорелігій, політеїстичним суміщенням догм православ'я з елементами інших релігій, політизацією частини віруючих, ознаками кризи, пов'язаної з консерватизмом православ'я, зростаючою орієнтацією церкви на громадянське суспільство, а не на владу.

Своєрідність трансформаційного впливу релігії на суспільство пов'язана з суперечливістю складових релігії як соціального інституту – релігійної ціннісно-нормативної системи (багатоконфесійність), церковної організації та соціально-релігійних відносин (віруючі-віруючі, віруючі-церква, церква-держава та ін.).

Важливішою сферою, в якій переломлюються всі трансформаційні зміни, відтворюються сутнісні сили людини і формується культурний потенціал, є сфера дозвілля, яка в Україні характеризується значною затримкою модернізаційних змін, кризовими явищами, значним розривом

між існуючою, в основному традиційною, структурою організації дозвілля і культурно-дозвіллевими пріоритетами населення, помітним поступом недержавної сфери задоволення дозвіллевих потреб, значною вестернізацією дозвіллевого простору, формуванням на основі соціально-культурного експерименту національного профілю системи дозвілля.

Випереджуючим розвитком щодо інших видів соціально-художньої реальності характеризується художня сфера, соціокультурологічний образ і зміст якої закріплено в понятті «соціально-художня реальність», в якому увага концентрується на системі соціальних відносин мистецтва з соціумом і соціальної структуризації мистецтва як соціально-естетичної підсистеми.

Соціально-художня реальність характеризує стан і потенціал функціонування і розвитку художньої культури, міру функціональної взаємовідповідності художньої творчості, художньої потреби і художнього споживання, ціннісно-нормативну художню систему, гармонізованість системи соціально-художніх відносин, доступність мистецтва народу та соціально-художню ефективність художньої культури і можливості її розвитку. Поняття «соціально-художня модернізація» характеризує міру поширеності модерністського мистецтва, зміну системи критеріїв оцінки художніх творів, принципів і методів творчості, зміну системи функціонування художнього життя та ін.

Рисами нової соціально-художньої реальності в Україні є полістилістичність, деідеологізація, формування нових вимог до митця і публіки, розширення предмету мистецтва і структури жанрів художньої творчості, посилення впливу західної художньої культури, комерціалізація і ринкові відносини, зростання розриву між масовою та елітарною художньою культурою, руйнування цілих галузей художньої культури та ін. Майже всі перераховані риси притаманні такому різновиду художньої реальності, як соціально-музична реальність.

Її емпірично дослідженими особливостями є:

потужна творчість композиторів в академічних жанрах музики і невідповідність їм рівня музичного інтересу публіки та організації концертного життя;

розлагодженість творчих позицій і оцінок композиторів і критиків;

високий рівень популярності естрадної музики і низький рівень смаків її публіки;

невідповідність музичного менеджменту потребам розвитку музичного життя;

низький рівень престижу і статусу та матеріального становища музичного діяча і висока міра адаптованості до нових умов, особливо старшого покоління композиторів.

РОЗДІЛ IV

РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

4.1. Соціокультурна регіоналізація в контексті соціокультурної трансформації

Як зазначає відомий дослідник Е. Томпсон, «в останнє десятиріччя двадцятого століття на всій Європі «регіон» виходить із тіні національної держави». За ці роки поняття «регіон», «регіоналізація» та «регіоналізм» перемістилися на перші пункти порядку денного політики майже всіх європейських країн, так і на рівні Європейського Союзу [103, с. 95].

Відбувається виділення особливої науки «регіонологія», яка розглядає загальні регіоналістичні принципи і закономірності і стає основою «регіонознавства», яке набуває статусу не тільки наукової, але й навчальної дисципліни [103, с. 7]. З 1992 р. в Мордовії видається новий науковий журнал «Регіонологія» [336, с. 15].

Зауважимо, що функціональне відособлення центральних і периферійних структур в тому чи іншому вигляді притаманне різним суспільствам [333, с. 341 - 380]. «Центр» задає нормативно-ціннісні зразки, цілі і рамки життєдіяльності, «периферія» – виконує адаптивні функції, хоч в перехідний період роль периферії значно зростає, як і її функції [103, с. 264]. Разом з тим, слід прийняти до уваги, що «у розвинутих суспільствах функції центра і периферії взагалі можуть не бути локалізованими географічно, у багатьох старих і нових державах політико-адміністративні, економічні, культурні центри різні» [103, с. 264]. В Україні ж розгортання соціокультурних структур відбувається у географічному просторі.

Розглянемо, насамперед, зв'язок регіонального і глобального в соціокультурному просторі.

Загальний процес глобалізації розвитку суспільства, інтернаціоналізації тісно пов'язаний з соціокультурною трансформацією, бо у світовому масштабі породжувана ними нівелізація і стандартизація розвитку культури включає не тільки посилення національно-визвольного і націєутверджувального процесу, посилення суперечностей між культурами, але й суміжний і неоднозначний, постмодерністський за своїм змістом, процес зростання ролі не грандіозного, глобального, а локального, малого (відомий естетичний термін – «маленьке-прекрасне»), регіонального, що дало підстави відомому польсько-англійському філософу З. Бауману запропонувати термін кентавр, що суміщає названі протилежності – глоболокалізація [24].

Таким чином, регіональне постає як проміжна ланка процесів глобалізації, локалізації, націєствердження, трансформації, постмодернізації та інших, раніше охарактеризованих змін, як означення специфіки їх перехрестя і разом з тим певної цілісності, місцевої культурної ансамблевості.

Регіони не тільки пов'язані з розвитком нації як її складова, але вони власне і складають у своїй сукупності і цілісності націю і національну культуру. На регіональному рівні забезпечується внутрішньо національний діалог, формується образ країни і нації, забезпечується інтернаціоналізація національної культури. Регіональна інтерпретація національної культури підвищує її адаптивно-адаптуючі можливості. Ослаблення держави в перехідний період посилює вплив регіонів.

В цілому в процесі соціокультурної трансформації відбувається накладання і певна суміщеність світових цивілізаційних, національних і регіональних інформаційно-культурних полів. Культурна конкурентність нації значною мірою залежить від її символічної представленості на всіх рівнях цього культурно-інформаційного поля. Слід зауважити, що, якщо модернізаційності властиве часто безоглядне прагнення прогресу і відкидання традицій як пережитків консерватизму, то культурі

постмодерну в більшій мірі притаманне звернення в минуле, використання його досвіду в несистематизованій формі, увага до плідної традиції, а значить, і певне виправдання регіоналізації культури [193].

Регіони є, власне, джерелами національної культури, як регіональна культурна варіативність є вираженням культурного інваріанту національної культури.

За давньою традицією поняття регіон близьке, а нерідко і тотожне поняттю «провінція», яке безмежно широке і урівнює у їх протиставленості, а то й протистоянні столиці. Проте регіон має інший, більш диференційований зміст як прояв кожним окремим регіоном своєї відмінності, в тому числі, і навіть особливо, культурної, бо без культурного визначення специфікація регіону, за Е. Томпсоном, як територіальної одиниці, яка знаходиться між рівнями місцевого та національного урядів [103, с. 95], є надто абстрактною.

Соціокультурна регіоналізація є по суті вираженням своєрідності і неповторності субкультури, яка панує на певній території як органічний соціально-культурний вияв її буття, прояв її легітимності і самодостатності в межах національної культури. Тому за своєю природою культура регіонів певною мірою протистоїть і є опозиційною не тільки глобалізації, але й політичній культурі у своєму прагненні збереження своєї самобутності, а іноді у відстоюванні своїх особливих економічних і політичних інтересів (П'ємонт у Франції).

Регіоналізація як все більше набуття регіонами повноважень або обов'язків центру [103, с. 96] і регіоналізм як сприяння специфічності відокремленості регіону, політика забезпечення переваг для регіону [103, с. 96] повинні, на нашу думку, мати певні межі, бо в соціокультурному відношенні породжують небезпеку партикуляризму, дезінтеграції національної культури аж до культурної автономізації. Важливо не доводити культурницький регіоналізм до розлагодження цілісності національної культури.

Разом з тим в плануванні і програмуванні розвитку національної культури, особливо на перспективу, важливо враховувати культурну специфіку регіону як одну із основних умов ефективності культурного регулювання та політики у сфері культури [330, 336, с. 155]. Отже, в сучасній культурології відбуваються важливі термінологічні, але присутні уточнення наукових понять. Якщо раніше основними у цій сфері були поняття «провінційна культура», «культура провінції» і їм було присвячено ряд конференцій, то сьогодні все більш важливим є поняття «регіональна культура» і відповідне їй поняття «регіонально-культурна політика» [336, с. 43]. Тим більше, що термін «провінційна культура» обтяжений традиційним розумінням її як такої, що відстає від прогресу і здобутків столиці. Соціокультурна трансформація суспільства в перехідний період характеризується розширенням культурних функцій регіонів і їх повноважень [330, 336], зростанням їх ролі у загальнонаціональній культурній трансформації. Відповідно до нових потреб складається і нова категоріальна система, базовим поняттям якої постає термін «регіональна реальність» [103, с. 112].

Україна як соціальний організм характеризується значною регіональною диференціацією, яка має свої історичні причини. Їй властива специфічна історична тяглість культурного регіонування, яке, з одного боку, є її культурною скарбницею, а з іншого – фактором порушення централізованих унітарних принципів, що вимагають специфічного підходу, врахування особливостей регіонів в управлінні. Довгий шлях культурного моностилістичного ігнорування, а потім і нівелювання в період радянських часів регіональних відмінностей, так яскраво виражених на Заході, Сході, Півдні і Півночі України [136, 355, 415], суттєво не змінили їх культурної характерності. Більше того, ці відмінності залишаються такими значними, що навіть модерна українська нація складається на Сході за моделлю співгромадянства, а на Заході – етнонації [103]. Суттєвою складовою культур регіонів є етнокультурна

характеристика національних меншин, діяльність яких активізувалась в сучасний перехідний період. Разом з тим, слід погодитись з тим, що глобалізація зовсім не означає культурну гомогенізацію і зняття відмінностей в культурі, бо хоч вони і мають місце, але більш радикальним і суттєвим є те, що глобалізація є утвердженням нової соціально-культурної нерівності, зростаючої маргіналізації суспільств.

Цей комплекс проблем робить не тільки актуальним створення нової галузі знань «соціології регіонів», навчальний курс з якої вже читається у деяких вузах України, але й «соціології культури регіонів» як складової «соціології соціокультурної трансформації».

Свої соціокультурні, в цілому, і соціотрансформаційні, зокрема, особливості має Південний регіон України і особливо м. Одеса як специфічний соціокультурний символ, існуюча здавна маргінальна ніша на межі впливу південних і східних народів, українства (козацтва), російського народу та західництва [278]. Ще зовсім недосліджена субкультура Одеси, на нашу думку, характеризується якраз перехрестям різних культурних парадигм, які породили специфічний культурно-психологічний колорит і тип особистості, в якому парадоксально поєднуються жвавість характеру і інтенсивність спілкування людей півдня (южан) з гумором українців та гіркою іронією і скепсисом єврейства і західницьким раціоналізмом і підприємливістю жителів великого міста-порту і курорту.

Така різнобарвна культурно-парадигмальна основа не могла не породити цілу низку специфічних для цього міста субкультур (від кримінальної портової до рибачкої романтичної одісеї), що має бути предметом специфічного дослідження. Ця специфічність і маніфестація Одеси як міста на межі культур яскраво проявилась в гуморі, художніх здобутках митців і вихідців із цього міста і, навіть, в назві збірника віршів Е. Багрицького «Юго-Запад».

Маргінальність соціально-економічного та культурного буття міста виводить його в становище постійної, перманентної модернізаційної трансформації, робить його місцем започаткування культурних ініціатив і творчого пошуку, що з перебудовою і проголошенням незалежності України створило необхідні передумови для стрімкого включення міста в новий процес соціокультурної трансформації і вивело його, очевидно, в місто-лідер модернізаційних, особливо західницького штибу, перетворень.

Соціокультурні зміни в м. Одеса проходили в цілому швидше, ніж в інших містах у зв'язку з тим, що цьому сприяла його історична культурна основа і її значною мірою західницько орієнтований культурний контекст сьогодення.

Успішність модернізаційних змін значною мірою залежить від стану свідомості громадян, їхньої готовності до інновацій, в якій часто суперечливо поєднуються інерційні і динамічні аспекти [278, 410].

4.2. Соціокультурні зміни в Одеському регіоні

Експертні оцінки соціокультурних показників м. Одеса в порівнянні з загальноукраїнськими дають можливість визначити їх регіональну специфіку. Якщо за інертністю свідомості одесити і українці в цілому мають співпадаючий середній бал 3,3 бала із п'яти, то за рівнем динамічності (3 бала) одесити значно випереджають загальноукраїнський показник (2,4 бала), що свідчить що певні позитивні зрушення («мода» складає «посередньо» 47,5%).

До того ж 42,5% експертів вважають, що до 2010 року динамічність свідомості і, очевидно, діяльності одеситів зросте, хоч 45% вважає, що вона «не зміниться».

Впливає на поступ змін культурний контекст, який залежить від співвідношення в культурному просторі міста української культури з іншими культурами, особливо російською.

Оцінка рівня поширеності української культури серед населення міста (2,6 бала) співпадає з загальноукраїнськими експертними показниками, хоч рівень освоєння української культури оцінюється одеситами вище (3 бала), ніж по Україні (2,6 бала), що вимагає додаткових досліджень. І все ж 35,5% експертів м. Одеси вважають рівень освоєння української культури населенням міста низьким.

Стосовно перспектив поширення української культури до 2010 року, то більшість експертів (55%) вважає, що вона зросте, а стосовно рівня її освоєння, то його збільшення прогнозує 62%, що в цілому свідчить про позитивні тенденції. Проте сьогодні важко визначити, наскільки позитивними будуть ці зміни. Соціальна гострота проблеми полягає в тому, що освоєнню української культури (3 бала) протистоїть значно вища освоєність конкурентної їй російської культури (3,3 бала), яка стримує її розвиток. Значна частина експертів (42,5%) дає низьку оцінку «рівню поширеності української культури серед населення міста».

Відзначимо, що в самому місті населення, в силу певних історичних причин і особливостей його соціально-демографічного складу, в якому переважну частину складають російськомовні громадяни, не налаштоване на розширення простору буття української культури. На думку експертів, «відношення населення міста до політики ширшого функціонування української культури» є досить стриманим, складаючи всього 2,7 бала, а 45% експертів вважає, що громадяни міста відносяться до такої політики негативно. Тому майже половина експертів (45%) вважає, що до 2010 року становище не зміниться, 12,5% думають, що воно ще погіршиться, однак 40% сподіваються на покращення справ, на зміну позиції населення міста до політики широкого функціонування української культури в місті.

Важливим шляхом в поширенні і освоєнні української культури населенням міста є, на думку експертів, «необхідність застосування протекціонізму у забезпеченні функціонування української культури у місті» (3,4 бала, 87,5% позитивної підтримки). Такий протекціонізм до 2010 року, на думку 24% експертів, ще не буде введений і становище «не зміниться», проте 42,5% вважають, що до цього часу міра такого протекціонізму зросте і становище покращиться. Зважаючи ж на те, що 12,5% думають, що становище з введенням протекціонізму погіршиться, кінцевий баланс думок не дає підстав для надто оптимістичних оцінок на майбутнє. До таких висновків схиляють й інші показники. Так, українська культура не займає домінуючого і центруючого становища, бо «можливості впливу української культури на інші культури в місті» оцінюються мізерно низько (2,6 бала). Негативну оцінку таким можливостям дало 50% експертів, а статистична мода в рівній мірі охоплює оцінки «погано» (32,5%) і «посередньо» (32,5%). Стосовно перспективи, тобто становища на 2010 рік, то половина експертів вважають, що воно «не зміниться», 15,5%, що воно погіршиться, і лише майже третина (32,5%) сподіваються на зростання впливу української культури у м. Одеса.

Важливе, якщо не визначальне значення у цьому процесі надається базовій основі культури, поступу в оволодінні українською мовою, забезпечуваного «Законом про державну мову», ефективність виконання якого в місті оцінюється експертами доволі невисокою оцінкою (2,8 бала, а 37,5% опитаних дає низьку оцінку, хоч мода «посередньо» й складає 40%). Промовистими є й сподівання на 2010 рік. Хоч половина експертів вважають, що становище покращиться, але їм протистоять 10% «песимістів» і 40% «скептиків», які виходять з того, що показники виконання «Закону про державну мову» не зміняться. В цілому ці показники близькі до загальноукраїнського експертного опитування. Інші

характеристики утвердження національної культури будуть розглянуті окремо за тематикою.

Рівень же освоєння населенням міста західної культури, як і можна було передбачити, виходячи із особливостей історичного формування культури міста, значно перевищує на сьогодні освоєння як української і російської культури, так і цей процес в Україні в цілому (в Україні – 3,3 бала, в м. Одеса – 3,6 бала, зважаючи на значущість відмінностей в 0,08 бала).

Мода складає оцінку «добре» – 47,5% (сума «добре» і «відмінно» – 62,5%), а ті, хто вважає, що цей процес іде недостатньо нараховують всього 10%, що свідчить про суттєві соціокультурні модернізаційні зрушення.

Перспективи змін в плані «західнізації» культури населення міста на 2010 рік доволі значні, бо хоч трохи більше чверті населення вважає, що в цілому напрямі становище не зміниться, але 60% експертів вважають, що показники вестернізації культури міста «зростуть». Це значно перевищує загальноукраїнські показники (45,1%) такого ж зростання.

Певним забезпеченням поступу процесу впливу західної культури на культуру міста є те, що «рівень західнізації («вестернізації») свідомості і культури молоді міста» (3,8 бала) значно випереджує такі ж загальноукраїнські показники (3,7 бала).

Близько 65% експертів дають рівню західнізації культури молоді високу оцінку. Хоч 30% вважає, що її стан на 2010 рік суттєво не зміниться, але 55% виходять з того, що вестернізація культури молоді міста зросте.

Однак такий поступ вестернізації населення міста в цілому і молоді особливо далеко не завжди є позитивним, бо знаходиться в кричущій суперечливості з рівнем національно-культурної ідентичності молоді

міста, яка має показник на 1,1 бала нижчий (2,7 бала) від вестернізації молоді (3,8 бала).

Значна частина експертів (42,5%) дає низьку оцінку рівня національно-культурної ідентичності молоді міста.

На майбутнє (2010 рік) експерти прогнозують, з одного боку - її зростання (40%), з другого боку, незмінність становища (40%), а 20% думають, що рівень національно-культурної ідентичності молоді міста знизиться. Хоч тенденція оцінок тяжіє до позитивних змін, проте вони можуть, на мою думку, відбутися, зважаючи на складну загальну ситуацію, лише в результаті додаткових виховних зусиль, реалізації спеціальних програм.

Крім зазначених впливів західної і російської культур, слід розглянути зростаючий як у світовій культурі, так і в м. Одеса фактор впливу східних культур, які мають бути в Одесі значно вищі, ніж в цілому по Україні, зважаючи на наявність в складі населення представників східних народів (євреїв, греків та ін.) та близькість географічного становища міста до східних народів.

Якщо «поширеність східних культур серед населення» України оцінюється в 2,09 бала, то «вплив східних культур» на населення міста, на думку експертів, складає 3,2 бала при моді «добре» – 32,5 бала, що свідчить про вагомість і значущість східно-культурного фактору, який посилюється зі зростаючою як еміграцією, так і імміграцією, установками частини європейського населення на виїзд до Німеччини, США, Ізраїлю та інших розвинутих держав, що й слід враховувати адміністрації міста в плануванні і регулюванні культурного життя.

Підтвердженням зростаючої значущості східних культур у збагаченні соціокультурного контексту міста і зменшенні ролі російської культури є експертні судження про тенденції їх розвитку до 2010 року.

Якщо зростання освоєння російської культури передбачає лише 10% експертів, а зниження 45%, то нарощування показників впливу східних культур прогнозує до 2010 року 47,5% фахівців, а зниження лише 5%!

Все це, очевидно, свідчить про інтенсифікацію соціокультурних трансформаційних процесів в м. Одеса в останній час зі сторони як західної, так і східних культур, урізноманітнення культурного контексту, формування його нової структури, в якій реально і в перспективі переважають модернізаційні західницькі впливи, які й повинні бути розглянуті більш детально.

Модернізація культури в Україні суперечливо поєднується з національно-відновлювальними процесами, які мають свої особливості на Півдні України і особливо у такому багатонаціональному місті, яким є м.Одеса. Якщо «рівень поширеності традиційної народної культури» в Україні в цілому оцінюється в 2,75 бала (мода «задовільно» – 46,2%), то в Одесі експерти дають йому значно нижчу оцінку (2,5 бала; мода «незадовільно» – 45%, а в цілому загальна оцінка «незадовільно» складає 57,5%).

Факти переконливі, однак на 2010 рік експерти основної групи (42,5%) вважають, що показники поширеності традиційної народної культури зростуть, хоч 40% виходять з того, що вони не зміняться. Звичайно, в короткий термін восьми років не може відбутися радикальних змін, «але позитивні тенденції зростання цих показників можливі».

Рівень культурної самобутності має бути забезпечений двома базовими показниками, якими є «рівень зберігання культурної спадщини в місті», та «культурна спадкоємність поколінь».

Щодо першого показника («зберігання культурної спадщини в місті»), то його характеристики (2,9 бала; мода «задовільно» – 47,5%) свідчать про помітні позитивні результати зусиль адміністрації і громадськості, які значно вищі загальноукраїнських експертних оцінок (2,5 бала). І хоч найбільша група (42,5%) вважає, що становище на 2010

рік не зміниться, але 35% прогнозує покращення становища. Таким чином, помітних зрушень в збереженні культурної спадщини чекати, очевидно, не слід.

Культурна ж спадкоємність поколінь, яка переживає такі напруження в період соціокультурних трансформацій, знижується, набуває ознак кризи, але в місті Одеса характеризується значно вищими показниками (2,7 бала), ніж в цілому по Україні (2,5 бала), що, очевидно, визначається однорідністю культури урбанізованого середовища.

Культурно-трансформаційний же поступ знаходить прояв не тільки у вестернізації свідомості жителів, але й у такій важливій характеристиці, як “міра модернізованості культурного середовища міста”, яка складає 3,2 бала і свідчить про успішність зусиль адміністрації по естетизації і благоустрою міста, рівню якої 40% експертів дали високу оцінку.

Важливо також відзначити, що ці успіхи, очевидно, надають впевненості 62,5% експертів в тому, що стан модернізованості культурного середовища міста до 2010 року покращиться, хоч 32,5% думають, що за такий короткий термін змін в цій справі не відбудеться.

Таким чином, стосовно міри соціотрансформаційних модернізаційних процесів переважно західного характеру можна зробити висновок про їх значну поширеність в місті і домінуюче становище.

Для перехідного періоду загальною позитивною характеристикою, властивою новій соціокультурній реальності, стає набуття культурної самобутності регіонами України, яке проявляється у формуванні їх нової культурної інфраструктури, відновленні пам'яток культури, традицій, цілісності архітектурних ансамблів міст, що має пряме відношення і до Одеси з її сьогодні так значно оновленим центром.

Зусилля у цьому напрямі, на нашу думку, були достатньо визнані експертами, які оцінили «набуття культурної самобутності Одеським регіоном» в 3,2 бала (мода «задовільно» – 47,5%). Ця позитивна тенденція підйому підтримана експертами. Хоч 47,5% вважають, що за такий

короткий термін (2010 року) стан справ «не зміниться», але вже існуючий стан справ є перетворюючим. Проте 37,5% певні, що позитивні зміни в цьому напрямі зростуть.

Однак міра трансформованості культури не може бути визначена без врахування таких важливих факторів, якими є «культурні потреби», «культурна активність» та «культурний потенціал».

Раніше визначена роль культурних потреб як детермінант культурної активності розвитку стосовно Одеси виражена експертами у такій високій оцінці (3,5 бала), яка значно перевищує загальноукраїнський масштаб (2,6 бала) і свідчить про високий потенціал можливих змін в Одеському регіоні.

Специфічність цього показника щодо Одеси полягає в тому, що хоч мода «задовільно» складає – 37,5%, але 45% експертів дають культурним потребам жителів високу оцінку. При цьому характерно, що і на 2010 рік прогноз фахівців оптимістичний, бо 55% вважають, що культурні потреби населення зростуть, хоч 30% виходять з того, що вони не зміняться, що в цілому свідчить про значні можливості існуючих культурних практик і трансформацій.

Мірилом ефективності культурного потенціалу є рівень соціально-культурної практики, яка фіксувалася нами у понятті-показнику «культурна активність населення», що є синонімом подолання відчуження у сфері культури і мірилом ефективності модернізаційних змін [170, 219].

Згідно з природою реалізації потреб в сфері культури між їх рівнем і мірою культурної активності не повинно бути значного розриву, якщо певні об'єктивні і суб'єктивні фактори не сприяють задоволенню культурних потреб. Наявність такого розриву свідчить про необхідність визначення конкретних факторів, які його викликають [221].

Якщо за раніше наведеними експертними даними по Україні культурна активність населення складає 2,5 бала, то в Одесі доволі значному рівню культурних потреб (3,5 бала) відповідає близька до

задовільної культурна активність 2,9 бала (з модою «задовільно» – 62,8% і низькими оцінками 22,5% експертів), що все ж свідчить про значні труднощі в задоволенні культурних потреб, які будуть розглянуті при вивченні міри реформованості культури.

В цілому ж залученість до культури навіть у складних кризових ситуаціях сьогодення залежить від соціально-культурного ресурсу, культурного капіталу особистості і її середовища, що в останні роки знаходять вираження в понятті «культурний потенціал» [222, 286], який експерти основного дослідження стосовно України оцінили доволі високо (3,6 бала).

Високою є й оцінка «культурного потенціалу» Одеси (4,3 бала) та 70% високих оцінок свідчить про наявність значних можливостей для здійснення завдань соціокультурної трансформації.

Хоч культурний потенціал міста значно знизився у зв'язку з розладнаністю інфраструктури культури, однак в культурний потенціал входить не тільки інфраструктура культури а, насамперед, культурний капітал, який мають громадяни у формі освіти, необхідної для життя, соціального досвіду важливіших складових системи культури особистості та нових соціальних якостей (ініціативності, підприємливості та ін.), що активно формується новим соціумом.

Про позитивну динаміку накопичення культурного потенціалу жителями міста свідчить оцінка експертами перспектив його розвитку на 2010 рік, які оцінюються доволі високо.

Більше половини експертів (52,5%) вважають, що він зросте, а це значно вище загальноукраїнських даних (44%) і підтверджує базову гіпотезу про підвищену модернізацію міста порівняно з іншими містами України.

Успішність культурно-трансформаційних процесів забезпечується «рівнем реформованості сфери культури щодо потреб її розвитку», який складає 2,6 бала при 42,5% низьких експертних оцінок і здається

невисоким, але він значно вищий такого ж показника по Україні, який складає 2,37 бала і 57% низьких оцінок.

Слід також прийняти до уваги, що статистична мода цього показника складає «задовільно» (42,5%), в той час як по Україні вона значно нижча (мода «незадовільно» – 44,1%). І хоча успішність реформування в Одесі вища, ніж по Україні, все ж вона відстає від потреб часу.

Зауважимо, що експерти доволі оптимістично прогнозують зростання рівня реформованості сфери культури до 2010 року (50%), хоч 35% вважає, що за цей час стан справ не зміниться.

Додатковим критерієм такої успішності є забезпеченість громадян гарантованим стандартним мінімумом благ, які надаються державними закладами культури, значною мірою безкоштовно, що є основою демократизації культури, особливо в умовах низького рівня матеріального забезпечення громадян.

Проведена експертна оцінка «рівня культурного обслуговування громадян державними закладами культури міста» складає 2,6 бала (40% низьких оцінок, але й міра збігу експертних оцінок в статистичній моді доволі висока – «задовільно» – 40%).

При цьому маємо повний збіг реформованості (2,6 бала) і обслуговуваності громадян державними закладами культури (2,6 бала) і, навіть статистично, цікаво, що такою ж є оцінка «рівня роботи державних закладів культури міста» (2,6 бала) при 37,5% незадовільних оцінок і 45% моди «задовільно».

Ще характерно, що такою ж повністю співпадаючою в балах є оцінка «відповідності інфраструктури культурних закладів міста запитам громадян» (2,6 бала і 35% нижчих оцінок, але 52,5% складає мода «задовільно»). Високий рівень моди в усіх трьох показниках – свідчення позитивної стабільності.

Стосовно майбутнього (у даному разі 2010 року), то на покращення рівня роботи в державних закладах культури сподівається лише 35%, на їх незмінність 45%, а 20% вважають, що робота їх погіршиться. Прогноз невтішний. Однак доволі несподівано збіг показників було порушено тим, що експерти на 2010 рік прогнозують значне зростання «відповідності інфраструктури культурних закладів міста запитам громадян» (47,5% при 40%, які не сподіваються на зміни) і це майже при незмінності якості роботи державних закладів культури, вказаній вище.

Таким чином, склався, хоч і не такий гострий як в цілому по Україні, але відчутний розрив між потребами громадян в культурі і невідповідністю їм інфраструктури культури міста, який може бути джерелом соціальних напружень, зниження рівня відтворення духовних сил, соціальності в цілому.

Є й свої особливості у забезпеченні обслуговування потреб населення у двох важливих сферах – професійного мистецтва і народної культури, фольклору.

Якщо «рівень доступності професійного мистецтва для жителів міста» складає 2,9 бала і характеризується майже середніми оцінками і нерівномірністю оцінок («незадовільно» – 40%, «задовільно» – 27,5%, «добре» – 25%, «відмінно» – 7,5%), то «рівень умов для забезпечення освоєння народної культури, фольклору громадянами» має значно нижчі показники (2,6 бала, 45% низьких оцінок). Перспективи ж на 2010 рік, на думку експертів, кращі для народної культури. Зростання показників удоступнення в користуванні нею прогнозує 52,5% опитаних, а професійного мистецтва – 47,5%, хоч близько 40% думають, що і в першому, і в другому випадку змін не відбудеться. Така недостатність умов задоволення культурних потреб все більше посилює одноманітність зростаючого домашнього споживання культури.

Певний вихід із цього становища бачиться у збільшенні комерціалізації культури, супроводжуваній виникненням зростаючої

недержавної системи, часто протилежної за своїм спрямуванням, але більш ініціативної і відповідної новим потребам городян. Очевидно, експерти у визначенні перспектив забезпечення відповідності інфраструктури запитом громадян покладаються на неї, бо оцінюють «рівень роботи недержавних закладів культури» доволі високою оцінкою в 3,2 бала (при моді «добре» – 30% і при сукупній високій оцінці 42,5%), яка набагато (0,8 бала) перевищує оцінку рівня роботи недержавних закладів культури і загальноукраїнські експертні показники. І в перспективі (2010 року) експерти надають значну перевагу недержавним формам культурного обслуговування перед державними (65% вважають, що стан недержавної сфери культури покращується).

Не ідеалізуючи дану сферу, яка часто є носієм низької невибагливої культури, вважаємо, що її розвиток має сприяти покращенню роботи державних осередків культури, бо створює необхідне для них конкурентне середовище.

Реалізація культурно-трансформаційних програм і відповідної їм культурної політики потребує поєднаних зусиль всіх учасників культурного життя як на офіційному, так і на неофіційному рівні. На офіційному рівні вона забезпечується рівнем культури влади, чиновників, які управляють суспільством, що відомо за часів Конфуція. На відміну від катастрофічно низької оцінки рівня культури владних структур в межах країни, наведених раніше (72,6% негативних оцінок, середній бал – 1,8), оцінка культури керівників міста Одеса значно (на 0,4 бала) вища. Хоч 52,5% експертів дали їй низьку оцінку, але мода «задовільно» складає 42,5%. Перспективи зростання культури керівників незначні, бо 37,5% вважають, що вона не змінюється, 30% - що вона знизиться, хоч 32,5% сподіваються на її певне зростання до 2010 року. Тому годі сподіватися на «культурну революцію» в середовищі держслужбовців, хоч вимоги щодо рівня їх культури при прийнятті на роботу і підвищенні на посаді слід було б посилити шляхом надання більшої ролі культури у встановленні

вимог до їх професіограми та впровадження тестів на визначення рівня культури чиновника, як це вже впроваджено в розвинених країнах.

Другою неофіційною ланкою забезпечення компетентного управління культурними процесами є розвиток на всіх рівнях засад громадянського суспільства і самоврядування, яке однак у загальноукраїнському масштабі оцінене експертами як нерозвинене (2,1 бала), а тому і в Одесі сподівання на нього незначні. Однак крім самоврядування значний вплив на розвиток модернізаційних культурно-трансформаційних процесів може мати, а в багатьох розвинених країнах і має культурна еліта, яка через систему впливових дорадчих органів, експертних рад та ін. може визначати долю модернізаційних проектів та впливати на прийняття важливих принципових для розвитку культури рішень [106]. На жаль, в межах України рівень сформованості впливу культурної еліти на вирішення проблем культури дуже низький (2,26 бала), а тому позитивно те, що він у м. Одеса значно на 0,5 бала вищий (2,8 бала). Проте думки експертів значно розійшлися, бо 42,5% дали мірі сформованості і впливовості культурної еліти міста низьку оцінку (мода «незадовільно» складає 40,5%, хоч 27,5% визначили високу оцінку). І все ж загальний бал 2,8 є хоч мінімальним невикористаним позитивним фактором можливих змін, а тому є підстави врахувати цей соціальний факт в управлінні культурою міста.

Серед управлінських факторів важливе місце займає «рівень менеджменту у сфері культури», який оцінено в загальноукраїнському масштабі доволі низько (2,4 бала). Проте місто Одеса ще в часи перебудови уславилось як переможець і ініціатор конкурсів високою культурою організації, і сьогодні експерти дають рівню менеджменту у сфері культури доволі високу оцінку в 3,2 бала (40,5% високих оцінок). Це дає експертам підставу прогнозувати подальший його розвиток на 2010 рік (61,5%).

Очевидно, менеджмент у сфері культури може стати однією із вирішальних ланок підвищення рівня ефективності культурної діяльності у м. Одеса і йому слід приділяти виключну увагу.

Важливішим показником ефективності культурно-трансформаційної діяльності, в якому «знімається» значна частина інших показників, є «стан культурного життя», який в цілому по Україні має низькі показники (2,4 бала). Стосовно Одеси (міста-курорту і порту), яка має розвинені культурні традиції та інфраструктури, «стан культурного життя» можна в цілому оцінити згідно з свідоцтвами експертів як достатній (2,9 бала). Мода його знаходиться на шкалі «задовільно» і складає 50%, хоч трохи більше четвертої частини вважає його незадовільним.

Справжній «стан культурного життя» може бути очевидно оцінений мірою задоволення культурних потреб населення.

Якщо брати цей критерій, то на фоні всеукраїнських культурних потреб (2,6 бала) одесити характеризуються високими культурними потребами (3,5 бала) і хоч 17,5% експертів вважає їх невисокими, але їм протистоїть думка 45 % експертів, які дають їм високу оцінку, а 37,5% - «задовільну». До того ж більшість опитаних (55%) вважають, що на 2010 рік відбудеться зростання потреб в культурі.

Такий доволі високий стан культурних потреб тісно пов'язаний і, очевидно, у значній мірі визначає важливішу характеристику функціонування культури і забезпечення трансформаційно-модернізаційних змін, якою є «готовність населення міста до культурних інновацій». Стан готовності характеризує мобілізаційну суб'єктивну стадію реалізації потреб і є ознакою можливих динамічних змін. Тому порівняно значні показники готовності населення до змін (3,4 бала, 30% низьких оцінок і 37,5 високих оцінок) є важливою складовою культурного потенціалу жителів міста, свідчення того, що ці зміни можливі.

Підтримує нас у таких висновках доволі висока впевненість більшості експертів (67,5%) в тому, що така готовність на 2010 рік зросте.

При всіх змінах, які відбуваються в суспільстві, постає проблема їх якості, характеру змін соціальних характеристик людей, які в концентрованому вигляді проявляються в духовно-моральних засадах людського буття, в рівні його духовності і моральності.

Стан духовності у зв'язку зі зміною світоглядних парадигм і випробувальною перехідною ситуацією виявився суттєво порушенням, а її рівень оцінюється таким же балом, як і рівень роботи державних закладів культури та реформованості сфери культури (2,6 бала), що, очевидно, свідчить про їх функціональну взаємопов'язаність. Низьку оцінку стану духовності дають 42,5% експертів і хоч мода «задовільно» сягає 45%, становище залишається далеким від «задовільного», що ще раз свідчить про високу соціокультурну ціну перетворень у суспільстві. Тільки 42,5% експертів сподіваються, що на 2010 рік зросте рівень духовності, але 27,5% вважають, що він не зміниться. Однак треба пам'ятати відому істину, що соціокультурна рівновага і толерантність легко і швидко порушуються, але довго і важко відновлюються, а тому сподіватися на швидкий ренесанс духовності не слід. Важливішим показником стану духовності у суспільстві є стан його моральності як показника характеру змін, сигналізатор відповідності перетворень розвитку людини, її духовного здоров'я і визначник загального соціального становища суспільства.

Якщо цивілізаційний прогрес, як це було визначено ще Жан-Жаком Руссо, супроводжується моральним регресом, то у прогресуючій у західному напрямі Одесі ця теза підтверджується цілком. Це проявляється в тому, що за показником «стану моральності» Одеса, за визначенням експертів, значуще відстає (2,1 бала) навіть від загальноукраїнського показника (2,2 бала). Переважна більшість експертів (70%) дали оцінку стану моральності в термінах «дуже погано» і «незадовільно». В суспільстві утверджується індивідуалістична мораль виживання особистості за рахунок інших.

Певним підтвердженням цієї тенденції є зниження «міри людської солідарності у відносинах громадян міста» (2,7 бала), якою завжди традиційно славилась Одеса. Сьогодні ж 42,5% експертів оцінюють названу солідарність як низьку. На 2010 рік 45% опитаних респондентів не передбачають змін, 30% сподіваються на зростання людської солідарності, а 25% вважають, що вона знизиться, тобто присутніх змін не прогнозується, в той час як у загальноукраїнському масштабі прогнозується посилення морально-негативних тенденцій. На фоні зниження моральності одним із важливіших прогресивних показників яким виділяється Одеса (3,1 бала) порівняно із загальноукраїнським (2,9 бала) є система освіти і дотичний до неї рівень інформатизації і комп'ютеризації. При всіх недоліках, які має вітчизняна система освіти, в містах спостерігається особлива увага до неї як важливішого засобу накопичення культурного капіталу і забезпечення кар'єри. Система освіти в цілому стає важливішим і перспективним засобом соціокультурної трансформації.

Лише 20% експертів вважають, що «стан і рівень роботи закладів освіти» є незадовільним. Статистична мода «задовільно» складає 57,5%.

На 2010 рік 40% експертів прогнозують зростання показників системи освіти, а 20% їх зниження.

Визначаються її резерви подальших прогресивних змін, однією із підвалин яких постає доволі високий порівняно з загальноукраїнськими даними (2,4 бала) «стан інформатизації і комп'ютеризації» (3,9 бала).

Тільки 7,5% найбільш вимогливих експертів вважають незадовільним стан інформатизації. В той же час статистична мода складає «добре» (42,5%), а сумарно оцінки «добре» і «відмінно» – 70% (80% експертів прогнозують на 2010 рік зростання цих показників інформування). Все це дає підстави вважати інформатизацію лідером культурно-трансформаційних перетворень у місті.

Дотичним до освітянських процесів є офіційне і неофіційне просвітництво, рівень якого порівняно з часами застою значно знизився

(за загальноукраїнським експертним дослідженням до 2,3 бала). Однак в Одесі «стан культурного просвітництва» оцінюється експертами значно вище (2,9 бала). Тільки 17,5% дає йому низьку оцінку при моді «задовільно» – 45%.

На думку 57,5% експертів, на 2010 рік показники стану культурного просвітництва мають підвищитися. Рівень просвітництва значною мірою забезпечується ефективністю роботи засобів масової інформації, особливо телебачення і радіо. Рівень культурних програм Одеського радіомовлення оцінюється значно вище (3 бала), ніж телебачення (2,5 бала). Дають низьку оцінку культурних програм місцевого телебачення 45% експертів, в той час як радіомовлення – 27%.

В цілому трансформаційні процеси у сфері культури помітно змінюють структуру національної культури за складом і специфікою її елементів, особливо стосовно певних регіонів, набуваючи в них свого профілю.

Таким особливим статусом стала характеризуватись релігійна культура, яка раніше займала тіньове становище, а сьогодні починає набувати все більшого значення. За оцінками експертів, рівень релігійності населення сягає 3,1 бала (статистична мода «добре» охоплює 40% експертів, хоч 27,5% вважають рівень релігійності низьким).

Релігія в нових умовах, в перехідний період не тільки утверджується як складова суспільства, але й починає впливати на всю систему культури, особливо в моральному і естетичному відношеннях. «Перспективність позитивного впливу релігії на культурну» експерти оцінюють як достатню (3 бали). Хоч 40% експертів оцінюють „негативно” такий вплив, проте статистична мода знаходиться на шкалі «добре» (32,5%), на 2010 рік половина експертів не передбачує змін, хоч 32,5% вважають, що вплив релігії на культуру зросте.

Таким чином, в цілому вплив релігії на культуру у м. Одеса в перехідний період оцінюється експертами як позитивний і помірно перспективний.

У формі дозвілля релігійне і світське перетинаються і впливають одне на одне.

Культура дозвілля, яка отримала дуже низьку оцінку (2,1 бала) у загальноукраїнському масштабі, в Одесі займає почесне місце, бо це місто є портом і курортом високого рівня, в якому дозвілля займає одне із центральних місць (3,1 бала). Хоч 30% експертів все ж вважають культуру дозвілля низькою, але мода «задовільно» складає 37,5%, а 32,5% оцінюють культуру дозвілля у м. Одеса високою мірою.

Перспективи її в цілому оцінені позитивно, бо 45% експертів вважають, що показники культури дозвілля на 2010 рік зростуть, хоч 25% думають, що вони не зміняться.

Однак саме культура дозвілля глибоко пов'язана зі станом повсякденної культури, на якому вона значною мірою ґрунтується, бо із неї «виростає» і в ній знаходить форми і засоби реалізації. Разом з тим, кожна із цих сфер характеризується відносною самостійністю.

Якщо культура дозвілля програмується специфікою функцій міста, то рівень повсякденної культури значною мірою залежить від матеріального становища людей, яке знижується, і житлово-побутових умов, які в цьому місті є досить напруженими, а тому стан її оцінений невисоко (2,5 бала; 50% дали їй низьку оцінку, хоч мода «посередньо» сягає 45%). Перспективи розвитку повсякденної культури невизначені, бо 35% виходить з того, що її показники до 2010 року зростуть і таке ж число їх опонентів думають, що вони знизяться.

Трансформаційні зміни мають свою специфіку у кожній сфері і вимагають для свого функціонування і розвитку культурного забезпечення.

Так, економічна реальність включає культурну складову, яка частково може бути виміряна оцінкою рівня культури її суб'єктів. Причини економічного відставання України експерти основного дослідження вбачали у низькому рівні ринкової культури громадян (2,26 бала). У цьому відношенні Одеса значно відрізняється тим, що рівень цього типу культури оцінено експертами доволі позитивно й обнадійливо (2,9 бала; мода «задовільно» складає 45% при чверті низьких оцінок і 30% високих оцінок). Це свідчить про значний культурно-економічний соціальний потенціал, на який можна спиратись для досягнення ефективних результатів модернізаційних перетворень. Це культурний капітал міста. Важливо підкреслити, що 57,5% експертів прогнозують на 2010 рік зростання економічної культури громадян, хоч 25% вважають, що вона за такий короткий час не зміниться.

Таким чином, місто має, за цими даними, достатній культурний людський ресурс для трансформаційних змін в цілому.

Рівень політичної культури одеситів за прийнятою системою оцінок вищий за загальноукраїнські показники і сягає 2,6 бала (42,5% негативних оцінок, але мода «задовільно» складає 45%). Прогнозується на 2010 рік її зростання (45% проти 17,5%, які вважають, що вона знизиться).

Невисоким, як і політичної культури, є «рівень художньо-естетичної культури громадян» (2,5 бала, 47,5% низьких оцінок, мода «задовільно» – 37,5%). Зважаючи на культурно-художні традиції Одеси, слід було б очікувати більш високих показників, але очевидно знижує цей рівень розважальна домінанта, притаманна місту-курорту і порту, яка посилюється притоком мігрантів.

Скористаємось пропонованою і обґрунтованою раніше схемою поділу культури за її рівнями – елітарна (висока, професійна), «середня» (нормативно-масова), кітч (вульгаризована), низька масова культура та традиційна народна культура.

Розглянемо ці рівні культури за критерієм міри їх поширеності.

Елітарна (професійно-висока) культура за її поширеністю отримала, зважаючи на її знаковий зміст, відносно високу оцінку в 2,8 бала, бо 3 бала було б вищою оцінкою. При всій умовності цієї оцінки, 37,5% визнали елітарну культуру мало поширеною, 35% як задовільно поширеною і 27,5% як значно поширеною. Якщо брати за основу цього поняття розвиненість професійності, то з цими даними можна погодитись, бо у вищому розумінні культура еліти передбачає більш високі критерії. В прийнятому нами розумінні поширеність такої культури умовно можна вважати достатньою і, навіть, на фоні загальноукраїнських даних, високою.

У зв'язку з входженням в конкурентне ринкове середовище професіоналізм стає шляхом до виживання і успіху, а тому можна прогнозувати поширення цінностей професіоналізму і відповідної йому культури.

Рівень поширеності (середньої, нормативної) масової культури складає 3,4 бала і вона повинна складати основу функціонування суспільства, бо має бути вираженням культури середнього класу. Її мода знаходиться в межах «задовільно» (35%) і її поширеність можна вважати достатньою.

Однак експертами цілком осмислена небезпека низької масової культури, яка за своєю поширеністю отримує один із найвищих балів (4,2). З її «мало поширеністю» погоджується лише 15%, а її мода сягає відмітки «найбільш поширена» (55%). В межах шкали «4» і «5» знаходиться 77,5% оцінок експертів.

Така висока міра поширення вульгаризованої культури - свідок тих деградаційних процесів, які породжуються низьким рівнем продукції засобів масової інформації, недосконалістю культурного життя міста, фінансовою неможливістю громадян долучитись до більш високої культури. Зникнення і відсутність ідеалів, певна деградація моральності і духовності знижують загальний рівень культури, стають загрозливими для

буття національної культури та й самої особистості; спричинює такий стан і низький рівень поширеності раніше згадуваної традиційної народної культури (2,5 бала, 57,5% низьких оцінок поширеності).

Стосовно прогнозів експертів по поширенню названих рівнів культури на 2010 рік, то міра зміни їх зростання (як різниця між зростанням і зниженням) коливається в межах 25 – 27%, тобто має приблизно рівні перспективи поширення. Показники інерційності, незмінності теж близькі, але найбільша вона у елітарної і народної культури (40 – 42%).

Очевидно, що названі рівні мають тенденцію до одночасного зростання як об'єктивний, але стихійний процес, який потрібно певною мірою регулювати, насамперед, шляхом стримування тиску і контролювання за патогенними текстами засобів масової інформації і стимулювання розвитку еліти. Особливе місце в системі трансформаційних процесів займає художня культура, стан художнього життя міста. Загальна його оцінка складає 2,8 бала, хоч 40% експертів дають йому низьку оцінку. Мода знаходиться на шкалі «посередньо» – 35%.

Одеса уславлена не тільки своїми гуморинами, але й музичністю і театральними фестивалями, здобутками своїх митців далеко за межами своєї Батьківщини.

І все ж художнє життя не змінюється швидко, у цьому є певна інерція традиції, а тому 45% експертів вважає, що на 2010 рік його стан не зміниться, 12,5% схильні до того, що він знизиться, але 42,5% виходять з того, що воно покращиться і його показники зростуть. Очевидна тенденція до зростання.

Для поглибленого розуміння змін у власне творчій, художній сфері ми опитали у березні 2003 року провідних митців трьох творчих спілок (композитори, художники і письменники), які репрезентували своє середовище (по 15 осіб з кожного виду мистецтва, що складає 30% їх

загалу). Власне, в даній ситуації митець виступає у подвійній ролі митця, оцінюючи свій стан і перспективи, і експерта, коли виносить судження про стан справ у своєму виді мистецтва і його бутті в суспільстві. Для забезпечення цілісності соціального аналізу і наскрізного порівняння даних в основному використовувалась та ж система показників (оцінка явищ за п'ятибальною шкалою з їх попереднім представленням у відсотках). Назва цього дослідження «Митці Одеси про свою творчість і художнє життя». Щодо композиторів, ми маємо можливість порівняти їх оцінки з раніше викладеними судженнями музичної еліти по Україні.

Виходячи з інтересу публіки до мистецтва як основи його функціонування, відзначимо, що найвищий інтерес публіки в оцінках митців існує до музики (2,9 бала) і помітно нижчий, до образотворчого мистецтва (2,4 бала) і художньої літератури (2,3 бала), що свідчить про зниження рівня художніх потреб, бо інтерес є вираженням потреби. «Рівень художньої культури публіки» залишається низьким (художники – 2,2 бала, письменники – 2,5 бала, композитори – 2,3 бала). Рівень своєї матеріальної забезпеченості письменники оцінюють в 1,5 бала, а художники в 1,6 бала. Митець творить в умовах низького соціального престижу своєї професії (художники – 1,7 бала, письменники – 2,3 бала, композитори – 2,8 бала), який породжений новою перехідною ситуацією, зниженням його соціального статусу і матеріального становища. Така низька художня культура програмує низький рівень смаків і освоєння публікою мистецтва, а тим самим і його застій. Таке зниження цінності професії в умовах комерціалізації духовного життя супроводжується ще більшим зниженням «соціально-правової захищеності» їх професій (художники – 1,8 бала, письменники – 1,9 бала, композитори – 2,2 бала). Незважаючи на несприятливі «умови свого творчого зростання» (художники – 1,5 бала, композитори – 2,5 бала, письменники – 2,8 бала), митці зберігають на достатньому рівні «задоволеність своєю професією» (художники – 2,8 бала, письменники – 3,2 бала, композитори - 3,5 бала).

Додамо, що «рівень задоволення виставкових потреб» у художників складає 1,6 бала, а «задоволення видавничих потреб» у письменників 1,4 бала.

В цих тяжких умовах утруднюється «рівень творчого зростання молодого покоління» (художники – 1,9 бала, письменники – 2,4 бала, композитори – 2,5 бала). Тому і реалізованість творчих планів і сподівань характеризується неповнотою (письменники – 2,5 бала, художники – 2,6 бали, композитори – 2,7 бала). Підтримка ж їх діяльності спонсорами і меценатами є не просто недостатньою, а низькою (художники – 2 бала).

Таке становище не викликає у митців бажання наслідування, спадкоємності їх професії нащадками (художники – 1,9 бала, письменники – 1,8 бала).

Підтримати талант митця за законами культури повинні всі, бо його творчість – народне надбання і надбання людства. Насамперед мобілізувати творчі сили митця повинно творче середовище, його спілка, рівень підтримки якої залежить від «професійної атмосфери свого творчого об'єднання». У художників вона є недостатньою (2,5 бала), а у письменників доволі висока (3,3 бала).

Значною мірою має стимулювати творчий процес і підтримувати достойне митця становище влада. Однак рівень відносин «митець-влада» у місті є надзвичайно низьким (художники його оцінюють в 1,7 бала, письменники – 1,9 бала), що негативно впливає на стан мистецького життя.

Суттєвий вплив на зміст творчості традиційно має критика, її рівень і авторитетність.

Стосовно рівня художньої критики у місті склалась, за оцінкою митців, несиметрична ситуація. Так, якщо художники і письменники оцінюють його доволі низькою оцінкою (відповідно 1,9 і 2,2 бала), то композитори значно вище, наближаючись до позитивної оцінки (2,9 бала).

І в цілому показники успішності творчої діяльності й умов помітно вищі у композиторів.

Однак рівень відносин «митець-критик» за оцінкою однаково низький у всіх названих митців (композитори 1,9 бала, письменники – 2,1 бали, художники – 2,1 бала). Свідченням того, що відносини між митцями і критиками не склались, є їх визнання майже негативного «ставлення більшості митців-колег до критики» (художники – 2,2 бала, письменники 2,3 бала).

Такий низький рівень і, власне, розлагодженість відносин основних творчих суб'єктів стримує розвиток творчого процесу, художнього життя в цілому і має бути предметом регулювання управління сферою культури міста.

Слід зауважити, що при всіх розлагодженостях художнього життя, як показують інші дослідження, митці дають доволі високу або ж достатню оцінку стану здобутків у їх виді мистецтва [347, 349].

Особливістю ж оцінок одеських митців є заниження, на мою думку, оцінок рівня мистецтва, що є феноменом художнього життя цього міста (художники – 1,9 бала, письменники – 2,2 бала, композитори – 2,7 бала). І такі оцінки даються тепер, коли загальноновизнано, що українська поезія і живопис переживають своє піднесення і отримують високу оцінку світової художньої громадськості [412].

Цей же феномен недооцінки себе, очевидно, у зв'язку з розлагодженістю взаємовідносин між митцем, критикою і публікою спостерігаємо у самоусвідомленні рівня “визнання своєї творчості” (художники – 2,2 бала, письменники – 2,7 бала, композитори – 2,8 бала), який є доволі високим у митців столиці [67].

Одеські митці, очевидно, недостатньо включені у соціальний контекст епохи та й свого середовища, бо мають невисокий інтерес до політики (художники – 2,5 бала, композитори – 2,5 бала).

Їх творчий стан «за самооцінкою» у цих нестабільних і часто мало визначених умовах коливається і є доволі нерівномірним, навіть різним у різних груп митців (художники – 2,4 бала, письменники – 2,5 бала, композитори – 3,7 бала).

Феномен творчого стану композиторів вимагає додаткових досліджень, які вже мають не соціально-філософський, соціологічний, а соціально-психологічний характер і повинні виконуватися іншим дослідником.

Такою ж незбагненою поки що нерівномірністю характеризується оцінка митцями «визнання своєї творчості». Найменш визнаними відчувають себе художники (2,2 бала) і значно більшою мірою наближаючись до оцінки «задовільно», письменники (2,7 бала) та композитори (2,8 бала). В той же час перебування у центрі митецького життя у більшій мірі сприяє творчому визнанню [352].

Концентрованим виразом становища митців є усвідомлення ними причин, які заважають успішному здійсненню їх творчих задумів. При певній специфіці цих причин по видам мистецтва в них є багато спільного.

Так, у письменників такими важливішими причинами є:

- погана оплата творчої праці – 87%;
- слаба соціально-професійна захищеність – 73%;
- недостатнє матеріальне становище – 67%;
- погані умови публікації – 40%;
- ускладнення суспільної ситуації відносин між людьми, в яких непросто знайти себе творчо, дати відповіді на складні питання життя – 33%;
- погані або недостатні житлові умови – 33%;
- власна неорганізованість, завантаженість нетворчою роботою – 27%.

Майже повністю співпадає з ними комплекс проблем, що заважають творчості у композиторів:

- слабка соціальна професійна захищеність – 73%;
- недостатнє матеріальне становище – 64%;
- погана оплата праці (низькі ставки) – 64%;
- ускладнення суспільної ситуації відносин між людьми, в яких непросто знайти себе творчо, дати відповіді на складні питання життя – 36%;
- погані умови представлення творчості громадськості, низький рівень музичного менеджменту – 27%;
- власна неорганізованість, перевантаженість нетворчою роботою – 18%.

Як бачимо, загальні оцінки стану мистецького життя і особистісні проблеми творчості співпадають, що свідчить про необхідність їх координованого вирішення.

Але для більш глибокого осмислення не фінансових, а специфічних труднощів розвитку мистецтва потрібно більш ґрунтовне їх дослідження, чому сприяє їх усвідомлення і оцінка митцями.

Стосовно музики і музичного життя несподівано на перше місце виходить фактор зростаючої конкурентності інших видів мистецтва і засобів масової інформації. Опитування композиторів засвідчило, що “музичні організації не витримують (чи не можуть витримати) конкуренції кіно та телебачення” (62% - I – II місце) та те, що “знизився рівень музичних потреб публіки” (62% - I – II місце), з чим важко не погодитись.

Випробування конкурентною боротьбою не проходять безслідно, бо ведуть до зниження художнього рівня в роботі музичних організацій. Це положення чітко підтверджується тезою “концертні організації, філармонії надто комерціалізуються, втрачають свою творчу позицію” (46%).

Функціонування музичного життя утруднюється тим, що «організатори музичного життя надто погано знають свою публіку, не завжди можуть і вміють знайти контакт з нею» (38%).

Разом з тим, частина композиторів вважають, що «художні засоби музики нецікаві слухачеві» (31%), з чим важко не погодитись, бо музика займає перше місце у потребах сучасної публіки [140]. Причиною труднощів є й «недооцінка державою ролі музики в житті суспільства» (31%).

Подібною є й структура труднощів розвитку літератури і літературного життя, бо у цих, як і у сфері музики, на перше місце виходить міжвидова конкуренція мистецтв, якій в нашій науці не приділяється достатня увага. Письменники певні, що «література не витримує конкуренції кіно і телебачення» (87%).

Друга причина така ж, що і в сфері музики – «рівень літературних потреб читача знизився» (80%) та у значно гострішій формі, ніж у музиці, постає та проблема, що «суспільство не створює для розвитку української літератури належних умов» (67%).

Значно впливає на стан літератури «обмеженість функціонування української мови, а значить і літератури» (60%) та те, що «видавнича практика надто орієнтована на економічні показники, часто за рахунок художності» (60%). Доволі високе місце займає також проблема «недостатньої підготовки філологів та робота їх з читачем» (47%).

Впливає й те, що «письменники погано знають читача, не завжди вміють знайти шлях до нього, а іноді й орієнтуються на невибагливі смаки» (40%), як і те, що «література не готова відобразити зміст та динаміку соціальних змін» (40%), а тому, додамо, стає нецікава читачеві, відстає від його потреб.

Це все разом впливає на те, що частина літераторів починає усвідомлювати, що «письменники не завжди відстоюють художню специфіку сучасної літератури, може, не завжди свідомо наслідують інші

мистецтва. Художні засоби літератури сьогодні не задовольняють потреби читацької публіки» (27%).

Висновки. Таким чином, стосовно соціально-художньої сфери міста можна зробити висновки про значні труднощі її розвитку в умовах соціокультурної трансформації суспільства, яка проявляється в:

- кризовому стані статусу та захищеності митця в суспільстві;
- розлагодженості художніх відносин між митцями, критикою, публікою;
- зниженні рівня художніх потреб та культури публіки;
- недостатній турботі органів влади про стан художнього життя;
- недостатній підтримці творчої діяльності спонсорами і меценатами.

В цілому ж регіональними особливостями соціокультурної трансформації у м. Одеса є:

- недостатність поширеності і функціонування української культури і необхідність застосування політики протекціонізму;
- суперечність між недостатнім рівнем культурного обслуговування потреб жителів міста і більш високим рівнем роботи недержавної сфери культури, яка характеризується більш високими показниками роботи і має більші перспективи розвитку;
- значна невідповідність інфраструктури закладів культури культурним запитам громадян міста;
- значна модернізованість культурного середовища, але без достатнього врахування потреб городян;
- висока міра порівняно із загальноукраїнськими даними вестернізації («західнізації») культури населення міста, особливо молоді та значний рівень впливу східних культур;
- невисокий рівень національно-культурної ідентичності молоді;

- помітні позитивні соціокультурні трансформаційні зміни у набутті регіоном культурної самобутності;
- значний рівень культурних потреб населення міста і у зв'язку з комплексом матеріальних та інших умов відставання від них культурної активності городян;
- зниження рівня духовності і моральності у зв'язку зі зміною системи цінностей і надзвичайними зусиллями населення по виживанню та ін.;
- невисокий рівень повсякденної культури поєднується із помітним розвитком економічної, виробничо-ринкової культури громадян як важливої умови успішності модернізаційних перетворень;
- певна поширеність елітарної (високопрофесійної культури) та нормативної «середньої» культури супроводжується непомірним побутуванням кітч, вульгаризованої, низької масової культури і подальшими перспективами її зростання;
- високий, порівняно із загальноукраїнськими даними, рівень інформатизації і комп'ютеризація як ознака формування передумов інформаційного суспільства;
- досить високий рівень готовності населення міста до культурних інновацій як важливої умови успішності соціокультурної трансформації.

Наведений комплекс показників дає підстави стверджувати, що місто Одеса, за результатами експертного опитування, має позитивні зрушення у трансформації культури і достатні можливості для прискореного соціокультурного розвитку.

Розділ V. Культурна політика як засіб цілеспрямованої соціокультурної трансформації

5.1. Вплив культурної політики на соціокультурні зміни в українському суспільстві

У перехідні періоди суспільства культурні процеси значною мірою відбуваються стихійно, під впливом зміни політичної орієнтації, а управління розвитком культури розглядається як пережиток тоталітарних режимів [119, 222].

Сьогодні значно недооцінена роль звичаїв та традицій культури у соціологічному аналізі політичних відносин. Тому слід приділити увагу концепції Є. Вятра, котрий виділяє такі аспекти впливу:

- політика є частиною культури, тому що в політичній діяльності проявляються певні цінності і зразки поведінки;
- влада як центральне явище світу політики може одночасно розглядатися і як частина світу культури;
- відмінність культур народів світу (а, отже, і народів України) дає можливість зрозуміти, чому в ньому існують різні політичні системи; чому деякі політичні системи, що ефективно діють в одній країні, не спрацьовують в іншій; чому одні й ті ж політичні дії мають успіх в одних країнах і неефективні в інших;
- зміни в політичних відносинах впливають на риси національного характеру, також і національний характер різних народів в даному конкретному регіону, державі впливає на перебіг політичних процесів і політичний устрій [119, с. 116].

Досвід розвинених демократичних країн свідчить, що дякуючи ефективній культурній політиці, «завдяки наданню пріоритетності

розвиткові культури відбуваються позитивні зміни в соціально-економічному, політичному житті суспільства» [178, с. 348], сприяючи тим консолідації суспільства.

Принципово нові засади державної політики у сфері культури закріплені в Конституції України, зокрема в ст. 11 зазначається, що держава сприяє консолідації і розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Зміна характеру функціонування культури порушує її системну цілісність, призводить до зростання розлагодженості її системи, необхідності формування її нових регулятивів в умовах зростаючої культурної глобалізації і зростання ризиків і небезпеки послаблення і, навіть, втрати національно-культурної самобутності [347, 348].

Посилення соціокультурної хаотизації і, аналізований раніше, процес складання різнонаправлених культурних анклавів та зростаюча автономізація культури національних меншин в Україні вимагає акценту на саморегулятивних можливостях культури [347], розробки гнучких моделей соціокультурної трансформації, показників ефективності практичної реалізації культурної політики.

Основною підмогою направлених впливів на культурну сферу у бажаному трансформаційному напрямі є засоби культурної політики та системи законодавства, які повинні її забезпечувати і мають власний управлінський аспект [200, 434].

В загальному плані існує взаємозалежність політики і культури в історичному і соціальному аспекті. Політика входить в контекст культури і має свою сферу (різновид) в ній (політичну культуру) і, в той же час культура, як вираз свободи і творчості та універсальності людини і людства часто «страждає» від політики, яка намагається втиснути культуру в прокрустове ложе сьогоденних, часто примарних завдань, використати її у своїх вузькоутилітарних, а то й відверто ідеологічних

цілях. Тому відносини між ними по своїй природі суперечливі. Характер політики в цілому визначає і характер її впливу на культуру, сприяючи її розвитку чи заганняючи її у вузький кут ідеологізації.

Промовистим є недавній період розвитку культури в СРСР, коли успіхи в розширенні культурного поля (культурна революція) супроводжувались уодноманітненням і звуженням можливостей якісного розвитку культури, її тоталітаризацією [348, 349].

Вплив ідеології на розвиток культури мав згубні для неї наслідки. Примат ідеології над культурою призводив до панування в ній ідеологічних критеріїв і принципів, до ідеологізації культури та використання як визначального ідеологічного принципу в культурній політиці з жорсткою системою планування та управління сферою культури. Інтернаціональна спрямованість культурної політики не тільки була переважаючою над національною спрямованістю, але свідомо її стримувала, а іноді була направлена проти неї [119, 317].

В період незалежності хоч формально був проголошений якщо не пріоритет, то віддана помітна перевага українській національній культурі, яка почала усвідомлювати себе у великому історичному і сучасному часі [178, 317]. Соціальна практика стала більш динамічною і повною за своїм змістом, що вимагало більш конкретного і точного використання культури в усіх її спеціалізованих сферах і в особливому новітньому модернізаційному ракурсі, до якого вона виявлялась неготовою, що й викликало власне усвідомлення «дефіциту» культури в суспільстві, доволі напружений розрив між новими духовними запитами, які були пробуджені перебудовою і проголошенням незалежності України, і значною мірою нездібністю культури їх задовольнити, що й викликало кризу у її функціонуванні [111]. Держава оголосила про спрямованість її політики на відродження і оновлення національної культури, однак з акцентом на відродження, яке у переважної більшості асоціювалось з поверненням спадщини, а не її модернізацією [119, 136].

Складається новий вузол суперечностей між, з однієї сторони, об'єктивними потребами населення в модернізованій національній культурі і, з другої сторони, відставанням культурної пропозиції, невідповідністю її новим потребам та управлінсько-організаційною неспроможністю їх задовольнити шляхом реформування не тільки власне офіційної державної галузі культури, але й культурного життя в цілому [136, 317].

Виконання об'явлених державою пріоритетів культурного розвитку було, однак, не тільки поставлено під загрозу, але й «успішно» провалено у зв'язку з економічною кризою, першою жертвою якої стала культура.

Проведене В.В. Карловою експертне репрезентативне дослідження по близькій нашому дослідженню програмі на тему «Проблеми реалізації державної політики в сфері культури в сучасних умовах розвитку українського суспільства та вироблення шляхів їх розв'язання», яке охопило 127 осіб керівників структурних підрозділів Міністерства культури і мистецтв України, керівництво обласних управлінь культури, членів депутатських комісій з питань культурного розвитку обласних рад, працівників культури районного рівня, підтверджує основні висновки проведених нами досліджень.

Оцінюючи сучасний стан розвитку культури в Україні як незадовільний, (86%) особливе занепокоєння експертів викликає «недостатнє фінансове забезпечення галузі» (62%), «стан духовності» (59%), «неналежне ставлення управлінських культур до проблем розвитку сфери культури» (49%), «незахищеність інформаційного простору» (54%) [178, с. 187].

Діяльність Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства культури і мистецтв України щодо вирішення проблем культурної сфери в сучасних умовах отримала низьку оцінку експертів. Такою ж низькою була оцінка ефективності державної політики в сфері культури [178, с. 188].

Порівняно з проведеними нами дослідженнями, в яких основну масу експертів склали вчені, у названому вище дослідженні опитувались переважно практики, керівники й організатори культурної сфери, які, очевидно, краще знаючи культурне життя, дали важливим його показникам та окремим складовим культурної політики ще нижчі негативні оцінки.

Так, оцінюючи ефективність державної політики в сфері культури за п'ятибальною шкалою, 94% дали низьку оцінку «впливу управлінської еліти на вирішення проблем культури». Особливо вражає низька оцінка «реформування сфери культури відповідно до потреб її розвитку» (77%) та низька «готовність органів державного управління у сфері культури до впровадження культурних інновацій» (86%) [178].

Серед експертів лише 16% дають позитивну оцінку ефективності діяльності управлінських структур в сфері культури. Як і за результатами нашого, дослідження низько оцінюється «діяльність недержавних закладів культури щодо задоволення культурних потреб громадян» (84%) [178, с. 189].

В ситуації формування нової культурної реальності в Україні проблеми культурного регулювання і реформування стають базовими і доленосними, а культурна політика, точніше, політика в сфері культури (бо всяка справжня політика є культурною за своїм змістом) набуває не тільки соціально-стратегічного, але й програмуючого для нашого майбутнього значення. На жаль, наукові основи культурної політики в цілому і в нових умовах майже не опрацьовувались, а сьогодні стали предметом вивчення Інституту культурної політики Українського центру культурних досліджень Міністерства культури і мистецтва України [119, 230].

Перш ніж розглядати ці проблеми, визначимо принципово важливе базове поняття «культурна політика». За визначенням експертів ЮНЕСКО, культурна політика держави включає таку систему дій, яка

направлена «на досягнення визначених культурних цілей за допомогою оптимального використання всіх фізичних та духовних ресурсів, які має суспільство у даний час» [136, с. 5] і, додамо, яка повинна збалансувати державними засобами інтереси населення, творців і суспільства.

«Під впливом сучасних процесів глобалізації, інформатизації, посилення, з одного боку, культурної різноманітності, а з іншого, інтеграційних процесів на рівні світового товариства відбувається зміна орієнтирів щодо основних засад здійснення сучасної культурної політики» [457, с. 12].

Зазначимо, що ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти та культури – відіграє визначальну роль у виробленні сучасної культурної політики. На Всесвітній конференції з політики в галузі культури, яку ЮНЕСКО провела у Мексиці 26 липня – 6 серпня 1982 р., була прийнята Декларація з політики в галузі культури, яка сформулювала основні принципи сучасної культурної політики.

ЮНЕСКО при визначенні принципів культурної політики виходить з широкого розуміння культури як сукупності «яскраво виражених рис, духовних і матеріальних, інтелектуальних і емоційних, які характеризують суспільство як соціальну групу» [136, с. 148]. Культура в такому розумінні включає в себе, «крім мистецтва і літератури, способи життя людини, основні права людини, системи цінностей, традиції і віри» [136, с. 148].

Одним з основоположних принципів культурної політики є принцип єдності і різноманіття культури. Цей принцип означає, що світова культура являє собою результат культурної творчості всіх народів, які складають людство. Культура кожного народу є частиною світової культури. З цього впливає декілька висновків. По-перше, відбулася офіційна відмова від розподілу культур на «вищі» та «нижчі». Так звана «Декларація Мехіко» стверджує: «Необхідно визнати рівність у цінності всіх культур і право кожного народу і кожного культурного

співтовариства утверджувати, зберігати свою культурну самобутність і забезпечувати її повагу» [136, с. 149]. По-друге, збереження культури – це обов'язок не тільки народу, що її створив, Але й усього міжнародного співтовариства, оскільки творіння культури цього народу є частиною світової культури.

Наступний принцип культурної політики – це принцип культурного виміру розвитку людства. Суть цього принципу полягає в тому, що будь-які програми розвитку людського суспільства – економічні, соціальні, політичні, науково-технічні – повинні включати в себе як складову частину і як критерій необхідності подібних програм культурний аспект. Не можна забувати, що Людина – це початок і кінцева мета розвитку. Мета розвитку – не зростання виробництва, прибутків і споживання самих по собі, а їх вплив на можливості розвитку та вдосконалення людини, на більш повне задоволення їхніх духовних запитів. Тому необхідно гуманізувати розвиток людства, надати планам і стратегіям розвитку збалансованого характеру.

До найважливіших принципів культурної політики належить принцип культурної демократії. В його основі лежить розуміння того, що культура створюється суспільством і тому належить всьому суспільству; створення культури і користування її благами не повинні бути привілеєм еліти. «Декларація Мехіко» підкреслює: «Культурна демократія базується на максимально широкій участі людини і суспільства у виробленні продуктів культури, у процесі прийняття рішень, які заторкують культурне життя, у поширенні і використанні культури» [136, с. 150]. Культурна демократія несумісна з дискримінацією, зі спробами обмежити участь людей у створенні, поширенні і користуванні культурою на основі їх соціального становища і походження, статі, мови, національності, релігійних переконань, приналежності до етнічних груп. Культурна демократія передбачає географічну і адміністративну децентралізацію культурного життя, більш рівномірний розподіл

культурних центрів по території країни, наближення їх до потреб населення конкретних регіонів, визначення культурних планів і програм у діалогі влади і громадян.

Фахівці ЮНЕСКО виділяють чотири основні аспекти культурної політики:

1. Культурна політика має сприяти процесу творчості.
2. Культурна політика все більше визнає економічне значення культурної індустрії, а значить культурна політика має бути пов'язана з економічною політикою.
3. Культурна політика, за словами Л. Прота, фактично в усіх країнах світу має за прерогативу захист культурної спадщини як матеріальної, так і не матеріальної [457, с. 13 - 14].
4. Головною метою Європейського союзу в 2004 р. в культурній сфері були зазначені: підтримка творчості, протекціонізм (захист) митців та їхніх прав, транснаціональні поширення культури і праць митців, особлива допомога юним митцям; покращення доступу загалу; безпосереднє вивчення культури як економічного фактора соціальної інтеграції та громадянства [457, с. 15].

Однак в Україні в управлінні культурою фіксується увага на кількісних показниках та подоланні і запобіганні лише негативним явищам, не вирішуючи головної проблеми якісного подолання дегуманізації та відчуження людини в суспільстві, яка посилюється під натиском кінтчевої масової культури.

Інтегруючи різні підходи, приходимо до висновку, що культурна політика - це основана на громадянській згоді система поглядів і рішень про необхідний стан культурного життя та уявлення про ті пріоритети, на яких базуються критерії оптимальності використання всіх видів ресурсів.

5.2. Місце і роль культурної політики в системі нової соціокультурної реальності

Соціально-філософський аспект цієї проблеми в її модернізаційному вимірі полягає, насамперед, у визначенні місця і ролі культурної політики в системі нової соціокультурної реальності, яка формується в Україні.

Так як цілі і зміст державної культурної політики повинні формуватися з урахуванням неспівпадаючих, а іноді і суперечливих інтересів населення, творців культурних цінностей, засобів масової інформації та держави на основі певного компромісу між ними, то завдання соціальної філософії у контексті соціокультурної трансформації визначаються як такі, що забезпечують, насамперед, необхідні передумови для прийняття соціокультурно обґрунтованих рішень, заснованих на вивченні не тільки соціокультурного контексту і ситуації в цілому, але й визначення змісту, характеру і направленості культурних потреб різних груп населення, які теж повинні бути диференційовано визначені, а потім культурно-політично збалансовані і погоджені з цілями держави і творців культури.

Оскільки функціонуюча культура в своєму розвитку орієнтована не стільки на свої іманентні, внутрішні проблеми, а на задоволення таких різноманітних культурних потреб та інтересів різних соціальних верств населення, які мають навіть в самих собі часто малосумісні, різнонаправлені і суперечливі ідеологічні та культурні орієнтації, то завдання соціолога культури полягає, очевидно, у визначенні усієї їх панорами якісної культурної диференціації, на основі якої можлива диференціація культурно-організаційних і управлінських рішень, програмування розвитку культури в цілому.

Виходячи з цього, політика в сфері культури програмування за їх природою повинна ґрунтуватись і «виростати» з еволюційних

модернізаційних процесів, доповнених національно-культурними зрушеннями, бути адекватною формою сприяння їх стимулюванню і розвитку; що й актуалізує розробку особливої галузі чи значною мірою науки, соціології політики в сфері культури, важливішими функціями якої, на нашу думку, в умовах соціокультурної модернізації українського суспільства є:

1) діагностична функція, яка полягає у визначенні міри готовності населення до прийняття інновацій, як і збереження, і розвитку традиційної національно-етнічної культури та їх певного збалансування і встановлення паритету як підґрунтя для формування оптимальної моделі розвитку культури;

2) оперативно-сигналізуюча функція, яка забезпечує інформацією про реагування населення і всіх суб'єктів цього процесу на модернізаційні інновації, визначає міру руйнації, порушення ними основоположних засад національної культури, реалізуючи власне традиційну функцію зворотнього зв'язку як умови відпрацювання необхідних управлінських рішень;

3) прогностично-регулююча функція забезпечує єдність процесів прогнозування і регулювання, які традиційно «розводились» як окремі функції, але які мають бути об'єднані в одну, бо в цьому прогнозування має не самодостатній характер, а націлене на пошук можливих оптимальних регулятивів відповідно до різних можливих варіантів прогнозу;

4) управлінська координаційно-оптимізуюча функція - у зв'язку зі складністю і багатовекторністю культурного процесу і різним розумінням його управлінськими суб'єктами своїх завдань - полягає у забезпеченні їх інформацією, значною мірою від них самих же отриманою, для погодження дій, оперативного прийняття оптимально збалансованих рішень, які забезпечували б ефективність культурницької роботи. Власне, на цьому рівні проявляється притаманна соціології

інтегративна функція.

Досвід нашого вивчення стану соціологічних проблем дослідження політики в сфері культури в Україні свідчить про те, що сьогодні в цій галузі не застосовується комплексний, інтегративний підхід, який би забезпечив реальне, засноване на прогностичних розробках, програмування розвитку культури в цілому на перспективу і в окремих її відгалуженнях. Більше того, невизначеність у багатьох аспектах стану і перспектив розвитку сучасної української культури і розлагодженість системи її інститутів призвели до вузькопрагматичного короткотермінового планування і майже повної відсутності прогностичних довготермінових розробок, які б пропонували поліваріантні моделі функціонування культури і відповідні їм різновиди культурної політики в цілому і щодо окремих галузей культури як прояв гнучкого пристосування до таких динамічних і важко передбачуваних соціальних і економічних ситуацій [274, 275].

Здійснення мети утвердження і розвитку традиційної і сучасної національної культури, конкретизовані і операційні сформульовані цілі - пріоритети реалізуються в культурній політиці засобами: 1) організаційної структури управлінських органів; 2) методами і процедурами регулювання культурного життя.

У цих умовах складної взаємодії різних культурних шарів, які відображають нерідко протилежні соціальні інтереси, визначення мети культурної політики стає пріоритетним. Сама мета культурної політики повинна бути дороговказом і орієнтиром, визначаючи зміст управлінської діяльності і значною мірою її кінцевий результат [136, 317].

Політика у сфері культури повинна визначатись природою суспільства і його генеральними цілями. Кризовий, перехідний період, який глобально і гостро переживає Україна, не дозволяє чітко визначитись в економічній та інших різновидах політики, що породжує значну міру невизначеності в культурній політиці. Однак і етап культури,

і її перспективність також впливають на стан інших різновидів політики, бо в суспільстві все підлягає оцінці з позицій культури і має бути «зважене» на її терезах. Тому сьогодні в культурницькій практиці все повніше слід враховувати універсальність і всезагальність поля культури, а реалізацію культурної політики не обмежувати закладами культури, як це до сьогодні має місце, а охоплювати її регулятивним впливом всі сфери суспільного буття, що робить необхідним координацію діяльності багатьох міністерств і зростання ролі Міністерства культури і мистецтва у формуванні культурних зразків і норм вимог щодо інших сфер і органів управління [219].

Особливо плідною така міжкультурно-галузева координація може бути у створенні спільних міжгалузевих програм, наприклад, у створенні системи полікультурної освіти і суспільної системи естетичного виховання, яка охоплювала б різні верстви населення, створення «наскрізних» програм безперервного культурного розвитку, яка забезпечувала б спадкоємність освоєння культури від молодшого до зрілого віку.

В цих умовах об'єктивно зростає роль культури, вищою метою якої стає гуманістично впорядковане наближення майбутнього шляхом забезпечення цілісності розвитку суспільства, в тому числі за допомогою зняття або ослаблення соціальних суперечностей [37, 136].

Культурна політика своїми засобами має реалізувати в перехідний період функцію збереження основ життєдіяльності суспільства, з однієї сторони, підтримуючи високий рівень впровадження інновацій, модернізації і постмодернізації суспільства, а з другої сторони, вона повинна зберігати джерела етнічної і національної культури, зберігати її основи, необхідні для забезпечення еволюційного її розвитку [460].

Ця об'єктивна багатоманітність функцій культури є основою політики в сфері культури, хоч кожна епоха формує щодо неї свою

систему вимог і потреб, яка й структурує особливий ансамбль притаманних їй функцій.

Їх визначення є важливим завданням соціальної філософії, політичного життя суспільства в структурі культури. Самі ж функції культури в певний період важливо не просто науково визначити теоретично, але не менш важливо їх відрефлексувати емпіричними методами.

Соціокультурна необхідність, яка визріває в суспільстві, певним чином відображується в свідомості людей у формі інтересів, мотивів і потреб, а міра їх визрівання стає підґрунтям реального використання культури за певним функціональним призначенням. Визначення міри об'єктивної готовності різних соціальних груп і особистостей до інновацій і використання культури у певному функціональному аспекті є важливішим завданням у сучасній науці.

Отримані результати дозволять закласти основи для програмування культурницької діяльності, для визначення її мети і завдань [3, 326, 331].

Соціокультурний підхід передбачає високу міру диференціації цілей культурної діяльності, їх багаторівневість і просторову охопленість. Вищий, стратегічний рівень мети передбачає досягнення результатів, які корелюються з ідеалами даного суспільства, відповідають його природі [169, 219]. Середній рівень, наближений до тактичного, охоплює в більшій мірі окремі сфери, галузі культури, визначаючи зміст, направленість і характер культурної діяльності і основу її планування і програмування. Це базовий, основний рівень цілепокладання в культурі. Третій рівень, рівень практичного розгортання і виконання намічених цілей, характеризується конкретизацією культурницької роботи, реагуванням на актуальність, особливість ситуацій, які складаються, плановим розгортанням змісту роботи з урахуванням тих динамічних модернізаційних змін, які відбуваються в суспільстві.

В умовах зростаючої плюралізації українського суспільства принцип формування цілей повинен визначатись не єдністю мономети, як це було до недавнього часу в соціалістичному суспільстві, але багатоцільовим призначенням культури, яке так відповідає природі суспільства, що модернізується.

Культура як суспільний здобуток повинна і реалізовуватись, і розвиватись на паритетних началах, забезпечуючи задоволення як можна ширшого спектру суспільних та індивідуальних потреб.

Тому цілі культурно-модернізаційної політики повинні відповідати світовим тенденціям культурного поступу, цивілізаційній еволюції в добу глобалізму, формуванню інфосфери та поліетносфери, існування єдності яких відбувається на основі континууму культур і які закладають передумови для ноосферогенезу як гаранта сталого майбутнього людства [473, с. 26].

Мета культурної політики повинна визначатись, з однієї сторони, потенціалом, можливостями культури, а з другого боку - можливостями суспільства, його готовністю і здібністю реалізувати ці можливості [136].

Складність описаної проблематики полягає у «зрощенні» власне культурної політики у її традиційному розумінні із базовими аспектами національно-культурної політики, які складають особливий вузол проблем, що вимагають окремого розгляду.

Розглянута система соціальних фактів дає підстави зробити висновок про те, що в реалізації державної політики у сфері культури склалась значна невідповідність проголошених цілей державної політики сучасним тенденціям культурного розвитку суспільства, засобів реалізації поставленим цілям, що супроводжувались неадекватністю організаційно-управлінської діяльності потребам соціокультурної трансформації в Україні. Проведені нами дослідження виявили низку таких проблем функціонування культурної сфери, як зростаюче обмеження доступу населення до культурно-мистецьких цінностей, незначна участь

громадськості у прийнятті рішень у сфері культури, недостатній рівень аналізу культурної діяльності і розробленості її показників, помітна роз'єднаність культурного та інформаційного простору, низький рівень впливу культурної еліти на прийняття рішень у сфері культури, невідповідність загальної культури владних структур завданням реалізації культурної політики, певне зниження розвитку процесів національно-відновлювального характеру, поширення масової культури низького рівня, зниження якості послуг державними закладами культури, комерціалізація та зниження рівня культурницьких програм телебачення та ін.

Головне, очевидно, полягає в тому, що держава фактично втратила важелі і механізми необхідного управління і контролю за сферою культури, за зростанням її показників, що й породжує панування стихії і зростаючу її деградацію, бо за даними досліджень, низьким є рівень «сприяння поширенню елітарної культури в суспільстві» (93%) та «запобігання поширенню низької масової культури» (92%) [178, с. 188]. Все це гостро ставить питання про необхідність радикального реформування сфери культури у відповідності з основами законодавства України про культуру [219].

Низький рівень розвитку засад громадянського суспільства породжує ситуацію розриву або паралелізму, відсутності співпраці між державними і громадянськими структурами в сфері культури по її соціокультурній трансформації.

В цих умовах політика в сфері культури має бути спрямована, насамперед, на послідовну демократизацію всієї системи управління, яка реалізується шляхом забезпечення провідної ролі громадськості, громадянських недержавних організацій в розвитку культури та їх співучасті у прийнятті важливих рішень, особливо по виконанню цільових програм культурного розвитку.

Пріоритети у забезпеченні цих програм повинні бути надані таким важливим ланкам культурно-трансформаційного процесу, як

інформатизація, творчі школи (типу майстер-клас), покращення роботи телебачення та інше.

Висновки. Соціокультурна трансформація українського суспільства за своїм радикальним змістом, створюючи нову соціокультурну реальність, формує нові профілі культури, нові її функції, породжуючи надлишок одних елементів культури і дефіцит інших, призводить до соціокультурної деформації суспільства, гостро ставлячи проблему необхідності суспільно бажаного регулювання культурних змін, найбільш ефективним модернізаційним засобом якого постає нова культурна політика.

За період незалежності України склався новий вузол суперечностей, з однієї сторони, між об'єктивними потребами населення в модернізованій національній культурі і, з другої сторони, між відставанням культурної пропозиції, невідповідністю її новим потребам та управлінсько-організаційною неспроможністю їх задовольнити шляхом реформування не тільки власно офіційної державної галузі культури, але й культурного життя в цілому.

Політика у сфері культури повинна забезпечуватись управлінською єдністю прогнозування, планування, регулювання і виховання матеріалу. Для розуміння соціальних механізмів цих процесів культурна політика має забезпечуватись соціокультурними дослідженнями. Важливішими функціями цієї політики, які забезпечують провідну роль громадськості і демократизацію управління культурою, є: діагностична, оперативно-сигналізуюча, прогностично-регулююча, управлінська координаційно-оптимізуюча.

Соціокультурний підхід в культурній політиці передбачає високу міру диференціації цілей культурної діяльності, їх багаторівневість. Виділимо рівні мети: вищий, стратегічний; середній, основний рівень цілепокладання, що визначає зміст, планування і програмування

культурної діяльності; рівень практичного розгортання і виконання
намічених цілей стосовно конкретних сфер культури.

ВИСНОВКИ

1. Вивчення особливостей соціокультурних змін в Україні вимагає нового методологічного підходу, який би враховував характер змін, пов'язаних з переходом до індустріального суспільства та епохи постмодерну, глобалізаційними процесами, яким відповідає базове поняття «соціокультурна трансформація», що розкриває взаємозалежність соціального і культурного і наголошує на детермінації соціального культурним без домінації на певному соціальному напрямі розвитку, зважаючи на те, що трансформація може мати зворотній характер.

2. Особливості соціокультурної трансформації в сучасній Україні визначаються протистоянням протилежних за своїм соціальним спрямуванням і змістом модернізації й постмодернізації в умовах формування постіндустріального суспільства, які за певними своїми вимірами протистоять збереженню та відтворенню національної культури, що породжує соціальний хаос, кризову дезінтеграцію на макро- і мікросоціальному рівнях, зміну ціннісно-нормативної системи, культурний розрив, який призводить до масової дезінтеграції й втрати ідентифікації на індивідуальному і суспільному рівнях. Сутність трансформаційного культурного процесу полягає у переході від моностилістичної до полістилістичної культури, у стихійному «вирівнюванні» соціального простору, раніше стягнутого до одного соціального полюсу. Суспільство у перехідний період живе одночасно у відповідності з різними соціокультурними парадигмами, а тому трансформаційні процеси нерівномірно охоплюють суспільство, а реально економічні й соціополітичні трансформації нерідко відстають від базової для них соціокультурної трансформації, хоч остання ще не усталилась.

3. Зміна соціокультурної парадигми супроводжується конфліктом цінностей, конфліктом тенденцій розвитку, особистісних та групових ідентифікацій, суперечностями між консерваторами та модернізаторами, між поколіннями, між великими містами та провінцією. Для неї властива відсутність універсальної культурної ієрархії, культурна толерантність, деканонізація, детоталізація, негативність, диверсифікація, ателеологізація та протистояння протилежних за своїм соціальним спрямуванням і змістом модернізації й постмодернізації в умовах формування постіндустріального суспільства, які за певними своїми вимірами протистоять збереженню та відтворенню національної культури, що породжує соціальний хаос, кризову дезінтеграцію на макро- і мікросоціальному рівнях, зміну ціннісно-нормативної системи, культурний розрив, який призводить до масової дезінтеграції й втрати ідентифікації на індивідуальному та суспільному рівнях. Тому, виходячи зі складності наслідків соціокультурної трансформації в Україні та базуючись на критерії самоствердження особистості, пропонується розрізнити позитивну, негативну та нейтральну трансформації, модернізаційну та традиціоналістську, соціалістично чи західно забарвлену, державо- чи соціоцентруючу.

4. Нова соціокультурна реальність характеризується різним рівнем розвитку своїх складових та інтенсивністю процесів в них (релігія, мистецтво). Навіть в межах мистецтва спостерігається значна нерівномірність розвитку масового та елітарного, професійного мистецтва, зниження рівня художніх потреб і смаків та значні досягнення європейського рівня в музиці, поезії, образотворчому мистецтві. Новій соціокультурній реальності в Україні притаманні риси значного прийняття зовнішніх негативних, нівелюючих впливів їх масової культури і риси екзогенні, національно фундовані, про що свідчать значні здобутки професійного мистецтва європейського рівня.

5. Експертне опитування разом з емпіричними дослідженнями і даними соціологічного моніторингу дозволяє визначити наступні змінні тенденції:

– при достатньо високому культурному потенціалі суспільства рівень культурних потреб населення є невисоким і ще нижчим є рівень культурної активності та «готовності населення до культурних інновацій», що свідчить про певні дисфункції у системі культури, зниження рівня культурної діяльності;

– модернізація української культури в цілому є недостатньою при переважанні модернізаційних і постмодернізаційних змін західного зразка та російської культури над національно-відновлюваними. Базова характеристика закріпленості культурних перетворень у рівні трансформації способу життя є недостатньо розвиненою, що обумовлено низьким рівнем розвитку засад громадянського суспільства, хоча у 2010 році експерти прогнозують їх поступ;

– спостерігається невідповідність рівня реформованості сфери культури щодо потреб її розвитку, яка проявляється в низькому рівні культурного обслуговування громадян державними закладами, у невідповідності інфраструктури закладів культури запитам громадян, різкому зниженні доступності закладів культури громадянам, недостатньому рівні умов для освоювання народної культури;

– при невисокій оцінці стану культурного життя суспільства, на думку експертів, в ньому відбулися більшою мірою зміни модернізаційного, ніж національно-відновлюваного характеру. Активізація культурного життя в одних сферах супроводжується дезорганізацією в інших. Більш перспективною виявилась недержавна сфера культури.

В цілому ж зміни в українській культурі за роки незалежності та в аспекті модернізації, і традиціоналізації оцінюється експертами як

помітні, хоч українська культура у світі є більш визнаною, ніж поширеною.

6. В дослідженні соціокультурних процесів слід враховувати як постмодернізаційний контекст, що складається в перехідному українському суспільстві, так і власне саму методологію постмодерністського дослідження, яка характеризується розвитком культурної контекстуальності, всебічним входженням культури в усі ланки соціуму, новим суспільним контекстом обумовленим культурою. При співвідношенні понять «соціальне» і «культурне» постмодерн робить акцент на культурному.

7. Субкультурна диференціація, створюючи умови для культурно-інтеграційних процесів, збагачує зміст культурної соціалізації й робить молодь одним із основних акторів соціотрансформаційного процесу, в якому одне із провідних місць займає студентство як авангардна група. Молодіжна субкультура характеризується своїм особливим соціальним змістом, культурною спрямованістю, сукупністю відносин, стилем життя і поведінки, складається із сукупності знань (картина світу), цінностей й норм, способу життя, специфічної системи потреб та інтересів, символіки, атрибутики, міфів.

8. Інформаційно-культурний простір стоїть перед необхідністю ширшого включення актуальної культури в нього, що й дозволить зробити Інтернет такою складовою культури, яка в значній мірі буде визначати її стан. Однак відкритість Інтернету і безцензурна свобода розміщення в ньому будь-якої інформації породжує загрозу перетворення його на спотворену модель культури й стану суспільства, його потреб та способів задоволення. Оскільки характер використання Інтернету опосередковується і детермінується рівнем культури його користувачів, а він, як відомо, у більшості є досить низьким, то виникає велика соціокультурна проблема зростаючої загрози впливу негативних сторін Інтернету на стан культури суспільства. Виникає необхідність не тільки в

реалізації моніторингу характеру використання і культурного впливу на користувачів, але й в розробці власне особливої галузі соціальної філософії, комп'ютерної інтернетної культури, соціології культури, та педагогіки використання Інтернету, впровадження спеціальних навчальних практичних курсів в навчальних закладах освіти.

9. Регіональний аспект соціокультурної трансформації дозволяє виявити сутність «глоболокалізації» (З. Бауман), специфіку поєднання глобальних і локальних, регіональних процесів, як таку, що забезпечує соціально-адаптуючі можливості національної культури, варіативність інваріанту національної культури, проблеми та перспективи її розвитку.

Місто Одеса та Одеська область за результатами експертного опитування мають позитивні зрушення у соціокультурних трансформаційних процесах, які проявляються у: високому, порівняно із загальноукраїнськими даними, рівню інформатизації та комп'ютеризації; значному рівні культурних потреб населення; досить високим рівнем готовності населення до культурних інновацій. Але, стосовно соціокультурної сфери регіону є й значні труднощі його розвитку в умовах соціокультурної трансформації суспільства, які проявляються в кризовому стані статусу та захищеності митця в суспільстві, розлагодженості культурних відносин між митцями, критикою, публікою; недостатній турботі органів влади про стан культурного життя.

10. В суперечливому процесі взаємодії релігійного і соціально-культурного формується релігійна складова соціальної трансформації, в якій переважаючим є не соціокультурна деструкція і консерватизм, а в умовах перехідного суспільства і загальної його кризи визначальним є санаційно-оздоровлюючий культурно-аккумулятивний, соціально і національно консолідуючий вплив релігії і церкви, на соціум, на формування національно-культурної ідентичності, етноформуєчий процес в цілому. Очевидним є формування нової поліфункціональності релігії.

11. Соціокультурні трансформаційні процеси у сфері дозвілля здійснюються в умовах формування нової соціокультурної реальності, при цьому дозвілля стає сферою, де сходяться в соціальному і культурному вимірах всі соціокультурні трансформаційні процеси; формується спосіб життя і культурний потенціал майбутніх змін, закріплюється ціннісно-нормативна система. Сучасна культурно-дозвіллева ситуація в Україні характеризується як кризова, коли традиційна заієрархізована система культурного обслуговування себе зжила, а нова ще не усталилась, підлагоджуючи оптимальні форми свого функціонування. Тому, найбільш ефективним у розвитку системи дозвілля є механізм гнучкого поєднання державних, централізовано-адміністративних та приватних, ініціативно-підприємницьких засад діяльності закладів культури на основі соціально-культурного експерименту.

12. Розвиток трансформаційно-культурних процесів стримується відставанням їх інституціонального та управлінського забезпечення, суперечностями в системі культури як соціального інституту.

13. Політика у сфері культури повинна забезпечуватись управлінською єдністю прогнозування, планування, регулювання і виховання. Для розуміння соціальних механізмів цих процесів культурна політика повинна мати підґрунтям соціокультурні дослідження. Важливішими функціями цієї політики, які забезпечують провідну роль громадськості у демократизації управління культурою, є: діагностична, оперативно-сигналізуюча, прогностично-регулююча, управлінсько-координаційно-оптимізуюча.

14. У період незалежності в Україні на основі зміни її соціального базису і вектору розвитку складається нова ситуація взаємодії української, західної й російської культур, яка стає основою структурування нової культурної реальності при визначальній ролі формування національної культури.

Соціокультурна трансформація українського суспільства за своїм радикальним змістом, створюючи нову соціокультурну реальність, формує нові профілі культури, нові її функції, породжуючи надлишок одних елементів культури та дефіцит інших, призводить до соціокультурної деформації суспільства, гостро ставлячи проблему необхідності суспільно бажаного регулювання культурних змін. Вивчення особливостей соціокультурних змін в Україні вимагає нового методологічного підходу, який би враховував характер змін, пов'язаних з переходом до індустріального суспільства та епохи постмодерну, глобалізаційними процесами, яким відповідає базове поняття «соціокультурна трансформація», що розкриває взаємозалежність соціального і культурного й наголошує на детермінації соціального культурним без домінації на певному соціальному напрямі розвитку, зважаючи на те, що трансформація може мати зворотний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аванесова Г.А. Художественно-творческая деятельность как компонент социокультурной динамики: автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филос. наук: специальность 17.00.08 / А.Г. Аванесова. – М., 1992. - 31 с.
2. Адорно Т. Избранное: Социология музыки. / Теодор Адорно. – М.; СПб.: Университетская книга, 1998 – 445 с.
3. Актуальні культурно-мистецькі проблеми. Організаційний аспект: Зб.наук.праць. - К., 2001. - 253 с.
4. Андреева И.Н., Голубкова Н.Л., Новикова Л.Г. Молодежная субкультура: нормы и системы ценностей / Андреева И.Н., Голубкова Н.Л., Новикова Л.Г. // Социс. - 1989. - № 14. - С. 48-56.
5. Арбеніна В.Л. Етносоціологія: Навчальний посібник / Віра Леонідівна Арбеніна. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 316 с.
6. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. / Реймон Арон. – М.: Текст, 1993. – 303 с.
7. Архипова Д.А. Модернизация и трансформация в странах бывшего социалистического лагеря (Сводный реферат) / Архипова Д.А. // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. - Сер. 11, Социология: РЖ / РАН. ИНАОН. Центр социал. науч.-информ. исслед.; Отд. социологии и социальной психологии. - М.: ИНАОН РАН, 2003. - № 1. - С. 28-46.
8. Атоян И.А. Социомаргиналистика [монография] / Атоян А.И. – Луганск: РИО ЛИВД, 1999. - 456 с.
9. Ахиезер А.С. Культура и социальные отношения / Александр Самойлович Ахиезер // Перестройка общественных отношений и противоречия в культуре. - М.: АН СССР, Ин-т философии, 1989. - С. 6-27.

10. Ахиезер А.С. Нравственная динамика общества: возможности прогнозирования / Ахиезер А.С. // Социологический журнал. - 1996. - № 14. - С. 5-21.
11. Ахиезер А.С. Россия: критика исторического опыта: В 3-х т. / Ахиезер А.С. - М., 1991.
12. Ахиезер А.С. Социально-культурные проблемы развития России. Философский аспект / Ахиезер А.С. - М.: ИНИОН, 1992.
13. Ахиезер А.С. Социокультурная динамика России / Ахиезер А.С. // Полис. - 1991. - № 5.
14. Ахиезер А.С. Социокультурное прогнозирование России на макро- и микроуровнях / Ахиезер А.С. // Полис. - 1994. - № 6.
15. Ахиезер А.С. Социокультурные механизмы циклов культуры / Ахиезер А.С. // Искусство в ситуации смены циклов: Междисциплинарные аспекты исследования художественной культуры в переходных процессах. - М.: Наука, 2002. - С. 116-135.
16. Ахиезер А.С. Структура культуры и человек в современном обществе. / Ахиезер А.С. - М., 1987.
17. Ахиезер А.С. Человеческий фактор в социальном воспроизводстве. / Ахиезер А.С. - М., 1987.
18. Багдасарян Н.Г. Инновации в ценностных ориентациях студентов / Багдасарян Н.Г., Кансузьян Л.В., Немцов А.А. // Социс. - 1995. - № 4. - С. 125-129.
19. Бакиров В.С. Идеологические дилеммы современной Украины: в поисках новых смыслов / Виль Савбанович Бакиров // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Х.: Видавничий центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2005. – С. 3-8.
20. Бакиров В.С. Проблеми ідеологічної інтерпретації пострадянського соціуму. Третє покоління демократичних ідеологій: український контекст / Бакиров В.С. // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу

сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2003. – С. 200-202.

21.Бакиров В.С. Ценностное сознание как объект социологического анализа (теоретические и методологические проблемы): автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра социол. наук: спец. 22.00.01 «Теория и история социологии» / Бакиров В.С. - Х., 1991. - 34 с.

22.Барматова С. Место и роль политической коммуникации в трансформации украинского общества / Барматова С. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. - № 2. – С. 107 - 119.

23.Барулин В.С. Социальная философия. Общество как мир культуры / Владимир Семенович Барулин. - М.: Изд-во МГУ, 1993. - 534 с.

24. Бауман З. Спор о постмодернизме / Зигмунд Бауман // Социологический журнал. - 1994. - № 4. - С. 69 - 81.

25.Безносков М.А. Сучасні трансформаційні процеси: порівняльний соціологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / Безносков М.А. - Харків, 1998. – 17 с.

26.Бек У. Что такое глобализация? / Бек У. - М.: Прогресс, 1998. - 304 с.

27.Белл Р. Социалингвистика: Цели, методы и проблемы / Белл Р. – М., 1980.

28.Беляева Л.А. Социальная модернизация в России в конце XX в.: дис. ... доктора социол. наук: 22.00.01 / Людмила Александровна Беляева. - М., 1997.- 231 с.

29.Береза Р.П. Сучасні тенденції розвитку сільської клубної мережі / Береза Р.П. // Культура і сучасність. Альманах. - К.: ДАККІМ, 2001. - № 1-2.

30.Бергер Л.М. Модернизация и традиция в современном Китае / БергерЛ.М. // Полис. - 1995. - № 5.

31.Бергер П. Капиталистическая революция / Питер Бергер. - М., 1994.

32. Бергер П. Социальное конструирование реальности / Бергер П., Лукман Г. - М.: Медиум, 1995. - 352 с.
33. Бергер П. Общество в человеке / Бергер П. // Социологический журнал. - 1995. - № 2. - С. 162 - 184.
34. Бирюков Б.В. Простое и сложное в социокультурологических концепциях / Б.В. Бирюков, Л.Г. Эджубов // Вопросы философии. - 1996. - № 12.
35. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти / Блакар Р.М. // Язык и моделирование социального взаимодействия. - М., 1987.
36. Бобахо В.А. Современные тенденции молодежной культуры: конфликт или приемственность поколений? / А.В. Бобахо, С.И. Левикова // Общественные науки и современность. - 1996. - № 3. - С. 56-66.
37. Болгов В.И. Социология культурного уровня жизни / Болгов В.И. - Кишинев, 1991. - С. 35-36.
38. Большой толковый социологический словарь (Collins): В 2-х т. / [гл. ред. С.Н. Дмитриев]. - Т.1. - М.: Вече, АСТ, 1999. - 544 с.
39. Большой толковый социологический словарь (Collins): В 2-х т. / [гл. ред. С.Н. Дмитриев]. - Т.2. - М.: Вече, АСТ, 1999. - 528 с.
40. Боринштейн Е.Р. Взаимная социальная адаптация как фактор коэволюции общества / Боринштейн Е.Р. // Соціальні технології: Актуальні проблеми теорії та практики. Міжвузівський збірник наукових праць. – Вип. 20. – Київ, Запоріжжя, Одеса, 2003. – С. 20-25.
41. Боринштейн Є.Р. Духовність, мораль і освіта як складові нової соціокультурної реальності / Боринштейн Є.Р. // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2004. - №2 (14). – С. 23-29.
42. Боринштейн Е.Р. Личность в системе социальных связей / Боринштейн Е.Р. // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 1998. - №1-2. – С. 5-7.
43. Боринштейн Е.Р. Личность: ее языковые ценностные ориентации / Е.Р. Боринштейн, А.А. Кавалеров. - Одесса: Астропринт, 2001. – 168 с.

- 44.Борінштейн Є.Р. Молодіжна культура і субкультура як фактор соціокультурної модернізації і постмодернізації / Борінштейн Є.Р. // Перспективи. – 2005. – № 2 (30). – С. 18-24.
- 45.Боринштейн Е.Р. Национальная политика Украины: проблемы и перспективы / Боринштейн Е.Р. // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2000. – № 1-2 (4-5). – С. 73-76.
- 46.Борінштейн Є.Р. Нова соціокультурна реальність в Україні та її характеристики / Борінштейн Є.Р. // Перспективи. – 2003. – № 4 (24). – С. 102-107.
- 47.Борінштейн Є.Р. Основні характеристики соціокультурної трансформації в перехідний період / Борінштейн Є.Р. // Перспективи. – 2000. - № 3 (11). – С. 23-27.
- 48.Боринштейн Е.Р. Особенности социокультурной трансформации современного украинского общества / Боринштейн Е.Р. // Перспективи. – 2000. – № 4 (12). – С. 3-8.
- 49.Борінштейн Є.Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства: Монографія / Борінштейн Є.Р. – Одеса: Астропринт, 2006. – 400 с.
- 50.Борінштейн Є.Р. Особливості соціокультурних трансформаційних процесів в Україні / Борінштейн Є.Р. // Вісник Одеського національного університету. – 2006. – Т.11. – Вип. 10. – Соціологія, політологія. – С. 116–125.
- 51.Борінштейн Є.Р. Оцінка зміну стану культурі в Україні у міжнародному контексті / Борінштейн Є.Р. // Розвиток наукових досліджень «2005»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 7-9 листопада 2005 р. – Полтава, 2005. – С. 158-161.
- 52.Боринштейн Е.Р. Показатели национального характера / БоринштейнЕ.Р. // Грані. – 2002. - № 2 (8). – С. 8-12.

- 53.Борінштейн Є.Р. Постмодернізм і його культурно-трансформаційний зміст / Борінштейн Є.Р. // Культура і сучасність: Альманах. – 2003. – № 2 (11). – С. 80-86.
- 54.Борінштейн Є.Р. Природа субкультурного феномену в сучасних трансформаційних умовах України / Борінштейн Є.Р. // Грані. – 2004. – № 1 (33). – С. 98-102.
- 55.Боринштейн Е.Р. Проблемы социальной мобильности в XXI веке / Е.Р.Боринштейн, А.А. Кавалеров // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 1999. - № 1 (3). – С. 30-33.
- 56.Боринштейн Е.Р. Проблемы социокультурной динамики / БоринштейнЕ.Р. // Перспективи. – 2002. – № 3 (19). – С. 56-61.
- 57.Борінштейн Є.Р. Релігійна складова соціокультурної трансформації / Борінштейн Є.Р. // Актуальні проблеми політики. – 2003. – № 16. – С. 577-587.
- 58.Боринштейн Е.Р. Самореализация личности в трансформирующемся украинском обществе / Боринштейн Е.Р. // Перспективи. – 2005. – № 3 (31). – С. 102-107.
- 59.Боринштейн Е.Р. Свобода личности и современное трансформирующееся общество: интеграционные и дезинтеграционные тенденции / Боринштейн Е.Р. // Проблема особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень: Тези доповідей Четвертої Міжнародної конференції молодих науковців, КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – С. 51-53.
- 60.Боринштейн Е.Р. Свобода языковой личности и современное трансформирующееся общество: интеграционные и дезинтеграционные тенденции / Боринштейн Е.Р. // Перспективи. – 2001. – № 2 (14). – С. 8-12.
- 61.Боринштейн Е.Р. Система ценностных ориентаций личности в условиях социально-культурной трансформации / Боринштейн Е.Р. // Грані. – 2004. – № 3 (35). – С. 95-100.

- 62.Боринштейн Е.Р. Система ценностных ориентаций языковой личности / Боринштейн Е.Р. // Перспективи. – 2000. - № 2 (10). – С. 23-27.
- 63.Боринштейн Е.Р. Социализация личности в контексте социально-культурных трансформаций / Боринштейн Е.Р. // Перспективи. – 2002. – № 2 (18). – С. 9-13.
- 64.Борінштейн Є.Р. Соціалізація молоді та її роль як суб'єкта соціокультурної трансформації / Борінштейн Є.Р. // Актуальні проблеми політики. – Вип. 19. – Одеса, 2004. – С. 98-109.
- 65.Боринштейн Е.Р. Социальная культура и социальная аккультурация / Боринштейн Е.Р. // Мова і культура. – Вип. 6 у 10 т. – Т. 1: Філософія мови і культури. – К., 2003. – С. 5-11.
- 66.Боринштейн Е.Р. Социальная стратификация украинского общества в контексте социокультурных трансформационных процессов / БоринштейнЕ.Р. // Сучасні проблеми управління: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2005. – С. 189-190.
- 67.Борінштейн Є.Р. Соціально-художня реальність і трансформаційні процеси / Борінштейн Є.Р. // Перспективи. – 2004. – № 1 (25). – С. 79-84.
- 68.Боринштейн Е.Р. Социокультурная адаптация как универсальная форма взаимодействия человека с обществом / Боринштейн Е.Р. // Перспективи. – 2001. – № 4 (16). – С. 72-76.
- 69.Борінштейн Є.Р. Соціокультурна трансформація в Україні / Борінштейн Є.Р. // Культурна політика в Україні у контексті світових трансформаційних процесів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: ДАКККіМ, 2001. – С. 58-61.
- 70.Борінштейн Є.Р. Соціокультурні особливості мовної особистості і її адаптація до змін мовного середовища / Борінштейн Є.Р. // Перспективи. - 2003. – № 5 (7). – С. 63-72.
- 71.Борінштейн Є.Р. Соціокультурні проблеми інформатизації та Інтернету і їх особливості в Україні / Борінштейн Є.Р. // Перспективи. – 2001. – № 1 (13). – С. 7-12.

- 72.Борінштейн Є.Р. Соціокультурні трансформаційні процеси у сфері дозвілля / Борінштейн Є.Р. // Перспективи. – 2004. – № 2–3 (26–27). – С. 144-149.
- 73.Борінштейн Є.Р. Соціокультурні умови, пріоритети та фактори реалізації і трансформації дозвіллевих потреб / Борінштейн Є.Р. // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2003. – № 2 (12). – С. 80-86.
- 74.Боринштейн Е.Р. Социокультурные конструкты языковой личности / Боринштейн Е.Р. // Грані. – 2006. - № 2 (46). – С. 76-80.
- 75.Боринштейн Е.Р. Социокультурные трансформационные процессы и ценностные ориентации личности в украинском обществе / БоринштейнЕ.Р. // Проблеми розвитку соціологічної теорії. – Київ, 2004. – С. 322-325.
- 76.Боринштейн Е.Р. Социокультурный подход к анализу трансформационных процессов в современном украинском обществе / Боринштейн Е.Р. // Матеріали міжнародної наукової конференції 26–27 жовтня 2006 р. – Одеса, 2006. – С. 27–29.
- 77.Борінштейн Є.Р. Соціологічні засади і проблеми модернізації і постмодернізації культурно-дозвіллевої сфери / Борінштейн Є.Р. // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2004. – № 1 (13). – С. 104-110.
- 78.Боринштейн Е.Р. Специфика обмена информацией в условиях социокультурной трансформации / Боринштейн Е.Р. // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2001. – № 2 (8). – С. 8-12.
- 79.Боринштейн Е.Р. Трансформация высшего образования Украины в условиях кредитно-модульной системы / Боринштейн Е.Р. // Шляхи удосконалення підготовки фахівців для фінансової системи відповідно до вимог Болонського процесу. Тези доповідей міжнародної науково-методичної конференції. – Одеса, 2008. – С. 16-18.

- 80.Боринштейн Е.Р. Феномен этничности в условиях социокультурных трансформаций / Боринштейн Е.Р. // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2002. – № 1 (9). – С. 52-57.
- 81.Боринштейн Е.Р. Эволюционная трансформация украинского социума / Боринштейн Е.Р. // Грані. – 2001. – № 5-6 (19-20). – С. 164-167.
- 82.Боринштейн Е.Р. Язык как фактор социализации личности / Боринштейн Е.Р. // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2001. – № 1 (7). – С. 89-92.
- 83.Борисова Ю.В. Модернизация или трансформация: о сущности современных социальных изменений / Борисова Ю.В. // Грані. – 1999. – № 3 (5). – С. 128-132.
- 84.Брындина Г.В. Социально-культурная интеграция молодежи в кризисном обществе: дис. ... кандидата культурол. наук: 24.00.04 / Галина Всеволодовна Брындина. – СПб., 1999. - 136 с.
- 85.Бутенко И А. Качество свободного времени богатых и бедных / Бутенко И.А. // Социс. - 1998. - № 7.
- 86.Бучма О.В. Особа в системі релігійних відносин: дис. ...кандидата філос. наук: 09.00.11 / Олег Васильович Бучма. – К., 1997. – 158 с.
- 87.Валентей С. Развитие общества в теории социальных альтернатив / Валентей С. - М.: Ин-т экономики РАН, 1994. - 134 с.
- 88.Валлерстайн И. Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется? / Иммануил Валлерстайн // Социс. - 1997. - № 4. - С. 19-21.
- 89.Введение в социологию искусства: Учеб. пособие для гуманитар. вузов / [Дуков Е.В., Жидков В.С., Осокин Ю.В. и др.]. – СПб.: Алетейя, 2001. – 255 с.
- 90.Вебер А. К вопросу о социологии государства и культуры / Альфред Вебер // Культурология XX в. Антология. - М.: Юрист, 1995.
- 91.Вебер М. Избранное. Образ общества / Макс Вебер. - М.: Юрист, 1994. - 704 с.

92. Вейдле В. Умирание искусства. Размышления о судьбе литературного и художественного творчества / Вейдле В. – С/Пб.: АХИОМА, 1996. – 334 с.
93. Вернадский В.И. Размышления натуралиста: Научная мысль как планетарное явление / Владимир Иванович Вернадский. – М., 1977.
94. Власов Ю.Н. Феномен реформаторства в переломные эпохи: культурологический анализ / Власов Ю.Н. – М.: Пропаганда, 1998. – 149 с.
95. Восленский М. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / Восленский М. – М., 1991.
96. Выжлецов Г.П. Духовные ценности и судьбы России / Выжлецов Г.П. // Социально-политический журнал. – 1994. – № 3. – С. 16-32.
97. Вызов Л.Г. Социокультурная трансформация российского общества и перспективы формирования неоконсервативной субъективности / Вызов Л.Г. // Базовые ценности россиян: Социальные установки. Жизненные стратегии. Символы. Мифы / [отв. ред. Рябов А.В., Курбангалеева Е.Ш.] – М.: Дом интеллектуальной книги, 2003. – С. 5-96.
98. Вишняк О.І. Електоральна поведінка: динаміка та усталеність // Українське суспільство: десять років незалежності. Соціологічний моніторинг та коментар науковців / Олександр Іванович Вишняк. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2001. – С. 216–226.
99. Вишняк О.І. Соціокультурна динаміка політичних регіонів України. Соціологічний моніторинг: 1994 – 2006 / Вишняк О.І. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2006. – 203 с.
100. Гавров С.Н. Модернизация во имя империи. Социокультурные аспекты модернизационных процессов в России / Гавров С.Н. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 352 с.
101. Герасимов И.В. Российская ментальность и модернизация / Герасимов И.В. // Общественные науки и современность. – 1994. – № 4.
102. Глобализация и Россия / [Под ред. Ю.А. Красина]. – М.: Горбачев-фонд, 2001.

103. Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / [Укладачі Кононов І.Ф., Бородачов В.П., Топольськов Д.М.]. — Луганськ: Альма-матер-знання, 2002. - 664 с.
104. Глобальная информатизация и безопасность России. - М.: Изд. Московского ун-та, 2001.
105. Глотов М.Б. Развитие художественного мира российского студенчества (Опыт социологического исследования) / Глотов М.Б. – С/Пб.: Изд-во Политекс, 1997. – 194 с.
106. Головатый Н.Ф. Социология молодежи / Николай Федорович Головатый. – К.: МАУП, 1999. – 224 с.
107. Головаха Е.И. Социальное безумие: история, теория и современная практика / Евгений Иванович Головаха, Наталья Викторовна Панина. – К.: Абрис, 1994. – 168 с.
108. Головаха Є.І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні / Головаха Є.І. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 1997.
109. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: Монографія / Горбатенко В.П. – К.: Видавничий центр „Академія”, 1999. – 240 с.
110. Горбаченко Г.Г. Релігія і культура / Горбаченко Г.Г. - К., 1996.
111. Горлова И.И. Культурная политика в условиях переходного периода: Федеральный и региональный аспекты: дис. ... доктора философ. наук: 24.00.01 / Горлова Ирина Ивановна. - М., 1997. - 365 с.
112. Город и культура: Коллект. монография. - Челябинск, 1993.
113. Город как социокультурное явление. - М.: Наука, 1995. - 351 с.
114. Городченко В.Г. Трансформирующееся общество: цели, задачи, ориентации / Городченко В.Г. // Грані. – 1999. - № 2 (4). - С. 69- 74.
115. Городяненко В.Г. Социальное планирование города: историография проблемы и новые подходы стратегического развития / Віктор

Георгійович Городяненко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць, - Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2005. – С. 216–219.

116. Грабовець О. Релігія як соціальна технологія консолідації соціуму / О.Грабовець, Ю. Яковенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - К. - №3. - 2001.

117. Гречаный В.В. Категория ценности (философский и лингво-семантический анализ) / Вячеслав Васильевич Гречаный – С/Пб.: С/ПбГУ, 1993.

118. Гриценко О. Українська культура без державної стратегії / ГриценоО. // Напередодні. Україна на рубежі тисячоліть. Експертні оцінки; під ред. Рубана В., Фінберга Л.. - К.: Український вимір, 2000. – С. 122-133.

119. Гриценко О.А. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі / Олександр Андрійович Гриценко. - К.: УЦКД, 2000 – 228 с.

120. Гришин В.А. Субкультура и ее проявления в молодежной среде / Гришин В.А. // Общественное самодеятельное движение: Проблемы и перспективы: Сб. науч. тр. НИИ культуры. - М., 1990. - С. 102-110.

121. Громова И.Б. Контркультура как адаптивный механизм трансляции социального опыта / И.Б. Громова, В.Н. Леонтьева // Социс. - 1991. - № 10. - С. 78-88.

122. Гудков Л. Литература как социальный институт / Л. Гудков, Б. Дубин. - М., 1994.

123. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 451 с.

124. Гуревич П.С. Современные внеконфессиональные организации на Западе / Гуревич П.С. – М.: Знание, 1983. – 64 с.

125. Давыдов Ю.Н. Искусство как социологический феномен / ДавыдовЮ.Н. - М., 1968.

126. Давыдов Ю.Н. Современность под знаком «пост» / Давыдов Ю.Н. // Континент. - 1996. - № 8-9.
127. Давыдов Ю.Н. Социология контркультуры (Инфантилизм как тип восприятия и социальная болезнь) / Ю.Н. Давыдов, Н.Б. Роднянская - М., 1980.
128. Данильян О.Г. Соціальні протиріччя у посттоталітарних системах / Данильян О.Г. - Харків: Основа, 1998. - 48 с.
129. Данилов А.И. Глобализм, рационализм и современный трансформационный процесс / Данилов А.И. // Социс. - 1998. - № 9.
130. Данилюк А.І. Масова культура в контексті демократичних перетворень ХХ ст.: дис. ... кандидата філос. наук: 09.00.08 / Алла Іванівна Данилюк. - КНУ ім. Т.Г. Шевченка. - К., 2000. - 179 с.
131. Демидов А.В. История российской модернизации (досоветский период) / Демидов А.В. - М., 1994.
132. Демидов А.М. Социокультурные стили в Центральной и Восточной Европе / Демидов А.М. // Социологические исследования. - 1997. - № 3.
133. Державна програма (проект): „Культура. Просвітництво. Дозвілля”. - К.: УЦКД, 1995. - 20 с.
134. Джилас М. Лицо тоталитаризма / Джилас М. - М., 1992.
135. Джимбинов С. Коэффициент искажения. Революция и культура / Джимбинов С. // Новый мир. - 1992. - № 9. - С. 207-211.
136. Дзюба І. Між культурою і політикою / Дзюба І. - К.: Сфера, 1998. - 372 с.
137. Доброскин М.Е. Студент - кто он? / Доброскин М.Е. // Социологические исследования. - 1994. - № 8 - 9. - С. 79-88.
138. Добрынин В.В. Трансляция культуры в условиях модернизации общества: дис. ... доктора филос. наук: 24.00.01 / Владислав Владимирович Добрынин. - М., 1997. - 303 с.
139. Докторов Б.З. Россия в европейском социокультурном пространстве / Докторов Б.З. // Социологический журнал. - 1994. - № 3. - С. 4-28.

140. Дряпіка В.І. Орієнтації студентської молоді та цінності музичної культури (соціально-педагогічний аспект) / Дряпіка В.І. - К., 1997. - 215 с.
141. Дубов И.Г. Экспериментальное исследование ценностей в российском обществе (по материалам городской субкультуры) / Дубов И.Г., Ослон А.А., Смирнов Л.М. - М.: Фонд общественного мнения, 1994.
142. Дюркгейм Э. Норма и патология / Эмиль Дюркгейм // Социология преступности. - М., 1996.
143. Еленський В.В. Релігія. Церква. Молодь / Еленський В.В., Прибенесюк В.Н. - К.: Вид-во А.Л.Д., 1996.
144. Ерасов Б.С. Социальная культурология / Ерасов Б.С. - М., 1998.
145. Ефремов О.А. Специфика модернизации России в контексте первого этапа глобальной модернизации: дис. ... кандидата филос. наук: 24.00.01 / О.А. Ефремов. - М., 1997. - 130 с.
146. Жаркова Л.С. Культурно-досуговая деятельность. Теория, практика и методика научных исследований / Жаркова Л.С., Жарков А.Д., Чижиков В.М. - М., 1994. - 111 с.
147. Жидаков В.С. Культурная политика и театр / Жидаков В.С. - М.: ИздаТ, 1995. - 320 с.
148. Зазюн І.А. Клуб і добровільна асоціація як чинники громадянського суспільства в країнах Заходу / Зазюн І.А. // Посвіт. - 2000. - № 2. - С. 11-14.
149. Заиграев С.В. Государственная политика как фактор алкоголизации населения / Заиграев С.В. // Социс. - 1997. - № 4. - С. 109-116.
150. Запесоцкий А.С. Молодежь в современном мире: проблемы социальной интеграции и индивидуализации / Запесоцкий А.С. – С/Пб.: Изд. С/Пб. ГУМ, 1996. - 348 с.
151. Заславская Т.И. Современное российское общество: Социальный механизм трансформации: Учеб. пособие / Татьяна Ивановна Заславская. – М.: Дело, 2004. - 400 с.
152. Заславская Т.И. Современный трансформационный процесс: роль человеческого потенциала / Заславская Т.И. // Методологія, теорія та

практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. - Харків: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, 2004. - С. 6-21.

153. Заславская Т.И. Социальный механизм трансформации российского общества / Заславская Т.И. // Социологический журнал. - 1995. - № 3. - С. 5-21.

154. Заславская Т.И. Социальная структура общества через призму трансформационного процесса / Заславская Т.И. // Экономические и социальные перемены в России. Мониторинг общественного мнения. – 2002. - № 5. – С. 3-8.

155. Заславская Т.И. Социоструктурный аспект трансформации российского общества. Демидовская лекция / Заславская Т.И. // Социологические исследования. – 2001. - № 8. – С. 3-11.

156. Здравомыслов А.Г. Интересы, препятствия, действия // Кто и куда стремится вести Россию?.. Актеры макро-, мезо- и микроуровней трансформационного процесса / Андрей Григорьевич Здравомыслов. – М.: МВШСЭН, 2001. – С. 98 - 107.

157. Здравомыслов А.Г. Общество – власть – реформы / Здравомыслов А.Г. // Социология российского кризиса. – М.: Наука, 1999. – С. 48-87.

158. Зиновьев А.А. На пути к сверхобществу / Александр Александрович Зиновьев – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2000. – 638 с.

159. Злобіна О.Г. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності / Злобіна О.Г., Тихонович В.О. – К.: Інститут соціології НАН України, 1996. – 100 с.

160. Злобіна О. Соціальний простір життя як суб'єктивна символічна реальність / Злобіна О., Мартинюк І., Соболева Н., Тихонович В. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – 299 с.

161. Іванишин В. Мова і нація / Іванишин В., Радевич-Винницький Я. – Дрогобич: Видавнича фірма „Відродження”, 1994. – 218 с.

162. Иванов В. Социальная технология в современном мире / Иванов В. - М.: Славянский диалог, 1996. - 334 с.
163. Ільїн В.В. Український філософський гуманізм: контамінація раціонального та ірраціонального: автореф. дис. ... доктора філос. наук: 09.00.05 / В.В. Ільїн. – К., 2000. – 35с.
164. Инглхарт Р. Модернизация и постмодернизация: культурные, экономические и политические изменения в 43 обществах / Роберт Инглхарт – М., 1997.
165. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Инглхарт Р. // Политические исследования. - 1997. - № 4. - С. 6-33.
166. Інюшина Э. Глобализация и постмодерное общество / Інюшина Э. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. - № 4. – С. 79-98.
167. Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие / Леонид Григорьевич Ионин - М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. - 432 с.
168. Искусство в ситуации смены циклов: Междисциплинарные аспекты исследования художественной культуры в переходных процессах / [отв. ред. Н.А.Хренов]. – М.: Наука, 2002. – 467 с.
169. Інформаційно-аналітична записка за результатами науково-дослідної роботи на тему: «Регіональні проблеми розвитку національних культур» / [підготували Ю.Саєнко , Ю. Привалов] - К., 1994. - 20 с.
170. Кавалеров А.А. Цінність у соціокультурній трансформації: Монографія / Анатолий Анатольевич Кавалеров. – Одеса: Астропринт, 2001. – 224 с.
171. Кавалеров А.И. Быт как нравственный фактор цивилизации / Анатолий Иванович Кавалеров. // Молодежь в нравственном возрождении общества. – К.: КГУ, 1992. – С. 104 – 116.
172. Каган М.С. Философская теория ценности / Моисей Соломонович Каган. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.

173. Каменец А.В. Методологические основы системы управления на федеральном и региональном уровне в сфере культуры / Каменец А.В. - М., 1994.
174. Канак Ф. Перехідний стан буття: поняття і трансформації повсякденності / Канак Ф. // Сучасність. - 2002. - № 9. - С. 69-82.
175. Капустин Ю. Музыкант-исполнитель и публика (социологические проблемы современной концертной жизни) / Капустин Ю. - Л., 1985.
176. Кара-Мурза А.Л. Духовный кризис в России: есть ли выход? / Кара-Мурза А.Л., Панарин А.С., Пантин И.К. // Октябрь. - 1996. - № 5. - С. 155-165.
177. Карасев В.И. Социальная трансформация как предмет философского анализа: автореф. дис. На соискание науч. степени д-ра филос. наук: спец. 09.00.11 «Социальная философия» / Валентин Иванович Карасев – М., 2000. – 20 с.
178. Карлова В. Державна політика у сфері культури: проблеми та напрями здійснення в сучасних умовах / Карлова В. // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні. Матеріали наук.-практ. конф. / За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. - К.: Вид-во УАДУ, 2001. - 472 с.
179. Кармин А.С. Основы культурологи: мифология культуры / Кармин А.С. – СПб., 1997.
180. Карпенко Ю.А. Потебня А. - зачинатель українського народознавства / Карпенко Ю.А. // Філософська і соціологічна думка. - 1995. - № 1-2.
181. Карпухин О.И. Социально-культурная ситуация как отражение кризиса культуры в российском обществе / Карпухин О.И. // Социально-политический журнал. - 1995. - № 4. - С. 128-137.
182. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Кастельс М. - М., 2000. - 608 с.

183. Касьянов В.В. Социология / Касьянов В.В., Нечипоренко В.Н., Самигин С.И. - Ростов-на-Дону, 2000.
184. Катаев С.Л. Модернизация общества и социокультурные процессы / Катаев С.Л. - Запорожье, 1994.- 204 с.
185. Катаев С.Л. Консервативні та модернізаційні компоненти соціокультурної трансформації / Катаев С.Л. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2000. - № 1.
186. Катаев С.Л. Соціокультурна трансформація сучасного українського суспільства: дис.. ... доктора соціол. наук: 22.00.01 / Катаев Станіслав Львович. - К., 1998. - 380 с.
187. Киселева Т.Г. Основы социально-культурной деятельности: Учебн. пособие / Киселева Т.Г., Красильщиков Ю.Д. - М.: Изд. МГУ, 1995. - 133 с.
188. Кислова О.Н. Возможности и перспективы методологии интеллектуального анализа данных в исследовании ценностных ориентаций студенчества / Кислова О.Н. // Вістник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. - №7(23). – 2006. – С. 257–263.
189. Кислова О.Н. Интеллектуальный анализ данных: возможности и перспективы применения в социологических исследованиях / Кислова О.Н. // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. Каразіна, 2005. – С.237–243.
190. Клаусфорд Р. Дифференциация субкультуры / Клаусфорд Р., Оулин Л. // Социология преступности. - М., 1996.
191. Ковалев А.Д. Теоретические истоки и основополагающие принципы теории модернизации / Ковалев А.Д. - М.: Политиздат, 1983.
192. Козловска М. Современность постмодерна / Козловска М. // Вопросы философии. - 1995. - №10.
193. Козловски П. Культура постмодерна / Петер Козловски. - М., 1997.

194. Козловский В.В. Социальные ценности: анализ оснований российской модернизации: дис. ... доктора филос. наук: 09.00.11 / Козловский В.В.- СПб., 1995. - 265 с.
195. Козловский В.В., Уткин А.И., Федотова В.Г. Модернизация: от равенства к свободе. - СПб., 1995.
196. Козловский В.П. Культурный смысл: генезис и функции / Козловский В.П. – К.: Наукова думка, 1990. – 126 с.
197. Колодний А.М. Релігійні впливи національного буття українців / Колодний А.М. // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. - К., 1996.
198. Комиссаров С.Н. Художественная интеллигенция: противоречия в сознании и деятельности / Комиссаров С.Н. - М., 1991. - 332 с.
199. Кононенко Л.М. Культурно-інформаційна діяльність України за кордоном: шляхи оптимізації / Кононенко Л.М. // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. - К., 1993. - № 3.
200. Кононенко Л.М. Культурно-інформаційна діяльність України за кордоном: тенденції та шляхи оптимізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 17.00.01 / Л.М. Кононенко. - К., 2001. - 16 с.
201. Кононов І.Ф. Роль соціології регіонів в організації регіональної освіти / Кононов І.Ф., Топольсков Д.М. // Вестник Херсонского госуд. технического ун-та. - 2001. - № 2 (11). - С. 63.
202. Контркультура и социальные трансформации. - М.: ИФ АН СССР, 1990. - 150 с.
203. Кормер В.Ф. Двойное сознание и псевдокультура / Кормер В.Ф. // Вопросы философии. - 1991. - № 9.
204. Коровицина Н.В. Сравнительный опыт общественных преобразований в постсоциалистических странах / Коровицина Н.В.// Социс. - № 5. - 2002.

205. Костенко Н.В. Парадигми та фактичності у нових мас-медіа / Наталія Вікторівна Костенко. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 1998. - № 1. - С. 138-150.
206. Кофырин Н.В. Проблемы изучения неформальных групп молодежи / Кофырин Н.В. // Социологические исследования. - 1991. - № 1. - С. 82 - 85.
207. Кравчук О.Я. Модерн як соціокультурний феномен / Кравчук О.Я. - Львів: Світ, 1999. - С. 15-19.
208. Краева О.Л. Типология ценностно-нормативных ориентаций / Краева О.Л., Воронин Г.Л. // Социологический журнал. - 1995. - № 3.
209. Крапивенский С.Э. Социокультурная детерминанта исторического процесса / Крапивенский С.В. // Общественные науки и современность. - 1997. - № 4.
210. Красильников Ю.Д. Методика социально-культурного проектирования / Красильников Ю.Д. - М., 1993.
211. Красников Г. Прогресс в отсутствии культуры / Красников Г. // Литературная газ. - 1992. - 2 янв. - С. 3.
212. Кримський С.Б. Концептуальний лад аналізу перехідного суспільства / Кримський С.Б. // Наукові записки НАУКМА. - Т.8. - Філософія і право. - 1999. - С. 4 - 10.
213. Кузьмин Н.Н. Трансформации и типология отношений власти и общества: традиционная культура, модерн, постмодерн / Кузьмин Н.Н. // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Х.: Видавничий центр ХНУ ім. В.Н.Каразіна. – 2005. – С. 85-89.
214. Кульнин Э.С. Бифуркации Запад - Восток. Введение в социоестественную историю / Кульнин Э.С. - М., 1996.
215. Культура в современном обществе / [отв. ред. Е.А. Орлова, И.К.Кучмаева]. - М.: Наука, 1988. - 172 с.
216. Культура и развитие человека: очерк философско-методологических проблем / [отв.ред. В.П. Иванов]. - К.: Наукова думка, 1989. - 320 с.

217. Культура - образование - традиции. Ежегодник. - Вып. 3 - 4: Постижение культуры. - М.: Российский институт культурологии. - 1995. - 292 с.
218. Культура – суспільство – особистість: Навчальний посібник / [за ред. Л.Скокової]. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2006. – 396 с.
219. Культурна політика в Україні в контексті світових трансформаційних процесів. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - К., 2001. - 391 с.
220. Культурная активность молодежи. Социология культуры: Сб. науч. трудов / [отв.ред. Е.В. Затуловская]. - М.: НИИК, 1989. - 142 с.
221. Культурная деятельность / [под ред. Л.Н. Кочана]. - М., 1982.
222. Культурная политика в современном обществе. - М.: Российский ин-т искусствознания, 1992. - 254 с.
223. Культурная политика и художественная жизнь. - М.: Русский мир, 1996. - 183 с.
224. Культурно-дозвіллева сфера. Оглядова інформація (1980 – 1997 рр.) / [упорядник Л.М. Кликова]. - К.: УАДУ, 1997. - 18 с.
225. Культурология: Дайджест. - М.: ИНИОН, 1999. - № 2. - 264 с.
226. Культурология: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / [Кравець М.С., Шлемкевич С.М., Борінштейн Є.Р.]; за заг. ред. В.М. Пічі. – Львів: «Магнолія плюс», 2003. – 240 с.
227. Культурология: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / [Кравець М.С., Шлемкевич С.М., Борінштейн Є.Р.]; за заг. ред. В.М. Пічі. – [2-ге ізд.]. – Львів: «Новий Світ-2000», 2005. – 240 с.
228. Кутырев В.В. Экологический кризис, постмодернизм и культура / Кутырев В.В. // Вопросы философии . – 1996. - № 11. - С. 23-31.
229. Куценко О.Д. К новой парадигме социальных изменений: теоретические штрихи / Куценко О.Д. // Харьковские социологические

- чтения – 98. Сборник научных работ. – Х.: УЭПП «Радар», 1998. – С. 12-18.
230. Куценко О. Про деякі соціоструктурні наслідки інституційних змін в українському суспільстві / Куценко О. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2000. - № 2. - С. 26-32.
231. Куценко О.Д. Статус культурных неравенств в современной социологии / Куценко О.Д. // Новые социальные неравенства / Под ред. С.Макеева. – К.: Институт социологии НАНУ, 2006. – С. 43–72.
232. Кырлежев А. Современное российское православие / Кырлежев А., Троицкий К. // Континент. — Москва – Париж, 1993. - № 75.
233. Лайдмяэ В.И. Эстетические ориентации населения Эстонии / Лайдмяэ В.И. // Социологический журнал. - 1995. - № 2. - С. 154 - 162.
234. Лантух А.П. Религиозный маргинализм как один из уровней проявления маргинальности в современном обществе / Лантух А.П. // Вестник Харьковского университета. - Х., 1999. - № 433.
235. Лапин Н.И. Кризис отчужденного бытия и проблема социокультурной реформации / Лапин Н.И. // Вопросы философии. - 1992. - № 12. - С. 29-41.
236. Лапин Н.И. Проблема социокультурной реформации в России: тенденция и препятствия / Лапин Н.И. // Вопросы философии. - 1996. - № 5. - С. 21-31.
237. Ларцев В.С. Социокультурный генезис личности (социально-философский анализ): Монография / Владимир Сергеевич Ларцев – К.: ООО «Информационно-издательская фирма «Принт-Экспресс», 2002. – 360 с.
238. Левада Ю.А. Рамки и варианты исторического выбора: несколько соображений о ходе российских трансформаций / Юрий Александрович Левада // Куда пришла Россия? Итоги социетальной трансформации; под общ. ред. Т.И. Заславской. – М.: Издательство института «Московская высшая школа социальных и экономических наук», 2003. – С. 162–170.

239. Левяш И.Я. Культурология / Илья Яковлевич Левяш – Мн.: НТООО «ТетраСистемс», 1998. – 544 с.
240. Лейбов Р. Зачем Интернет гуманитария / Лейбов Р. // Компьютерное обозрение. - 2000. - № 6.
241. Лейон Девід. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії / Девід Лейон // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. - К.: Либідь, 1996. - С. 362-380.
242. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Леонтьев Д.А. // Вопросы философии. - М., 1996. - № 4. - С. 15 - 26.
243. Леонтьева В.Н. Культурологический процесс: Основания и начала / Леонтьева В.Н. – Х., 2003. – 216 с.
244. Леш С. Соціологія постмодернізму / Скот Леш – Львів: Кальварія, 2003. – 344 с.
245. Лиотар Ж.-Ф. Заметка о смыслах «пост» / Жан-Франсуа Лиотар // Иностранная литература. – 1994. - № 1. – С. 56-59.
246. Лиотар Ж.Ф. Состояние постмодерна / Лиотар Ж-Ф – С/Пб., 1998. - 160 с.
247. Лоренц К. Обратная сторона зеркала / Конрад Лоренц. - М.: Республика, 1998.
248. Лотман Ю.М. Культура и взрыв / Юрий Михайлович Лотман - М., 1993. - 264 с.
249. Лотман Ю.М. Роль дуальных моделей в динамике русской культуры / Лотман Ю.М., Успенский Б.А. // Учен. записки Тартуского гос. ун-та. - 1977. - вып. 414.
250. Лубський В.І. Соціологія релігії / Лубський В.І. - К., 1999.
251. Лукашевич Н.П. Социология образования / Лукашевич Н.П., Солодков В.Т. – К.: МАУП, 1997. – 224 с.

252. Лукин А.Н. Кризис культуры: опыт культурологического анализа: дис. ... кандидата культурол. наук: 24.00.01 / Лукин Анатолий Николаевич. - Челябинск, 1998. - 150 с.
253. Людина і світ / [за заг. ред. В.М. Ніколаєвського]. – Х.: Хну ім. В.Н. Каразіна, 2004.
254. Макеев С. Региональная специфика социокультурных различий в Украине/ Макеев С., Патракова А. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 109–125.
255. Манхейм К. Диагноз нашего времени / Карл Манхейм. - М.: Юрист, 1994. - 700 с.
256. Манхейм К. Избранное: Социология культуры / Манхейм К. – М.; С/Пб.: Университетская книга, 2000. – 501 с.
257. Марков А.П. Основы социокультурного проектирования / Марков А.П., Бирженюк Г.М. – С/Пб., 1998. - 361 с.
258. Мартин Г.П. Западная глобализация: Атака на процветание и демократию / Мартин Г.П., Шуман Х.В. - М., 2001. - 355 с.
259. Маханько Н.В. Социокультурная адаптация в трансформационных процессах культуры (теория и история): дис. ... кандидата филос. наук: 24.00.01 / Маханько Наталья Владимировна - Ростов-на-Дону, 2001. – 142 с.
260. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Роберт Мертон – К.: Ин-тут социологии НАНУ, 1996. – 112 с.
261. Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків: Видавничий центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2001.
262. Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного українського суспільства: Збірник наукових праць. – Харків: Видавничий центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2002.

263. Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків: Видавничий центр ХНУ ім. В.Н. Караїна, 2003.
264. Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків: Видавничий центр ХНУ ім. В.Н. Караїна, 2004.
265. Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків: Видавничий центр ХНУ ім. В.Н. Караїна, 2005.
266. Мироненко А.Ф. Інноваційні заклади культури клубного типу в Україні: досвід, проблеми, перспективи / Мироненко А.Ф. - К.: УЦКД, 1998.
267. Миронов В.В. Наука и кризис культуры (или затянувшийся карнавал?) / Миронов В.В. // Вестник МГУ. - Сер. 7. Философия. - 1996. - № 4. - С. 3-13.
268. Михальченко М.І. Десять років незалежності: політико-соціологічна оцінка політичних реформ / Микола Іванович Михальченко // Українське суспільство: десять років незалежності: Соціологічний моніторинг та коментар науковців; за ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги. – К., 2001. – С. 150–160.
269. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / Михальченко М.І. – Дрогобич: ВФ „Відродження”, 2004. – 488 с.
270. Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Михальченко Н.И. – К.: Ин-тут социологии НАНУ, 2001. – 440 с.
271. Михальченко М.І. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору / Михальченко М.І., Журавський В.С., Танчер В.В. – К., 1997.

272. Модернизация в России и конфликт социальных ценностей. - М.: Ин-т философии РАН, 1994.
273. Модернизация и национальная культура. - М., 1995.
274. Модернизация: зарубежный опыт и Россия. - М., 1994.
275. Модернизация: от равенства к свободе. – С/Пб., 1995.
276. Мокляк Н.Н. Социальные отношения: структура и формы проявления / Николай Николаевич Мокляк. – К.: Наукова думка, 1986. – 208 с.
277. Молодежная культура. Молодежные проблемы современной художественной культуры: Сб. науч. трудов / [ред. В. Добротворский]. - Л.: ЛГИТМИК, 1990. - 147 с.
278. Молодежная субкультура: Кол. монография / [науч. ред. Н.А.Победа]. - Одесса: Астропринт, 1999. - 284 с.
279. Молодежные движения и субкультуры Санкт-Петербурга (социологический и антропологический анализ). – С/Пб., 1999. - 380 с.
280. Молодежь Украины: ожидания, ориентация, поведение. - К., 1993.
281. Молодь і дозвілля. Теорія, методика і практика роботи з підлітками та молоддю за місцем проживання. - Випуск II. - К.: А.Л.Д., 1996. - 206 с.
282. Морозов Н.А. Пути России: модернизация неевропейских культур / Морозов Н.А. - М., 1991.
283. Морозов Ю. Постсучасність: культура і стиль життя / Морозов Ю. // Філософська думка, 1998. - № 4-6.
284. Морфология культуры: структура и динамика: Учебн. пособие. - М.: Наука, 1994. - 415 с.
285. Налимов В.В. Критика исторической эпохи: неизбежность смены культуры в XXI веке / Налимов В.В. // Вопросы философии. - 1996. - № 11. - С. 65-74.
286. Національна культура в сучасній Україні. - К.: Асоціація “Україна”, 1995. - 335 с.

287. Неизвестный Э. Катакомбная культура и власть / Неизвестный Э. // Вопросы философии. - 1991. - № 10.
288. Несторенко Г. Особистість у нелінійному суспільстві: Монографія / Несторенко Г. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – 140 с.
289. Нікульченко О.Н. Соціальна основа ціннісно-культурної переорієнтації українського суспільства / Нікульченко О.Н. // Нива знань. Альманах. - 1998. - С. 43-44.
290. Новая индустриальная волна на Западе. Антология. - М., 1999.
291. Новые социальные неравенства / [под ред. С. Макеева]. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2006. – 355 с.
292. Онтологічні проблеми культури: Зб. наук. праць. - К.: Наук. думка, 1994.
293. Ориентиры культурной политики. - М., 1996.
294. Орлова А.С. Концепция социологии рекреации / Орлова А.С. // Социс. - 1990. - № 9. - С. 102 - 106.
295. Орлова Э.А. Современная городская культура и человек / Орлова Э.А. - М.:Наука, 1987.
296. Ортега-и-Гассет. Человек и люди / Ортега-и-Гассет. // «Дегуманизация искусства» и другие работы. Эссе о литературе и искусстве. Сборник. Пер. с исп. - М.: Радуга, 1991. – С. 229-476.
297. Основи законодавства України про культуру // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 21. - С. 17-22.
298. От массовой культуры к культуре индивидуальных миров. Сб. ст. - М.: 1998. - 400 с.
299. Павленко Ю.І. Трансформація суспільства і проблеми соціальної політики / Павленко Ю.І. - К., 1997. - С. 5-12.
300. Панарин А.С. Россия в цивилизационном процессе / Александр Сергеевич Панарин - М., 1995. - 262 с.
301. Паніна Н. Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття і морально-психологічний стан в умовах тотальної аномії /

Наталія Вікторівна Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - К., 2001. - № 1. – С. 5-26.

302. Паніна Н.В. Тенденції розвитку українського суспільства (1994 - 1998): Соціологічні показники (таблиці, ілюстрації, коментар) / Паніна Н.В., Головаха Е.І. - К.: Інститут соціології, 1999. - 152 с.

303. Панков А.А. Проблема социальной адаптации нетрадиционных религиозных движений в современной Украине / Панков А.А. // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Х.: Видавничий центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна – 2005. – С. 482 - 486.

304. Панков А.А. Проблемы воспроизводства религиозного сознания в посттоталитарном обществе / Панков А.А., Подшивалкина В.Н. Проблемы воспроизводства религиозного сознания в посттоталитарном обществе // Социс. - 1995. - № 11.

305. Панков А.А. Церковь и общество сегодня: Проблемы и перспективы сближения и сотрудничества / Панков А.А., Подшивалкина В.Н. Проблемы воспроизводства религиозного сознания в посттоталитарном обществе // Харьковские социологические чтения - 94. - Х., 1994.

306. Пантин В.И. Циклы и волны модернизации как формы социальной эволюции: дис. ... доктора филос. наук: 09.00.11 / Пантин Владимир Игоревич - М., 1998. - 260 с.

307. Паращевін М.А. Інтегративна функція релігії як соціального інституту в суспільстві: історико-соціологічний аналіз: дис. ... кандидата соціол. наук: 22.00.01 / Паращевін Максим Анатолійович. – К., 2001. – 152 с.

308. Патнам Р. Творення демократії: Традиції громадської активності в сучасній Італії / Патнам Р. – К.: «Основи», 2001. – 302 с.

309. Перов Ю.В. Художественная жизнь как объект социологии искусства / Перов Ю.В. - Л.: ЛГУ, 1980.

310. Пигров К.С. Амбивалентности социального / Пигров К.С. // Вестник СПб ун-та. - Сер. 6. - Вып. 4. - 1994.
311. Пигров К.С. Культурное «пространство - время» и три модели возрождения России / Пигров К.С. // Вестник С/Пбун-та. - Сер. 6. - Вып. 4. - 1993.
312. Пилипенко В.Є. Молодь України: очікування, орієнтації, поведінка / Валерій Євгенович Пилипенко - К., 1996.
313. Пилипенко В. Подростковая агрессия в контексте современной социокультурной ситуации / Пилипенко В., Волянская Е. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. - № 4. – С. 5-23.
314. Піча В.М. Вільний час: тенденції і проблеми розвитку / Володимир Маркович Піча - К., 1992.
315. Победа Н.А. Социология культуры / Нелли Александровна Победа – Одесса: Астропринт, 1997. – 224 с.
316. Подвижность структуры. Современные процессы социальной мобильности / [Макеев С.А., Прибыткова И.М., Симончук Е.В. и др.] – К., 1999.
317. Полунеев Ю. Культура в посткомуністичних суспільствах у період трансформації (перспективи України) / Полунеев Ю., Загоруйко Ю. // Сучасність. - 1994. - № 10-11.
318. Поляков Л.В. Методология исследования российской модернизации / Поляков Л.В. // Политические исследования. - 1997. - № 3.
319. Попова О.В. Политическая идентификация в условиях трансформации общества / Ольга Валентиновна Попова – С/Пб.: Изд-во С/Пб ун-та, 2002. – 258 с.
320. Постижение культуры. - Ежегодник. Вып. 5 - 6. - М.: Российский ин-т культурологии, 1996. - 352 с.
321. Постижение культуры. Ежегодник. - Вып. 7. - М.: Российский ин-т культурологии, 1997. - 368 с.

322. Посткоммунистические трансформации: векторы, направления, содержание / Под ред. О.Д. Куценко.- Х.: Изд. центр ХНУ им. В.Н. Каразина, 2004. – 418 с.
323. Постмодернизм и культура. - М., 1991.
324. Потапенко В.В. Государственная власть как фактор модернизации общества. Опыт России: социально-философский анализ: дис. ... кандидата с. наук: 09.00.11 / Потапеко Виктор Викторович. – М., 1999. – 186.
325. Пригожин А.Н. Переходные процессы и механизмы / Пригожин А.Н. – М., 1990.
326. Про підсумки діяльності Міністерства культури і мистецтв України в 2002 р. - К., 2003.
327. Про роботу державних установ культури нового типу в умовах переходу до ринкової економіки. - К.: Інформцентр з питань культури і мистецтва, 1992. - Вип. 6 - 8.
328. Про становище молоді в Україні. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. - К., 1998.
329. Проблеми розвитку соціологічної теорії. - К.: Ін-т соціології НАНУ, 2001.
330. Прогнозное социальное проектирование: теоретико-методологические и методические проблемы / [отв ред. Т.М. Дридзе]. – М.: Наука, 1994. – 304 с.
331. Программирование культурного развития: региональные аспекты. - М., 1993. - 181 с.
332. Пунченко О.П. Эпистемологические ценности в структуре социальной коммуникации / Пунченко О.П. // Перспективи.- 2007.- № 2(38).- С.86-92.
333. Развитие Интернета в мире. Оценка развития Интернета // Компаньон. - 2000. - № 5.

334. Ракитов А.И. Новый подход к взаимосвязи истории, информации и культуры: пример России / Ракитов А.И. // Вопросы философии. – 1994. - №4. – С. 14-34.
335. Резнік О. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства / Резнік О. – К.: Ін-тут соціології НАНУ, 2003. – 184 с.
336. Региональные факторы развития культуры: информационный аспект. Серия «Проблемы информационной культуры»: Сб.статей. - Вып. 7. - Краснодар, 1999. - 256 с.
337. Релігія і суспільство в Україні: фактори змін: Матеріали міжнарод. конференції. - К., 1998.
338. Реформирование России: мифы и реальность (1989 - 1994). Автор-составитель Г.В.Осипов. - М.,1994.
339. Рибачук М. Модель християнського відродження / Рибачук М.Ф. // Християнство і духовність. - К.: Знання, 1998.
340. Рибачук М.Ф Національне відродження і релігія / Рибачук М.Ф., Уткін О.І., Кирюшко М.І. - К.: Академія «Україна», 1995.
341. Різник О.О. Музична культура і право в Україні: постановка проблеми / Різник О.О. // Культурна політика в Україні в контексті світових трансформаційних процесів. Матеріали міжнарод. наук.-практ. конференції. - К.: ДАКККіМ, 2001.
342. Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: Матеріали II міжнародної наукової конференції (Одеса, 24 – 26 травня 2002 р.) / [укладач Л. Марголіна]. – К.: Ай Бі, 2003. – 729 с.
343. Романенко М.І. Освітня парадигма: генезис ідей та систем / Романенко Михайло Ілліч. – Дніпропетровськ: Промінь, 2000. – 160 с.
344. Россия: трансформирующееся общество / [под ред. В.А. Ядова]. - М.: Канон-пресс-Ц, 2001.

345. Рукавишников В.О. Социологические аспекты модернизации России и других посткоммунистических обществ Рукавишников В.О. // Социс. - М., 1995.
346. Ручка А.А. Особенности системной трансформации современного украинского общества / Ручка А.А. // Современное общество. - 1994. - № 4. - С. 6-15.
347. Ручка А.О. Особливості суспільно-політичної ситуації в Україні: 2000р. / Ручка А.О., Вишняк О.І., Бекешкіна І.Е. // Українське суспільство. Моніторинг-2000 р. Інформаційно-аналітичні матеріали. – К.: ІС НАНУ, 2000. – С 81–94.
348. Свідзинський А. Роздуми з приводу програм розвитку української культури / Свідзинський А. // - Сучасність. - 1993. - № 9.
349. Свідзинський А. Самоорганізація і культура / Свідзинський А. - К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1999. - 287 с.
350. Семашко А.Н. Социально-эстетические проблемы развития художественных потребностей / Александр Николаевич Семашко - К.: Вища школа, 1988. - 170 с.
351. Семашко А.Н. Художественные потребности и их развитие у молодежи / Семашко А.Н. - К., 1977. - 157 с.
352. Семашко О.М. Авторейтинг українських літераторів / Семашко О.М. // Слово і Час. - 1991. - № 3.
353. Семашко О.М. Культура в умовах нової соціальної реальності. Українська і зарубіжна культура / Семашко О.М. - К., 1996.
354. Семашко О.М. Музичне життя очима соціолога / Семашко О.М. // Музика. - 1990. - № 3.
355. Семашко О.М. Українська культура в умовах нової культурної політики / Семашко О.М. // Українознавство в розбудові держави. Зб. ст. - К., 1994.

356. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1993. – 656 с.
357. Сигарев С.Ф. Проблема постмодернизма в западном теоретическом сознании: дис. ... кандидата филос. наук: 09.00.03 / Сигарев Сергей Федорович. - СПб., 1996. - 159 с.
358. Сидорская И.В. Социодинамика культуры в условиях информационной революции: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филос. наук / И.В. Сидорская. - Минск, 1995. - 19 с.
359. Сикевич З. Молодежная культура: «за» и «против» / Сикевич З. - Л., 1990.
360. Симончук Е.В. Средний класс: люди и статусы / Симончук Е.В. – К.: Институт социологии НАНУ, 2003. – 464 с.
361. Ситченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Ситченко Л. - К.: Либідь, 1996.
362. Скляр В.М. Про зміни чисельності населення України за національністю і мовою (1959-1989) / Скляр М.В. // Вісник Харківського політехнічного ін-ту. - Х., 1993. - Вип.18.
363. Смелзер Н. Социология / Нейл Смелзер – М.: Феникс., 1994. – 688 с.
364. Соболев В.А. Социальное насилие и идеология революционной целесообразности / Соболев В.А. // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2005. – С. 73–78.
365. Соболева Н.І. Соціологія суб'єктивної реальності / Соболева Н.І. - К.: Ін-т соціології НАНУ, 2002. - 299 с.
366. Современная западная социология: Словарь / [сост. Давыдов Ю.Н.]. – М.: Политиздат, 1990. – 432 с.
367. Современный философский словарь / [под ред. В.Е. Кемерова]. – М.: Изд-во «Одиссей», 1996. – 608 с.

368. Сокурская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Сокурская Л.Г. – Х.: ХНУ им. В.Н.Каразина, 2006. – 576 с.
369. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика / Питирим Александрович Сорокин. - М.: Астрель, 2006. – 1176 с.
370. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / Сорокин П.А. - М.: Политиздат, 1992. - 543 с.
371. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. - М., 1977.
372. Сохань Л.И. Время нового мира. Глобальные риски цивилизации и поиск пути / Сохань Л.И., Сохань И.П. - К., 2001. - 132 с.
373. Соціальна експертиза в Україні: методологія, методика, досвід впровадження / [за ред. Ю.І.Саєнка]. - К.: Ін-т соціології НАНУ, 2000. - 194 с.
374. Соціальні виміри суспільства: Зб.наук.праць. Вип.5. - К., 2002. - 516с.
375. Соціальний ареал життя особистості. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2005. – 400 с.
376. Соціокультурні ідентичності та практики / [під. ред. А.Ручки]. - К.: Ін-т соціології НАНУ, 2002. - 315 с.
377. Социокультурные трансформации во второй половине XX в. в странах Центральной и Восточной Европы / [под ред. В.Н. Коровицина]. - М.: Ин-т социологии РАН, 2002.
378. Социологические теории модерна. Рационализация модерна и постмодерна: Научно-аналитический обзор. - М., 1996.
379. Социологический энциклопедический словарь / [ред. - координатор Г.В. Осипов]. – М.: ИНФРА.М-НОРМА, 1998. – 488 с.
380. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / [під заг. ред. В.І.Воловича]. — К.: Укр. Центр духовн. культури, 1998. — 736 с.
381. Социология молодежи / [под. ред. Лисовского В.Т]. - СПб., 1996.

382. Соціологія молоді. - К., 1990.
383. Социология на пороге XXI в. Новые направления и исследования. - М.: Интеллект, 2001. - 296 с.
384. Социология: Энциклопедия / [сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин и др.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с.
385. Стан і перспективи модернізації культурно-дозвілдової діяльності в Україні. - К.:УЦКО, 1995.
386. Стан культурної сфери та культурної політики в Україні: Аналітичний огляд. - К.: УЦКО, 1995. - 39 с.
387. Старостин Б.С. Социальное обновление: схема и реальность / Старостин Б.С. - М.: Политиздат, 1981.
388. Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К.: «Техніка».
389. Степаненко В.П. Концепція громадянського суспільства в осмисленні посткомуністичних суспільних трансформацій / Степаненко В.П. // Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід. – К., 2004.
390. Степаненко В. Суспільна трансформація у соціокультурній моделі інтерпретації / Степаненко В. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. - № 4. – С. 89–109.
391. Стрельцов Є. Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти / Стрельцов Є.Л. – Одеса: Астропринт, 2000. – 476 с.
392. Структурні виміри сучасного суспільства: Навчальний посібник / [за ред. С. Макеева]. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2006. – 372 с.
393. Суїменко Е.І. В якій країні ми живемо? Ще одна версія сутності «трансформації» / Суїменко Е.І. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 1998. - № 6.
394. Суїменко Е.І. Культурне життя України в період соціально-економічних перетворень / Суїменко Е.І., Семашко О.М. // Національна культура в сучасній Україні. - К.: Асоціація „Україна”, 1995.

395. Сундиев Н.Ю. Молодежные движения в контексте социальной самодеятельности / Сундиев Н.Ю. // Общественные самодеятельные движения: проблемы и перспективы. - М., 1990.
396. Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід / [за ред. В.В. Танчера, В.П. Степаненка]. – К.: Ін-тут соціології НАНУ, 2004. – 244 с.
397. Тасалов В.И. Между культурой и некультурой. Характеристика основных форм культурного процесса / Тасалов В.И. // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения. - Вып. 10. - Информкультура. - М., 1994. - С. 60-71.
398. Теннис Ф. Общность и общество / Фердинанд Теннис // Социологический журнал. - 1998. - № 3.
399. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории / Арнольд Джозеф Тойнби. – С/Пб., 1996. - 480 с.
400. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Элвин Тоффлер. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 669 с.
401. Тоффлер А. Третья хвиля / Тоффлер А. - К.: Основи, 2000.
402. Тоффлер Э. Шок будущего / Тоффлер Э. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2002. – 557 с.
403. Тощенко Ж.Т. Метаморфозы современного общественного сознания: методологические основы социологического анализа / Тощенко Ж.Т. // Социс. - 2001. - № 6.
404. Тощенко Ж.Т. Парадоксальный человек / Тощенко Ж.Т. - М.: Гардарика, 2001. - 328 с.
405. Трансформация и модернизация чешского общества. Модернизация – гуманизация общества или коррозия бытия? / [Махонин П., Кухарж П., Мюллер К. и др.] // Социс. – М., 2002. – № 7 (219) . – С. 32-48.
406. Трансформация цивилизационно-культурного пространства бывшего СССР (тенденции, прогнозы). - М.: Фонд «Форос», 1994. - 368 с.

407. Трансформирующееся общество: опыт социологического мониторинга в Украине. - К.: Ин-т социологии НАНУ, 1996. - 142 с.
408. Трансформирующееся общество: цели и пути. - М., 1996.
409. Турен А. Возвращение человека действующего: Очерк социологии / Турен А. - М.: Научный мир. - 1998. - 203 с.
410. Україна-2002. Моніторинг соціальних змін. - К.: Ін-т соціології НАНУ, 2002. - 668 с.
411. Україна у цифрах у 2004 р. – К.: Державний комітет статистики.
412. Українська художня культура. - К.: Либідь, 1996. - 414 с.
413. Українське суспільство: моніторинг 2000 р.: Інформаційно-аналітичні матеріали. - К.: Ін-т соціології НАНУ, 2000. - 390 с.
414. Українське суспільство 1994 – 2005. Моніторинг соціальних змін / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 2005. – 653 с.
415. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 1999. – 683 с.
416. Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 2003.
417. Уризбакиева З. Традиции и инновации в художественной культуре постмодерна: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук: 09.00.03 – С/Пб., 2001. – 19 с.
418. Федотова В.Т. Модернизация «другой Европы» / Федотова Т.В. - М., 1997. - 255 с.
419. Феномен української культури. Методологічні засади осмислення. - К.: Фенікс, 1996. - 466 с.
420. Ферреоль Ж. Социология. Терминологический словарь. 2-е изд / Жиль Ферреоль. – С/Пб.: Питер, 2003. – 160 с.
421. Філософський словник соціальних термінів / [під. заг. ред. В.П.Андрущенко]. – Х.: «Корвін», 2002. – 672 с.

422. Философский энциклопедический словарь / [гл. редакция: Л.Ф.Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
423. Философский энциклопедический словарь / [ред.-сост. Губский Е.Ф. и др.] – М.: ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
424. Формирование духовной культуры молодежи // Социально-политические науки. - 1990. - № 6. - С.24-50.
425. Франк С.Л. Духовные основы общества. - М., 1994.
426. Франклин Р.А. Ненависть к Интернет. Американская перспектива / Франклин Р.А. // РYNS. - [http:// www1.koizhurnal.ru\(5\)](http://www1.koizhurnal.ru(5))
427. Фромм Э. Антология человеческой деструктивности / Эрих Фромм. - М.: Республика, 1994. - 446 с.
428. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Фрэнсис Фукуяма. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 474 с.
429. Хабермас Ю. Модерн - незавершенный проект / Юрген Хабермас // Вопросы философии. - 1992. - № 4. - С. 15 - 28.
430. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность / Хайек Ф. - М., 1992.
431. Халапсіс О.В. Теорія культурно-історичних типів М.Я. Данилевського як об'єкт історико-філософського аналізу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філос. наук: спец. 09.00.05 «Історія філософії» / О.В. Халапсіс. – Дніпропетровськ, 2002.
432. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / Самюэль Хантингтон.. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.
433. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Хантингтон С. // Полис. - 1994. - № 1. - С. 55 - 56.
434. Хижняк И.А. США: государство, бизнес и культура 60-80-х годов XX ст. / Хижняк И.А. - К.: Вища школа, 1986. - 205 с.

435. Хлыщева Е.В. Англо-американская антропология о соотношении социального и культурного: дис. ... кандидата культурол. наук: 24.00.01 / Хлыщева Елена Владиславовна - М., 2001. - 213 с.
436. Хренов Н.А. Культура в эпоху социального хаоса. - М.: Эдиториал УРСС, 2002. - 448 с.
437. Хренов Н.А. Мифология досуга / Хренов Н.А. - М., 1998. - 448 с.
438. Християнство і духовність: Зб-к матеріалів II Міжнародної конференції. - К.: Знання, 1998.
439. Художественная жизнь современного общества. - Т. I: Субкультуры и этносы в художественной жизни / [отв. ред. К.Б. Соколов]. - С/Пб.: Изд. «Д. Буланин», 1996. - 235 с.
440. Художественная жизнь современного общества. - Т. II: Аудитория искусства в России: вчера и сегодня / [отв. ред. Ю.У. Фахт-Бабушкин]. - С/Пб.: Изд. «Д. Буланин», 1997. - 212 с.
441. Художественная жизнь современного общества. - Т. III: Искусство в контексте социальной экономики / [отв. ред. А.Я. Рубинштейн]. - С/Пб.: Изд. «Д. Буланин», 1998. - 352 с.
442. Художественная реальность: Сб. науч. тр. - Свердловск: УрГУ, 1985. - 144 с.
443. Цаф В. Теория модернизации и различие нитей общественного развития / Цаф В. // Социс. - 1998. - № 3.
444. Циба В.Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз) / Циба В.Т. - К.: МАУП, 2000. - 152 с.
445. Цибра М.Ф. Метанойа: Філософсько-етичний аспект / Цибра Микола Федорович. - Одеса: Астропринт, 2006. - 240 с.
446. Цивилизации и культуры: Россия и Восток. - Вып. 1. - М., 1994.
447. Цивилизации и культуры: Россия и Восток. - Вып. 2. - М., 1995.
448. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / [под ред. Ю.Н. Пахомова]. - К.: Наук. думка, 2002. - 632 с.

449. Цивилизация, культура, личность / [отв. ред. В.Ж. Келле]. - М.: Эдиториал УРСС, 1999. - 221 с.
450. Цимбалюк Н.М. Організація і методика культурно-дозвілєвої діяльності: Частина 1. Теоретичні основи культурно-дозвілєвої діяльності / Цимбалюк Н.М. - К., 2000. - С. 141.
451. Цимбалюк Н.М. Соціально-економічні проблеми вдосконалення культурно-дозвілєвої діяльності в закладах культури України (теорія, методика, практика) / Цимбалюк Н.М. - К., 1997. - 151 с.
452. Цимбалюк Н.М. Соціологія дозвілля / Цимбалюк Н.М. - К.: ДАКККіМ, 2001. - 180 с.
453. Человек и духовность / [под ред. В.Т.Федотовой]. - Рига: Зинатие, 1990.
454. Черныш А.М. Маргиналы и маргинальная преступность в Украине / Черныш А.М., Черныш М.А. – К.: Видавництво Української академії наук «ВІР», 2004. – 350 с.
455. Черныш Н. Основные понятия и положения социокультурного подхода и специфика их применения в социологии / Черныш Н., Ровенчак О. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. - № 1. – С. 37–53.
456. Черныш Н. Соціологія. Курс лекцій / Черныш Н. – Львів: Кальварія, 2004. – 544с.
457. Чукут С.А. Державна культурна політика України в контексті сучасного світового досвіду: основні напрями і тенденції розвитку / Чукут С.А. // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. - 2001. - № 1. - С. 12 - 20.
458. Чунаева А.А. О целях образования в XXI веке / Чунаева А.А. // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 1998. – Вип. 1-2. – С. 90-93.
459. Чучин-Русов А.Е. Единое поле мировой культуры / Чучин-Русов А.Е. // Вестник РАН. - 1996. - № 10.

460. Чучин-Русов А.Е. Историко-культурный континуум: пространство и время / Чучин-Русов А.Е. // *Философские исследования*. - 1997. - № 2.
461. Чучин-Русов А.Е. Конвергенция культур / Чучин-Русов А.Е. - М., 1997.
462. Чучин-Русов А.Е. Культурно-исторический процесс: форма и содержание / Чучин-Русов А.Е. // *Вопросы философии*. - 1996. - № 4.
463. Чучин-Русов А.Е. Культурный плюрализм / Чучин-Русов А.Е. // *Общественные науки и современность*. - 1996. - № 2. - С. 165-175.
464. Чучин-Русов А.Е. Новый культурный ландшафт: постмодернизм или неоархаика / Чучин-Русов А.Е. // *Вопросы философии*. - 1999. - № 4.
465. Чучин-Русов А.Е. Политика как макрофеномен культуры / Чучин-Русов А.Е. // *Полис. Политические исследования*. - 1997. - № 4. - С. 97 - 115.
466. Швейцер А.Д. Введение в социолингвистику / Швейцер А.Д., Никольский Л.Б. - М., 1989.
467. Швейцер А.Д. Упадок и возрождение культуры. Избранное / Швейцер А.Д. - М.: Прометей, 1993. - 511 с.
468. Шиллз Э. Общество и общества: макросоциологический подход // *Американская социология* / Шиллз Э. - М., 1972. - С. 341 - 360.
469. Ширшов И.Е. Динамика культуры / Ширшов И.Е. – Минск, 1980.
470. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе / Штомпка П. // *Социс*. - 2001. - № 2.
471. Штомпка П. Социология социальных изменений / Штомпка П. - М., 1999.
472. Шульга М.О. Метаморфози українського суспільства. Коментарі соціолога / Шульга М.О. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003. – 261с.
473. Шуст Н.Б. Інноваційна діяльність молоді: сутність, структура, функції / Шуст Н.Б. - Вінниця: ВДМУ, 2001. - 223 с.

474. Щепанська Т. Процессы ритуализации молодежной субкультуры / Щепанська Т. // Советская этнография. - 1988. - № 5.
475. Щепанська Т.Б. Символика молодежной субкультуры: опыт этнографического исследования системы 1986-1989 гг. / Щепанська Т.Б. – С/Пб., 1993.
476. Щербина В.Н. Сетевые сообщества в ракурсе социологического анализа: опыт рефлексии становления «киберкоммуникативного континуума» / Щербина В.Н. - Бердянск, 2001. - 224 с.
477. Эко Умберто. От Интернета к Гуттенбергу: текст и гипертекст / Умберто Эко. - Internet. - # 6-7(10) [http://inter/net/ru\(10\)](http://inter/net/ru(10)).
478. Элиаде М. Миф о вечном возвращении / Элиаде М. – С/Пб., 1998.
479. Энциклопедический социологический словарь / [под. ред. Г.В.Осипова]. - М.: РАГ, 1995. - 935 с.
480. Юрженко Л. Логіка формування прогнозу культурного розвитку // Політичний процес в Україні: стан і проблеми: Зб. наук. праць Львів. держ. ун-ту / Юрженко Л. - Львів: Поїс, 1998. - С. 147 - 150.
481. Юрженко Л.В. Україна: альтернативи подальшого процесу соціокультурних трансформацій / Юрженко Л.В. // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. - 1999. - № 2. - С. 63 - 66.
482. Ядов В.А. Российское общество в политеоретической интерпретации / Владимир Александрович Ядов // Социологические чтения. – Вып. 1. – М., 1996.
483. Ядов В.А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности / Ядов В.А. // Мир России. – 1995. - № 3.
484. Ядов В.В. Социологический взгляд на перестройку культурно-просветительной работы / Ядов В.В. // Опыт и проблемы культурно-просветительного образования в СССР: Сб. науч. тр. - Л.: Ин-т культуры, 1988. - С. 23-27.

485. Языковая ситуация в Придунайском крае Одесской области Украины: 1993 - 1994 годы / Колесников А.А., Берестецкая Е.П., Кольцун Н.М., Топчий Л.Н. – Измаил: Измаильский педагогический институт, 1994. – 68 с.
486. Яновский Р.Г. Социальная динамика гуманитарных перемен / Яновский Р.Г. - К.: Книга и бизнес, 2001. - 434 с.
487. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс – М.: Республика, 1994. – 527 с.
488. Яськів Б.І. Релігія в контексті генези національної ідеї / Яськів Б.І. - К., 1996.
489. Banks M. Ethics: Anthropological Constructions / Banks M. - London; New York, 1996.
490. Bauman Z. Ethics of postmodern / Bauman Z. – London, 1993.
491. Filipiak. Sociologia kultury. Zarys zagadnień / Filipiak.- Lublin, 1996.
492. Foulquie P. et Saint-Jean R. Dictionnaire de la langue philosophique / Foulquie P. et Saint-Jean R. – Paris, 1969.
493. Hagege Cl. L’homme de paroles / Hagege Cl. – Paris, 1985.
494. Jameson F. Postmodernism of The Cultural Logic of Late Capitalism / Jameson F. – New York, 1991.
495. Kaplan D. A Culture Theory / Kaplan D., Manners R. – New York, 1972.
496. Kroeber A. Culture. A Critical Review of Concept and Definitions / Kroeber A., Kluckhohn C. – Harvard Univ., 1952.
497. Lyotard J.-F. La condition postmoderne: Rapport sur le savoir / Lyotard J.-F. – Paris: Minuit, 1979.
498. Lyotard J.-F. Le Differend / Lyotard J.-F. – Paris: Minuit, 1986.
499. Orth R.H. Prestigious Persons and Key Communicators || Military Propaganda / Orth R.H. – New York, 1982.
500. Pęczak M. Mały słownik subkultur młodzieżowych / Pęczak M. - Warszawa, 1992.

501. The Cultural Studies. Reader. Ed. Bu S. During. – London; New York, 1993.
502. The Nature of Culture. – Bochum, 1989.
503. Tizyhian E. Sociologism and ezistencialism / Tizyhian E. - Englewood, 1962.
504. Tizyhian E. Theoretical Sociology. Perspectives and developments / Tizyhian E. – New York, 1970.
505. Venda V.F. On the law mutual adaptation in man-machine and other systems. Trends in ergonomics. Human factors / Venda V.F. - Louisville-Amsterdam, 1986.

Додаток А

Південноукраїнський педагогічний
університет ім. К.Д. Ушинського

УЦКД

Опитано 93 експерти

Опитувальний лист експерта

„Соціокультурна трансформація в Україні: сьогодні і завтра”

Шановний колего!

У визначенні майбуття України важливе значення має фактор соціокультурних змін. З метою кращого їх розуміння звертаємось до Вас як відомого фахівця з проханням дати їх оцінку на сьогодні і в перспективі 2010 року. Прізвище вказувати не обов'язково. **Щиро вдячні Вам за участь у нашій роботі.**

В соціології прийнятий „термометр” оцінки різних явищ за традиційною п'ятибальною шкалою. Цікаво, що Л.М. Толстой любив ставити такі оцінки митцям та різним явищам художнього життя. Просимо і Вас оцінити хоч приблизно деякі характеристики культури в Україні сьогодні і в десятирічній перспективі їх можливих змін.

№ п/п	Середній бал	Предмет оцінки	Оцінка стану на сьогодні					% негативних оцінок	Оцінка стану на 2010 рік				
			1	2	3	4	5		+ покращиться	- погіршиться	Не зміниться	Різниця + і -	Не відповіли
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	2,91	Стан, рівень роботи закладів освіти	2,15	22,58	56,99	18,2	0	24,7	46,23	12,9	34,4	33,33	6,5
2	2,84	Рівень релігійності населення	5,38	29,03	44,09	19,3	2,15	34,41	40,8	7,5	44	33,33	7,7
3	2,10	Культура дозвілля	13,98	61,29	21,51	2,15	0	75,28	44	13,9	35,4	30,1	10,1
4	2,22	Стан моральності	23,7	33,33	39,78	3,23	0	57	19,3	25,8	44	-6,5	10,9
5	3,32	Вестернізація (західнізація) культури	1,08	18,28	33,9	35,5	11,83	19,36	45,1	15	31,1	29,9	7,8

Продовження додатку А

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
6	2,62	Рівень освоєння української культури	3,2	30,11	51,61	9,68	0	38,7	61,2	7,5	20,4	53,7	10,9
7	3,56	Рівень освоєння російської культури	1,08	8,6	33,33	41,9	13,98	9,7	9,6	31,1	50,5	-21,5	8,8
8	2,09	Поширеність східних культур серед населення	29,03	40,86	19,35	8,6	1,08	69,9	24,7	6,4	58	18,3	10,9
9	3,31	Інерційність свідомості населення	4,3	12,9	38,71	30,1	14	17,2	13,9	19,3	52,6	-5,4	14,2
10	2,42	Динамічність свідомості населення	12,53	37,63	39,78	8,6	1,08	50,16	40,8	7,5	39,7	33,33	12
11	2,66	Міра поширення культури недержавним шляхом	4,3	25,81	47,94	18,2	4,15	30,1	64,5	6,4	17,2	58,1	11,9
12	2,63	Рівень поширеності української культури серед населення	8,6	27,96	52,69	7,53	2,15	36,5	60,2	8,6	23,6	51,6	51,6
13	2,99	Відношення основної маси населення міста до політики ширшого функціонування української культури	4,3	20,43	48,39	20,43	5,38	24,7	46,2	8,6	36,5	38,6	8,7
14	2,71	Готовність населення до культурних Інновацій	8,6	33,33	36,56	16,1	4,3	41,9	54,8	3,2	32,2	51,6	9,8
15	3,56	Необхідність протекціонізму у забезпеченні функціонування української культури	9,68	13,98	17,20	29,03	30,11	23,6	37,6	6,4	43	31,2	13
16	2,28	Рівень культурного обслуговування державними закладами культури	17,2	40,86	34,41	6,45	0	58,06	37,6	15	39,7	22,6	7,7
17	2,26	Рівень доступності професійного мистецтва	20,43	36,56	27,96	10,7	4,08	57	35,4	17,2	36,5	18,2	9,9
18	2,53	Рівень умов для забезпечення освоєння народної культури, фольклору громадянами, потреб громадян	13,98	37,63	32,26	13,98	2,15	51,6	35,4	15	41,9	20,4	7,7
19	2,24	Міра людської солідарності у взаємовідносинах громадян	16,6	37,63	37,63	7,53	0	53	25,8	30,1	34,4	-4,3	9,7

Продовження Додатку А

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
20	1,78	Рівень культури владних структур	41,94	37,63	20,43	0	0	72,6	36,5	16,1	38,7	20,4	8,7
21	2,37	Стан повсякденної культури громадян	11,83	37,63	48,39	1,08	0	49,4			44	8,7	10,7
22	2,26	Сформованість і вплив культурної еліти на вирішення проблеми культури	17,2	46,24	31,18	4,30	1,08	63,4	38,7	8,6	44	33,5	11,8
23	2,41	Рівень політичної культури громадян	13,98	30,11	46,09	8,6	0	44,1	56,9	7,5	25,8	49,4	9,8
24	2,26	Рівень економічної, виробничо-ринкової культури громадян	8,6	40,86	40,86	9,23	0	49,4	51,6	0	32,2	51,6	16,2
25	2,33	Рівень художньо-естетичної культури громадян	8,6	49,46	37,63	3,23	0	58	36,5	10,7	39,7	25,8	13,1
26	2,23	Відповідність інфраструктури культурних закладів запитам громадян	20,43	39,78	36,56	3,23	0	60,2	37,6	16,1	37,6	21,5	8,7
27	2,58	Перспективність позитивного впливу релігії на культуру	13,98	31,18	34,41	12,90	5,38	44,2	35,4	8,6	46,2	26,8	9,8
28	2,57	Набуття культурної самобутності населенням	10,75	33,33	44,09	11,83	0	44,1	36,5	6,4	46,2	30,1	10,9
29	2,4	Рівень поширеності елітарної (високої, професійної) культури	23,66	47,31	25,81	2,15	0	7	31,1	10,7	48,3	20,4	9,9
30	3,32	Рівень поширеності (середньої, нормативної) масової культури	0	13,98	43,01	34,41	7,53	14	41,9	8,6	38,7	32,3	10,8
31	3,87	Рівень поширеності кітч, вульгаризованої, низької, масової культури	6,45	3,23	21,51	34,41	34,41	9,7	35,4	24,7	29	10,7	10,9
32	2,75	Рівень поширеності традиційної народної культури	7,53	30,11	46,24	17,20	0	37,6	31,1	19,3	39,7	21,8	9,9
33	2,37	Рівень реформованості культурної сфери щодо потреб її розвитку	12,9	44,09	33,33	7,53	1,08	57	48,3	5,3	36,5	43	9,9

Продовження Додатку А

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
34	2,37	Стан культурного життя	10,75	40,86	40,86	5,38	0	51,6	39,7	9,6	38,7	30,1	12
35	2,34	Стан художнього життя	12,9	39,78	38,71	6,45	0	52,6	39,7	6,4	40,8	33,3	12,1
36	2,3	Стан духовності	16,13	40,86	39,78	3,23	0	57	37,6	7,5	44	30,1	9,9
37	3,56	Культурний потенціал	1,08	11,83	25,81	41,94	17,2	12,9	44	16,1	29	27,9	9,9
38	2,43	Стан інформатизації та комп'ютеризації	16,13	31,18	37,63	12,9	0	47,3	74,1	3,2	11,8	70,9	14,1
39	2,51	Рівень зберігання культурної спадщини	9,68	36,56	44,09	7,53	1,08	45,2	40,8	11,8	36,5	29	8,2
40	2,51	Культурна спадкоємність поколінь	10	34,41	45,09	8,60	1,08	43,3	23,6	25,8	39,7	-2,2	10,9
41	2,31	Рівень роботи державних закладів культури	19,35	33,33	44,09	3,23	0	52,7	35,4	6,4	48,3	29	9,9
42	2,48	Культурна активність населення	6,45	44,09	40,86	6,45	1,08	50,4	46,2	10,7	34,4	35,5	8,7
43	2,63	Рівень культурних потреб населення	9,68	30,11	39,48	15,05	5,38	39,8	43	7,5	36,5	36,5	13
44	3,03	Рівень відкритості української культури	9,68	17,2	30,96	30,2	11,83	26,9	50,5	5,3	31,1	45,2	13,1
45	2,76	Рівень роботи недержавних закладів культури	5,38	30,11	47,31	11,83	4,3	35,5	61,2	2,1	25,8	59,1	10,9
46	2,48	Національно-культурна тотожність	8,6	29,03	53,7	6,45	2,15	37,6	44	9,6	33,3	34,4	13,1
47	2,29	Стан культурного просвітництва	11,83	47,31	36,56	3,23	0	59,1	41,9	7,5	38,7	34,4	11,9
48	2,37	Ефективність виконання закону про державну мову	15,05	37,63	39,78	5,38	1,08	52,6	40,8	9,6	36,5	31,2	13,1
49	2,09	Рівень культурних програм місцевого телебачення	24,73	44,09	29,03	2,15	0	68,8	45,1	9,6	34,4	35,5	10,9
50	2,59	Рівень культурних програм місцевого радіомовлення	11,83	27,96	43,01	12,9	2,15	40,8	44	5,3	39,7	38,7	11
51	2,33	Рівень національно-культурної ідентичності молоді	8,6	41,94	47,09	2,15	0	50,5	45,1	11,8	32,2	33,3	10,9

Продовження Додатку А

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
52	3,70	Рівень вестернізації (західнізації) молоді	1,08	8,6	23,66	47,31	18,28	9,6	47,3	13,9	29	33,4	9,8
53	2,37	Рівень менеджменту в сфері культури	10,75	34,41	49,16	5,38	0	45,1	56,9	4,3	26,8	52,6	12
54	2,15	Рівень розвитку засад громадського суспільства і самоврядування	21,51	38,71	33,11	6,45	0	60,2	55,9	6,4	26,8	49,5	10,9
55	2,53	Рівень трансформації способу життя	8,6	32,26	47,09	11,83	0	40,7	53,7	3,2	32,2	50,5	10,9

Додаток Б

Південноукраїнський педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського
 Опитано 134 учасники V міжнародного конгресу українців

Опитувальний лист експерта**„Соціокультурна трансформація в Україні за роки незалежності”****Шановний колего!**

У визначенні майбуття України важливе значення має фактор соціокультурних змін. З метою кращого їх розуміння звертаємось до Вас як відомого фахівця з проханням дати їх оцінку на сьогодні і в перспективі 2010 року. Прізвище вказувати необов'язково.

Щиро вдячні Вам за участь у нашій роботі.

Оцініть зміни в окремих сферах і напрямках культури в Україні за роки незалежності, роблячи відмітки або в одній графі („Не відбулося змін”) або у 2-3 графах в залежності від предмету оцінки.

Дані в %

№ п/п	Предмет оцінки	Відбулися зміни										Середній бал модернізаційних і традиційних змін	Різниця між впливами модернізаційного і традиційного характеру	Показники поступу в цілому		Не відбулося змін	Різниця між пунктами 15 і 16
		Модернізаційні західного зразка в %				Середній бал модернізаційних змін	Традиціоналістські, загально-відновлювального характеру в %				Середній бал змін національно-відновлювального характеру			Переважно зросли %	Переважно знизилися %		
		Радикальні	Суттєві	Помітні	Ледь помітні		Радикальні	Суттєві	Помітні	Ледь помітні							
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1.	Освіта	0	21,1	38	40,9	2,78	2	9,4	49,6	39	2,65	2,7	0,13	61	39	5,9	22
2.	Релігія	12,9	22,6	39,7	24,6	2,93	9,8	27	35,5	27,8	3,39	3,16	-0,46	92,7	7,3	3,2	85,4
3.	Мораль	15	27,2	35	22,8	3,38	6,4	11,9	28,9	52,8	2,7	3,04	0,68	27,7	72,3	8,2	-44,6
4.	Дозвілля	15,1	31,6	29,7	23,6	2,96	2,4	27,8	23,4	46,4	2,5	2,73	0,46	35,5	64,5	8,2	-29

Продовження додатку Б

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
5.	Вестернізація (західнізація) культури	7,6	34,6	40,9	16,6	3,22	5,1	13,6	34,5	46,8	2,78	3	0,44	77,7	22,3	4,5	55,4
6.	Освоєння української культури громадянами	0	2,6	40,6	57	3,1	1	10	46,1	43	2,7	2,9	0,4	66,4	33,6	10	32,8
7.	Поширеність російської культури	19,2	14,2	46	20,6	3,3	4,6	17,8	50,9	26,7	2,95	3,13	0,35	57,7	42,3	6,7	15,4
8.	Динамічність свідомості населення	3,8	13,7	53,5	28,7	2,86	1	9	54,7	35,8	2,87	2,86	-0,01	74	26	9	58
9.	Відновлення традицій, традиціоналізація української культури	7	13,5	41,1	38	2,82	3,3	17,9	42,6	36	2,78	2,8	0,04	82	18	4,5	64
10.	Поширеність укр. культури	1,4	20,4	42,2	35,6	2,88	0,8	12,8	43,7	42,7	2,8	2,8	0,08	76,4	23,6	8,9	52,8
11.	Протекціонізм щодо української культури	0	6,6	28,7	63,9	2,63	0	14	23,2	62,5	2,61	2,62	0,02	50	50	15,7	0
12.	Готовність населення до культурних інновацій	0	9,5	44	46,4	2,52	0	8	42,9	48,9	2,64	2,58	-0,12	61	39	12,7	22
13.	Обслуговування потреб громадян державними закладами	4,4	4,4	31,2	60	2,39	0	10,6	28,2	61,9	2,42	2,4	-0,03	32,9	67,1	16,4	-34,2
14.	Умови для освоєння народної культури	0	11,5	35,3	53,1	2,56	0	6,8	30,3	62,9	2,26	2,41	0,3	51,3	48,7	11,2	2,6
15.	Модернізація української культури	5,4	12,8	38,2	43,6	2,84	1,8	6,7	44,6	47,1	2,56	2,7	0,28	68,3	31,7	8,9	36,6
16.	Повсякденна культура громадян	5,2	11	34	49,2	2,58	0	4,4	27,6	67,8	2,41	2,49	0,17	38,9	61,1	7,2	-22
17.	Етнічна культура	2,5	14,1	26,8	56,2	2,75	0	15,6	35,9	48,5	2,46	2,6	0,29	59	41	10,4	18
18.	Професійне мистецтво	7	22,9	42,3	27,7	3,16	1,9	26,5	33,5	32,2	2,83	2,83	0,65	56	44	9	12
19.	Художньо-естетична культура громадян	2,5	3,2	24,4	70,1	2,48	1,2	6,2	22	70,6	2,44	2,44	0,04	37,5	62,5	14,2	-24,7
20.	Набуття самобутності українською культурою	6	7,5	36,3	50	2,76	3,7	9,2	41,6	45,1	2,74	2,75	0,02	61,5	38,5	20	23
21.	Елітарна (висока) культура	9,7	13,8	28,1	48,3	2,86	4,4	3,4	30,2	61,1	2,54	2,7	0,32	48,3	41,7	16,4	6,6
22.	„Середня” нормативна масова культура	12,8	15,2	38	34	3,1	1,8	14,2	33	51	2,66	2,88	0,44	41,5	58,5	17,2	-17

Продовження додатку Б

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
23.	Кітч, низька маскультура	33,2	27,6	22,1	17,1	3,71	4	21,2	38,5	36,3	2,82	3,26	0,89	64,6	35,4	10,4	29,2
24.	Реформованість культ. сфери	1,1	10	28	60,9	2,53	0	11,1	34,7	54	2,84	2,68	-0,31	54,7	45,3	25	9,7
25.	Культурне життя суспільства	3,2	15,8	30	51	2,78	0	10,3	40,5	48,9	2,5	2,64	0,28	37,2	62,8	11	-25,6
26.	Художнє життя суспільства	1,9	13	35,8	49,5	2,66	0	7,9	32,3	59,8	2,55	2,6	0,11	33,9	62,1	17	-32,2
27.	Стан духовності	7	11	42	40	2,85	0,8	13,7	32,6	52,9	2,7	2,77	0,15	30,7	69,3	13	-38,6
28.	Культур. потенціал України	0	14	45,5	40,5	2,57	5,7	21,5	38,5	34	2,85	2,61	-0,28	52,3	47,7	14	4,6
29.	Інформатизація та комп'ютеризація	14,2	35,7	42	8,1	3,46	13,6	15,2	43,6	27,3	3,27	3,36	0,19	94,6	5,4	0	89,2
30.	Держ. заклади культури	1,6	6	24,8	67,5	2,33	0	4,5	42,9	52,6	2,3	2,3	0,03	28,7	71,3	22	-42,6
31.	Культурні потреби населення	5,3	21,4	50,5	22,8	3,21	7,7	20,1	40,2	32	2,8	3	0,41	49	51	20	-2
32.	Культурна активність населення	8,1	6,7	35,1	50	2,61	4,4	11,5	30,4	53,7	2,7	2,65	-0,11	41	59	18	0
33.	Цінності та ціннісні орієнтації населення	10,2	16,7	45,1	28	3,19	4,7	17,2	38,9	38,6	2,84	3	0,35	41,7	58,3	8	-16,6
34.	Культурні зв'язки України зі західною діаспорою	12,1	34,8	39,6	13,2	3,47	8,1	30,7	49,1	12,8	3,43	3,45	0,04	82	18	5	64
35.	Культурні зв'язки України із східною діаспорою	6,1	15,9	38,7	39,6	2,8	1,2	10	36,1	52,7	2,57	2,68	0,23	61,2	38,8	17	22,4
36.	Україністика	10,6	10,9	50,6	27,9	3,1	13,6	20,5	46,4	19,3	3,5	3,3	-0,4	83,1	16,9	5	66,2
37.	Українознавство	6	21	48,5	24,4	3,06	8,2	22,5	48,8	20,5	3,55	3,25	-0,49	81,2	18,8	6	62,4

Продовження додатку Б

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
38	Укр. культура в цілому	6,8	11,8	50,8	30,6	2,84	11,4	17,3	44,5	26,5	3	2,92	-0,16	64,2	35,8	6	28,4
39	Недержавні заклади культури	12,9	19,2	38	30,1	2,96	10,3	16,1	31,7	42	2,95	2,96	0,01	80	20	14	60
40	Національно-культурна самоідентифікація громадян	6,4	19,9	39,7	34,3	3,02	2,2	16,8	35,9	45,1	2,76	2,89	0,26	83,5	16,5	11	67
41	Вестернізація культури молоді	32,3	21,1	36,5	10,1	3,95	6,6	16	35,7	41,7	3,2	3,57	0,75	84,2	15,8	7	68,4
42	Засади громадянського суспільства і самоврядування	1,4	4,7	27,8	66,8	2,37	0	4,9	29	66,1	2,34	2,36	0,03	69,6	30,4	31	39,2
43	Культура владних структур	8,7	6,6	22	62,5	2,6	0	11,6	14	74,4	2,4	2,5	0,2	40	60	27	-20
44	Визнання української культури в світі	0,8	5,7	26	68,28	2,52	5,2	5,5	24,3	64,1	2,66	2,59	-0,14	76,7	23,3	19	53,4
45	Поширення української культури в світі	0,8	1,1	35,1	63,1	2,4	0	9,2	19,4	71,1	2,48	2,44	-0,04	74,6	25,4	10	49,2
46	Внесок української культури в світову культуру	2,7	11,2	35,3	50,7	2,64	3,2	10,4	33,3	53	2,7	2,67	-0,06	72	28	34	44
47	Соц. статус української культури	0	0	31,7	68,3	2,32	0	1,8	41,9	56,3	2,57	2,44	-0,25	49,2	50,8	24	-1,6
48	Соц. престиж української культури	0	0	32,5	67,5	2,3	0	12,4	31,4	56,1	2,58	2,44	-0,28	54,3	45,7	21	8,6
49	Перспективи розвитку української культури	2,2	15,8	49	33	2,9	7	19,5	37,2	36,3	2,85	2,87	0,05	62	38	14	24
50	Культура в регіонах	2	4	54,1	40,6	2,6	0	16,5	53,2	29,8	2,86	2,73	-0,26	58,6	41,4	18	17,2
51	Постмодернізаційні тенденції в українській культурі	4,8	13	37	45,3	2,75	2	4,9	45,9	47,2	2,6	2,77	0,15	88,4	11,6	14	76,8
52	Стан ментальності українців	1,6	5,6	42,6	49,8	2,5	0,9	6	63	30,1	2,8	2,65	-0,3	68	32	23	36
53	Доступність закладів культури громадянам	1,8	9,1	21,9	67,3	2,45	2,6	5,2	49	42,9	2,7	2,57	-0,25	22,5	77,5	18	53

* У „Показниках поступу в цілому” від кількості (100%) тих, хто визнає зміни, підраховувалось відсоткове співвідношення тих, хто їх оцінює як такі, що знижуються та зростають.

Додаток В

Південноукраїнський педагогічний
університет ім. К.Д. Ушинського

Опитано 40 експертів
м. Одеси

Опитувальний лист експерта „Соціокультурна трансформація в Одесі: сьогодні і завтра”

Шановний колего!

У визначенні майбуття України важливе значення має фактор соціокультурних змін в регіонах. Своїми особливостями характеризуються культурні трансформації в Одесі.

З метою кращого їх розуміння звертаємось до Вас як відомого фахівця з проханням дати їх оцінку на сьогодні і в перспективі 2010 року. Щиро вдячні Вам за участь у нашій роботі.

В соціології прийнятий „термометр” оцінки різних явищ за традиційною п'ятибальною шкалою. Цікаво, що Л.М. Толстой любив ставити такі оцінки митцям та різним явищам художнього життя. Просимо і Вас оцінити хоч приблизно деякі характеристики культури в Україні сьогодні і в десятирічній перспективі їх можливих змін.

№ п/п	Середній бал	Предмет оцінки	% негативних оцінок	Оцінка стану на сьогодні					Оцінка стану на 2010 рік			
				1	2	3	4	5	+ покращиться (зростає)	- погіршиться	Не зміниться	Різниця негативних і позитивних оцінок
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	3,1	Стан, рівень роботи закладів освіти	20	5	15	57,5	20	2,5	40	20	40	20
2	3,1	Рівень релігійності населення	27,5	5	22,5	27,5	40	5	32,5	25	42,5	7,5
3	3,1	Культура дозвілля	30	7,5	22,5	37,5	20	12,5	45	30	25	15
4	2,1	Стан моральності	70	20	50	27,5	2,5	0	15	55	27,5	-40
5	3,6	Вестернізація (західнізація) культури	10	0	10	27,5	47,5	15	60	12,5	27,5	47,5
6	3	Рівень освоєння української культури	35	7,5	27,5	25	37,5	2,5	62,5	2,5	35	-60
7	3,3	Рівень освоєння російської культури	20	5	15	35,5	32,5	12,5	10	45	45	-35

Продовження додатку В

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
8	3,2	Вплив східних культур	30	5	25	22,5	32,5	15	47,5	5	47,5	42,5
9	3,3	Інерційність свідомості населення	7,5	2,5	5	50	32,5	10	27,5	20	52,5	7,5
10	3	Динамічність свідомості населення	30	2,5	27,5	47,5	22,5	0	42,5	12,5	45	30
11	3,9	Міра поширення культури недержавним шляхом	7,5	2,5	5	27,5	30	35	65	2,5	32,5	62,5
12	2,6	Рівень поширеності української культури серед населення	42,5	15	27,5	35	22,5	0	55	10	35	45
13	2,7	Ставлення основної маси населення міста до політики ширшого функціонування української культури	45	15	30	35	20	0	40	12,5	47,5	27,5
14	3,4	Готовність населення до культурних інновацій	30	7,5	22,5	37,5	22,5	10	67,5	5	27,5	62,5
15	3,4	Необхідність протекціонізму у забезпеченні функціонування української культури	12,5	2,5	10	50	22,5	15	42,5	12,5	45	30
16	2,6	Рівень культурного обслуговування державними закладами культури	40	17,5	22,5	40	20	0	42,5	30	27,5	12,5
17	2,9	Рівень доступності професійного мистецтва	40	12,5	27,5	27,5	25	7,5	47,5	10	42,5	37,5

Продовження додатку В

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
18	2,6	Рівень умов для забезпечення освоєння народної культури, фольклору громадянами, потреб громадян	45	15	30	35	17,5	2,5	52,5	10	37,5	42,5
19	2,7	Міра людської солідарності у взаємовідноси-нах громадян	42,5	10	32,5	40	12,5	5	30	25	45	5
20	2,2	Міра культури владних структур	52,5	25	27,5	42,5	2,5	2,5	32,5	30	37,5	2,5
21	2,5	Стан повсякденної культури громадян	50	15	35	45	5	0	35	35	30	0
22	2,8	Сформованість і впливовість культурної еліти міста	42,5	2,5	40	30	2,5	2,5	47,5	12,5	40	35
23	2,6	Рівень політичної культури громадян	42,5	10	32,5	45	12,5	0	45	17,5	37,5	27,5
24	2,9	Рівень економічної, виробничо-ринкової культури громадян	25	12,5	12,5	45	27,5	2,5	57,5	17,5	25	40
25	2,5	Рівень художньо-естетичної культури громадян	47,5	20	27,5	37,5	15	0	55	17,5	27,5	37,5
26	2,6	Відповідність інфраструктури культурних закладів міста запитам громадян	35	15	20	52,5	12,5	0	47,5	12,5	40	35
27	3	Перспективність позитивного впливу релігії на культуру	40	17,5	22,5	22,5	32,5	5	32,5	17,5	50	15
28	3,2	Набуття культурної самобутності Одеським регіоном	17,5	17,5	0	47,5	30	5	37,5	15	47,5	22,5
29	2,8	Рівень поширеності елітарної (високої, професійної) культури	37,5	10	27,5	35	27,5	0	42,5	15	42,5	27,5

Продовження Додатку В

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
30	3,4	Рівень поширеності (середньої, нормативної) масової культури	22,5	0	22,5	35	20	22,5	45	17,5	37,5	27,5
31	4,2	Рівень поширеності кїтчу, вульгаризованої, низької, масової культури	15	2,5	12,5	7,5	22,5	55	45	20	35	25
32	2,5	Рівень поширеності традиційної народної культури	57,5	12,5	45	27,5	10	5	42,5	17,5	40	25
33	2,6	Рівень реформованості культурної сфери щодо потреб її розвитку	42,5	5	37,5	42,5	15	0	50	15	35	35
34	2,9	Стан культурного життя міста	27,5	7,5	20	50	17,5	5	52,5	20	27,5	32,5
35	2,8	Стан художнього життя міста	40	10	30	35	25	0	42,5	12,5	45	30
36	2,6	Стан духовності	42,5	10	32,5	45	10	2,5	42,5	27,5	30	25
37	4,3	Культурний потенціал міста	2,5	0	2,5	27,5	30	40	52,5	10	37,5	42,5
38	3,9	Стан інформатизації та комп'ютеризації	7,5	0	7,5	22,5	42,5	27,5	80	5	15	75
39	2,9	Рівень зберігання культурної спадщини в місті	32,5	2,5	30	47,5	15	5	35	22,5	42,5	12,5
40	2,7	Культурна спадкоємність поколінь	45	7,5	37,5	37,5	10	7,5	25	37,5	37,5	- 12,5
41	2,6	Рівень роботи державних закладів культури міста	37,5	17,5	20	45	17,5	0	35	20	45	15
42	2,9	Культурна активність населення	22,5	2,5	20	62,5	12,5	2,5	47,5	15	37,5	32,5
43	3,5	Рівень культурних потреб населення	17,5	2,5	15	37,5	25	20	55	15	30	40

Продовження додатку В

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
44	2,6	Можливість впливу української культури на інші культури в місті	50	17,5	32,5	32,5	10	7,5	32,5	15,5	50	17
45	3,2	Рівень роботи недержавних закладів культури	30	5	25	27,5	30	12,5	65	17,5	17,5	47,5
46	3,2	Міра модернізованості культурного середовища міста	25	2,5	22,5	35	32,5	7,5	62,5	5	32,5	57,5
47	2,9	Стан культурного просвітництва	17,5	10	17,5	45	27,5	0	57,5	15	27,5	42,5
48	2,8	Ефективність виконання закону про державну мову	37,5	17,5	20	40	15	7,5	50	10	40	40
49	2,5	Рівень культурних програм Одеського телебачення	45	22,5	22,5	27,5	22,5	2,5	51,5	20,5	28,2	31
50	3	Рівень культурних програм Одеського радіомовлення	27,5	15	12,5	40	27,5	5	55	17,5	27,5	27,5
51	2,7	Рівень національно-культурної ідентичності молоді	42,5	10	32,5	40	12,5	2,5	40	20	40	20
52	3,8	Рівень вестернізації (західнізації) молоді	7,5	2,5	5	27,5	42,5	22,5	55	15	30	40
53	3,2	Рівень менеджменту в сфері культури	27,5	2,5	25	32,5	27,5	12,5	61,5	15,5	23	46

Додаток Д

Українська музика в період соціокультурної трансформації
 Опитано 35 композиторів і
 25 критиків і музикознавців

Таблиця № 1

№ п/п	Предмет оцінки Фактори стану музичного життя		Оцінка					Середній бал
			1	2	3	4	5	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Активність композиторської творчості та іншої академічної музики	Композитори	2,7	5,4	32,4	37,8	21,6	3,7
		Критики	0	4,5	22,7	59,1	9,1	3,74
		Разом	1,7	5,1	22,7	47,5	16,9	3,72
2	Активність композиторської творчості в жанрах поп-музики, естрадної музики в Україні	Композитори	19,4	22,6	28,8	12,9	22,6	2,96
		Критики	14,3	23,8	22,6	9,5	28,6	3,14
		Разом	17	22,6	23,8	13,2	24,5	3,05
3	Стан концертного життя естрадної музики в Україні	Композитори	17,6	17,6	22,6	17,6	17,6	3
		Критики	10	30	29,4	15	15	2,95
		Разом	14,5	21,8	30	16,4	16,4	2,98
4	Стан концертного життя академічної музики в Україні	Композитори	18,9	21,6	30,9	24,3	8,1	2,81
		Критики	9,1	13,6	27	36,4	0	3,04
		Разом	15	18,3	40,9	28,3	5	2,9
5	Ставлення більшості Ваших колег до професійної критики	Композитори	17,1	28,6	33,3	17,1	11,4	2,77
		Критики	0	28,6	25,7	19	14,3	3,19
		Разом	10,5	28,1	38,1	17,5	12,3	2,92
6	Соціальний престиж Вашої професії	Композитори	38,9	25	31,6	11,1	2,8	2,13
		Критики	27,3	27,3	18,2	22,7	4,5	2,8
		Разом	33,9	25,4	22	15,3	3,4	2,28
7	Умови Вашого творчого зростання	Композитори	27,3	21,2	36,4	12,1	3	2,42
		Критики	21,1	15,8	31,6	21,1	10,5	2,84
		Разом	24,5	18,9	35,8	15,1	5,7	2,58
8	Рівень музичної культури публіки	Композитори	19,4	19,4	44,4	11,1	5,6	2,63
		Критики	15,8	47,4	21,1	15,8	0	2,36
		Разом	17	30,4	35,7	12,5	3,6	2,53
9	Ваш інтерес до політики	Композитори	25	19,4	11,1	25	19,4	2,94
		Критики	4,5	9,1	22,7	40,9	22,7	3,68
		Разом	16,9	16,9	15,3	30,5	20,3	3,2
10	Рівень музичної критики сьогодні	Композитори	31,4	17,1	28,6	20	2,9	2,45
		Критики	4,8	19	33,3	42,9	0	3,14
		Разом	21,1	17,5	29,8	29,8	1,8	2,73
11	Умови творчого зростання молодих Композиторів	Композитори	41,7	16,7	33,3	8,3	0	2,08
		Критики	10	40	30	20	0	2,6
		Разом	29,8	24,6	31,6	14	0	2,29
12	Соціально-правова захищеність Вашої професії	Композитори	75	13,9	8,3	2,8	0	1,38
		Критики	45	35	15	5	0	1,8
		Разом	63,2	21,1	10,5	5,3	0	1,57

Продовження таблиці № 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
13	Перспективи Вашого творчого зростання	Композитори	18,8	31,3	21,9	21,9	6,3	2,65
		Критики	12,5	18,8	43,8	12,5	12,5	2,93
		Разом	16,3	26,5	26,6	20,4	8,2	2,77
14	Рівень поширення сучасної української музики на радіо	Композитори	38,9	19,4	19,4	11,1	11,11	2,36
		Критики	9,5	33,3	47,6	9,5	0	2,57
		Разом	27,6	24,1	31	10,3	6,9	2,44
15	Рівень поширення сучасної української музики на телебаченні	Композитори	51,4	29,7	27	5,4	10,8	1,94
		Критики	59,1	18,2	22,7	0	0	1,63
		Разом	53,3	25	11,7	3,3	6,7	1,85
16	Рівень поширення класичної української музики на радіо та телебаченні	Композитори	36,1	36,1	19,4	5,6	2,8	2,02
		Критики	45,5	22,7	31,8	0	0	1,86
		Разом	39	32,2	23,7	3,4	1,7	1,96
17	Рівень пропаганди народної музичної та пісенної культури на А) радіо	Композитори	22,2	19,4	33,3	22,2	2,8	2,63
		Критики	9,5	28,6	42,9	14,3	4,8	2,76
		Разом	17,2	24,1	36,2	19	3,4	2,67
18	б) телебаченні	Композитори	27	37,8	29,7	2,7	2,7	2,16
		Критики	38,1	28,6	28,6	4,8	0	2
		Разом	30,5	35,6	28,8	3,4	1,7	2,1
19	Рівень виконавчої культури академічної музики	Композитори	5,4	8,1	24,3	51,4	10,8	3,54
		Критики	0	5	10	50	35	4,1
		Разом	3,4	6,9	19	50	20,7	3,77
20	Рівень виконавчої культури естрадної музики	Композитори	32,4	32,4	26,5	8,8	0	2,11
		Критики	-	42,9	31,8	4,8	0	2,33
		Разом	25	35,7	30,4	8,9	0	2,23
21	Рівень музичного менеджменту	Композитори	51,5	27,3	21,2	0	0	1,69
		Критики	16,7	50	16,7	5,6	11,1	2,44
		Разом	38,5	34,6	21,2	1,9	3,8	1,98
22	Задоволеність Вашою професією	Композитори	2,8	0	11,1	19,4	66,7	4,47
		Критики	4,8	0	23,8	23,8	47,6	4,09
		Разом	3,4	0	15,5	20,7	60,3	4,34
23	Професійна атмосфера у Вашому творчому об'єднанні	Композитори	8,3	8,3	38,9	27,8	16,7	3,36
		Критики	0	0	21,1	26,3	52,6	4,31
		Разом	5,4	5,4	32,1	26,8	30,4	3,71
24	Визнання Вашої творчості мистецтвознавчою критикою	Композитори	17,1	2,9	33,4	31,4	17,1	3,28
		Критики	6,3	12,5	62,5	18,8	0	3,93
		Разом	0	6,3	12,5	62,5	18,8	3,5
25	Визнання Вашої творчості колегами	Композитори	8,6	5,7	17,1	15,7	27,9	3,68
		Критики	0	0	17,5	52,9	29,4	4,11
		Разом	5,7	3,8	17	49,1	24,5	3,83
26	Визнання Вашої творчості громадськістю, публікою	Композитори	11,1	8,3	22,2	41,7	10,7	3,44
		Критики	22,2	-	27,8	27,2	22,2	3,27
		Разом	14,5	5,5	23,6	38,2	18,2	3,4
27	Визнання Вашої творчості керівництвом спілки, адміністрацією, владою	Композитори	5,9	17,6	23,5	29,4	23,5	3,47
		Критики	11,8	5,9	17,6	41,2	23,5	3,58
		Разом	7,7	13,5	21,2	34,6	23,1	3,51

Продовження таблиці № 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
28	Рівень художньої вимогливості публіки	Композитори	13,9	22,2	41,7	19,4	2,8	2,75
		Критики	5,3	47,4	31,6	10,5	5,3	2,63
		Разом	10,7	30,4	39,3	16,1	3,6	2,71
29	Рівень відносин композитор-публіка	Композитори	29,4	14,7	26,5	20,6	8,8	2,64
		Критики	16,7	16,7	55,6	11,1	-	2,61
		Разом	24,5	15,1	37,7	17	5,7	2,64
30	Рівень відносин композитор-критика	Композитори	32,4	23,5	26,5	11,8	5,9	2,35
		Критики	15,8	26,3	42,1	15,8	-	2,57
		Разом	25,9	25,9	31,5	13	3,7	2,42
31	Рівень відносин композитор-концертні організації, виконавці	Композитори	25	30,6	25	13,9	5,6	2,44
		Критики	15,8	42,1	42,1	0	0	2,26
		Разом	21,4	33,9	32,1	8,9	3,6	2,39
32	Бажання наслідування Вашої професії дітьми, онуками	Композитори	45,5	12,1	15,2	12,1	15,2	2,39
		Критики	47,6	23,8	14,3	9,5	4,8	2
		Разом	45,5	16,4	16,4	10,9	10,9	2,25
33	Міра реалізації Ваших творчих задумів і сподівань	Композитори	11,4	25,7	40	22,9	0	2,74
		Критики	9,1	13,6	40,9	13,6	22,7	3,27
		Разом	10,3	20,7	39,7	20,7	8,6	2,96
34	Ваша участь у громадському і політичному житті	Композитори	42,9	2,9	31,4	17,1	5,7	2,4
		Критики	4,5	3,8	36,4	18,2	9,1	2,95
		Разом	27,6	13,8	32,8	17,2	8,6	2,65
35	Інтерес публіки до естрадної музики	Композитори	2,9	2,9	2,9	35,3	55,9	4,38
		Критики	5	5	5	55	30	4
		Разом	3,6	3,6	3,6	43,6	45,5	4,23
36	Інтерес публіки до академічної музики	Композитори	40	11,4	34,3	11,4	2,9	2,25
		Критики	15	25	35	15	10	2,8
		Разом	3,6	3,6	3,6	43,6	45,5	
37	Рівень відносин музична організація-виконавець	Композитори	15,6	34,4	25	25	0	2,59
		Критики	11,8	35,3	41,2	5,9	5,9	2,58
		Разом	14	34	30	20	2	2,58
38	Участь Національної спілки композиторів у музичному вихованні, підготовці публіки	Композитори	30,6	33,3	16,7	11,1	8,3	2,33
		Критики	15,8	31,6	22,1	26,3	5,3	2,73
		Разом	25	32,1	17,9	17,9	7,1	2,5
39	Ваш творчий стан	Композитори	11,8	8,8	8,8	47,1	23,5	3,61
		Критики	0	5	20	50	25	3,95
		Разом	7,3	7,3	12,7	49,1	23,6	3,74

Труднощі і проблеми розвитку сучасної української музики

№ п/п		Композитори	Критики
1	Недооцінка державою ролі музики в житті суспільства	75,7	90,9
2	Концертні організації, філармонії надто комерціалізуються, втрачають свою творчу позицію	56,8	72,7
3	Підвищився рівень музичної культури, потреб публіки	64,9	77,3
4	Музичні організації не витримують (не можуть витримати) конкуренції кіно та телебачення	51,4	54,5
5	Концертні організації, філармонії не завжди художньо відстоюють свою специфіку, обмежують експериментування	43,2	45,5
6	Організатори музичного життя надто погано знають свою публіку, не завжди можуть і вміють знайти контакт з нею	32,4	50
7	Музичні організації мають надто вузький репертуар, не здатний зацікавити публіку	32,4	31,8
8	Зниження рівня творчості композиторів	75,7	20,9
9	Художні засоби музики сьогодні не цікаві слухачеві	29,7	18,2
10	Музична творчість та музичне життя надто тяжіє до традицій, недостатньо оновлює свої музичні засоби	29,7	13,6
11	Композитори обмежують діапазон своїх художніх пошуків, експериментування	13,5	4,5
12	Музика не здатна відбити й осмислити динамізм суспільних змін	8,1	0
13	Підвищився рівень музичної культури, потреб публіки	5,4	4,5

Причини, які заважають здійсненню творчих планів

Дані в %

№ п/п		Композитори	Критики
1	Погана оплата праці (низькі ставки)	73	81,8
2	Слабка соціально-професійна захищеність	56,8	72,7
3	Недостатнє матеріальне становище	59,5	54,4
4	Власна неорганізованість, перевантаженість нетворчою роботою	40,5	40,9
5	Погані умови представлення моєї творчості громадськості, низький рівень музичного менеджменту	43,2	27,3
6	Ускладнення суспільної ситуації, оцінок, відносин між людьми, у яких непросто знайти себе творчо, дати відповіді на складні питання життя	35,1	40,9
7	Погані або недостатні житлові умови	29,7	27,3
8	Відсутність або слабкий прояв справжньої творчої атмосфери в спілці, в спілкуванні з колегами	40,5	40,9
9	Невизначеність або відсутність інформації про інтерес публіки	18,9	9,1
10	Невизначеність, розмитість критеріїв, методу художньої творчості	18,9	18,2
11	Несправедливе ставлення до моєї творчості адміністрації, правління спілки	16,2	0
12	Неоперативна та необґрунтована оцінка моєї роботи критикою	13,5	4,5
13	Затягнутість пошуків власного стилю	13,5	14,5
14	Інше	35,1	13,6

**Зміна інтересу публіки до
різних жанрів музики, класики та сучасної музики**

Дані в %

	Музичні жанри		зростає	знижується	без змін
1	Симфонічна та вокально-симфонічна музика	Композ.	27,8	41,7	30,6
		Критики	23,8	38,1	38,1
2	Камерно-інструментальна музика	Композ.	38,9	30,6	30,6
		Критики	19	42,9	38,1
3	Хорова музика	Композ.	47,2	38,9	13,3
		Критики	66,7	19	14,3
4	Естрадна музика	Композ.	66,7	27,3	6,1
		Критики	75	25	0
5	Народна музика, фольклор	Композ.	19,4	33,3	47,2
		Критики	20	40	40
6	Зарубіжна класика	Композ.	34,3	57,1	8,6
		Критики	19	47,6	33,3
7	Українська класика	Композ.	26,5	32,4	41,2
		Критики	38,1	28,6	33,3
8	Російська класика	Композ.	16,7	55,6	27,8
		Критики	5	50	45
9	Радянська класика	Композ.	8,8	41,2	50
		Критики	5,9	23,5	70,6
10	Сучасна українська академічна музика	Композ.	33,3	30,6	36,1
		Критики	40	40	20
11	Сучасна українська поп-музика	Композ.	66,7	15,2	8,2
		Критики	42,1	42,1	15,8
12	Сучасна російська академічна музика	Композ.	20,6	32,1	47,1
		Критики	16,7	38,9	44,4
13	Сучасна російська естрадна музика	Композ.	69,7	18,2	12,1
		Критики	70	25	5

Емоційний тонус композиторів і критиків

Дані в %

Як часто Ви відчуваєте		Часто	Рідко	Іноді	Ніколи	
1	Почуття повноти реалізації своїх творчих можливостей	Композ.	30,6	27,8	47,7	0
		Критики	25	20	50	5
2	Життєвий комфорт, оптимізм	Композ.	22,9	31,4	42,9	2,9
		Критики	33,3	14,3	52,4	0
3	Невпевненість у собі, у своїх здібностях	Композ.	17,6	23,3	32,4	26,5
		Критики	5,3	36,8	47,4	10,5
4	Почуття творчої єдності з колективом, колегами	Композ.	25	13,9	41,7	19,4
		Критики	61,9	14,3	23,8	0
5	Залежність від інших людей	Композ.	39,4	15,2	24,2	21,2
		Критики	23,8	33,3	33,3	9,5
6	Почуття своєї необхідності знайомим, близьким	Композ.	69,4	11,1	16,7	2,8
		Критики	76,2	4,8	19	0
7	Почуття самотності, відсутності людей, які б Вас зрозуміли	Композ.	44,1	14,7	26,5	14,7
		Критики	10,5	21,1	36,8	31,6